T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ-CERRAHPAŞA
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

BAKIMA İHTİYAÇ DUYAN YAŞLILARA BAKIM VERMENİN BAKIM VEREN AİLE ÜZERİNDEKİ ETKİLERİNİN ARAŞTIRILMASI

GAMZE ÇAKIR

DANIŞMAN
DOÇ. DR. ÖMER MİRAÇ YAMAN

SOSYAL HİZMET ANABİLİM DALI
SOSYAL HİZMET PROGRAMI

İSTANBUL-2021

İTHAF

Kendisini, ailesine feda edenlere…

TEŞEKKÜR

Tez araştırmamın tüm süresince sadrıma ferahlık veren, işlerimi kolaylaştıran ve bu çalışma boyunca bana birçok lütuf bahşeden Allah'a hamd ediyorum.

Bu araştırmaya katılmayı kabul eden, benimle hikâyelerini paylaşan, aile olmanın gücünü bana hissettiren ve gayretlerine, fedakârlıklarına, güçlerine hayran kaldığım değerli katılımcıların hepsine çok teşekkür ediyorum.

Her yorulduğumda ve pes etmeyi düşündüğümde gücüme güç katan, ellerinden gelen çabayı göstererek bana destek olan canım annem Hatice ÇAKIR'a ve canım babam Ayhan ÇAKIR'a; bu süreçte beni motive ederek ayağa kaldıran ve kardeşim olduğu için kendimi çok nasipli hissettiğim biricik kardeşim Tuğba ÇAKIR'a sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

İşlerimi yetiştiremediğimde ve bunaldığımda bana destek olan, her yardım çağrıma sabırla ve sevgiyle kucak açan, dostluk kelimesinin hakkını veren Fatma TOPAL'a ve Semanur SALİ'ye;

Katılımcılara ulaşma noktasında benden desteğini esirgemeyen, güzel sözleri ile ruha dinginlik veren kıymetli ağabeyim, Uluslararası Genç Derneği Yönetim Kurulu Başkanı ve yazar Süleyman Ragıp YAZICILAR'a; oldukça yoğun iş yükünün arasında bana vakit ayıran ve birçok katılımcı ile buluşmamı sağlayan Rabia TEMİZKAN'a; iletişim içinde oldukları birçok kişiye tezimle ilgili duyuru yapan, katılımcı arayışına giren, uğraşan Merve KARAMAN'a ve Rabia AYDIN'a teşekkürlerimi sunuyorum.

Lisans ve yüksek lisans eğitimimde, akademik kariyere girişimde ve en önemlisi de hayatımda çok kıymetli bir yerde duran, desteğini ve güvenini her daim hissettiğim, hem bilgi birikimi ile hem insani değerleri ile yolumu aydınlatan sevgili hocam Burak ACAR'a; yollarımız onunla kesiştiği için kendimi çok nasipli hissettiğim, bu tanışmamızı hayatımın en önemli dönemeçlerinden biri olarak gördüğüm, bu tezdeki yönlendirmeleri ile çalışmayı daha güzel bir yere taşıyan, oldukça titiz çalışan hürmetli hocam Doç. Dr. Ömer Miraç YAMAN'a teşekkürlerimi sunuyorum.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAYI ..... **HATA! YER İŞARETİ TANIMLANMAMIŞ.**
BEYAN ..... **HATA! YER İŞARETİ TANIMLANMAMIŞ.**
İTHAF ..... İİ
TEŞEKKÜR ..... İİİ
İÇİNDEKİLER ..... İV
TABLOLAR LİSTESİ ..... Vİİ
ŞEKİLLER LİSTESİ ..... Vİİİ
ÖZET ..... İX
ABSTRACT X
1. GİRİŞ VE AMAÇ 1
2. GENEL BİLGİLER 3
2.1. EVDE BAKIM 3
2.1.1. Evde Formal Bakım 6
2.1.2. Evde İnformal Bakım 8
2.1.3. Bakım Yükü 12
2.2. AİLENİN TANIMI VE TÜRLERİ 14
2.3. AİLE İŞLEVLERİ 17
2.3.1. Aile İşlevselliği 19
2.4. AİLE KURAMLARI 23
2.4.1. Sistem Kuramı 24
2.4.2. Aile Stres Teorisi 27
2.4.3. Çatışma Kuramı 32
2.4.4. Sembolik Etkileşimci Kuram 35
2.4.5. Ekolojik Yaklaşım 38
2.4.6. Yapısal İşlevselci Yaklaşım 40
2.4.7. Feminist Kuram 42
3. GEREÇ VE YÖNTEM 45
3.1. Araştırmanın Yöntemi 45
3.2. Araştırmanın Veri Toplama Teknikleri 47
3.2.1. Derinlemesine Mülakat Tekniği 47
3.2.2. Katılımcı Olmayan/Doğal Gözlem 51

3.3. Saha Araştırması ... 52
3.4. Araştırma Grubu ... 53
3.5. Araştırmanın Veri Analizi ... 64
3.6. Araştırmanın Geçerliği ve Güvenirliği ... 66
3.6.1. Araştırmanın Geçerliği ... 66
3.6.1.1. Araştırmanın İç Geçerliği ... 66
3.6.1.2. Araştırmanın Dış Geçerliği ... 68
3.6.2. Araştırmanın Güvenirliği ... 69
3.7. Araştırmanın Sınırlılıkları ... 70
4. BULGULAR ... 72
4.1. YAŞLININ SAĞLIK PROBLEMLERİ ... 72
4.2. BAKIM VERENİN YAŞLIYA SUNDUĞU HİZMETLER ... 76
4.3. BAKIM VERME NEDENLERİ ... 79
4.3.1. En İyi Ben Bakarım! ... 80
4.3.2. Duygusal Sebepler ... 86
4.3.3. Zorunluluklar ... 90
4.3.4. Dini Beklentiler ... 93
4.3.5. Toplumsal Kabuller ... 94
4.4. BAKIM VERMENİN AİLEYE ETKİSİ ... 95
4.4.1. Bakım Vermenin Aile Kurumuna Etkisi ... 96
4.4.1.1. Kurulamayan Aile ... 96
4.4.1.2. Bir Çocuğum Daha Oldu! ... 99
4.4.1.3. Çocuğumun Ailesi de Bakım Veren Aile Olabilir ... 103
4.4.1.4. İki Kişilik Aile: Bakım Veren Ve Yaşlı ... 104
4.4.1.5. Kötülüklerden Korunan/İşleri Kolaylaşan Aile Olmak ... 105
4.4.2. Bakım Vermenin Ailedeki Üyelere Etkisi ... 107
4.4.2.1. Bakım Vermenin Ailedeki Çocuğa Etkisi ... 107
4.4.2.2. Bakım Vermenin Ailedeki Bakım Verene Etkisi ... 114
4.4.3. Bakım Vermenin Ailedeki İlişkilere Etkisi ... 117
4.4.3.1. Geniş Aile Üyeleri Arasındaki İlişki ... 117
4.4.3.2. Eşler Arasındaki İlişki ... 127
4.4.3.3. Yaşlı ve Bakım Veren Arasındaki İlişki ... 136
4.5. AİLENİN BAKIM VERMEYE ETKİSİ ... 140

4.5.1. Bakım Verene Destek Olmak: Bakım Yükünü Hafifletmek 141
4.5.2. Bakım Verene Destek Olmamak: Bakım Yükünü Arttırmak..... 150
5. TARTIŞMA 165
KAYNAKLAR..... 181
FORMLAR..... 211
ETİK KURUL KARARI..... **HATA! YER İŞARETİ TANIMLANMAMIŞ.**
MAXQDA EĞİTİMİ KATILIM BELGESİ 215
İNTİHAL RAPORU İLK SAYFASI 216
ÖZGEÇMİŞ ..... **HATA! YER İŞARETİ TANIMLANMAMIŞ.**

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1: Evde Formal Bakımda Hizmet Türleri ve İçerikleri 6

Tablo 2: Bakım Veren Aile Tipolojileri ve Açıklamaları 10

Tablo 3: Veri Analizi Aşamasında Kodlama ve Temalandırma Örneği 65

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Aile Sisteminde Üyeler ve Dış Sistemler Arasındaki Etkileşim.....26

Şekil 2: Hill'in (1958) ABC-X Modeli. 30

Şekil 3: Double ABC-X Modeli.....31

Şekil 4: Yarı Yapılandırılmış Soru Formunun Hazırlanma Süreci 48

ÖZET

Çakır, G. (2021). Bakıma İhtiyaç Duyan Yaşlılara Bakım Vermenin Bakım Veren Aile Üzerindeki Etkilerinin Araştırılması. İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Sosyal Hizmet ABD. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.

Bu çalışmada yaşlılık, engellilik veya kronik hastalıklar gibi nedenlerle bakıma ihtiyaç duyan yaşlılara bakım vermenin bakım veren aileyi, aile üyelerini ve aile ilişkilerini nasıl etkilediğini ve değiştirdiğini ortaya çıkarmak amaçlanmıştır. Bu amaca istinaden, nitel araştırma yöntemi tercih edilmiş ve durum çalışması deseni uygulanmıştır. Araştırma süresince derinlemesine mülakat ve katılımcı olmayan/doğal gözlem kullanılarak veri toplanmıştır. Yaşlı aile üyesine bakım veren toplam 33 kişi ile derinlemesine mülakat gerçekleştirilmiş, bunlardan 19 tanesi analize tabi tutulmuştur. Elde edilen veriler bilgisayar ortamında yazıya aktarılmış ve Maxqda programına işlenmiştir. Betimsel analiz yolu ile analiz edilen veriler araştırmacının yorumları ile sunulmuştur. Araştırma neticesinde bakım verme deneyiminin, bakım veren ailede kurumsal ve ilişkisel değişikliklere yol açtığı tespit edilmiştir. Öyle ki bakım verme kaynaklı aile yapısı değişebilmekte, üyeler arasındaki ilişkiler zarar görebilmekte ve aile, fonksiyonlarına göre sağlıksız aileye dönüşebilmektedir. Bununla beraber ailenin de bakım vermenin niteliği ile yükünü etkilediği görülmüştür. Aile birlik ve beraberliğini koruyup bakım verme sorumluluğunu üstlendiği takdirde bakım yükü azalmakta ve yaşlıya daha iyi nitelikli bakım sunulabilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Bakım verme, Bakım veren, Aile, Sosyal Hizmet, Yaşlı

ABSTRACT

Çakır, G. (2021). Investigation of the Effects on Caregiving Family of Elderly People in Need of Care. İstanbul University-Cerrahpasa, Institute of Graduate Studies, Social Work. Master's Thesis. İstanbul.

In this study, it was aimed to reveal how caregiving elderly people who need care for reasons such as old age, disability or chronic diseases affect and change the caregiving family, family members and family relationships. For this purpose, qualitative research method was preferred and case study design was applied. During the research, data were collected using in-depth interviews and non-participant / natural observation. In-depth interviews were conducted with a total of 33 people caring for the elderly family member, and 19 of them were analyzed. The data obtained were transcribed in computer environment and processed in Maxqda program. The data analyzed by descriptive analysis were presented with the comments of the researcher. As a result of the research, it was determined that the caregiving experience causes institutional and relational changes in the caregiving family. So much so that the family structure due to caregiving can change, the relationships between the members can be damaged and the family can turn into an unhealthy family according to their functions. However, it was observed that the family also affected the quality and burden of caregiving. If the family maintains the unity and togetherness and takes the responsibility of providing care, the burden of care decreases and better quality care can be provided to the elderly.

Key Words: Giving Care, Caregiver, Family, Social Work, Elderly

1. GİRİŞ VE AMAÇ

Yaşlılık, engellilik ve kronik hastalık gibi durumlar bireyin temel ihtiyaçlarını tek başına karşılayamamasına ve bir başkasının bakımına ihtiyaç duymasına neden olabilmektedir. Bu bakım ihtiyacı da kimi zaman kurumlarda kimi zaman bireyin evinde karşılanmaktadır. Evde gerçekleştirilen bakımda; profesyonel meslek elemanlarının bakımı formal bakım, bireyin yakın çevresinin bakımı da informal bakım olarak adlandırılmaktadır (Jegermalm, 2005: 20). İnformal bakımda bireyin ihtiyaçlarını genellikle aile üyeleri karşılamaktadır.

Aile, çevresinden etkilenen ve çevresini etkileyen başlı başına bir sistemdir. Bununla beraber eş, kardeş, ebeveyn-çocuk gibi birçok alt sistemi de bünyesinde barındırmaktadır. Bakıma ihtiyaç duyan bireye aile içinde bakım verilmesi de aile sistemine etki eden bir durumdur. Dolayısıyla yalnızca bakım veren birey değil, diğer aile üyeleri de bakım vermeden etkilenmektelerdir. Çünkü bakım veren birey, sürekli bakım verme eylemi ile meşgul olmakta ve aile üyelerine daha az vakit ayırmak durumunda kalabilmekte, bu yüzden eşler veya diğer aile üyeleri arasında ilişkisel problemler yaşanabilmektedir (Öztop ve ark., 2008: 43; Ekici, 2019: 11; Özdemir ve Şenol, 2019: 62; Kulu ve Özsoy, 2020: 30). Bakım verme aileyi etkilediği gibi aile de bakım vermeyi etkilemektedir. Bakım veren bireyin hissettiği sosyal destek, bakım yükünü hafifletmekte ve daha iyi bakım sunulmasına zemin hazırlamaktadır. Çünkü bireyi psikolojik, fizyolojik ve ruhsal açıdan zorlayan deneyimlerde, bireyin ilişki içerisinde olduğu kişilerden destek görmesi, güvende hissetmesi ve anlaşıldığını bilmesi; bu deneyimin olumsuz etkilerini en az düzeye indirmekte, bireyin daha iyi hissetmesini sağlamakta ve zorlukların üstesinden gelmesini kolaylaştırmaktadır (Van der Kolk, 2020: 79). Bakım verme deneyimi de zorlayıcı bir deneyim olarak ele alındığında bakım veren bireyin ailesi başta olmak üzere yakın çevresi tarafından desteklendiğini hissetmek ona güç vermekte, daha iyi bakım sunmasına zemin hazırlamaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada ailesindeki yaşlılara bakım vermenin; bakım veren aileleri nasıl etkilediğini ve değiştirdiğinş araştırmak, aileden hissedilen/hissedilmeyen desteğin bakım veren bireyde ve bakım verme eyleminde ne gibi etkiler ortaya çıkardığını keşfetmek amaçlanmıştır.

Çalışmanın amacı doğrultusunda, araştırmada nitel araştırma yöntemi tercih edilmiştir. Nitel araştırma içindeki durum çalışması deseni araştırmanın amacına uygun

olan desen türü olarak belirlenmiş ve araştırma bu desen türü ile yürütülmüştür. Araştırma grubuna ulaşmak için kartopu ve amaçlı örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Kartopu yöntemi ile 2 kişiye, amaçlı örneklem yöntemi ile 17 katılımcıya ulaşılmıştır. Araştırmada derinlemesine mülakat ve katılımcı olmayan/doğal gözlem veri toplama yöntemleri kullanılmıştır. Toplam 19 kişi ile derinlemesine mülakat gerçekleştirilmiştir. Mülakatlardan elde edilen veriler betimsel analiz yöntemi ile analiz edilmiştir.

Çalışmanın ilk bölümünde evde bakım hakkında bilgilendirme yapılmıştır. Evde bakımın ne olduğu, nasıl ortaya çıktığı, nasıl resmileştiği gibi konular ele alınmıştır. Ardından evde formal ve informal bakım üzerinde durulmuştur. Evde informal bakımda aile ön planda olduğundan çalışmanın ilerleyen bölümlerinde aile hakkında bilgi sunulmuştur. Bu bölümde ailenin tanımı, türleri, işlevleri ve aile kuramları yer almıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde araştırma boyunca nasıl bir yöntem izlendiği açıklanmıştır. Sonraki bölümde ise saha araştırması sonucu elde edilen veriler analiz edilmiş ve yaşlının sağlık problemleri, bakım verenin yaşlıya sunduğu hizmetler, bakım verme nedenleri, bakım vermenin aileye etkisi ve ailenin bakım vermeye etkisi olmak üzere 5 ana tema altında sunulmuştur. Çalışmanın son bölümü olan Tartışma ve Sonuç bölümünde ise konuya ilişkin literatür bilgisi ve saha araştırması sonuçları harmanlanmıştır. Bakım veren aile üyelerine ve ailelere ilişkin sunulacak sosyal hizmet uygulamaları ve geliştirilebilecek uygulamalara dair öneriler sunularak çalışma sonlandırılmıştır.

2. GENEL BİLGİLER

2.1. EVDE BAKIM

Bakım, Türkçe sözlükte üç farklı anlamda yer almaktadır. Bunlardan biri, bir şeyin gelişmesi ya da iyi bir durumda kalması için verilen emek tanımıdır. Burada bakımın "emek" olarak nitelendirilmesi, hiç şüphesiz insani bir değer taşımaktadır. Dolayısıyla bakım, hem emeğe hem de emek verilen işe/kişiye özel bir anlam atfetmektedir (Dinç, 2010: 75). Bakıma ihtiyaç duyma ise terim anlamıyla, bireyin tek başına günlük yaşam pratiklerini yerine getirememesi, ihtiyaçlarını karşılayamaması, kişisel temizliğini yapamaması ve bir başkasının desteğine ihtiyaç duyması halidir (Karaca ve ark., 2016: 7; Öztürk ve ark., 2017: 54). Bu ihtiyacı karşılayan kişi bakım veren olarak olarak isimlendirilmektedir (Ekici, 2019: 9).

Bireylerin bakıma ihtiyaç duyma nedenleri arasında bir çok etken yer almaktadır. Yaşlılık, engellilik, kronik hastalıklar gibi durumlar bu etkenlere örnek gösterilebilir (Özkurt, 2019: 6). Bunlar içinde yaşlılık, yaşam döngüsü içerisinde yer alan bir aşamadır. Bu aşamada bireyler biyolojik, psikolojik ve fiziksel gerileme yaşamaktadır. Söz konusu gerilemelerden dolayı bireylerin günlük aktivitelerini yerine getirmeleri zorlaşmakta ve hatta imkansız hale gelebilmektedir (Sağlam ve ark., 2016: 41). Bir diğer etken olan engellilik, kişinin yeti yitimi yaşaması, buna bağlı olarak temel ihtiyaçlarını gideremememesi ve işlevlerinde kısıtlama meydana gelmesidir. Doğum öncesi veya sonrası bazı nedenlere bağlı olarak oluşan engellilik hali, bireyin bedensel ya da ruhsal ihtiyaçlarını tek başına gidermesini zorlaştırmaktadır (Küçükali, 2015: 101). Kronik hastalıklar ise bireyin yaşamında kalıcı hasar bırakan, tedavisi olmayan ve uzun süreli bakım ve destek gerektiren hastalıklardır. Alzheimer, kanser, kalp hastalıkları gibi hastalıklar bu duruma örnek olmaktadır (Özdemir ve Taşçı, 2013: 58; Ateş, 2019: 42). Bakıma ihtiyaç duyan yaşlı, engelli veya hasta bireylerin bakımı kurumlarda veya evlerde bakım verenler tarafından sağlanmaktadır. Söz konusu kişilerin; aileleri üzerinde yük oluşturacağını düşünmeleri, özel hayatlarına ailelerinin dahil olmasını istememeleri, bakacak kimselerinin olmaması ve daha birçok sebepten dolayı kurum bakımı tercih edilebilmekte veya zorunlu bir seçenek halini alabilmektedir (Jegermalm, 2005: 20; Ardahan, 2010: 29). Kurum bakımına alternatif olarak evlerinden ayrılmak ve sosyal çevresini değiştirmek istemeyen bireyler için ise evde bakım hizmeti sunulmaktadır (Öztop ve ark., 2008: 41).

Seyyar ve Genç (2010: 214) evde bakımı; bakıma ihtiyaç duyan yaşlılara, fiziksel, ruhsal ve zihinsel engellilere yahut akut/kronik hastalığı olan bireylere yaşadıkları evde, aile üyeleri veya profesyonel meslek elemanları tarafından sunulan hizmetlerin bütünü olarak tanımlamışlardır. Evde bakım hizmeti milattan önceki dönemden beri yaşamın doğal akışı içinde gerçekleşen hizmetlerden birisidir. Öyle ki ilk evde bakım hizmetinin, doğumla birlikte başladığı belirtilmektedir (Aksoy ve ark., 2015: 119; Ardahan ve Arabacı, 2017: 39). Bir devlet hizmeti olarak ise özellikle kentlerde yaşayan yoksul ve yaşlı/engelli/hasta kişilerin, hastane ücretlerini karşılayamamaları nedeniyle evde sağlık ve evde bakım hizmetlerinden yararlanmaları ihtiyacı ortaya çıktığında sunulmaya başlanmıştır (Yılmaz ve ark., 2010: 126). Bu anlamdaki evde bakımın ilk kurumsal uygulamaları dünya genelinde 1700'lü yıllara tekabül etmektedir (Karahan ve Seval, 2002: 156). Ancak Osmanlı Devleti zamanında bu hizmetin resmi nitelik kazanması, 15. yüzyılda bakıma ihtiyaç duyan bireylere ailelerin bakım vermesiyle olmuştur (Tekin, 2018: 115). Türkiye'de ise evde bakım 1978 yılında ilk kez Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu (SHÇEK) tarafından yürütülen bir pilot proje ile uygulanmıştır. Söz konusu proje Konya ilinde 10 yaşlı arasında gerçekleştirilmiştir (Seyyar ve Genç, 2010: 219). 1993 yılına gelindiğinde yine evde bakım hizmetlerine dair yerel ölçekli uygulamalar gerçekleştirilmiştir. Ankara, Adana, İzmir ve İstanbul olmak üzere dört büyükşehirde proje şeklinde uygulama yapılmış, bireylere evde bakım hizmetleri devlet tarafından sunulmuştur. Ancak istenen sonuç alınmadığı için proje yaygınlaştırılmamıştır. 1994 yılında ise Ankara ve İstanbul Büyükşehir Belediyelerinde sağlık hizmetine ek olarak bakım hizmeti de ihtiyaç duyan bireylere evde sunulmaya başlamıştır (Altuntaş ve ark., 2010: 155). Evde bakım 19. yüzyıla kadar yaygın bir hizmet türü olarak kabul edilse de hem çocukların hem de yaşlıların bakımı o dönemden sonra kurumlara devredilmeye başlamıştır. Bu değişimde en büyük pay II. Dünya Savaşı'na aittir. Bakım veren aile üyelerinin savaşması veya iş yaşamına dahil olması, sağlık çalışanlarının sayılarının azalması gibi nedenler bakıma ihtiyacı olan bireylerin kurum bakımına alınmasını zorunlu kılmıştır (Leitner, 2003: 355; Ekwall ve ark., 2004: 239; Abidemi, 2005: 7).

Ancak 20. yüzyıla gelindiğinde; kurum bakımının maliyetli olması (Bonsang, 2008: 2), huzurevleri ve bakım merkezlerinin dolu olması, sıraya alınan yaşlılara/engellilere/hastalara çok geç sıra gelmesi, yaşlı nüfusunun ve kronik rahatsızlıkların artması (Akça ve Taşçı, 2005: 30; Adelman ve ark., 2014: 1053; Öztürk

ve ark., 2017: 55; Altay ve ark., 2018: 2) ve sosyokültürel nedenlerden dolayı, kurum bakımının yerini tekrardan evde bakım hizmeti almaya başlamıştır (Adak, 2003: 6; Yılmaz ve ark., 2010: 129; Kehusmaa ve ark., 2013: 2). Bu nedenlere ek olarak; evde bakım hizmetinin yaygınlaşmasında yaşlıların kurumdan ziyade kendi evlerinde yaşayıp ölmek istemesi (Öztop ve ark., 2008: 41), sağlık alanında teknolojik ilerlemelerin olmasıyla hastanelere ve kurumlara mecbur kalınmaması (Akyar ve Akdemir, 2009: 33; Dağdeviren ve ark., 2020: 192), hastanede kalındığı süre boyunca yatak işgal süresinin uzun olması (Subaşı ve Öztek, 2006: 20) ve yaşlıya/engelliye/hastaya bakmanın ailenin temel görevi olarak görülmesi (Samuelsson ve ark., 2001: 25; Jegermalm, 2005: 14) gibi unsurlar da etkili olmuştur. Dolayısıyla yaşlı/engelli/hasta bakımında ilk olarak evde sunulan bakım, II. Dünya Savaşı gibi çeşitli faktörlerin etkisi ile kurumlara devredilmiştir. Ancak kurum bakımında da yığılmaların yaşanması ve çeşitli sebeplerden dolayı yeniden evde bakım tercih edilmeye başlanmıştır. Nitekim önümüzdeki 20 yılda da kronik hastalıkların, psikolojik rahatsızlıkların ve engellilik oranlarının artması ve buna bağlı olarak bakım ve sağlık hizmetlerinde önemli değişiklikler olması beklenmektedir (Toker ve ark., 2019: 428).

Türkiye genelinde verilen evde bakım hizmetlerinin resmi düzenlemelerde yer almasının uzun bir geçmişi bulunmamaktadır. Bu kapsamda 2005 yılında Evde Bakım Hizmetleri Sunumu Hakkında Yönetmelik çıkarılmış ve evde bakım hizmeti sunan sağlık kuruluşlarına ilişkin bilgilendirmeler yapılmıştır (T.C. Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Bilgi Sistemi, 2005). 2006 yılına gelindiğinde Bakıma Muhtaç Özürlülerin Tesbiti ve Bakım Hizmeti Esasların Belirlenmesine İlişkin Yönetmelik yürürlüğe girmiştir (Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2006). Bu yönetmelikte bakıma ihtiyaç duyan bireylerin hangi kriterler doğrultusunda tespit edileceği ve bakım veren kişilerin bir hak olarak evde bakım ücreti alma esasları düzenlenmiştir. Buna göre bakıma ihtiyaç duyan akrabasına bakım veren bireylerin tüm gelirlerinin hane halkı sayısına bölünmesi sonucunda kişi başı aylığın, net asgari ücretin 2/3'ünden daha az olması halinde evde bakım ücreti sağlanmaktadır. Süreç ile ilgili değerlendirmelerin tamamı il/ilçe Sosyal Hizmet Müdürlükleri tarafından gerçekleştirilmektedir. 2007 yılında aynı yönetmeliğin bazı maddelerinde değişiklikler yapılmıştır (Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2007). Söz konusu değişiklikler kavramsal düzeyde olmuş, bakıma ihtiyaç duyma ile bakım ücreti kriterlerinde bir değişiklik olmamıştır. Ancak aile bakım üyelerini yalnızca evde bakım

ücreti alanlar kapsamında ele almak hatalı bir yaklaşımdır. Çünkü evde bakım ücreti almayıp aile üyesine bakım veren çok sayıda birey vardır (Karaca ve ark., 2016: 7).

Yaşlı/engelli/hasta bireylere yaşadıkları yerde sunulan hizmetler arasında evde sağlık hizmeti de yer almaktadır. Bu bağlamda evde sağlık ve evde bakım hizmetleri birbirlerini tamamlayıcı bir nitelik taşımaktadır (Ögenler, 2016). Çünkü evde sağlık hizmeti, profesyonel sağlık çalışanları tarafından yaşlının/engellinin/hastanın sağlık kontrollerinin ve tedavisinin evde yapılmasını kapsamaktadır. Bu hizmet türü Sağlık Bakanlığı'nın denetimi altındadır (Işık ve ark., 2016: 172). Evde bakım hizmeti ise yaşlının/engellinin/hastanın temel ihtiyaçlarının, tıbbi gereksinimlerinin ve günlük yaşam pratiklerinin ev ortamında gerçekleşmesi anlamına gelmektedir. Burada hem formal hem informal bakım söz konusudur. Formal bakım meslek elemanları tarafından sağlanırken, informal bakım ise yakın çevre tarafından verilmektedir. Bu hizmet türü Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'nın denetimi altındadır (Altuntaş ve ark., 2010: 155). İnformal bakım da kendi içinde ikiye ayrılmaktadır. Bakımın aile üyeleri tarafından verilmesi aile bakımını oluştururken; akraba, arkadaş, komşu gibi yakın çevre tarafından sağlanması ise resmi olmayan bakım olarak nitelendirilmektedir (Jegermalm, 2005: 11).

2.1.1. Evde Formal Bakım

Evde formal bakım, profesyonel ekip tarafından verilmekte ve biyopsikososyal bakımın tamamını kapsamaktadır (Karakaş, 2017: 4). Söz konusu ekipte yalnızca sağlık çalışanları değil, birçok farklı meslek dalından uzman kişiler yer almaktadır (Çifçili, 2018: 24). Bunların arasında; doktor, hemşire, sosyal çalışmacı, psikolog, fizyoterapist, eczacı, ev ekonomisti ve konuşma terapisti gibi farklı dallara mensup meslek elemanları bulunmaktadır (Yılmaz ve Şara, 2014: 118). Ekibin uyumlu ve organize bir şekilde çalışması sonucunda bakıma ihtiyaç duyan bireyin tüm sağlık ve sosyal ihtiyaçları karşılanmaktadır (Altuntaş ve ark., 2010: 155). Evde formal bakımın temel hizmet alanları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir (Yılmaz ve ark., 2010: 128).

Tablo 1: Evde Formal Bakımda Hizmet Türleri ve İçerikleri

Hizmet Türü	Hizmet İçeriği
Kişisel bakım hizmeti	Bireyin banyo yaptırılması, saç ve tırnak bakımı, cilt temizliği ve diğer tüm kişisel bakım ihtiyaçlarının meslek elemanları

	tarafından giderilmesidir (Taşdelen ve Ateş, 2019: 27).
Gıda ve beslenme hizmeti	Sağlıklı yemek pişirmek, bakıma ihtiyaç duyan bireyin yeterli ve dengeli beslenmesini sağlamak ve bu konu hakkında onu bilgilendirmek gibi hizmetleri kapsamaktadır (Çevik ve ark., 2014: 32).
Hemşirelik hizmetleri	Bu kapsamda bakıma ihtiyaç duyan bireyin sağlığı için egzersiz programı planlanmakta, beslenme düzeni dengelenmekte, ilaç kullanımının takibi sağlanmakta, duyusal işlevleri kontrol edilmekte ve ev içerisinde düşme gibi kazaların en az seviyeye indirilmesi için gözlem ve müdahale yapılmaktadır (Fadıloğlu ve Tokem, 2004: 245).
Destek sağlık hizmetleri	Bakıma ihtiyaç duyan bireyin sağlık kontrollerinin, takibinin ve evde tedavisinin yapılmasıdır (Karaman ve ark., 2015: 350).
Danışmanlık hizmetleri	Hem bakıma ihtiyaç duyan bireye sunulan psikolojik ve sosyal desteklerin tümünü kapsamaktadır (Torun, 2016: 70).
Gündüz/gece bakım hizmeti	Bireyin günlük yaşam pratiklerini sağlıklı bir şekilde yerine getirmesi amacıyla sunulan tüm hizmet biçimleridir (Yılmaz ve ark., 2010: 128).
Ev işlerine yardım, ev düzeninin yeniden oluşturulması	Evi temizlemek ve ev içinde herhangi bir arıza mevcutsa bunu onarmak gibi hizmetler bu kapsamda ele alınmaktadır (Çoban ve ark., 2014: 162).
Sosyal destek hizmeti	Bakıma ihtiyaç duyan birey ile sohbet etmek, sosyal izolasyonu engellemek için planlar uygulamak, ev ihtiyaçlarını temin etmek ve alışveriş yapmak gibi faaliyetlerdir (Şimşek, 2019: 4).

2.1.2. Evde İnformal Bakım

İnformal bakım, bireyin ihtiyaçlarının uzun süre boyunca yakın çevresindeki kişiler tarafından ev ortamında karşılanmasıdır (Ekwall ve ark., 2004: 239). İnformal bakıma devlet düzeyindeki ilgi, refah devleti hizmetleri risk altında olduğunda ve bu nedenle hangi hizmetlerin nasıl sunulacağının tartışılması sonucunda artmıştır (Jegermalm, 2005: 9). Bireylerin ilgisi ise toplumun sosyokültürel yapısına ve daha birçok etkene göre informal bakım modeline yönelmektedir. Özellikle ailelerin bu konu karşısındaki tutumu ve işlevlerini yerine getirme düzeyleri karar verme mekanizmalarını etkilemektedir (Bonsang, 2008: 3). Bu bakım türü, gelişmekte olan ülkelerde yaygın olarak görülmektedir. Bu ülkelerde aile ve toplum, bakıma ihtiyaç duyan bireyin gereksinimlerini karşılamak ve tedavisini gerçekleştirmek üzere çeşitli roller üstlenmektedirler (Toker ve ark., 2019: 436). Bunun yanı sıra Avrupa dahil, dünyanın birçok yerinde informal bakıma doğru bir yöneliş söz konusudur (Leitner, 2003: 356; Kalınkara ve Kalaycı, 2017: 21). Türkiye'de de bu bakım modeli yaygınlaşmakta ve doğal bir bakım şekli olarak kabul edilmektedir. Bu modelle engellinin/yaşlının/hastanın çevresi ile iletişimini devam ettirmesi, yaşamını alıştığı ev ortamında yakınları ile birlikte sürdürmesi, sosyalleşmesinin sağlanması ve devletin kurum bakım maliyetlerinin azaltılması amaçlanmaktadır (Zaybak ve ark., 2012: 48; Tamer, 2017: 159). Nitekim bu amaçlara kısmen ulaşılmıştır. Evde bakım modeli sayesinde kurum bakımı modellerinde belirgin bir maliyet azaltımı sağlanmıştır (Schulz ve Beach, 1999: 2215). Yaşlı/engelli/hasta bireylerin bakımlarının aile tarafından karşılanması çoğu zaman bakım verilen için önemli bir destek kaynağıdır (Duyan, 2019: 130). Bunlarla beraber yaşlı/engelli/hasta bireylerin bakımını aile üyelerinin üstlenmesi sayesinde hastalık geçmişi hakkında daha fazla bilgi edinilmekte ve semptomlar en aza inmektedir. Bu durumda aile üyelerinin arasındaki olumlu duygusal bağ etkilidir (Kramer ve ark., 2006: 791; Harris ve ark., 2010: 1102; Claxton, 2015: 11).

Evde bakımda yaşlının/engellinin/hastanın bakımında esas sorumluluk üstlenen ve bireyin ihtiyaçlarının büyük bir kısmını tek başına karşılayan kişiye birincil bakım veren denilmektedir. Birincil bakım vereni maddi, manevi, sosyal ve fiziksel açıdan destekleyerek onun yükünü azaltmaya çalışan kişiye ise ikincil bakım veren denilmektedir. Dolayısıyla bakım verme eyleminde kimi zaman birden fazla bakım veren söz konusu olabilmektedir (Erdem, 2004: 102). Kimi ailelerde ise tek kişi bakımın tüm sorumluluğunu üstlenmekte, bireyin her ihtiyacını hiçbir sosyal destekten faydalanmadan

tek başına karşılamaktadır (Öztürk ve ark., 2017: 56). Özellikle günümüzde kadınların otuzlu yaşlarında evlenmesi ve çocuk doğurma yaşlarının gecikmesine bağlı olarak az veya tek çocuk doğurmalarının yaygınlaşması, bu ailelerde evde bakım modeli tercih edildiği takdirde bakım rolünü tek bir çocuğun üstlenmesine neden olmaktadır (Adak, 2003: 7). Ayrıca hiç evlenmeme, aile yapısının küçülmesi ve boşanma oranların artması da bakıma ihtiyaç duyan bireylere evde bakım hizmetinin tek bakım veren tarafından sunulmasına zemin hazırlamaktadır (Jegermalm, 2005: 18; Özkurt, 2019: 7).

Bakım verenin sosyal destek sisteminden herhangi bir yardım almadan bakım verme eylemini yerine getirmesi oldukça zorlayıcı olabilmektedir. Çünkü primer bakım verenin hissettiği streste ve olumsuz duygularda aile önemli bir rol oynamaktadır (Mitrani ve ark., 2005: 445). Öyle ki yaşlının/engellinin/hastanın bakım ihtiyacını evde karşılamaya çalışan ailelerin birlik ve beraberliği tehlikeye girmektedir. Söz konusu durumda özellikle evlilik birlikteliği ile kurulan ailelerde yaşanan ilişkisel ve ekonomik sorunlar neticesinde eşler tartışma içine girebilir, hatta evliliklerini sonlandırabilir, ailedeki çocuk ise bunlara şahit olması nedeniyle olumsuz etkilenebilir (Öztop ve ark., 2008: 45). Bu ailelerde eşlerin her ikisinin çalışması ve ailede bakıma ihtiyaç duyan bireyin ihtiyaçlarının onlar tarafından karşılanması da problemlerin çözülememesine ve büyümesine neden olabilmektedir. Dolayısıyla hem iş yaşamında olmanın hem de bakım ihtiyacını karşılamanın, birbiri ile çatışan iki alana işaret ettiğini söylemek mümkündür (Leitner, 2003: 355). Buradaki esas dikkat edilmesi gereken nokta aile üyelerinin iş yaşamına dahil olup olmaması değildir. Önemli olan bakım verme deneyiminin ailelere nasıl etki ettiği ve bu etki doğrultusunda neler yapılabileceğidir. Çünkü bakım veren aile üyelerinin aile içindeki rolleri değişime uğramış ve onlar kendilerini bakım vermeye adamışlardır. İş yaşamı öyküsü olmasa da tüm ailelerde aynı olumsuzluklar görülebilmektedir (Sweeting, 1991: 26; Deeken ve ark., 2003: 923). Bakım verme nedeniyle ailelerin diğer aile üyeleri ile daha az vakit geçirmeleri, diğer üyelerin ihtiyaçlarının giderilememesi, aile içinde çatışma yaşanması ve eşler arası huzursuzluk ortamının oluşması muhtemeldir (Öztop ve ark., 2008: 43; Ekici, 2019: 11; Özdemir ve Şenol, 2019: 62; Kulu ve Özsoy, 2020: 30). Bu huzursuzluk ve çatışma ortamı aile içinde stresin büyümesine ve aile birliğinin bozulabilmesine neden olmaktadır. Bu nedenle ailesindeki yaşlıya bakım verenler, yaşlı ile aileleri arasında sıkışıp kalırlar. Ancak bu olumsuzlukların anlaşılması için herhangi bir politika veya uygulama bulunmamaktadır. Dolayısıyla söz konusu durumlar kronik bir hale gelmiştir (Mitrani ve ark., 2006: 98; İçli,

2008: 36). Bir aile üyesine bakım vermenin aile üyeleri için diğer sorun alanı ise, aile üyeleri arasında bakımı kimin sağlayacağına karar verilmesidir. Bu kararı vermek zorlayıcı olabilmekte ve kimi zaman aile üyelerinin arasında gerilim yaşanmasına neden olmaktadır. Söz konusu gerilim, bakım verme stresinden doğan tükenmişliğe de eşlik edebilmektedir (Karaca ve ark., 2016: 10). Aile üyeleri arasında bakım verme kaynaklı yaşanan sorunlar, ailenin geçmişteki sorun alanlarını da bugüne taşıma eğilimindedir. Bugündeki sorunların geçmişteki sorunları tetiklemesi "ailenin bagajındakiler" olarak nitelendirilebilir ve bu durum oldukça normaldir. Bu nedenle bakım verme sorumluluğunu bir üyeye yüklememek ve ailede ikincil bakım verenlerin de olması, aile stresini azaltmanın yollarından birisidir. Aksi takdirde söz konusu aileler travma sonrası stres bozukluğu açısından risk altında olabilecekleri düşünülmektedir (Leon ve Knapp, 2008: 257-259).

Bakım verme deneyiminden etkilenen aile ile ilgili yapılan çalışmalardan birisi, yaşlanan ebeveynine bakım veren evlatlarla yürütülmüştür. Bowers'ın (1987: 25-26) bu araştırması sonucunda 5 tane bakım veren aile tipolojisi üretilmiştir (Tablo 2).

Tablo 2: Bakım Veren Aile Tipolojileri ve Açıklamaları

Bakım veren aile tipolojisi	**Açıklaması**
Öngörülü *(anticipatory)* bakım verme	Bu tip bakım verme, yaşlı ebeveyn ile aynı evde yaşamayan ancak ebeveyninin bakımını üstlenen evlatları kapsamaktadır. Ebeveynin ihtiyaçlarını öngörme ve hazırlıklı olma yaygındır. Bu tip bakım vermenin anahtar kavramı "her ihtimale karşı"dır.
Önleyici *(preventive)* bakım verme	Burada evlatların, yaşlı ebeveynlerinin hastalık semptomlarını azaltmak veya tamemen önlemek için yaptıkları uygulamalar söz konusudur. Evlatların ebeveynlerini sık sık kontrol etmeleri ve izlemeleri gerekmektedir. Aynı zamanda ev içi olası kazaları önlemek için de fiziksel ortamda değişiklikler yapılmaktadır.
Denetleyici *(supervisory)* bakım verme	Bir ebeveyne sunulan esas bakım verme deneyimi olarak tanımlanmaktadır.

	Ebeveynin temel ihtiyaçlarının tamamının tespit edilmesini ve giderilmesini içermektedir.
Araçsal *(instrumental)* bakım verme	Bu bakım verme tipinde temel amaç ebeveyninin fiziksel bütünlüğünü ve var olan sağlık durumunu korumak, daha kötü olmasını engellemektir. Bunun için evlat bakım verenler sağlık kuruluşları, sosyal destek sistemleri ve daha birçok kurum arasında aracılık yapmaktalardır.
Koruyucu *(protective*) bakım verme	Bu en zor ve en önemli bakım türü olarak tanımlanmaktadır. Amaç, ebeveyni her türlü risk unsurundan korumak ve ona sahip çıkmaktır. Risk unsurları hem çevresel olabilmekte hem de ebeveynin kendi kendisine zarar verme ihtimalini içermektedir.

Bowers'ın (1987) ortaya çıkardığı bakım verme tipolojilerini geliştirmek üzere Nolan ve arkadaşları (1995: 260) çalışma yürütmüşler ve yeni sonuçlara ulaşmışlardır. Bowens'ın (1987) geliştirdiği tipolojiler yeni modelin temelinde yer alsa da bu yeni modelde önleyici *(preventive)* ve koruyucu *(protective)* bakım vermenin içeriği korunarak koruyucu *(preservative)* bakım tipi başlığında birleştirilmiş ve öngörülü *(anticipatory)* bakım vermenin de içeriği genişletilmiştir. Bunlara ek olarak da yeniden yapıcı *(reconstructive)* ve karşılıklı *(reciprocal)* bakım verme tipleri tespit edilmiştir. Yeniden yapıcı *(reconstructive)* bakım tipi, geçmişteki sorunları gidermek ve geleceğe dair daha iyi bakım vermeyi içermektedir. Karşılıklı *(reciprocal)* bakım verme ise hem bakım verenin hem bakım verilenin birbirine destek sunduğu bakım tipidir.

Yaşlının/engellinin/hastanın yakın çevresi tarafından sunulan bu bakım türünde bakım ihtiyacının sağlıklı bir şekilde karşılanması, bakım verenin bakım verilene karşı sahip olduğu tutuma bağlıdır (Ferrell ve Wittenberg, 2017: 318). Bu tutum bakım veren ile bakıma ihtiyaç duyan birey arasındaki duygusal bağın kuvvetine göre değişmektedir. Çünkü bir eş ile bir torunun bakım verilen ile aynı ilişki içinde olması mümkün değildir. Bu nedenle bakım verme eylemi de bireylerin aralarındaki ilişkiye göre şekillenmektedir (Lewthwaite, 2015: 4). Bakım verenin; cinsiyeti, yaşı, eğitim durumu, bakım verdiği kişi

ile yakınlık durumu, bakım verme konusunda gönüllü olup olmaması, baş etme becerileri, sosyal destek sistemi ve diğer demografik özellikleri de bakımın niteliğini belirlemektedir (Özkurt, 2019: 7). Aynı zamanda bakım verme deneyimi, karmaşık ve çok boyutlu olması nedeniyle hem bakım verenin içsel süreçlerinden hem de sosyal destek sistemi, ekonomik durumu, diğer sistemlerle ilişkisi gibi dışsal etki unsurlarından da etkilenmektedir (Claxton, 2015: 64). Sunulan bakım hizmetinin türü cinsiyete göre değişkenlik göstermektedir. Öyle ki kadın bakım verenler genellikle alışveriş, yemek yapma ve özbakım ihtiyaçları karşılarken erkek bakım verenler ise finansal plan yapma, sistemler arası iletişim kurma ve işleri organize etme rollerini üstlenmektelerdir (Adak, 2003: 6).

Cinsiyet açısından informal bakım hizmeti değerlendirildiğinde, bakım verme eyleminin genellikle kadınlara atfedildiği görülmektedir. Aile üyesine bakım veren kişiler çoğu zaman kadın eşler, kadın evlatlar veya gelinler olmaktadır (Leitner, 2003: 365; Chow ve ark., 2007: 134; Öztop ve ark., 2008: 44; Soner ve Aykut, 2017: 381; Ekici, 2019: 54). Aile içinde kadınlara yüklenen bakım verme sorumluluğunun, kadının yaşamı için temel unsur haline geldiği belirtilmektedir. Bir hak olan evde bakım ücreti ise kadınların söz konusu emeklerini satın alan ve görünmez kılan sosyal yardım niteliği kazanmaktadır (Gelmez, 2015: 60). Bununla birlikte Türk toplum yapısında geleneksel değerlere sahip ailelerin çoğunlukta olması, ev hanımlarının çalışan kadınlara oranla daha fazla olması ve ev içi işlerde kadının birincil sorumluluk üstlenici olması gibi durumlar bakım vermede kadınların ön planda olmasının sebepleri arasında sayılmaktadır (Altay ve ark., 2018: 6). Ayrıca kadına yüklenen "bakan, besleyen ve büyüten" anlamı da bakım sorumluluğunda kadınları görünür kılmaktadır. Öte yandan kadınların annelik rollerini bakıma ihtiyaç duyan diğer bireylere karşı da uygulamaları onların bu role uygun davranışlarını sergilemek zorunda bırakıldıkları da belirtilmektedir. Bu davranışlar aile bireylerini desteklemek, yardım etmek, fedakar olmak, anlayış göstermek ve kabullenici olmaktır (Adak, 2003: 2). Kadınların hem bakım veren olması hem de ev işlerinin sorumluluklarını üstlenmesi "çifte bakım yükü" (double burden) hissetmelerine neden olmaktadır (WHO, 2000: 27).

2.1.3. Bakım Yükü

Bakım yükü, ilk kez 1960'lı yıllarda kullanılmaya başlanmıştır. Bu kavram bakıma ihtiyaç duyan bireye uzun süreli bakım veren kişileri zorlayan zihinsel, ruhsal ve bedensel etkileri tanımlamaktadır (Karataş, 2011: 73; Bevans ve Sternberg, 2012: 398; Gök, 2017:

434; Kalınkara ve Kalaycı, 2017: 20; Tan ve ark., 2017: 1). Bakım yükü; bakım vereni psikolojik, işlevsel ve varoluşsal anlamda oldukça sıkıntılı bir hale getirebilmektedir (Fassino ve ark., 2002: 10). Bakım veren psikolojik olarak çökkünlük yaşayabilmekte, iş yaşamından ayrılabilmekte, hobilerini bırakabilmekte veya ölüm kaygısı hissedebilmektedir (Kulu ve Özsoy, 2020: 30). Dolayısıyla evde bakım modeli, yaşlı/engelli/hasta ve bakım veren için birçok avantaja sahip olsa da birçok zorluğu içerisinde barındırmaktadır (Adak, 2003: 7; Tramonti ve ark., 2018: 1). Bunlardan biri, bakım verenlerin ücretsiz ev içi emekçisi olarak görülmesidir (Doğanay ve Güven, 2019: 345). Bakım vermenin oldukça fazla emek gerektirmesi ve belirsiz bir süreç olması, bakım verenlerin sağlık, ekonomi, psikolojik durum gibi alanlarda problem yaşamasına ve bunlara bağlı olarak yaşam kalitelerinin etkilenmesine neden olmaktadır (WHO, 2000: 27; Bademli ve Duman, 2013: 465). Bununla birlikte günlük yaşam pratiklerini aksatma, sosyalleşememe ve toplumdan izole olma, iş yaşamına dahil olamama, çeşitli fiziksel ve ruhsal hastalıklara yakalanma gibi sorunlar da yaşanabilmektedir (Pinquart ve Sörensen, 2003: 250; Palma ve ark., 2012: 100; Bilgen ve ark., 2020: 2). Bakım verenin; eğitim durumu, yaşı, cinsiyeti, fiziksel sağlığı, yaşadığı yer, sosyal çevresi gibi bazı özellikleri ve bakım verilen bireyin manipüle edici söz ve davranışları da hissedilen bakım yükünü ve yaşanılan zorlukları etkilemektedir (Chow ve ark., 2007: 141; Smith ve ark., 2011: 585; Adelman ve ark., 2014: 1053). Cinsiyet açısından bakıldığında kadın bakım verenlerin, erkeklere göre daha fazla bakım yükü hissettiği belirtilmektedir. Bunun nedeni kadın bakım verenlerin, yaşlı/engelli/hasta bireye daha duygusal bakması veya hasta kişi için daha fazla endişelenmesi olabilir. Erkekler ise bakım verme eylemine daha görev odaklı yaklaşmakta ve daha az duygusallık içerisinde bu sorumluluğu yerine getirmektelerdir. Ancak bununla beraber erkeklerin duygularını yansıtmaktan çekinmeleri de bu sonucu etkileyebilmektedir (Altay ve ark., 2018: 6). Hissedilen bakım yükünün artması bakım verilen bireyin ihmal ve istismar edilmesi ihtimalini de arttırmaktadır. Bakım verenin; kişiliği, vicdani yönü, empati kurma becerisi, eğitim düzeyi ve yaşlı/engelli/hasta algısı hiç şüphesiz bakım yükünün derecesinde önemli rol oynamaktadır. Ancak bu unsurların yanı sıra bakım verenin sosyal destek mekanizması da bakım yükünün hafifletilmesinde kritik bir yere sahiptir (Çağlar, 2019: 110).

Bakım yükünün çeşitli sorun alanları bulunmaktadır. Bunlar; ev rutini, aile ilişkileri, sosyal ilişkiler, boş zamanı değerlendirme, kariyer, ekonomik durum, çocuklar ve kardeşler, sağlık ve bireysel alanlarıdır. Aile içinde bakım verme, tüm bu alanlarda

olumsuzlukların yaşanmasına ve bozulmalara neden olabilmektedir (Schene, 1990: 289-290). Bu nedenlere bağlı olarak hissedilen bakım yükü, bakım vereni de bakıma ihtiyaç duyan birey konumuna getirebilmektedir. Bakım veren ve bakım verilen arasındaki bu etki "mıknatıs etkisi" olarak tanımlanmaktadır (Özkurt, 2019: 8). Söz konusu etki sonucunda bakım veren birey, kendi sağlığını ve yaşamsal aktivitelerini kaybedebilmektedir (Kent ve ark., 2016: 1993). Bu sorunlarla baş etmek için her bakım veren farklı yöntemler üretmektedir. Sosyal destek sisteminden yararlanmak, zararlı alışkanlıklar edinmek, aile ile bağları koparmak veya hem kendisi hem ailesi için yapıcı bir çözüm üretmek bu yöntemlere örnektir (Chadda ve ark., 2007: 924).

Bakım yükünün objektif ve subjektif boyutları bulunmaktadır (Özdemir ve Şenol, 2019: 61). Objektif yük, fiziksel ve gözlemlenebilir somut sorun alanlarını kapsamaktadır. Aile rutinlerinin yerine getirilememesi, bakım verenin çeşitli hastalıklara yakalanması ve yorgun hissetmesi gibi durumlar objektif yüke örnek olabilir (İnci, 2006: 10; Palma ve ark., 2012: 101). Subjektif yük ise bakım verenin öznel yargıları doğrultusunda algıladığı, anlamlandırdığı ve hissettiği sorunlardır. Dolayısıyla daha çok bakım verenin iç dünyası ile ilgilidir. Bu bakım yükü türü kişiye özeldir ve somut bir şekilde gözlemlenmesi de mümkün değildir (Bademli ve Duman, 2013: 464; Karaca ve ark., 2016: 7; Soner ve Aykut, 2017: 736). Subjektif yük, bakım veren bireyin; gerginlik düzeyi, moral durumu, depresyon düzeyi, kaygı ve korku hissini içermektedir (Sweeting, 1991: 31). Ancak her bakım veren için bu sorunların birebir yaşandığını söylemek mümkün değildir. Çünkü bakım verenler bu yükü hissetmek için farklı eşiklere sahiplerdir. Hatta buna bağlı olarak bazı bakım verenler yük hissetmemekte aksine bakım vermeyi hem kendileri hem de aileleri için fırsat olarak görmektelerdir (Öztürk ve ark., 2017: 56). Bakım vermenin fırsat olarak görülmesinde aile bağlarını koruması, vefa borcunun ödenmiş sayılması ve aile kaynaklarının verimli kullanılması gibi unsurlar etkili olmaktadır (Adelman ve ark., 2014: 1053).

Bir sonraki bölümde evde informal bakımda birincil rol oynayan aileye ilişkin açıklamalar, işlevler ve kuramlar incelenecektir.

2.2. AİLENİN TANIMI VE TÜRLERİ

Aile insanlık tarihi kadar uzun geçmişe sahip olan, nesiller arası ilişkiyi bünyesinde barındıran, üyeleri arasında biyolojik ve duygusal ilişkiler bulunan ve üyelerini hem sosyal hem manevi açıdan besleyen en temel toplumsal birimdir (Witt, 1987: 291; Klein

ve White, 1996: 1; Dardas, 2019). Aile kavramından söz edildiğinde bireylerin arasında kan bağının bulunması, ortak bir geçmişe ve şimdiye sahip olunması, birlikte bir gelecek kurgulanması ve bazı kural veya ritüellerin uygulanması unsurları öne çıkmaktadır (Malia, 2006: 142). Ortak geçmiş, gelecek veya kurallardan bahsedilse de aile içerisinde konumlar, roller ve beklentiler zamanla değişime uğrayabilmektedir. Bu değişimler bazen planlı bir şekilde aile üyeleri tarafından gerçekleştirilirken bazen de aile üyeleri dışında, çevresel etkilerle ortaya çıkmaktadır (Ryan ve Scullion, 2000: 1187; Aktaş, 2004: 33).

Aile açısından en temel değişim Sanayi Devrimi ile yaşanmış ve ailenin temel işlevlerinden olan üretim, önemini yitirmiştir (Uluocak ve Bulut, 2011: 20; Sadıkoğlu, 2019: 218). Bu nedenle geçmişte ekonomik kazanç getiricisi olarak görülen çocuklara bakış değiştirmiştir. Çocuk artık üretime katkı sağlayan bir aktör yerine, sağlıklı büyümesi ve gelişmesi için üretim çıktılarının kullanıldığı bir yapıya bürünmüştür. Dolayısıyla ailede çocuk sayısının fazla olması gerektiği fikrinden ziyade az sayıda çocuk düşüncesi kabul görmeye başlamıştır (Bayer, 2013: 112). Günümüzde ailelerin bu amacına hizmet eden doğum kontrol yöntemleri ve kürtaj yaygın şekilde tercih edilen uygulamalar olmuştur (Aksoy, 2011: 17). Bir diğer tercih alanı kadınların evlenmeden önce iş yaşamına dahil olup kariyer yapma istekleridir (Sayın, 2011: 56; Epik ve ark., 2017: 11). Bu istek doğrultusunda kadınlarda ilk doğum mecburi olarak ileri yaşlarda olmaktadır. Dolayısıyla iş yaşamında ilerlemek isteyen kadın, annelik ve eşlik rollerini ikinci plana bırakmaktadır (Ekici, 2014: 221). Buna bağlı olarak aileler daha az çocuk sahibi olmakta, doğum oranlarında düşüş meydana gelmektedir (OECD, 2011: 18). Sanayi Devrimi'nden sonra modernleşme de ailede değişikliklere neden olmuştur. Modernizm ile ailenin mahrem alanı olarak kabul edilen konular, kitle iletişim araçlarında ve sosyal medyada yer almaya başlamıştır. Aile içi şiddet, üyeler arası ilişkiler, boşanma durumu, eş seçimi gibi konular bu araçlarla aile dışındaki bireylerle de paylaşılmıştır (Bayer, 2013: 105). Türk ailesi özelinde bakıldığında ise en köklü değişim Türk Medeni Kanunu ile yaşanmıştır. Kanunda kadınların, erkeklerle eşit sosyal ve ekonomik haklara sahip olmasına dair maddelerin yer alması ve çekirdek ailenin yaygınlaştırılmasının amaçlanması gibi unsurlar bu değişime temel oluşturmuştur (Zafer, 2013: 129). Bununla beraber kadınların eş seçiminde özgürleşmeleri ve erkeklerle eşit boşanma hakkına sahip olmaları da Türk Medeni Kanunu'nun aile yapısına etki eden maddelerindendir. Bunların beraberinde daha birçok unsurun da etkisi ile aile yapısında küçülme meydana gelmektedir (Doğan, 1996: 81).

Aile yapısındaki bu değişiklikler farklı aile türlerinden ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu türlerin belirlenmesinde hane halkı sayısı, evlilik biçimi, otorite kriterleri, yerleşim yeri ve fonksiyonları gibi unsurlar etkili olmuştur (Aslantürk, 2017; Pehlivan O., 2017).

Hane halkı sayısına göre aileler, geniş aile ve çekirdek aile olarak ikiye ayrılmaktadır. Geniş aile, birkaç kuşağın bir arada yaşadığı ve birden fazla evliliğin bulunduğu ailelerdir (Yavuz ve Yüceşahin, 2012: 82). Çekirdek aile, evlilik sözleşmesi ile birbirine bağlı, anne-baba ve çocuklar olmak üzere en fazla iki kuşağı içeren aile tipidir. (Özgüven, 2001: 13-14).

Evlilik biçimine göre aileler, poligamik ve monogamik aileler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Poligamik aile, eşlerden birinin birden fazla evlilik yapması sonucunda ortaya çıkmaktadır. Monogamik aile ise eşlerden ikisinin de tek evlilik gerçekleştirdiği aile türüdür (Yılmaz ve ark., 2015: 221).

Otorite ölçütüne göre aileler, en genel anlamda ana ailesi ve baba ailesi olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Ana ailesi, anne figürünün ön planda olduğu ve anneye bağlı yaşanan aile türüdür (Aksoy, 2011: 11; Aslantürk, 2017: 5 ve 6). Baba ailesi ise kendi içinde baba ailesi, bölünmez asaba (soy, sülale) ve ataerkil aile olarak ele alınmaktadır. Baba ailesinde anne ve babanın belirli bir statüsü söz konusudur. Anne ve baba çocukları konusunda eşit haklara sahiplerdir. Bölünmez asabada erkek tarafının aile üyeleri ile gelinler bulunmaktadır. Doğan çocuk ve tüm mal/mülkler asabanın tamamına aittir. Bu nedenle özel mülkiyetten de bahsedilememektedir. Bu aile türünde aile reisi, hanenin en yaşlı erkeği olarak görülmektedir. Ataerkil ailede sonsuz bir baba figürü ve sözü ön plandadır. Evin babası otoritesini dinden ve atalarından almaktadır (Gökçe, 1976: 59-60).

Yerleşim yerlerine göre aileler; kent ailesi, kasaba ailesi, gecekondu (geçiş) ailesi, köy ailesi ve göçebe aileler olmak üzere beşe ayrılmaktadır. Kent ailesi, eşlerin aile ve akrabalarının denetim etkisinin az olduğu, tüketici özelliği ön plana çıkan ailedir (Keskin, 2016: 167). Kasaba ailesi, geçici geniş aile olarak da bilinir. İlişkiler bağlamında geniş aileye bağlı olunsa da küçük aile gruplarıdır. Kırdan kente göç sırasında kasabada yaşanılması nedeniyle bu ismi almışlardır. Dolayısıyla hem kırdan hem kentten etkilenmektedir (Doğan, 1995: 81). Gecekondu ailesi az sayıda üyeye sahip, köy ailesi özelliklerini taşıyan ancak kentin değerlerini benimsemiş, kentte yer edinmeye çalışan ve kentlerde kenar semtlerdeki gecekondularda yaşayan ailedir (Taylan, 2009: 123-124).

Köy ailesi, tarıma dayalı geçimin sağlandığı, üretimin aile üyelerinin tamamı tarafından yapıldığı aile türüdür (Sayın, 1990: 13). Göçebe aile ise yaşamlarının büyük bir kısmını çadırda geçiren ve sınırları belli olmayan alanda yaşayan ailelerdir. Dolayısıyla çadırlar aileler için özel alanlar olarak yer edinirken çadırların önü ise tüm aile üyelerinin birlikte zaman geçirdiği genel/ortak alanlar olarak kullanılmaktadır (Köse, 2005: 176-178).

Fonksiyonlarına göre aileler sağlıklı ve sağlıksız aile olmak üzere ikiye ayrılmaktadır (Demircioğlu ve ark., 2011: 96; Akün, 2013). Sağlıklı aileler; üyelerin arasında açık iletişimin ve kendinden etkileşimin bulunduğu, her bireyin fikrine saygı duyulduğu, birlikte geçirilen zamanlardan keyif alındığı, stresle baş edilebildiği, üyelerin birbirini birçok konuda desteklediği ailelerdir (Bulut ve Asan, 2020: 062). Bu ailelerde katı kurallar, kontrolcülük, aşırı denetim ve üstünlük söz konusu değildir. Aile üyeleri bireysel veya toplu olarak bir problemle karşılaştıklarında hep birlikte çözüm üretmeye çalışmakta ve fikir alışverişi yapmaktalardır (Alacahan, 2010: 291). Sağlıksız ailelerde ise üyeler arasında; birbirine hükmetme, konrtolü altına alma, dinlememe, egoizm hakimiyeti, iletişim kurmama, duyguları saklama veya bastırma ve güvenmeme gibi unsurlar gözlemlenmektedir. Bu tür ailelerde üyeler birbirlerine karşı olumlu duygulara sahip olmamakta veya nadiren sahip olmaktalardır. Aile üyeleri birbirlerine karşı olumsuz ve kırıcı davranış sergilemektelerdir (Hallaç ve Öz, 2014: 149).

Hangi türde ve yapıda olursa olsun her aile belirli işlevlere sahiptir. Bu işlevler sayesinde aile varlığını sürdürmekte, üyeleri sağlıklı olmakta ve topluma katkı sunmaktadır (Alacahan, 2010: 291; Kır, 2011: 383; Türkleş ve ark., 2013: 155).

2.3. AİLE İŞLEVLERİ

Türk Dil Kurumuna göre işlev, bir nesnenin, kişinin veya birimin iş görme yetisi ve görevleri olarak tanımlanmaktadır (Türk Dil Kurumu, 2020). Bu doğrultuda aile işlevi, ailenin birçok yönünü kapsayan ve ailenin görevlerini yerine getirmesini ifade eden bir kavram niteliği taşımaktadır (Leeman ve ark., 2016: 230). Bu kavram ile ailede belirli bir dönemde var olan rol ve görevlerden ziyade ailenin var olduğu süre boyunca işleyişini vurgulamaktadır (Patterson, 2002a: 234). Aile işlevleri; üyelerin sergilediği tüm davranışları, ifade ettikleri düşünce ve duyguları, aralarındaki iletişimi, yerine getirdikleri/getirmedikleri görevleri (Gaudin, 1996; Dai ve Wang, 2015: 134), çatışmaları ve uyum düzeyini kapsamaktadır (Capri ve ark., 2019: 2). Aile işlevlerinin ne olduğuna dair bazı sınıflandırmalar mevcuttur. Örneğin Sayın'a (1990: 8) göre bu işlevler saygınlık,

dinsel, eğlenme ve dinlenme, biyolojik, eğitim, ekonomik, psikolojik doyum ve koruyuculuk işlevi olarak sekize ayrılmaktadır:

- Saygınlık işlevi, aile üyelerinin tamamının hem kendilerine hem de topluma karşı saygınlık kazanma sürecini ifade etmektedir. Aile üyeleri bu saygınlığı bulundukları toplumsal statüye göre edinebilmektelerdir (Savi, 2008: 30).
- Dinsel işlev, ailedeki yenidoğanın din ve ahlak eğitiminin aile tarafından yürütülmesini kapsamaktadır. Bu işlevin yerine getirilmesi için ailenin dini ritüelleri birbirine öğretmesi ve birlikte yerine getirmesi gerekmektedir (Okçay, 1992: 132).
- Eğlenme ve dinlenme işlevi, ailenin birlikte keyifli zaman geçirmesi ve gerektiğinde dinlenmeleri için birbirlerine uygun koşulları sağlamalarını ifade etmektedir (Eyce, 2000: 231).
- Biyolojik işlev, ailenin temel işlevleri arasında yer almakta ve eşlerin cinsel ihtiyaçlarının karşılanması ile neslin devamının sağlanması anlamına gelmektedir (Özgüven, 2001: 2).
- Eğitim işlevi, özellikle ebeveynlerin çocuklarına karşı sorumluluklarına işaret etmektedir. Buna göre çocuk en temel bilgi ve becerileri aile içinde kazanmalıdır. Ayrıca toplumsal ve mesleki bilgileri de aile içinde edinebilmelidir. Genellikle ailenin en yaşlı üyesi bu sorumluluğu üstlenmektedir (Epik ve ark., 2017: 8).
- Ekonomik işlev, ailenin üretim ve tüketim faaliyetlerini ifade etmektedir. Bu işlevde, ailenin tüm üyeleri hem üretim hem tüketim yapmakla sorumludur. Çünkü bireyler evlenerek bir aile kurduklarında karşılıklı ekonomik yükümlülükler edinmektelerdir. Bu kural neredeyse her toplum için geçerlidir (Bates, 2018: 290).
- Psikolojik işlev, aile üyeleri arasında duygusal doyum sağlanmasını, üyelerin özsaygı geliştirmesini ve birbirlerine karşı beslediği sevgiyi kapsamaktadır. Üyeler arası olumlu duygular daha fazla hissediliyorsa aile içinde duygusal doyum da fazla yaşanıyor anlamına gelmektedir (Kır, 2011: 387).
- Koruyuculuk işlevi, ailenin üyelerini dışarıdan gelebilecek tüm tehlikelere karşı korumasıdır. Buna ek olarak aile içindeki bakıma ihtiyacı olan yaşlı ve engellilerin korunması da aile üyelerinin temel sorumlulukları arasında yer almaktadır (Patterson, 2002a: 234).

Aile işlevlerinde köklü değişiklikler yaşanmakta ve aile işlevleri daralmaktadır. Bu durumun temelinde çeşitli kurumsal yapıların ortaya çıkması yatmaktadır (Karataş, 2001: 95; Aluş, 2015: 16). Söz konusu değişim alanlarından biri ailenin koruyuculuk işlevidir. Devletin görevlerinin ve niteliklerinin değişmesi ile ailenin üzerinde olan koruyuculuk sorumluluğu kolluk kuvvetlerine bırakılmıştır. Öte yandan aile içerisindeki yaşlı ve engelli bireylerin korunması da huzurevleri ve bakım merkezleri gibi kurumlara aktarılmıştır. Bu nedenle hem dış tehditlere karşı korunma hem de aile içindeki riskli kişileri koruma bağlamlarında aile koruyuculuk işlevini yitirmeye başlamıştır (Gökçe, 1976: 64). Dini işlev de dini örgütlere ve kurumlara devredilmiştir. Ailenin eğlenme ve dinlenme işlevi ise günümüzdeki eğlence merkezleri ve sinema gibi yerler tarafından karşılanmaktadır (Epik ve ark., 2017: 8). Bir diğer değişen aile işlevi ekonomik işlevdir. Ailenin temel sorumluluğu olan üretim ortadan kalkmış, yerini hızlıca temin edilen, emeğe dayanmayan hazır gıdalar ve kıyafetler almıştır. Dolayısıyla ailedeki üretim sorumluluğu büyük fabrikalara, çiftliklere ve işletmelere devredilmiştir. Bu nedenle ailede üretimden ziyade tüketime dayalı bir işleyişten söz etmek mümkündür (Bayer, 2013: 106). Eğitim işlevi de değişime uğrayan işlevlerdendir. Aile içerisinde sunulan eğitim geçmiş zamanlardaki kadar önemli görülmemektedir. Çünkü aile tarafından eğitim sunulamasa da resmi ve özel eğitim kurumları ile bu işlev yerine getirilmektedir (Aslan, 2002: 27). Tüm bunların yanında Gökçe (1976: 65) ailede başka hiçbir kurum veya yapı tarafından karşılanamayacak üç temel işleve işaret etmektedir. Bunlar biyolojik, sosyalleşme ve psikolojik işlevleridir. Bu işlevler aileyi aile yapan esas unsurlar olarak görülmektedir.

Ailelerin işlevsel olup olmaması aile üyelerinin toplumsal değişmeler karşısındaki uyum sürecinde (Kalyencioğlu ve Kutlu, 2010: 56), ailenin içinde yer aldığı toplumun refah seviyesinde, işleyişinde ve toplumum yaşam kalitesinde etkilidir. İşlevlerini yerine getiren aileler hem üyelerine hem topluma fayda sağlamaktadır (Demircioğlu ve ark., 2011: 94).

2.3.1. Aile İşlevselliği

Aile işlevselliği, ailenin daha önce anılan işlevlerini yerine getirip getirememesini ifade etmektedir (Özşenol ve ark., 2003; Kırbaş ve Özkan, 2013; Türkleş ve ark., 2013; Şireli ve Soykan, 2016: 404). Aile işlevselliğini ölçmek için iki ana kategori bulunmaktadır. Bunlardan biri sonuç odaklı teorilerdir. Olson Yıllık Mod Teorisi ile

Beavers Sistem Modeli Teorisi bu kapsamda yer almaktadır. Bir diğer kategori ise süreç odaklı teorilerdir. Skinner Aile Süreci Teorisi ve McMaster Aile İşlevselliği Teorisi bu kategoride ön plana çıkmaktadır. Olson Yıllık Mod Teorisi'nde aile üyeleri arasındaki ilişki, uyum ve iletişim esas alınarak aile işlevleri ölçülmektedir (Dai ve Wang, 2015). Beavers Sistem Modeli Teorisi kesitsel bir modeldir ve ailenin herhangi bir zamandaki aile içi çatışmaları ile dış stres faktörlerinin aile üzerindeki etkilerinin gözlemlenmesine imkan sunmaktadır (Beavers ve Voeller, 1983: 4). Skinner Aile Süreci Teorisi'nde ise ailenin temel işlevleri arasındaki etkileşim vurgulanmakta ve aile yapısı tanımlanmaktadır. Bu modelde ailedeki iletişim, duygusal katılım, kontrol, değerler ve normlar esas alınmaktadır (Steinhauer ve ark., 1984: 78).

Hem uluslararası (Turpie ve ark., 1987; Byles ve ark., 1988; Roy, 1990; Akister ve Stevenson-Hinde, 1991; Miller ve ark., 1994; Stevenson-Hinde ve Akister, 1995; Barney ve Max, 2005; Georgiades ve ark., 2008; Babakhani ve ark., 2016; Pai ve ark., 2016; Pedersen ve ark., 2019) hem de Türkçeye uyarlanan hali ile ulusal literatürde (Yüksel, 2009; Ateş ve Akbaş, 2012; İmren ve ark., 2013; Kaya ve Çeçen-Eroğul, 2013; Atar ve ark., 2016; Kızıldağ ve Cin, 2017; Eyüboğlu ve ark., 2018; Görgülü, 2019; Köroğlu ve Hocaoğlu, 2019) yaygın bir şekilde kullanıldığı için McMaster Aile İşlevselliği Teorisi üzerinde daha detaylı durulacaktır.

McMaster Aile İşlevselliği Teorisi (MMFF), Epstein ve arkadaşları (1962) ile Westley ve Epstein (1969) tarafından üzerinde çalışılan ve aile işlevselliğinin ölçülmesinde kullanılan bir araçtır. Bu araç geliştirilerek McMaster Aile Değerlendirme Ölçeği (FAD) ortaya çıkarılmıştır (Epstein ve ark., 1983: 172). Ülkemizde McMaster Modeline göre aile işlevselliğinin belirlenmesi; FAD'ın, Bulut (1990) tarafından Türkçeye uyarlanması ve geçerlilik güvenilirlik çalışmalarının yapılması ile mümkün olmuştur. Bulut'un (1990) geliştirdiği Aile Değerlendirme Ölçeği'nden alınan puan arttıkça aile işlevselliğinin düşük, azaldıkça aile işlevselliğinin yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla yüksek puan alan aileler; karşılaştıkları problemleri birlikte çözemeyen, iletişim kurmaktan kaçınan, rol paylaşımını üyelerin özelliklerine uygun yapmayan veya rol çatışması yaygın olan, duygularını bastıran, üyeleri birbirine ilgi göstermeyen ve katı kurallar uygulayan aileler olarak belirlenmekte ve işlevsel olmayan aile olarak değerlendirilmektedir (Demircioğlu ve ark. 2011: 98). Bunların aksine herhangi bir sorunda birlik olup çözüm üreten, iletişim ve etkileşim kurmaktan

kaçınmayan, adaletli rol dağılımı yapan, duygularını ifade edebilen, birbirlerine karşı ilgili olan ve sert kurallardan ziyade esnetilebilen kurallara sahip aileler ise işlevsel aile olarak nitelendirilmektedir (Palabıyıkoğlu ve ark., 1993: 117; Balkan, 2011: 234). MMFF ölçeğinde toplam toplam altı alt boyut bulunmaktadır. Bunlar problem çözme, iletişim, roller, duygusal tepki verebilme, gereken ilgiyi gösterme ve davranış kontrolüdür. Ancak Epstein ve arkadaşları (1983) tarafından geliştirilen ve Aile Değerlendirme Ölçeği'ne de zemin olan FAD'da ise genel işlevler adı altında bir alt boyut daha eklenmiş ve yedi alt boyut elde edilmiştir (Özşenol ve ark., 2003: 158; Demircioğlu ve ark., 2011: 97; Karaman ve ark., 2012: 742; Kırbaş ve Özkan, 2013: 173). Yedi alt boyutun neler olduğu ve hangi anlamlara geldiği aşağıda açıklanmaktadır:

1. Problem çözme

Bu alt boyut ailenin birliğini ve bütünlüğünü tehdit eden herhangi bir unsur karşısında üyelerin problem çözebilme seviyelerini incelemektedir (Epstein ve ark., 1983: 172). Ailenin karşılaştığı durumun sorun olarak nitelendirilmesi için aile bütünlüğünün ve üyelerin refahının tehdit altında olması gerekmektedir. Bu noktada ailenin karşılaşacağı problemler de ikiye ayrılmaktadır. Bunlardan birisi maddi sıkıntılar, yaşanılan yeri değiştirme, temel ihtiyaçları gidememe gibi sorunları kapsayan araçlar sorunlardır. Bir diğeri ise duygusal sorunlardır ve aile üyelerinin duygularını ifade etme durumlarını, olumsuz duygular ile hep birlikte baş etme veya bu duyguları anlamlandırmayı kapsamaktadır (Miller ve ark. 2000: 170).

2. İletişim

Aile üyelerinin birbirlerine sözlü bilgi ve düşünce aktarımının niteliği bu alt boyut ile anlaşılmaktadır. Sözlü iletişim yanında zayıf olsa da sözsüz iletişim de değerlendirmeye tabi tutulan unsurlar arasındadır (Görgülü, 2019: 107). Bununla beraber esas ölçülmesi istenen unsurlar sözlü mesajların içerik olarak yeterince açık olup olmadığı, muhatap tarafından anlaşılabilirliği ve amaca uygun cümlelerin kurulup kurulmadığıdır (Epstein ve ark., 1983: 172). Aile içindeki iletişimin niteliğinin ölçülmesi için özel bir zaman veya dönem gerekmemektedir. Çünkü iletişimin dönemsel bir farklılık teşkil etmeyeceği ve herhangi bir dönemde alınan bilgilerin geneli yansıtacağı düşünülmektedir (Dai ve Wang, 2015: 137).

3. Roller

Roller, ailenin varlığını sürdürmesi ve işlevlerini yerine getirebilmesi için üyelerin yerine getirmek zorunda oldukları davranış kalıplarıdır. Rollerin adaletli ve uygun dağılımı ailenin işlevselliğine hizmet etmekte ve tüm aile üyelerinin maddi ve manevi ihtiyaçlarını karşılamaktadır (Epstein ve ark., 1978: 23; Özşenol ve ark., 2003: 161). Aile içerisindeki roller; yemek yapmak, çöp atmak, ev işlerini idare etmek vb. gibi ev işleyişine ilişkin sorumlulukları da beraberinde getirmektedir. Rollerin bireylere yüklediği sorumlulukların yerine getirilmesi veya getirilmemesi aile işlevselliği üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Bu bağlamda aile işlevleri ikiye ayrılmaktadır: zorunlu ve diğer aile işlevleri. Zorunlu aile işlevleri aile sisteminin işleyişinin bozulmaması ve her üyenin tekrar tekrar ilgilenmesi gereken işlevlerdir. Diğer aile işlevleri ise her ailede belirli dönemlerde ortaya çıkmakta ve aile için çok fazla önem teşkil etmemektedir (Miller ve ark., 2000: 171).

4. Duygusal tepki

Aile üyelerinin karşılaştıkları herhangi bir durumda uygun nitelikte duygusal tepkiyi verebilme becerileridir (Tutarel-Kışlak ve Göztepe, 2012: 29). Bununla beraber aile üyelerinin verilen tepkiler karşısındaki duyarlılığı da işlevsellik açısından önem taşımaktadır. Dolayısıyla aile üyelerinin hem içeride birbirlerine karşı duygularını ifade edebilme hem de dışarıdaki olaylar karşısında uygun tepkileri yansıtabilme gibi durumları aileye katkı sunmaktadır (Miller ve ark., 1985: 348). Duygular neşe, sevinç, şefkat, merhamet gibi olumlu duygular ya da öfke, nefret, kızgınlık gibi olumsuz duygular olabilmektedir. Duygu ifadelerinin aileyi etkilediği en önemli noktalardan birisi de yere, zamana ve mekâna göre uygun duygusal tepkilerin varlığıdır (Acar, 2011: 11).

5. Gereken ilgiyi gösterme

Gereken ilgiyi gösterme alt boyutu aile içerisinde üyelerin birbirlerinin mutluluklarına, mutsuzluklarına, sorunlarına ve yaşantılarına dair ilgi derecelerini ölçmektedir. Burada önemli olan üyelerin birbirlerine karşı dengeli bir ilgi göstermeleridir. Çünkü aşırı gösterilen ilgi de hiç gösterilmeyen ilgi de sağlıklı değildir (Can, 2020: 16). Aile üyelerinin hep birlikte farklı etkinliklere ve alanlara gösterdikleri ilgiler de bu boyutun inceleme alanlarına girmektedir (Miller ve ark., 2000: 172).

6. Davranış kontrolü

Davranış kontrolü, aile üyelerinin birbirini denetlemek için koydukları kurallar anlamına gelmektedir. Herhangi bir aile içerisinde davranış kontrolü alt boyutundan alınan puanın yüksek olması katı kuralların olduğu aileye işaret etmektedir (Miller ve ark. 1985: 348). Aile üyeleri dengeli düzeyde özgür davranamadıklarında ve uymak zorunda oldukları kurallarla çok fazla karşılaştıklarında o ailede işlevsellik olumsuz etkilenmektedir (Dai ve Wang, 2015: 137). Davranış kontrolü alt boyutu temel olarak dört başlıkta ele alınmaktadır. Bunlar katı davranış kontrolü, kaotik davranış kontrolü, serbest davranış kontrolü ve esnek davranış kontrolüdür (Görgülü, 2019: 110).

7. Genel işlevler

Bu boyut diğer altı boyutun tamamını kapsamaktadır. Genel bir değerlendirme yapılmasını sağlamaktadır (Can, 2020: 17). Ailenin genel patalojik ve işlevsellik durumunu ölçmektedir (Epstein ve ark., 1983: 173).

Ailenin işlevlerinin ne olduğu ve işlevselliğinin ölçülmesi için hangi boyutlara dikkat edildiği buraya kadar belirtilmiştir. Ancak ailenin hangi kuramsal bakış açısından, hangi teorik zeminden incelendiğine bağlı olarak aileyi anlamak ve değerlendirmek farklılık gösterebilmektedir. Bu nedenle sonraki bölümde aile kuramları ele alınacaktır.

2.4. AİLE KURAMLARI

Kuramlar her bilim dalı için önem arz etmektedir. Çünkü hangi alanda olursa olsun kuramlar sayesinde bilgiler daha sistematik şekilde incelenmekte, olgular daha detaylı tanımlanmakta, kavramlar arasındaki ilişkiler sınıflandırılmakta ve farklı bir bakış açısı sunulmaktadır. Dolayısıyla kuramlar çeşitlendikçe bakış açıları çeşitlenmekte ve tek bir olguya birçok farklı açıklama getirilebilmektedir (Şişman ve Arslan, 2002: 151).

Aile kuramları özelinde bakıldığında, kuramların gelişimi için beş dönemden oluşan bir süreç söz konusudur. Aile konusuna dair çalışmalar ve tartışmalar çok eski tarihlere dayansa da sosyolojik ve bilimsel ilgi 19. yüzyılda başlamıştır. Bu dönemde ailenin yapısının ve fonksiyonunun değişiminden söz edilmiştir (Hallaç ve Öz, 2014: 144). İkinci dönem ise veri toplama araçlarının geliştirildiği dönemdir. Bu dönemde aile ile ilgili temel tartışmalar son bulmuş ve farklı perspektiflerden aile anlaşılmaya çalışılmıştır. 20. yüzyılın ilk yarısı ile başlayan üçüncü dönemde aile konusunda bilimsel çalışmalara ağırlık verilmiş ve aile içi ilişkilere yoğunlaşılmıştır (Gökçe, 2017: 53).

Dördüncü dönemde ise aile konusunda kuramlar, teoriler ve yaklaşımlar üretilmeye başlanmıştır. Üçüncü dönemin aksine ailenin dış sistemler ile ilişkisine daha çok önem verilmiştir. 1980'li yıllara gelindiğinde ise beşinci dönem başlamış ve genel bir aile kuramının, teorisinin yahut yaklaşımının olmadığı kabul edilmiştir. Bu dönemde var olan kuramlar ve teoriler karşılaştırılmış, yeni çalışmaların da önü açılmıştır. Ayrıca bu dönemde ailenin denge ve uyumluluğunun yanında çatışmanın da gerekli olduğu, ailenin bu şekilde hayatta kalabildiği fikri de gündeme gelmiştir (İçli, 1997: 59-60). Aile kuramları arasında yaygın bir şekilde kullanılan kuramlar sonraki bölümde açıklanmıştır.

2.4.1. Sistem Kuramı

Sistem, ortak bir amaç etrafında bir araya gelmiş ve birbiri ile bağlantı içinde olan unsurlar bütünüdür. Sistemlerin en temel özellikleri birbirlerini etkilemeleri ve bulundukları ortamdan etkilenmeleridir (Hall, 2003: 33; Waters, 2020: 1). Bu anlamıyla sistem kuramı biyolojik bir temele sahiptir. Biyolojideki "organizma" terimi, sistem kuramının çıkış noktası olmuş ve herhangi bir grubun diğer gruplarla etkileşimde bulunmasını ifade etmiştir. Bu kuramın sözlü olarak açıklanması 1930'lardan sonra, bilimsel literatürde yazılı olarak yer edinmesi ise II. Dünya Savaşı'ndan sonra Ludwig Von Bertalanffy tarafından gerçekleştirilmiştir (Bertalanffy, 1972: 412).

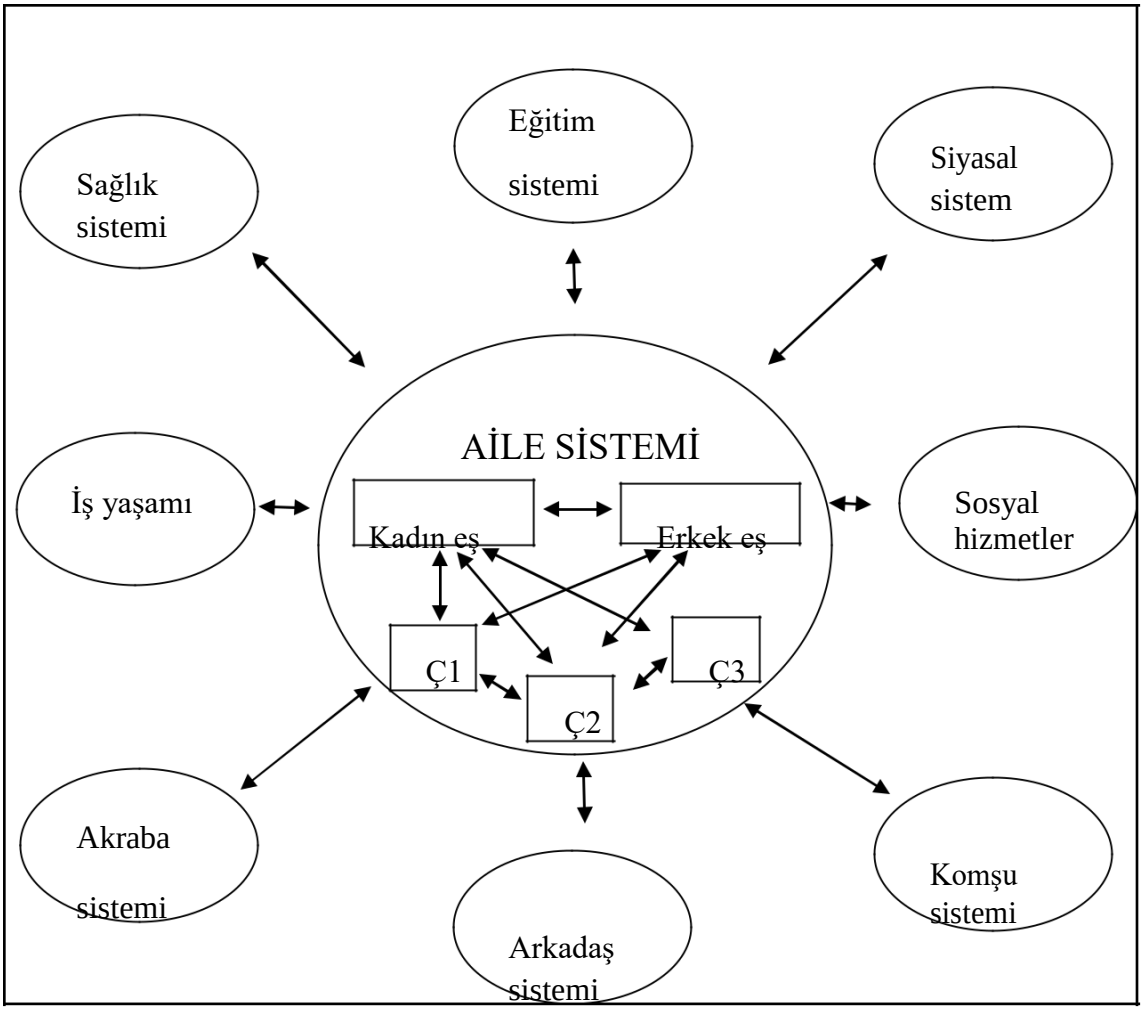
Sistem kuramında bazı temel kavramlar yer almaktadır. Bunlardan ilki sistem açıklığıdır. Bu kavram sistem dışından gelen bir uyaranın sisteme kabul edilme derecesini ifade etmektedir. İkinci temel kavram sistemin sınırlarıdır ve bir sistemin diğer sistemler ile arasındaki ayrım anlamına gelmektedir. Üçüncü kavram uyumdur ve sistemin diğer sistemler ile amacına uygun etkileşimde bulunmasına işaret etmektedir (Özburun, 2018: 174). Dördüncü kavram sistem dinamiğidir. Bir sistemin diğer sistemler ile uyumluluk düzeyi ile sistemin aktif olmasını ifade etmektedir. Beşinci kavram sistem farklılaşmasıdır. Buna göre bir sistemin karmaşık yapıya bürünmesi diğer sistemlerden ne kadar farklılaştığı ile ilgilidir. Altıncı kavram ödül kavramıdır ve üyelerin sistemde tutunabilme yetisini ve güdüsünü destekleyen araç olarak anlam kazanmaktadır. Bir diğer kavram geri bildirimdir. Geri bildirim sayesinde sistemde işlevsel olmayan unsurlar tespit edilmektedir (Yalçınkaya, 2002: 106-109). Son kavram dengedir ve bu kuramın en önemli kavramları arasında yer almaktadır. Buna göre her sistem muhakkak girdileri-çıktıları arasında ve iç-dış sistemleri arasında denge kurmak zorundadır. Aksi takdirde sistemin çöküşü söz konusu olur ki bu duruma entropi denilmektedir. Sistemin hayatta

kalabilmesi için bu çöküşün engellenmesi yani negatif entropi olması zorunludur (Uluocak ve Bulut, 2011: 14).

Sistem kuramının aileye uyarlanması ise 1970'lerde Salvador Minuchin ve 1978 yılında Murray Bowen tarafından yapılmıştır. Dolayısıyla aileye de bir sistem olarak bakılmaya başlanmıştır (Kok-Mun ve Shannon, 2006: 430; Akün, 2013: 88). Bowen, aile psikoterapisinin öncüleri arasında yer almaktadır ve geliştirdiği "Aile Sistemleri Kuramı"nın terapi tekniklerinden daha önemli olduğunu savunmaktadır (Özburun, 2018: 182). Kendisi Kansas'taki çalışmaları sırasında (1946-1954) şizofreni hastası bireyler ile onların bakıcıları arasındaki ilişkilere odaklanmış ve ilişkilerin iç içe geçmişliğini gözlemlemiştir. Bu ailelerin ilişki örüntülerinden yola çıkarak aile sistem kuramını ortaya çıkarmıştır. Bowen'a göre sorunlu iletişim biçimlerinin oluşturduğu zincir halkası kırılmazsa mevcut aile sorunları nesilden nesile aktarılmaya devam edecektir. Dolayısıyla ailenin geçmişi şu ana etki eden en önemli unsurlardan birisidir (Haefner, 2014: 835). Bu doğrultuda aile çevresindeki sistemler ve kendi içerisindeki alt sistemler ile etkileşimde bulunan, onlardan etkilenen ve onları etkileyen, başlı başına bir sistemdir (Beavin ve Segal, 1982: 1; Abrams, 1999). Bununla beraber aile; gelişimsel krizlerden, üyelerin rollerinden, iletişim kalıplarından, güç ilişkilerinden etkilenmekte; kendi kurallarını, değerlerini ve becerilerini üretmektedir. Dolayısıyla her ailenin krizleri ve fırsatları yorumlama ve algılama biçimleri farklıdır (Rothbaum ve ark., 2002: 329; Leon ve Knapp, 2008: 257). Bu sebeple aile tüm ilişkilerin gerçekliğiyle, bulunduğu geniş sosyal çevreyle ve işleyişini sağlayan çoklu boyutlarla değerlendirilmektedir (Harris ve ark., 2010: 1103).

Bir ailede birçok alt sistem bulunmaktadır. Kardeş alt sistemi, eş alt sistemi, ebeveyn-çocuk alt sistemi bunlardan bazılarıdır (O'Gorman, 2012: 13). Aile sistemi değerlendirmelerinde öncelik üyeler arasındaki etkileşimdir. Özellikle eşler arası ilişki, onların kendi ebeveynleri ile bağlanma örüntüleri ve travmatik öyküleri aile içerisindeki tüm ilişki sistemlerinin anlaşılmasını sağlamaktadır. Bu nedenle eş alt sistemi hiyerarşik olarak en üstte yer almaktadır. Üyelerin ailedeki alt sistemler ile ilişkisinden sonra, dış sistemlerle arasındaki ilişki değerlendirmeye dahil edilmektedir (Metha ve ark., 2009: 237; Fitzgerald ve ark., 2020: 14). Her alt sistem ayrı ayrı incelense de aileyi tüm boyutlarıyla anlamak ancak sistemin bütününü görmek ve yorumlamakla mümkündür (Klein ve White, 1996: 3). Aile içinde üyeler arası etkileşim ve ailenin dış sistemler ile etkileşimi aşağıdaki şekilde gösterilmiştir (Şekil 1).

Şekil 1: Aile Sisteminde Üyeler ve Dış Sistemler Arasındaki Etkileşim

Aile sistemlerinde bazı temel kavramların öne çıktığı görülmektedir. Döngüsel nedensellik bu kavramlar arasında yer almaktadır. Buna göre ailede tüm davranışların ve tepkilerin birden çok nedeni ve sonucu bulunmaktadır. Bu nedenle ailede herhangi bir durum/davranış iyi veya kötü olarak etiketlenmemekte, söz konusu olumsuzluğun sistem içindeki işlevi incelenmektedir (Murray, 2006: 234). Bir diğer kavram benliğin farklılaşmasıdır. Bu ifade aile üyelerinin benliklerini ifade etme biçimlerinin aile işleyişini ve iletişimini etkilemesi anlamına gelmektedir. Üçüncü kavram duygusal sistemdir ve ailelerin herhangi bir kriz durumunda verdikleri duygusal tepkilerin, geçmiş nesillerin izine sahip olduğunu ifade etmektedir. Aile yansıtma kavramı ise çocukların, ebeveynlerinin güçlü yanlarıyla beraber sorunlu yanlarını da miras olarak almalarıdır. Bu yansıtma üç adımlıdır; ebeveyn çocuğuna odaklanır, yanlış bir şey olduğundan korkar, çocuğun davranışlarının korkusunu doğruladığını düşünür, çocukta gerçekten bir sorun varmış gibi davranır. Beşinci kavram duygusal kesintidir ve aile içinde çözümlenemeyen

olumsuz duygular sonucunda ilişkinin tamamen bitirilmesini kapsamaktadır (Yıldırım, 2020: 294-295). Çok kuşaklı aktarım altıncı kavramdır. Aile geleneklerinin ve ideallerinin ebeveynlerden çocuklara aktarılması demektir (Canatan, 2008: 68). Aile sistemlerindeki yedinci kavram toplumsal gerilemedir. Ailede yaşanan herhangi bir sorunun süreğen bir hale gelmesiyle toplum için yararın ortadan kalkmasına işaret etmektedir. Sekizinci kavram kardeşlik pozisyonu kavramıdır ve aile sistemi için en önemli kavramlar arasındadır. Buna göre kardeş sıralamasının da kişilik üzerinde bir etkisi bulunmaktadır. Örneğin en büyük kardeşler genellikle daha lider olma özelliğine sahipken, en küçük kardeşler ise yönetilme eğilimine sahiptir. Dolayısıyla bir ailede ebeveynlerin kardeş konumlarını bilmek hem eş'lik hem de ebeveynlik örüntülerinin daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır. Bununla beraber ailedeki çocukların da kardeş konumlarını bilmek, aile ile ilgili önemli bilgiler sunmaktadır (Haefner, 2014: 836). Aile sistemlerinde bahsedilmesi gereken onuncu ve son kavram üçgenleşmedir. Üçgenleşme, aile içerisinde iki kişi arasında meydana gelen herhangi bir gerilime üçüncü kişinin dahil edilerek gerilimin ortadan kaldırılmasını ifade etmektedir. Bu durum genellikle gerginlik yaşayan eşler arasında görülmekte ve bir çocuk ebeveynlerden birinin yanında, diğerinin karşısında konumlandırılmaktadır (Akün, 2013: 94).

2.4.2. Aile Stres Teorisi

Aile stres teorisinin çıkış noktası II. Dünya Savaşı'ndan etkilenen ailelerdir. Savaş sonrası hayatta kalmaya çalışan ve stres altındaki ailelerden bazılarının mücadele ederken diğerlerinin neden geri çekildiğini ve yenik düştüğünü açıklamak bu teorinin temelini oluşturmuştur. Teori II. Dünya Savaşı sonrasında Hill (1958) tarafından öne sürülen teori, 1980'li yıllarda en popüler dönemlerini yaşamıştır (Sullivan, 2015: 90). Teorinin önde gelen diğer isimlerinden Pauline Boss bu teori kapsamında ailelerin hangi durumlarda, neden stres altında hissettiklerini anlamayı, strese karşın nasıl tepki geliştirdiklerini öğrenmeyi ve bunları yaparken de toplumsal-kültürel öğeleri dikkate almayı amaçlamıştır (Patterson, 2002b: 351; Malia, 2006: 147). Boss'a göre (1987: 695) ailelerin stres unsurları karşısında verdikleri farklı tepkilerin nedenleri anlaşıldıkça, ailelerin güçlü yanlarının ortaya çıkması daha kolay olmaktadır.

Aile stres unsurları çok boyutludur. Kimi zaman üyelerin travmatik deneyimleri bir stres unsuru olurken kimi zamansa aile yaşam döngüsü içindeki herhangi bir aşama stres oluşturmaktadır. Bir bebeğin doğuşu, herhangi bir aile üyesinin vefatı, kaza geçirme,

hastalanma, bakıma ihtiyaç duyar hale gelme gibi beklenmedik bir şekilde ortaya çıkan durumlar buna örnek gösterilebilir (Malia, 2007: 225). Akut bir şekilde ortaya çıkan olumsuzluklarla beraber yoksulluk gibi kronik durumlar da aile üzerinde stres oluşturucu etkiye sahiptir (Hammack, 2003: 194). Ayrıca herhangi bir olay/durum ailenin değerleri, inançları ve beklentileri ile tutarsızsa da yine ailenin stres yaşadığından bahsetmek mümkündür. Strese maruz kalan ailelerde; öfke, inkar, şok gibi destekleyici ve geliştirici olmayan tepkiler ortaya çıkabilmektedir (Willoughby ve ark. 2008: 78).

Aile stres teorisine göre ailenin karşılaştığı zor koşullar; ailenin ekonomik durumunu, eşlerin duygusal durumlarını, ebeveyn-çocuk arasındaki bağlanma örüntülerini ve kardeş ilişkilerini etkilemektedir. Çünkü zor koşullar ailenin günlük yaşamı üzerinde değiştirici bir güce sahiptir. Eğer aile değişen koşullara uyum sağlayamazsa tüm işleyişi bozulmakta, stres unsuru bir krize dönüşmektedir (Conger ve ark., 2002: 179; Hall ve ark. 2012: 25). Görüldüğü üzere stres ve kriz ailede farklı iki alana işaret etmektedir. Kriz, ailenin dengesinin bozulması, işlevlerin yerine getirilememesi, aile yapısında ve etkileşimlerinde olumsuz değşikliklerin meydana gelmesi olarak tanımlanmaktadır. Nitekim eğer aile mevcut kaynaklarını kullanarak stres unsuru karşısında dayanıklılık gösterirse ve kısa süreli işlev bozukluğundan sonra normal işleyişine dönerse stresin krize dönüşmediği anlaşılmalıdır (McCubbin ve Patterson, 1983: 10).

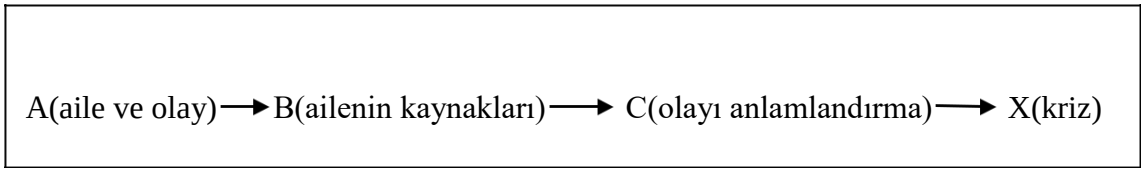
Aile stres teorisinde, krizin oluşup oluşmamasını ailenin dayanıklılığı belirlemektedir. Bu kavram aile stres teorisinde önemli bir yer tutmaktadır. Dayanıklılık odaklı araştırmalar, teorinin gelişim göstermeye başladığı 1980'li yıllarda artmıştır. Ailede zayıf yönlerden ziyade ailenin güçlü yönlerinin ortaya çıkarılması ve bütüncül değerlendirilmesi amaçlanmıştır (Malia, 2007: 225). Bu çalışmalar, aileleri çöküşten ve büyük krizlerden koruyan faktörlerin neler olduğuna odaklanmıştır (McCubbin ve McCubbin, 2013). Ailenin dayanıklılığı, aile stres durumlarından sonra iyi bir sonuçla karşılaştığında yenilenme gücü olarak kendini göstermektedir. Dolayısıyla stres unsuru, herhangi bir krize neden olamamaktadır (Patterson, 2002b: 352). Bu noktada ailenin stres unsuruna ne kadar süre maruz kaldığı önemlidir. Eğer uzun süre maruz kalma söz konusuysa aile dayanıklılığının düşük, kısa süreli ise aile dayanıklılığının yüksek olduğu anlaşılmaktadır (Tak ve McCubbin, 2002: 191). Dayanıklılığa katkıda bulunan en önemli unsurlar, ebeveyn-çocuk ilişkisi ile diğer aile üyelerinin psikolojik ve manevi desteğini

hissetmektir. Aile üyelerinin birbirine sunduğu destek, görev veya sorumluluk bilinci ile oluşabilmektedir. Ailenin tamamının bu bilince sahip olması ailecilik kavramı ile açıklanmaktadır. Ailecilik, üyelerin birbirlerine destek sunması ve bunu yalnızca aynı ailenin üyesi oldukları için yapmalarıdır (Marsiglia ve ark., 2011: 10-15).

Aile stres teorisinin öncülerinden Hill (1958) yaptığı araştırma sonucunda bu teoriye özgü ABC-X Modeli'ni elde etmiş ve modeli üç değişken üzerine kurgulamıştır. Bu modele göre her harf bir aşamayı ifade etmekte ve bu aşamalar sonucunda ailelerin stres durumlarına etki eden unsurlar ortaya çıkmakta, stresle başa çıkmaları hedeflenmektedir. Bu kapsamda ailenin tüm üyeleri diğer üyelere yeterli maddi ve manevi kaynakları sunmak ve diğer üyeler arasında dengeyi sağlamakla yükümlüdür (Rosino, 2016: 1). Modelde A harfi, çevresini etkileyen ve ondan etkilenen bir kurum olarak aileye ve stres olayının kendisine işaret etmektedir. Söz konusu olay ailenin kontrolü altında da olabilir, tamamen aile dışında ve istemsiz etkilerle de oluşabilir (Wilmoth ve Smyser, 2009: 156). Bu noktada ortaya çıkan olay, ailenin yapısı, geçmişi, üstlenilen role göre dağılan sorumlulukları, hangi üyelerden oluştuğu gibi tanımlayıcı unsurlar ele alınmaktadır. Ailenin hangi dış sistemlerle neden iletişime geçtiği ve nasıl bir etkileşim içinde olduğu belirlenmektedir. B harfi ise stres oluşturan olayın ortaya çıktıktan sonra ailenin kaynaklarının ele alındığı aşamadır (Günal, 2020: 106). Bu aşamada sorunun göreceliliği ele alınmaktadır. Beklenmeyen ve özellikle bir anda meydana gelen olumsuzluklar aileler için sorun olsa da burada bir değişkenlik söz konusudur. Bir aile için stres farktörü olan herhangi bir olay/durum, diğer aile için bu nitelikte bir olumsuzluk olmayabilmektedir. Örneğin bir deprem, bazı ailelerin akrabalarının vefat ettiği bir stres olayı iken bazıları için ufak kazalarla geçen ve aile üzerinde yıkıcı etkisi olmayan olumsuz bir olaydır. Bununla beraber her aile güçlü bir kaynağa sahiptir ön kabulü ile aileler değerlendirilmektedir. Ailenin kullanabileceği tüm kaynaklar bu aşamada keşfedilmektedir (Hill, 1958: 140). Modeldeki C harfi olayın tanımlanması aşamasıdır (Shin ve Crittenden, 2003: 172). Bu noktada esas olan şey, meydana gelen olayın aile tarafından nasıl anlamlandırıldığıdır ve ailelerin içinde bulundukları kültür bu aşamada önemli bir belirleyicidir. Bu öznel anlam ailenin geçmiş deneyimlerini ve bunlardan nasıl etkilendiklerini yansıtmaktadır (Manning ve ark., 2011: 321). Örneğin bir ailede çocuğun hırsızlık yapması utanılacak ve saklanılacak bir durum anlamı taşırken bir diğerinde gururlanılacak ve övünülecek anlamı içinde barındırmaktadır. Tüm bu değişkenler ve aşamalar neticesinde X harfine, yani sonuca

gelinmektedir. Bu aşamada ailenin karşı karşıya olduğu stres ve kriz durumu tüm boyutlarıyla ortaya konulmuş olmaktadır (Lee, 2009: 3). Model aşağıdaki gibi formüle edilmiştir:

Şekil 2: Hill'in (1958) ABC-X Modeli.

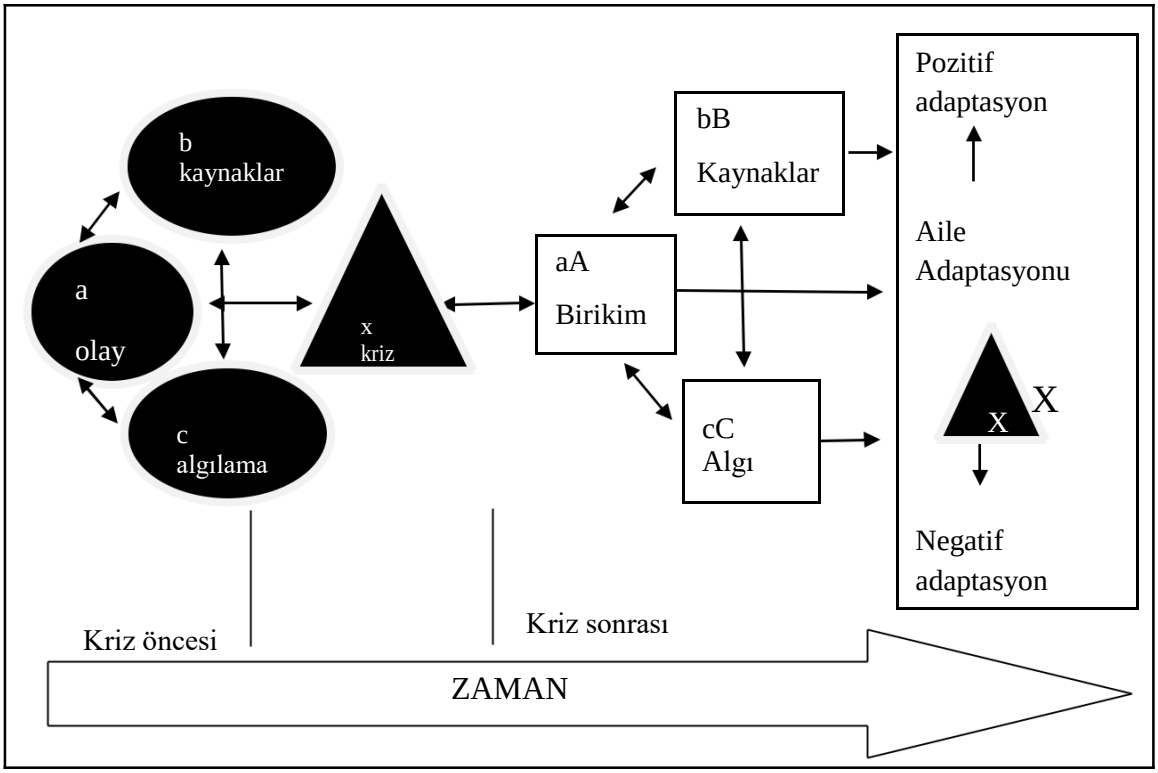

ABC-X modeli kronik hasta çocuğu olan bir aile için şu şekilde çalışmaktadır: Ailenin yapısının, bakım verme için isteklerinin, kronik hastalık durumunun ne olduğunun belirlenmesi (A); belirlenen olaya karşın ailenin kaynaklarının ve güçlü yönlerinin ne olduğunun tespit edilmesi (B); aile üyelerinin hastalığı nasıl anlamlandırdıklarının, hasta kişiye ilişkin nasıl bir bakış açısına sahip olduklarının ortaya çıkarılması (C) ve son olarak kriz durumunda ailenin ne(ler) yapabileceğine karar verilmesi (X) (McCubbin, 1988: 204). Ayrıca aileyi değerlendirirken ABC-X Modeline ek olarak sosyal çevrenin dahil edilmesi, aile dışındaki kaynakların daha net görülmesine, sadece bireysel ve psikolojik değil toplumsal çözümlerin üreetilebilmesine ve eksik kalan içsel kaynakları dışsal kaynaklarla tamamlamaya olanak sağlamaktadır (Rosino, 2016: 2).

Hill'in (1958) bu modeli temel alınarak 1982 yılında McCubbin ve Patterson tarafından Double ABC-X Modeli oluşturulmuştur. Geliştirilen bu modelde kriz sonrası değişkenler de tanımlanmıştır (McCubbin ve Patterson, 1983: 11). Hill'in (1958) modelindeki A faktörü burada aA-Birikim olarak nitelendirilmiştir. Birikim ailenin stres unsurları karşısında talep yığılması yaşamalarına neden olmaktadır. ABC-X Modelindeki gibi tek bir stres faktörüne yoğunlaşılmasından ziyade üst üste biriken ve çözümlenmeyen stres unsurları bu aşamada dikkate alınmaktadır (Bristol, 1987: 471). bB-Uyarlanabilir Kaynaklar faktörü ise bu modelde üyelerin, ailenin ve toplumun kaynaklarını içermektedir (Pickard ve Ingersoll, 2017: 812). Bununla birlikte stres unsurunun da bazı kaynaklar sunabileceği düşünülmektedir. Tüm bu kaynaklar, biriken stres unsurları ile aile arasında uyumlayıcı bir etkiye sahiptir. cC-Aile Anlamı ve Algı faktörü ABC-X Modeline benzer olsa da ailenin yalnızca stres unsuruna değil, içinde bulunduğu tüm koşullarına ilişkin anlamlandırma biçimini kapsamaktadır (Pakenham ve ark., 2005: 195). xX-Aile Uyumu ise stres unsurunun krize yol açıp açmadığının ve bu durum karşısında

ailenin nasıl tepkide bulunduğunun belirlendiği aşamadır (Shin ve Crittenden, 2003: 172). Buna göre aile, uyum sağlama ve sağlayamama arasında sürekli değişim göstermektedir. Stres unsuru ile kendi istek ve ihtiyaçları arasında denge kurabilme durumu, ailenin uyum düzeyine işaret etmektedir. Model Lavee ve arkadaşları tarafından aşağıdaki gibi şekillendirilmiştir. Şekle göre kriz öncesi dönem ABC-X Modelinin kendisi iken, kriz sonrası dönemde Double ABC-X Modeli faktörlerine geçilmektedir. (Lavee ve ark., 1985: 812-813).

Şekil 3: Double ABC-X Modeli

Bu teori, sosyal hizmet meslek ve disiplininde aileyi ele almak adına önemli bir çerçeve sunmaktadır. Çünkü sosyal hizmet uzmanları, stres altındaki ailelerin bireysel ve toplumsal kaynaklarına aileyi yalnızca desteklemek için başvurmamaktadır (Boss, 1992: 118). Bunların yanında ve daha da önemli olarak stres durumunu üyeler arası ilişkiyi arttırmak, ailenin problem çözme ve başa çıkma güçlerini geliştirmek için de kullanmaktadır (Akgün ve Çifçi, 2010: 28). Ayrıca teorinin bağlamı, sosyal hizmet temel ve değerleri ile paraleldir. Her iki bakış da sonuçtan ziyade süreç içerisindeki aileye odaklanmaktadır. Ailenin baş etme gücünü arttırmak, güçlü yanlarını keşfetmek, herhangi bir durumu ailenin stres veya kriz olarak anlamlandırmasına, ailenin görüşlerinin ön planda olmasına öncelik vermek gibi unsurlar da söz konusu paralelliğe örnektir. Bunlarla beraber hem teorinin hem de sosyal hizmet perspektifinin, birey ile aileyi çevresi içinde

değerlendirmesi, aileyi güçlü ve zayıf yönleri ile ele alması diğer benzerlik alanını oluşturmaktadır (Sullivan, 2015: 90). Teori, sosyal hizmet alanında yoğun olarak bakım verme uygulamalarında işlevsel görülmektedir. Çünkü yaşlı veya engelli bir aile üyesine bakım vermek çoğu aile için kaçınılmaz bir durumdur. Bu durum sonucunda hem üyelerde hem de ailenin genelinde yoğun bir stres artışı söz konusudur. Bu nedenle aile stres faktörleri, başa çıkma becerileri, hastalığı algılama durumları gibi bir çok bileşen aile üyelerinin refahında etkili unsurlardır. Dolayısıyla teorinin sunduğu modeller bu ailelerle çalışırken önemli bir veri ve güç kaynağıdır (Lim ve Zebrack, 2004: 2-8; Malia, 2007: 226).

2.4.3. Çatışma Kuramı

Kuramın çıkış noktası Marksizimdir. Karl Marx, Sanayi Devrimi'nin dönüştürücü etkisine şahit olduktan sonra bu kuramı geliştirmiştir. Bununla beraber günümüzde çatışma kuramının Marksizime dayanmayan şekilleri de yer almaktadır. Çatışmanın, otoritenin olduğu her yerde meydana çıkabileceği ve yakın ilişkide olan her insanın çatışma yaşayabileceği gibi savunmalar Marksizm temelli olmayan çatışma durumlarına örnek gösterilebilir (Turner, 1975: 623). Yakın ilişkideki insanların yaşadıkları çatışma durumu ile ilgili üç bileşen vardır: Sorumluluk, güç dengesi ve ödül. Bu üç öğenin paylaşımında ortaya çıkabilecek herhangi bir adaletsizlik hayal kırıklığına ve ardından çatışmaya neden olmaktadır (Kasapoğlu, 2018: 14). Çatışma her daim patolojik bir durum değildir. Aksine doğal ve hayatın içinde meydana gelen etkileşimlerin sonucudur (Bayer, 2018: 218). Çünkü hangi durumda olursa olsun çatışmanın geliştirici bir gücünün ve olumlu yönünün olduğu da savunulmaktadır. Buna göre çatışma yaşayan grubun veya toplumun sınırları ortaya çıkmakta ve kimliği belirginleştirmektedir. Ancak geliştirici yönün ortaya çıkması için çatışmaların doğru bir şekilde değerlendirilmesi, çözümlenmesi ve onlara uygun eylemlerde bulunulması gereklidir (Günal, 2020: 92).

Bu kuramda aile; güç, otorite, hakimiyet ve çatışmaların odağında ele alınmaktadır. Özellikle güç ve çatışma arasında nedensellik ilişkisi mevcuttur. Çünkü ortaya çıkan sorunların çözümlenmesi ailedeki güç birikiminin nasıl kullanıldığıyla ilgilidir. Burada kasıt, çatışmadan ve güçten kaçınılması gerekliliği değildir. Aksine her ikisinin de kabulü zorunludur. Önemli olan esas şey, hem gücün hem de çatışmanın nerede, nasıl kullanıldığıdır (Akgül, 2020: 50). Kuram ailede bireysel çıkarların gözetildiğini ve ailedeki kaynakların üyeler arası eşitliği sağlayacak şekilde düzenlenmesi gerektiğini

savunmaktadır. Bu noktada daha çok eşler arası karar verme, şiddete maruz bırakılma ya da bırakma, boşanma süreci ve nedenleri gibi konular ele alınmaktadır (İçli, 1997: 63). Öte yandan bu çerçevede aile, kapitalist düzenin getirdiği toplumsal eşitsizlik ve onun beraberindeki sorunlarla mücade eden bir grup olarak da tanımlanmaktadır. Bu nedenle kuramın ailede esas ilgilendiği şeyler, toplumsal kaynakların nasıl paylaşıldığı ve eşit olmayan güç ilişkilerinin aile içerisinde ne gibi çatışmalar meydana getirdiğidir (Witt, 1987: 298; Pehlivan O., 2017: 26). Örneğin bu kuram kapsamında eşlerin boşanma sebeplerinin aile içi eşitsizlik olabileceği vurgulanmaktadır. Kadın ve erkek eşlerin her ikisine de kişilik özelliklerine uygun olmayan roller verilmesi, aralarında statü farkının olması ve hemzemin bir ilişki kuramamaları aile içi eşitsizlik durumunun göstergeleri kabul edilmektedir (Gökçe, 2017: 54). Her ne kadar ele alınan çatışmanın temelinde iktisadi ve eşitsizlik faktörleri yer alsa da yine de çatışmanın tek bir kaynağı olmayabilir ve çok boyutlu değerlendirme yapılabilir. İletişimde yaşanan aksaklıklar, fikir uyuşmazlıkları, sorunun büyüklük derecesi, sosyokültürel değişim ve ailede ihtiyaçların karşılanamaması gibi unsurlar ailedeki çatışma kaynağına etkide bulunmaktadır (Söylev, 2019: 527). Bunlarla beraber çatışma kaynakları en basit haliyle dörde ayrılmaktadır. İlk kaynak, aile tarihinde ve genogramında yer alan kırılma noktaları ve köklü değişikliklerdir. Bu noktalarda ortaya çıkan gerginlik ailede çatışmaya sebep olabilmektedir. Bir diğer çatışma kaynağı, aile üyelerinin farklı başa çıkma tarzlarının olması ve duygularını ifade düzeylerinin de değişiklik göstermesidir. Özellikle ergenlik ve gençlik dönemindeki aile üyeleri için bu faktör daha fazla risk barındırmaktadır (Lichtenthal ve Kissane, 2008: 40-44). İş bölümü de ailedeki çatışmaya neden olan unsurlardandır. Aile üyeleri adaletsiz bir iş bölümü olduğunu düşündüklerinde huzursuzluk ve hayal kırıklığı gibi olumsuz duyguları hissedebilmekte ve çatışma yaşamaktalardır. Aile yapısındaki değişimlere paralel olarak anne ve baba rollerinin değişmesi de kimi zaman çatışma ortaya çıkarabilmektedir (Bayer, 2018: 222). Son çatışma kaynağı akut veya kronik hastalıklardır. Ailenin bu hastalıklarla karşılaşma zamanı çatışmanın meydana gelmesi veya şiddeti için önemli bir unsurdur. Öyle ki aile yaşam döngüsünde doğum, ölüm, eşlerin ayrılması gibi kırılma noktalarında karşılaşılan hastalıklar aileyi daha olumsuz etkilemektedir (Tüzer, 2001: 199). Özellikle son çatışma kaynağına ve bakıma ihtiyaç duyan bireye sahip ailelerde çatışma yoğun bir şekilde yaşanmaktadır. Çünkü ailedeki ebeveynler yaşlandıkça ve buna bağlı hastalıkları arttıkça, onlara bakım veren evlatlar birçok zor durumla karşılaşabilmektedir (Acar, 2011: 27).

Örneğin alzheimer hastasına bakım veren evlat, duygusal olarak ebeveyninin isteklerini yerine getirmeyi arzu etmektedir. Ancak hastalıktan dolayı ebeveyninin bu isteğini yerine getirememektedir. Bu durum, bakım veren evlat tarafından yaşanan temel ve küçük bir çatışmadır. Bununla birlikte ebeveyne hangi tedavi planının uygulanacağı, bakım verme görevinin hangi aile üyeleri arasında paylaşılacağı, bakım vermenin sağlıklı bir şekilde yerine getirilip getirilememesi ve kurumsal hizmetlerden nasıl yararlanılacağı gibi durumlar çatışma unsurlarının birikerek artmasına neden olmaktadır (Liberman ve Fishe, 1999: 159). Çünkü burada aile üyeleri birbirleri ile dış sistemler ve sağlık sistemleri ile de etkileşim içindedir. Bu etkileşimin yoğunluğu ve niteliği çatışmanın meydana gelip gelmemesinde belirleyici olmaktadır (Erdugan, 2019: 19). Bakım vermenin yanında ailelerin geçmiş yaşamlarında var olan sorunlar da bu dönemde tekrar gündeme gelmektedir. Hem geçmiş çatışma alanları hem de güncel bir sorun olarak bakım verme çatışmasının birleşimi ailede bakımı koordine etme, hastanın tedavi programı hakkında karar verme ve bunlarla başa çıkma noktasında zorluk yaşamasına neden olmaktadır. Dolayısıyla bakım veren ailelerdeki çatışma durumunu anlamak ve hasta ile ailenin ihtiyaçlarını tespit etmek için çatışma kuramı çerçevesinde disiplinlerarası değerlendirme önemli bir alternatif olmaktadır (Boelk ve Kramer, 2012: 656-657). Bu değerlendirme içerisinde aile üyelerinin psikososyal sağlıkları ile ilişkili değişkenler de yer almalıdır. Hem ailede çatışma durumlarıyla baş eden hem de psikolojik olarak yıpranan aile üyeleri, birçok nesnel ve genel çatışma unsuruna rağmen bakım vermeye devam etmektelerdir (Sales ve ark., 1992: 8). Her ne kadar ailedeki çatışmanın nedenleri öngörülebilir olsa da (kardeşler arası ilişkiler, aile yapısı vb.) ancak aile işleyişini düzenleyen gerçek mekanizmaların ve güçlerin tespit edilmesi, çatışma durumuna uyum sağlanmasını ve ilişkilerin düzenlenmesini sağlamaktadır (Schlomer ve ark., 2011: 499).

Bakım veren ailelerdeki çatışma, tüm aile üzerine etki ettiği kadar bireysel olarak bakım verenin bakım yükünü de arttırmaktadır. Ayrıca bakım verenin kişisel olarak hissettiği bakım yükü, diğer aile üyelerine karşı öfkelenmesine de neden olmakta ve çatışmayı büyütmektedir (Strawbridge ve Walhagen, 1991: 772). Bakım veren ve bakım verilen için sağlık ekipleri ile aileler özelinde dört temel çatışma kaynağı mevcuttur. İlk sırada aile ve sağlık ekibi arasındaki çatışma yer almaktadır. Çatışmanın sebebi aile üyeleri ile sağlık ekibinin tedavi planı konusunda anlaşamamasıdır. Örneğin aile, hastanın yaşamını sürdürecek tedaviyi tercih ederken sağlık ekibi bu tedavinin hastanın acısını arttıracağını ve bu nedenle farklı bir tedavi planının uygulanması gerektiğini

düşünmektedir. İkinci çatışma alanı sağlık ekibinin kendi içindedir. Bir tarafta hastanın daha uzun süreli yaşamasına odaklanan ekip üyeleri yer alırken diğer tarafta hastanın daha kısa süreli ama daha kaliteli yaşamasına önem veren kişilerin olması bu tür çatışmayı meydana getirmektedir (Back ve Arnold, 2005: 1375). Üçüncü çatışma alanı aile içerisindedir. Aile üyeleri de tıpkı sağlık ekibi gibi fikir ayrılığına düşebilmekte ve her biri hastanın en iyi olacağı hali düşündüğünü savunarak fikrinden vazgeçmeyebilmektedir. Son alan ise hastanın kendisi ile sağlık ekibi arasındadır. Burada hasta, çektiği acıların ve bakıma ihtiyaç duyma halinin etkisi ile tedavi programını değiştirmek isterken sağlık ekibi ise hastanın şu andaki halinin diğer tedavilerden daha iyi olduğunu savunmaktadır (Kramer ve arkadaşları, 2006: 794).

2.4.4. Sembolik Etkileşimci Kuram

Sembolik etkileşimci kuramın temelleri 20. yüzyılın ilk dönemlerine dayanmaktadır. Bu kuram ortaya çıktığı ilk dönemlerde bireyler arasındaki etkileşimlerin toplumları nasıl meydana getirdiğini ve devamlılığını nasl sağladığını açıklamaya çalışmıştır. Kuramın önde gelen isimlerinden ikisi Herbert Blumer ve George Herbert Mead'dır (Brickell, 2006: 417; Carter ve Fuller, 2015: 5; Erdem, 2020: 54; İzci ve Mazman, 2021: 153). Mead özellikle 1930'lu yıllarda benlik ve toplum arası ilişkilere odaklanmıştır. Sonraki dönemlerde Blumer ise bireylerin insanlarla kurdukları iletişim üzerinde düşünce üretmediklerini, bunun yerinde sembolleri manipüle ederek veya değiştirerek bir anlam var ettiklerini savunmuştur. Ona göre anlamlar yalnızca özne olarak bireyler arasında oluşmakta, algılanmakta ve yorumlanmaktadır (Blumer, 1980: 412). Kuram geliştikçe, daha önce "yukarıdan aşağıya" bir incelemeye tabi tutulan toplum artık "aşağıdan yukarıya" incelenmeye başlanmıştır. Dolayısıyla toplumun tamamından bireylere doğru değil, bireylerden topluma bir değerlendirme söz konusu olmuştur. Ardından bireyler arası iletişimlere daha çok yoğunlaşılmış ve kişilerin hangi sembolleri kullanarak iletişim kurdukları araştırılmıştır. Kurama göre dildeki semboller ve bireylerin bunları kullanım biçimleri ilişkilerin niteliğine en çok etki eden unsurlardandır (Carter ve Fuller, 2015: 2). Bu bağlamda dilde paylaşılan ortak anlamlar (sembol) ve sözlü-sözsüz iletişimlerin boyutları (etkileşim), bu kuramın temel ilgi alanlarını oluşturmaktadır. Kuram insanların birbirleriyle uyumlu nasıl sembolik dünyalar oluşturduklarını ve bunların davranışlarını nasıl şekillendirdiğini anlamak için bir çerçeve sunmaktadır (LaRossa ve Reitzes, 1993: 135; Klein ve White, 1996: 2).

Sembolik etkileşimci kuramda aile önemli bir yer tutmaktadır. Aileye çok önem verilmesinin nedenleri, ailelerin toplumu şekillendiren en önemli sosyal grup olması ve bireylerin aile içinde benlik ve kimlik kazanmasıdır (Ekici, 2014: 211). Bu kuram çerçevesinde aile, Burgess'in ailedeki sembollere ve üyeler arasındaki etkileşime vurgu yapması ile gündeme gelmiştir. Burada ailedeki her bir üyeden rol beklentilerinin olduğu, bireyin kendi istekleri ile ondan beklenenler birleşiminde rol üstlendiği ve bu rollerden dolayı her ailenin kendine özel bir konuma sahip olduğu savunulmaktadır (Sayın, 1990: 26). Dolayısıyla sembolik etkileşimcilik bir ailede, bireylerin deneyimlerinin onlarda nasıl anlamlar oluşturduğunu ve bu anlam doğrultusunda diğer birey ve gruplarla nasıl etkileşim kurduklarını irdelemektedir (Serpe ve Streyker, 2011: 226). Sembolik etkileşimcilere göre aile üyeleri rollerini veya görevlerini kendi bakış açılarına göre yorumlamadan eyleme geçmemektelerdir. Her bir üyenin yorumlama sürecinde ise kendilerine özel semboller ve işaretler öne çıkmaktadır. Kuramın esas ilgi odağı da yorumlama sürecindeki semboller ve işaretlerin nasıl anlamlandırıldığını, rol ve performansların bu bağlamda nasıl etkilendiğini ortaya çıkarmaktadır (Kasapoğlu, 2018: 5). Bu kuram kapsamında ailelerde üstlenilen roller kendi aralarında farklılık göstermektedir. Yani her ailede benzer rollerden bahsetmek mümkün olsa da bu rollerin anlamları ve gereklilikleri değişiklik gösterecektir (Görgün-Baran, 2004: 32). Çünkü anne, baba, amca, teyze, abla, abi gibi tüm roller, ailelerin sembolik etkileşimleri inşa etme süreçlerinde topluma, kültüre, zamana, statüye ve daha birçok unsura göre farklılaşmaktadır. Böylece aynı rol her ailede farklı getiriler sunmaktadır. Örneğin göçmen bir ailenin kendi ülkesindeyken rollerine yüklediği anlam ile göç ettiği ülkede kurduğu anlam uçtan uca zıt olabilmektedir. Kendi ülkesinde çocuklarının bakım rolünü üstlenen bir anne, göç ettiği ülkede ekonomik gelir elde etmek için çalıştığında bakım rolünü devretmiş ve çalışan rolüne bürünmüş olmaktadır. Ancak her iki senaryoda da annelik rolü kalıcıdır (Günal, 2020: 85).

Kuramda bazı temel unsurlar bulunmaktadır. Bunlardan ilki sevgi sembolüdür. Eşler arasında ilgi görme/gösterme sembollerinin ne olduğunu ve evliliklerine nasıl etki ettiğini kapsamaktadır. Bu bağlamda eşlerden birinin sevgi sembolünün diğeri için bir anlam ifade etmemesi, evlilikte huzursuzluğa ve tartışmaya neden olmaktadır (Kasapoğlu, 2018: 7). İkincisi duygusal doyumdur ve eşler başta olmak üzere tüm aile üyelerinin aralarındaki dayanışmaya işaret etmektedir (Çağ ve Yıldırım, 2013: 14). Üçüncü unsur çocuğun anlamıdır. Çocuğun aile içinde maddi kazanç aracı mı, ev işi

destekçisi mi, tek başına bir birey mi gibi nasıl anlam kazandığını ifade etmektedir (Weiss, 2001: 396). Bir diğer unsur ebeveynliğin anlamıdır. İlgi ve şefkat gösterici, koruyucu, destekleyici olma yahut çocuğu toplumsal olarak en üst seviyeye ulaştırıcı olma gibi daha birçok anlam ebeveynin aile içindeki konumunu ve rollerini belirlemektedir. Evlilik rolleri bu kuramın diğer unsurları arasında yer almaktadır. Buna göre eşlerin üstlendiği roller geçmişten günümüze değişmiş ve de belirsizleşmiştir. Bu değişim evlilik sembollerinin ve işaretlerinin de değişmesine yol açmıştır (Nacak ve ark., 2011: 95). Altıncı temel unsur seçenekleri algılamaktır. Bu ifade daha çok mutsuz evliliklerde alternatif çözüm yolları için kullanılmaktadır. Burada esas olan şey, mutsuz bir evliliği sürdürmek yerine, başka hangi seçeneklerin var olduğunu görünür kılmaktadır. Boşanmanın anlamı, bu kuramın temel unsurlarından bir diğeridir. Boşanma, geçmişte hem toplumlar hem de aileler tarafından hoş karşılanmayan bir durumken artık ailelerin bir kurtuluş yolu durumundadır. Çünkü boşanmaya yüklenen sembolik anlam artık olumsuzluğunu kaybetmeye ve yeni bir hayatın başlangıcı gibi anlamlar kazanmaya başlamıştır (Aydın ve Baran, 2010: 122). Kuramdaki son temel unsur yasal değişikliklerdir. Değişen kanunlar ve yasalar ailelerin sembollerinde de değişiklik meydana getirmiştir. Örneğin geçmişte katı kurallara sıkıca bağlı olan boşanma artık eşlerin geçinemediklerini söyledikleri takdirde de gerçekleşebilmektedir (Kasapoğlu, 2018: 8).

Bu kurama göre aile yapısının ve ailedeki ilişki türlerinin değişmesinin temelinde, değişen semboller yer almaktadır. Bu bağlamda ailenin değişmesine neden olan temel değişim alanları evliliğe sebep olan sembolik anlamlarda yatmaktadır. Evlilikte duygusal tatmine verilen önemin artması ve toplum içindeki mutsuzluğun evlilikle giderilmeye çalışılması gibi evliliğin anlam değişiklikleri örnek gösterilebilir. Aynı bakış açısından boşanmaya neden olan faktörlerde değişen anlam ise evliliğe fazla ve aşırı anlam yüklenmesi ile arkadaşlık/dostluk sembollerinin evliliğe dönüşmesi olarak yorumlanmıştır (Gökçe, 2017: 53). Kurama göre aile araştırmalarında şu sorulara yer verilmelidir: Aile üyelerinin samimi iletişim kurma yöntemleri nelerdir? Üyeler yakın etkileşimlere ne anlamlar yüklerler? Aile üyelerinin rolleri ve toplumsal beklentileri nelerdir? Üyelerin rolleri nasıl inşa edilmiş, öğrenilmiş ve yerine getirilmiştir? Aile üyeleri onlara biçilen rollere kendi anlamlarını nasıl ilave etmektelerdir? (LaRossa ve Reitzes, 1993: 136).

Sembolik etkileşimci kuram, sosyal hizmet meslek ve disiplininde de önemli bir yere sahiptir. Çünkü aralarında bazı benzerlik alanları mevcuttur. Bunlar; her ikisinde de iletişimin merkezi bir rol oynaması, bireysel deneyimlerin toplum ve kültür içerisinde ele alınması, anlam keşfine öncülük edilmesi, bireyleri-grupları-toplumları etiketlemekten kaçınılması ve ilgi alanlarının benlik, rol ve kimlik gibi ortak noktalardan oluşmasıdır (Forte, 2004: 391). Sosyal hizmet uzmanlarının, müracaatçı değerlendirmelerinde bireylerin dünyayı yorumlama biçimlerine ve hayatı anlamlandırma süreçlerine yoğunlaşması da sembolik etkileşimci kuramın, bu alanda yer edinmesinin bir diğer nedenidir (İzci ve Mazman, 2021: 154). Ayrıca sembolik etkileşimci kuram ailelerle sosyal hizmet uygulamalarında eşler, nesiller ve ebeveyn-çocuk arasındaki ilişkinin niteliğini, düzeyini ve yönünü anlamada da kullanılmaktadır. Bu sayede sosyal hizmet uzmanlarının ihtiyaç duyduğu teorik zemine sembolik etkileşimci kuram da fayda sağlamaktadır (Knott, 1974: 10).

2.4.5. Ekolojik Yaklaşım

Ekolojik yaklaşımın temeli Darwin'in evrimsel doğal seçilim ilkelerinin esas alınmasıyla, 19. yüzyılın sonlarında biyoloji bilimine dayanmaktadır. Biyoloji alanındaki ekoloji, hem tek bir türün çevresindeki fiziksel ve biyolojik unsurların tümü ile hem de diğer canlılar ile ilişkisine odaklanmıştır. Birey, grup ve toplumların açıklanmasında ekolojik ilkelerin yarar sağladığı kabul edildikçe, yaklaşım insan davranışı bilimlerinde 20. yüzyılın başlarında gelişmiştir (Bubolz ve Sontag, 1993: 421-424). 20. yüzyılın sonlarına doğru çevreci ve doğacı hareketlerin artması ile bu yaklaşım daha çok gündeme gelmeye ve üzerinde çalışılmaya başlanmıştır (Günal, 2020: 88). Davranış bilimlerinde kullanıması ise 1965 yılında psikolog Roger Barker ile başlamıştır (Danış, 2006: 46). Bu bağlamda ekoloji, yaşam ve çevre arasındaki organik ve inorganik ilişkilerin incelenmesi olarak tanımlanmaktadır. Yaşam ve çevrenin bir bütünün ayrılmaz iki parçaları olduğu fikrini savunulmaktadır (Bubolz ve Sontag, 1993: 419). Dolayısıyla sorunların anlaşılması için bireyin dahil olduğu tüm değişkenlerin değerlendirmeye dahil edilmesi gerekmektedir. Yani ilgi yalnızca herhangi bir birey veya aile üzerinde değil, aksine canlı ve de cansız varlıklardan oluşan tüm etkileşimlerin üzerindedir (Yılmaz, 2017: 89). Öte yandan yaklaşımın çıkış noktası Ludwig Von Bertalanffy'ın sistem kuramı kabul edilmektedir (Danış, 2006: 46). Bu nedenle bazı benzerlikleri ve farklılıkları söz konusudur. Farklılıklarından birisi, olayların ve sorunların sistem kuramına göre daha dar

bakış açısından değerlendirilmesidir. Sistem kuramı daha çok sistemler arası ilişkilere, sistemlerin sınırlarına ve sistem içindeki dengeye odaklanırken, ekolojik yaklaşım birey-aile-grup ile çevre arasındaki etkileşimlere ve transaksiyonlara odaklanmaktadır. Dolayısıyla burada esas olan çevrenin birey, aile veya grup üzerindeki etkisidir (Akgül, 2020: 46). Bir diğer fark ise sistem kuramı ile ekolojik yaklaşımın kullandıkları kavramlardır. Örneğin sistem kuramında yer alan denge, sınır gibi kavramlar ekolojik yaklaşımda yer almamaktadır (Acar ve Acar, 2002: 82).

Bu yaklaşımda en temel kavram adaptasyondur (Paslı, 2017: 41). Bu kavram, her canlının yaşamını idame ettirebilmesi için diğer canlılara ve çevrelerindeki sistemlere bağlı oluşunu ifade etmektedir. Buna göre her canlının içinde bulunduğu çevre değişmekte, canlılar da bu değişime uyum sağlamaktadır (Klein ve White, 1996: 4; Günal, 2020: 88). Uyum sağlamanın yanında her canlı, organizma ve örgütlenme kendisini yeniden düzenlemekte, işleyişini yenilemektedir (Demir ve Çelebi, 2017: 115). Ekolojik yaklaşıma özgü altı farklı kavram daha bulunmaktadır. Bunlardan interaksiyon ve transaksiyon kavramları bireylerin söz konusu çevre içindeki diğer tüm canlılarla ve sistemlerle aralarındaki etkileşimdir. İnteraksiyon karşılıklı etkileşimi ifade ederken transaksiyon iletişimin tek yönlü de olabileceği anlamına gelmektedir (Danış, 2006: 47). Sistem kavramı, bireyin çevresinde çok parçadan oluşan ve kendine has işleyişi olan her türlü birimi ifade etmektedir (Kaban, 1994: 220). Sosyal çevre kavramı ise fiziksel, biyolojik, kültürel ve sosyal çevre olarak dörde ayrılmakta, bireyin tüm yaşam koşullarını kapsamaktadır Enerji kavramı, bu yaklaşımda etkileşimlerin temel kaynağını oluşturan ve hem bireyin hayatına dahil olan hem de hayatından çıkan tüm boyutlardır (Er ve ark., 2020: 79). Kesişim kavramı, birey ile çevresi arasındaki etkileşimin birlikte bulunduğu noktalardır. Yaklaşımdaki baş etme kavramı, adaptasyonla ilişkilidir. Bireyin yaşamı boyunca karşılaştığı zorluklar karşısında uyum sağlayamadığı takdirde direnmesini ifade etmektedir. Son kavram olarak karşılıklı bağlılık da tüm organizmaların, diğer organizmalara bağlı olduğuna, onlarsız hayatta kalmanın mümkün olmadığına işaret etmektedir (Danış, 2006: 50).

Ekolojik yaklaşım çerçevesindeki aile ile ilgili araştırmalarda, ailedeki bağlanma örüntüleri ve aile içindeki etkileşimler incelenmektedir (Hill ve ark., 2003: 206). Ekolojik yaklaşım çerçevesinde bir aile değerlendirmesine, en yakın arkadaşlardan başlanmakta ve aileye en uzak yasal sistemlere doğru gidilmektedir. Bunu yaparken de iki husus

önemlidir. İlk olarak ailenin zayıf ve güçlü olduğu noktalar belirlenmeli ardından ailenin hangi hizmetlere ihtiyaç duyduğu tespit edilmelidir (Nadir, 2011: 166). Dolayısıyla bu yaklaşımda, yakın olandan uzağa giderken katmanlı bir yapı söz konusudur. Basit haliyle ailede altı inceleme alanı mevcuttur. Bunlardan ilki bireyin kendisidir. Bu katman bireye dair tüm özelliklere işaret etmektedir. Bireyin kişilik özellikleri, mizacı, hastalıkları gibi faktörler bu katmana dairdir. İkinci katman mikrosistemdir. Bu katman bireye en yakın etkileşimleri kapsamaktadır. Aile, bakım verenler, arkadaş grupları veya komşular bu gruba girebilmektedir (Zorbaz ve Bilge, 2019: 797). Üçüncü katman ise mezosistemdir ve mikrosistemdeki etkileşimler ifade edilmektedir. Etkileşimin niteliği, sıklığı, türü gibi özellikler bu katmanda ele alınmaktadır. Bir diğer katman eksosistemdir. Burada bir önceki katmanı çevreleyen ve bireyin yaşamında dolaylı yoldan etkiye sahip birimler ve unsurlar yer almaktadır. Hukuki düzenlemeler, sosyal politikalar, sosyal medya gibi örnek vermek mümkündür. Ayrıca bir ailede çocuk açısından bakıldığında çalışan ebeveynlerin iş tempolarının ve çalışma şartlarının da bu katmana dahil edilmesi mümkündür (Doğan, 2010: 154-156). Makrosistem katmanında ise değerlendirmeye konu olan bireyi, aileyi, grubu yahut toplumu çevreleyen en geniş unsurlar söz konusudur. İdeoloji, kültür, din, ırksal ilişkiler gibi unsurlar doğrudan etkisi olmayan ancak her bireyi etkileyen unsurlardır. Son olarak kronosistem yer almaktadır. Bu katman önceki tüm katmanları kapsamaktadır. Bu nedenle zamansal bir boyutu da bulunmaktadır. Öyle ki ekolojik yaklaşım çerçevesinde intihar olgusu değerlendirilirken makrosisteme dahil edilen savaş, intihar oranlarının artmasında belirleyici olmaktadır. Savaşın bittiği zamanlarda ise bu oranın düştüğü görülmektedir (Gençtarım, 2015: 156 ve 157).

2.4.6. Yapısal İşlevselci Yaklaşım

Yapısal işlevselci yaklaşım, çoğu sosyal bilimde sıklıkla kendisine yer bulan önemli yaklaşımlardan biridir. Bu yaklaşım her toplumun yaşayan bir organizma olduğunu kabul eder ve varlıklarını nasıl sürdürdüklerini inceler (Aydın, 2014: 214). Ayrıca organik bağların ve yakın ilişkilerin tüm toplumlar için değerli olduğunu kabul eder. Ailenin de toplum için kullanılabilecek bir araç olduğunu savunur (Yener, 2018: 872). Dolayısıyla burada ailenin topluma etki ettiği kabul edilir. Bu özelliği ile yaklaşım, sistem kuramına dayanmaktadır (Vetere, 2001: 133; Zafra, 2016: 15; Tadros ve Finney, 2018: 254). Tıpkı sistem kuramında olduğu gibi bu yaklaşıma göre de aile ve toplumdaki diğer sistemler birbirini etkilemektedir. Ancak sistem kuramından ayrılan yönü, yaklaşımda ailenin

yapısına ve işlevselliğine odaklanılmasıdır. Çünkü aile belirli işlevleri ve yapısı olan, toplumu meydana getiren önemli bir bileşendir. Aile üyeleri ise toplumun varlığını sürdürmek ve işleyişine katkı sunmak için çalışmaktadır (Sayın, 1990: 28). Ailenin topluma katkı sunma veya sunamama sebeplerinin tespiti için aile üyelerinin rolleri, toplumsal statüleri, değerleri ve ailedeki enerji akımı incelenmektedir (Akgül, 2020: 47). Enerji akımı, ailenin ürettiği ve tükettiği her bir unsurdur ve ailenin çevresine uyumu ile kendi içindeki denge durumu hakkında bilgi vermektedir. Enerji akışı karşısında esnek olan aileler uyumlu ve iç dengesini kurabilen aileler olurken, değişim ve dönüşüm karşısında katı kurallara bağlı kalan aileler ise uyum sağlayamayan ve işlevselliğini kaybeden aileler olmaktadır. Ailenin yapısal bozulması ve işlevselliğini kaybetmesi ise toplum için zarar olarak kabul edilmektedir (İçli, 1997: 62).

Yaklaşım için önemli bir unsur olan aile yapısı, ailenin örgütsel özelliklerini, alt sistemlerini, üyeler arası ilişkilerini ve davranışlarını etkilediği söylenen açık ve gizli tüm unsurları ifade etmektedir (Vetere, 2001: 134). Aile yapısı, ailenin içinde bulunduğu ekosistem tarafından belirlenmektedir. Yapı değiştiğinde aile içindeki çoğu rol ve pozisyon da değişmektedir (Lindblad-Goldberg ve Northey, 2013: 149). Bununla birlikte aile yapısı, aile üyelerinin anlaşmazlıkları yönetme gibi birçok boyutta etkileşim kurma biçimlerini etkilemektedir. Yapısal işlevselci yaklaşıma göre işlevsel olmayan aileler, aile üyelerinin bireysel sorunlar yaşamasının temel nedenidir (Mitrani ve ark., 2006: 98; Üstündağ, 2014: 116). Hem toplumun devamlılığını sağlamak hem de aile üyelerinin bireysel sorunlarını çözümlemek için işlsevsel olmayan aileler, işlevsel hale getirilmelidir (Pehlivan O., 2017: 25). Dolayısıyla aile yapısının ne olduğu, ailenin hangi işlevlerini yerine getirmekte zorlandığı veya getiremediği incelenmesi zorunlu unsurlardır (Demir ve Çelebi, 2017: 115). Bu yaklaşımda ailenin incelenmesi için değerlendirilmesi gereken beş alan mevcuttur. Bu kapsamda ilk alan ailedeki iç bağımlılıktır. Üyelerin birbirinden etkilenmeleri, her birinin ayrı ayrı bir bireyken birlikte aileyi var etmeleri anlamına gelmektedir. İkinci alan aile sınırlarıdır ve tıpkı sistem kuramında olduğu gibi aileyi diğer yapılardan ayıran noktalara işaret etmektedir. Enerji değişimi alanı ise ailenin kendisi dışındaki gruplarla ve yapılarla bilgi ve araç alışveriş yapması anlamına gelmektedir. Enerji değişimi sağlıklı aileler için zorunludur. Esnek olmayı, değişebilmeyi ifade etmektedir. Bir diğer alan uyumlu davranıştır. Enerji değişimine bağlı olarak ailenin değişen şartlar ve durumlar karşısında kendi yapısını ve işleyişini düzenlemesidir. Yaklaşımın son alanı ise amaca yönelik davranıştır (Hallaç ve Öz, 2014: 147). Bu

kapsamda her ailenin bir amacı vardır ve aileler bu amaçları yerine getirmek için sözlü veya sözsüz görev paylaşımı yapmaktadır. Bu alanların belirlenmesi ile ailenin yaşam biçiminin, değişimler karşısındaki tutumunun, diğer sistemler ile etkileşiminin, toplum için hangi alana hizmet ettiğinin, üyelerin sorunlarının ne olduğunun bir analizi yapılmaktadır (İçli, 1997: 62). Analizler sonucunda fayda sunmayan ailelerin temelde iki özelliği öne çıkmaktadır. Bu aileler ya birbirine çok bağlı ya da hiç bağlantısı bulunmayan ailelerdir. Birbirine bağlı ailelerde üyeler arasında çok sıkı bir ilişki söz konusudur. Bireysel sınırlar çizilmemiş, roller arasında geçişkenlik mevcuttur. Fikir ayrılıkları çok nadir görülür, zamanlarının çok büyük bir kısmını beraber geçirirler. Bağlantısız ailelerde ise bu durumların hiçbiri gözlemlenmez. Üyeler hem fiziki hem duygusal olarak birbirlerine çok uzaktır. Bireysel sınırlar belirgindir ve bu sınırlar katı kurallarla çevrilmiştir. Her iki yapı da ailenin hem kendisi için hem de toplum için işlevsel olmadığına işaret etmektedir (Colapinto, 1979: 433).

2.4.7. Feminist Kuram

Feminizm, kadınların erkek egemen yapı içerisinde eşitlik elde etmelerini, yaşam ve düşünce tarzlarının erkekler tarafından belirlenmesini engellemeyi ve erkekler tarafından da bunların onaylanmasını amaçlayan bir hareket olarak kabul edilmektedir (Çımrın, 2018: 5622). Feminizmin bir yayında ilk olarak ele alınışı, 27 Nisan 1895 tarihine tekabül etmektedir. Ancak bu tarihten önce hem Amerikan hem de Fransız dergilerinde konu edildiği de bilinmektedir. Bu hareket ilk zamanlarda İngiltere'deki kadınlar tarafından "Kadın Haklıları[1]" veya "Kadın Hakları Hareketi" olarak isimlendirilmeye çalışılsa da zaman içinde feminizm kavramı kabul edilmiştir (Mitchel, 2015: 1). Feminizmin tarihi belirli periyotlarda incelenebilmektedir. Bu periyotların ilkinde, birinci dalga feminizmde, kadınların daha çok özel ve kamu alanlarındaki statüsü sorgulanmıştır. Kadınlara mülkiyet hakkı ve oy kullanma hakları bu dönemde güvence altına alınmıştır. İkinci dalga feminizm, ilk dalgaya göre daha sessiz bir dönem olmuştur. Bu dönemde kadınların erkeklerden daha farklı kültüre ve kişisel özelliklere sahip olduğu vurgulanmış ve kadınların kimliği üzerine yoğunlaşmıştır. Ayrıca kadın özgürlük hareketi kapsamında, yoksulluğa karşı savaş gibi sosyal değişim hareketleri gündeme gelmiştir

[1] Women's Righters

(Pehlivan PV., 2017: 509). Üçüncü dalgada, feminizm daha fazla kitleye ulaşmaya başlamıştır. Bu döneme kadar liberal, radikal ve diğer feminist çerçeveler feminizme farklı bakış açısı sunsalar da bu dönemde "kadın" kavramı ile ilgili ortak bir paydada buluşmuşlardır. Genç-yaşlı, beyaz-siyah, orta sınıf-üst sınıf gibi farklı kesimlerden kadınların tamamı bu dönemde "evrensel kadın" kategorisinde birleştirilmeye çalışılmıştır. Son dalga ise feminizmin bilim insanları ve aktivistler tarafından daha çok ilgi görmeye başladığı dönemdir. Kadın olmaya dair geniş çaplı araştırmalar yapılmaya başlanmıştır (Allen ve Tech, 2016: 212-213).

Feminizmin içinde çeşitli feminist hareket alanları bulunmaktadır. Bunlardan ilki liberal feminizmdir. Liberal feminizm 18. yüzyılda ortaya çıkmış ve kadının ev içine ait olmadığını, kamusal alana katılımının gerçekleşmesi ve erkeğin egemenliğinden kurtulması gerektiğini savunmuştur. Ancak 20. yüzyılda kadınların hem eş hem de anne olarak sorumluluklarını kabul etmişler ve "farklı fakat eşit" sloganını gündeme getirmişlerdir (Yörük, 2009: 65-66). Kültürel feminizm 19. yüzyılda gündeme gelmiştir. Burada kadınların erkeklere göre daha duygusal olduğu yok sayılmamıştır. Ancak kadınlık psikoloji bilimindeki öğrenilmiş çaresizlik ile eşdeğer görülmüştür. Bu noktadan bakıldığında kadın ataerkil baskının altında, sahip olduğu avantajları unutmuş ve baskılanmış bir durumdadır (Güneş, 2018: 146). Sosyalist feminizm ise 1960'lı yıllarında sonu 1970'li yılların başında meydana gelmiştir. Bu çerçevede kadınların sahip olduğu düşünülen ikincil konumu açıklamak için kapsamlı bir bakış açısı gereklidir. Marksist kuram ve radikal feminizmin görüşlerinden faydalanmaktadır. Kadınların ikincil konumda olmasını, kapitalizmin gelişmesine bağlı görmektedir (Özlem, 2017: 399). Feminist akımlarından bir diğeri radikal feminizmdir. Bu akıma göre kadınlar ve erkekler birbirlerinden farklı biyolojik ve duygusal özelliklere sahiptir. Bu farklılık erkeklerin kadınları himayeleri altına almalarına ve kadınların bedensel özelliklerinden dolayı ikinci plana itilmesine neden olmaktadır (Özsöz, 2008: 52; Atan, 2015: 15). Feminist akımlar içinde sonuncusu da ekofeminizmdir. Ekofeminizm üzerinde 1970'lerde konuşulmaya başlanmış, 1980'li yıllarda ise zirveye ulaşmış ve çokça tartışılmıştır. Ekofeministlere göre doğa ile kadın arasında, tahrip edilme, ikinci plana atılma ve sömürülme gibi açılardan benzerlik söz konusudur. Bu durumun yeşil hareketler ile engellenebileceği savunulmaktadır (Özdemir ve Aydemir, 2019: 267).

Feminist hareketlerin, aile ile ilgili araştırmalar yapması 20. yüzyılın son yirmi yılına tekabül etmektedir (Zinn, 2000: 48). Feminist kuram, ailenin, kadını dezavantajlı duruma düşürdüğünü ve kadınların toplumda eşitsiz bir yapı içinde yer almasına neden olduğunu öne sürmektedir (Rahoney, 1996: 191; İçli, 1997: 64; Buz, 2009: 58). Ayrıca feministlere göre ailede kapitalist sisteme sunulmak üzere emek ve ataerkillik üretilmektedir (Gökçe, 2017: 54). Bunlarla beraber kadının aileyi oluşturmasının yanı sıra, aile tarafından da var edildiği savunulmaktadır (Güneş, 2018: 142). Bu bakış açısında kadınlar, eşlerinin iş yaşamında başarılı olmaları için onların ihtiyaçlarını karşılamaya ve kızgınlıklarını, üzüntülerini de sineye çekmeye mecbur bırakılmaktadır. Dolayısıyla kadınlar hem ev içi rollerini yerine getirmekle hem de eşlerinin zorlayıcı tutumlarına tahammül etmekle yükümlülerdir (Kasapoğlu, 2018: 18). Bu nedenle feminist perspektiften yapılan aile araştırmalarında; evlilik, adalet, eşitlik, cinsellik, kuşak gibi kavramlar ve ailenin bugünkü yapısına nasıl ulaştığı ele alınmaktadır (Uluocak ve Bulut, 2011: 16; Aslantürk, 2017: 45). Öte yandan toplumsal cinsiyet konusunu da aileden yola çıkarak araştırmakta, aile içindeki güç dengelerini irdelemektedir. Feminizme göre cinsiyet yalnızca kadın ve erkekler arasındaki farklılığa atıf yapmaz. Bunun da ötesinde ailelerin içinde bulundukları ve çatışmanın kaçınılmaz olduğu güç ve dengeye ilişkin bir kavramsallaştırmadır (Few-Demo ve ark., 2014: 85). Evlilikte gücün kime ve neden ait olduğu, niteliği ve sonuçları da araştırma alanları içindedir (Osmond ve Thorne, 1993: 602).

3. GEREÇ VE YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada bakıma ihtiyaç duyan yaşlılara bakım vermenin, bakım veren aile üzerinde ne gibi etkilere sahip olduğunu keşfetmek, bakım veren aile üyesinin bu etkileri nasıl değerlendirdiğini anlamak ve bakım verme sürecinde ailenin üstlendiği rolü ortaya çıkarmak amaçlanmaktadır. Bu amaçlara istinaden nitel araştırma yönteminin tercih edilmesi uygun görülmüştür. Nitel araştırma yöntemi, yorumlama ve anlam üzerine inşa edilen ve sosyal veya insani problemleri keşfetmeyi amaçlayan bir sorgulama süreci olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca araştırma sorununu çok boyutlu ele alması nedeniyle şemsiye terimi ile de nitelendirilmektedir (Flick, 2018; Sale ve Tielke, 2018: 129). Nitel araştırmanın bu özellikleri ile bakım veren aile üyelerinin bakım verme deneyiminden hangi alanlarda nasıl etkilendikleri, bakım verme sürecinde ailelerinin nasıl konumlandığı belirlenmiştir. Nitel araştırmada verilerin doğrudan bireylerle görüşülerek toplanması, araştırmacıya veri toplama sırasında gözlem imkânı sunması ve yorumlamaya dayalı bir araştırma yöntemi olması gibi özellikleri (Creswell, 2017: 185-186) araştırmanın amacı ile uyumlu niteliklerdir. Bu araştırma türü verilerin insan katılımcılardan doğal ortamda toplanabilmesini, olaya/duruma bütüncül yaklaşılmasını, katılımcının algı dünyasının anlaşılmasını, düşüncelerinin keşfedilmesini ve belirlenen konu odağında iletişime geçilmesini sağlamaktadır (Yıldırım, 1999: 11; Chesebro ve Borisoff, 2007: 9; Lewins, 2017: 104). Böylelikle bakım veren aile üyeleri ile kendi evlerinde, onların istedikleri farklı mekanlarda veya Covid-19 nedeni ile çevrimiçi ortamda görüşülebilmiş, evde yapılan görüşmelerde yaşlı ile bakım veren ilişkisi gözlemlenebilmiş, katılımcının bakım verme eylemini nasıl anlamlandırdığı anlaşılabilmiş, bakım veren aileye dair detaylı bilgi edinilebilmiştir. Ailesindeki yaşlı bireylerin bakım ihtiyaçlarını karşılayan bireylerle derinlemesine görüşmeler yapmak hiç şüphesiz katılımcıların bakım verme hikâyelerinin her boyutuna eşlik edilmesini ve tanık olunmasını gerektirmektedir. Nitel araştırma yönteminin hikâyelere önem vermesi ve neyin, ne zaman, kim için, nasıl sonuçlar ortaya çıkardığına odaklanması (Patton, 2005: 1635; Baltacı, 2019: 370) araştırmanın "hikâyeye eşlik etme" boyutu ile de uyum sağlamıştır.

Araştırma, nitel araştırma yöntemlerinde bir desen olan durum çalışması desenine uygun yürütülmüştür. Çünkü bu desen türünde bir olay/durum derinlemesine ve boylamsal bir şekilde incelenmektedir. Araştırma sonucunda elde edilen verilerle gerçek

ortamda bu olayın/durumun nasıl oluştuğuna ve olayın/durumun hangi bağlamlarda meydana geldiğine bakılmaktadır (Meyer, 2001: 330; Subaşı ve Okumuş, 2017: 420). Bakım veren aile üyelerinin bakım verme deneyimlerinin ailelerine ve ailenin bakım vermeye etkisi, çalışmada belirlenen olay/durumdur. Belirlenen bu olayı/durumu toplumda pek çok kişi yaşamaktadır. Durum çalışması deseni de çok kişi tarafından paylaşılan ve karmaşık sosyal olayları açıklamaya çalışmaktadır (Aytaç, 2012: 2). Bu sayede topluma nazaran daha küçük bir grup üzerinde yoğun çalışılarak bu olayın/durumun aydınlatılması sağlanmaktadır. Çünkü bu desende neden-sonuç ilişkisinden ziyade anlama ve tanımlama ön plandadır (Gerring, 2004: 343). Ayrıca durum çalışması incelenen olaya/duruma ilişkin sistematik bir bakış sunmakta ve birçok perspektiften değerlendirme yapılmasına imkan sağlamaktadır. Böylelikle yalnızca deneyimleri değil, incelenen olayın/durumun etkileşimde bulunduğu diğer unsurları da değerlendirmeye dahil etmektedir (Tellis, 1997: 8). Araştırmada bakım veren aile üyelerinin yalnızca bakım verme deneyimlerine odaklanılmaması, bununla birlikte bu deneyimin bakım verenlerin aile sistemlerinde nasıl etkileşimlere zemin oluşturduğuna yoğunlaşılması durum çalışması deseninin araştırmanın amacı ile uyumuna işaret etmektedir. Bu desen türü ile bakım veren kişilerle bizzat gerçekleştirilen görüşmeler neticesinde olayın/durumun ilk ağızdan cümlelerle aydınlatılması sağlanmıştır (Yin, 2009: 11). Durum çalışması deseninde zamansal ve mekansal bir sınırlandırma yapılması gerekmektedir (Wynsberghe ve Khan, 2007: 90). Araştırmada da bakım verme eylemi; yaşlının bakıma ihtiyaç duyduğu zamanı ve mekan olarak ev ortamında bakımı kapsamaktadır.

Araştırmanın yönteminin ve çalışılacak desen türünün belirlenmesinde araştırma soruları önemli rol oynamaktadır. Bu araştırmanın ana sorusu; *"Bakıma ihtiyacı olan yaşlı aile üyesine bakım verme deneyimi, bakım veren aileleri nasıl etkilemektedir?"* olarak belirlenmiştir. Ana soruya istinaden belirlenen alt sorular şu şekildedir;

- Evde aile üyesine bakım verme deneyimi, aile üyeleri arasındaki ilişkiye nasıl etki etmektedir?
- Bakım veren birey ailesini nasıl değerlendirmektedir?
- Aile, evde bakımı deneyimini nasıl etkilemektedir?
- Aile, birincil bakım verenin bakım verme yükünü nasıl etkilemektedir?
- Yaşlı aile üyesine bakım vermenin zorlayıcı yanları nelerdir?

- Evde yaşlı aile üyesine bakım verme deneyimi, bakım verenin evlilik durumunu nasıl şekillendirmektedir?

3.2. Araştırmanın Veri Toplama Teknikleri

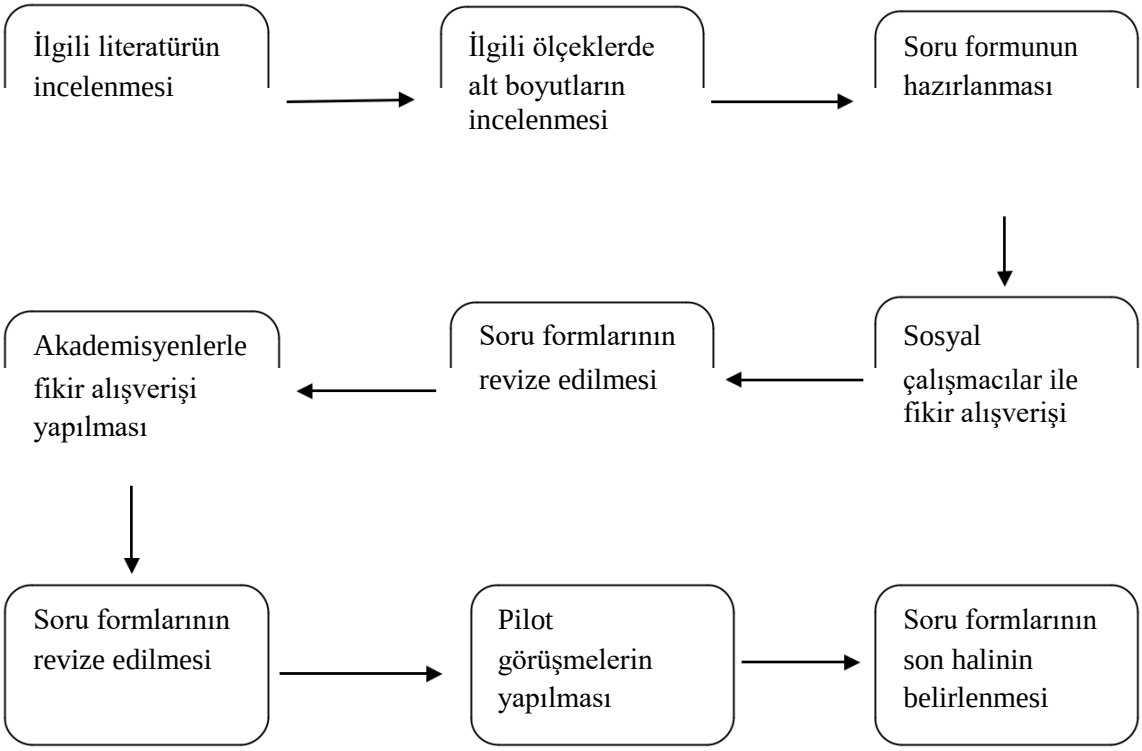
Nitel araştırmalarda en çok tercih edilen ve araştırmanın amacına en uygun olan veri toplama yöntemi, derinlemesine mülakat yapmaktır. Bu mülakatlar sayesinde araştırmacının katılımcıda ve bulunulan mekânda gözlemleyebildiği unsurlar, davranışlar, tepkiler, duygular ile katılımcının dünyasını ifade etme şekli aydınlatılabilmektedir. Ayrıca tekrar edilmesi olanaksız olaylarda bu veri toplama yöntemi tercih edilmektedir (Merriam, 2018: 86). Nitel araştırmalarda öne çıkan bir diğer veri toplama yöntemi gözlemdir. Gözlem, katılımcı gözlem ve katılımcı olmayan/doğal gözlem olarak ikiye ayrılmaktadır. Katılımcı gözlemde araştırmacı, araştırma grubunun bir üyesi olarak gözlem yapmaktadır. Katılımcı olmayan/doğal gözlemde ise araştırmacı grubun dışında kalmakta ve dışarıdan gözlemde bulunmaktadır (Özdemir, 2010: 347). Bu çalışmada da veri toplamak için derinlemesine görüşme ve katılımcı olmayan/doğal gözlem teknikleri kullanılmıştır. Veri toplama süreci Aralık 2020'de başlamış, Nisan 2021'de sonlanmıştır.

3.2.1. Derinlemesine Mülakat Tekniği

Derinlemesine mülakat tekniğinde bireyin iç dünyasının keşfedilmesi, araştırılan konuya dair bakış açısının ne olduğunun anlaşılması ve deneyimleri, düşünceleri, duyguları ile algıları hakkında bilgi edinilmesi amaçlanmaktadır (Karataş, 2017: 77). Derinlemesine mülakat yönteminde tam yapılandırılmış, yarı yapılandırılmış ve yapılandırılmamış soru formları kullanılabilmektedir. Bu araştırmada tam yapılandırılmış soru formunun seçilmemesinin nedeni, soru formunda her katılımcının biricik hikâyesine özel esnetilmelerin bu form ile yapılamamasıdır. Yapılandırılmamış soru formunun tercih edilmemesinin nedeni ise bu yöntemin görüşme sırasında araştırmacıya belirli bir çerçeve sunmamasıdır. Bu araştırmada, araştırmacının görüşme sırasında ek sorular sorabilmesi, konunun daha fazla aydınlatılabilmesi ve görüşmelerin her katılımcının hikâyesine özel yönetilebilmesi için (Berg ve Howard, 2019: 118) yarı yapılandırılmış soru formu tercih edilmiştir. Bu amaçlarla soru formunun hazırlanmasında, literatürdeki çalışmalardan ve çeşitli kaynaklardan yararlanılmıştır. Bu kaynaklar arasında konu ile ilgili uluslararası ve ulusal tezlerde yayımlanmış soru formları, McMaster Aile Değerlendirme Ölçeği

(Epstein ve ark., 1983), Aile Değerlendirme Ölçeği (Bulut, 1990) ve Bakım Verme Yükü Ölçeği (İnci, 2006) yer almaktadır. Araştırmacı tarafından hazırlanan yarı yapılandırılmış soru formu 5 yıldır evde bakım vakaları ve kurum bakımına geçiş vakaları ile çalışan 2 sosyal çalışmacı ile istişare edilmiştir. Evde bakım vakaları ile çalışan sosyal çalışmacıdan, aile üyelerinin evde bakımı nasıl sürdürdüğü ve uzun süreli bakım vermede nelere ihtiyaç duyduklarına dair ön bilgi alınmıştır. Kurum bakımına geçiş vakaları ile çalışan sosyal çalışmacıdan ise ailelerin evde bakımı sonlandırıp, yaşlıyı neden kurum bakımına göndermek istediklerine ve ailelerin sıklıkla hangi problemleri yaşadıklarına yoğunlaşılmıştır. Sosyal çalışmacıların mesleki deneyimleri, alandaki gözlemleri ve tespit ettikleri sorunlar doğrultusunda yaptıkları yönlendirmeler ile soru formunda düzenlemeler yapılmış, yeni sorular eklenmiştir. Soru formunun bu hali 2 akademisyen ile paylaşılmış ve soruların öyküsellik içinde olması, anlaşılır olması, araştırma odağında kalması gibi hususlarda bazı revizeler gerçekleştirilmiştir. Bakım veren aile üyeleri tarafından soruların anlaşılırlığının ve alana uygunluğunun test edilmesi için araştırmanın katılımcıları haricinde 3 bakım veren aile üyesi ile pilot görüşme gerçekleştirilmiştir. Pilot görüşmeler neticesinde son düzeltmeler ve değişiklikler yapılmıştır. Bu süreç araştırmacı tarafından aşağıdaki şekilde özetlenmiştir (Şekil 4):

Şekil 4: Yarı Yapılandırılmış Soru Formunun Hazırlanma Süreci

Yarı yapılandırılmış soru formunda bakım veren aile üyelerinin bakım vermeye başlama süreçlerine, bakım verme sırasında zorlandıkları alanlara, bakım vermelerinden dolayı aile ilişkilerinin nasıl etkilendiğine, ailelerinin destek olup olmadığına, boşanma ile bakım verme arasındaki ilişkiye ve bakım vermenin yeni bir aile kurmaya etkisine dair sorular yer almaktadır. Soru formu; tüm katılımcılara, evli katılımcılara, boşanmış katılımcılara, bekâr katılımcılara ve çocuğu olan katılımcılara sorulacak sorular olmak üzere toplam 5 bölümden oluşmaktadır. Bu bölümlerde toplam 12 ana soru yer almaktadır.

Görüşmelerden önce tüm katılımcılar araştırmanın amacı, yöntemi, gizlilik ve gönüllülük ilkeleri hakkında detaylıca bilgilendirilmiştir. Bununla birlikte katılımcıların istedikleri her an araştırmadan çekilme ve istemedikleri soruları cevaplamama haklarının var olduğu belirtilmiştir. Çoğu görüşmeden önce katılımcı ile araştırma hakkında başlatılan sohbette katılımcı ve hayatı hakkında konuşulmaya, paylaşımda bulunulmaya başlanmıştır. Dolayısıyla soru formlarına geçilmeden önce bazı katılımcılar ile sohbet tarzı görüşme gerçekleştirme imkânı bulunmuştur. Sohbet tarzı görüşmelerde araştırmacı ve katılımcının doğal etkileşimi sonucunda iletişim kurulmaktadır. Sorular konuşmanın doğal akışı içinde belirlenmekte, görüşmenin gidişatı önceden kestirilememektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 131). Bu durumda katılımcıların sürekli bir şekilde bakım vermelerinden dolayı sıkılmış, tükenmiş hissetmelerinin, onları anlayacak ve empati kurabilecek birisini aramalarının etkili olduğu gözlemlenmiştir. Bu sohbetlerde katılımcı ile empati kurulmuş, onların ihtiyaçları doğrultusunda konuşulmuştur. Kimi zaman belirttikleri problemlere çözüm önerileri sunulmuş kimi zaman ise o anki duyguları kabul edilmiş ve yalnızca bahsettikleri duyguda kalınmıştır. Bu sayede etkili ve tam empati kurulabilmiş, katılımcı ile güven bağı da oluşabilmiştir (Hein, 2020: 92). Bu sohbetlerin ardından katılımcıların rahat hissettikleri ve paylaşıma hazır oldukları gözlemlendiğinde soru formlarına geçilmiştir.

Görüşmeler sırasında araştırmacının gözlem yapabilmesi, katılımcının söylediklerine odaklanabilmesi ve verilerde bir eksiklik olmaması adına görüşmelerin sesli kayıt altına alınması planlanmıştır (Merriam, 2018: 105). Bu nedenle her katılımcı, görüşmeye başlamadan önce ses kayıtlarının araştırmacıda saklı kalacağı, yalnızca araştırma için kullanılacağı ve belirli bir süre sonra silinip imha edileceği hakkında bilgilendirilmiştir. Bazı katılımcılar sesli kayıt konusunda ilk olarak endişelenmiş ve

çekinik bir tavır sergilemişlerdir. Özellikle teknolojik aletlerde gizlilik hakkının ve kişisel verilerin kullanımının ihlali meselesi birçok katılımcı için tedirginlik sebebi olmuştur. Ancak araştırmacı tarafından katılımcıların güvende hissetmeleri sağlanmış ve konu aydınlatılmıştır. Tüm katılımcılar ses kaydını onaylamış ve katılımcıların güvende hissederek ses kaydını onaylamaları ile birlikte görüşmeler sesli kayıt altına alınmıştır.

Görüşmeler sırasında birçok katılımcı duygusal boşalma yaşamıştır. Katılımcılar üzüntülerini, kızgınlıklarını, kırgınlıklarını ve bıkkınlıklarını sözel olarak ifade ederken aynı zamanda ağlama veya aşırı gülme davranışı sergilemişlerdir. Bu noktada katılımcıların ağlama ve gülme gibi duygusal ifadelerinin sonlanması beklenmiş, araştırmacı tarafından sonlandırılması için herhangi bir müdahale yapılmamıştır. Bu nedenle çoğu görüşmede seçici sessizlik gerçekleşmiştir. Seçici sessizlik sayesinde görüşme ileri taşınabilmektedir. Bu sessizlik türü araştırmacı ve katılımcı arasındaki iletişim için oldukça büyük anlama sahiptir ve görüşmenin seyri açısından gereklidir (Kadushim ve Kadushin, 2016: 121-122). Böylelikle katılımcının rahatlaması, anlaşıldığını hissetmesi amaçlanmıştır. Katılımcının cevaplamakta zorlandığı sorular olduğu gözlemlendiğinde daha genel ve rahat cevaplanabilecek sorular sorulmuştur. Bununla birlikte görüşmeler sırasında çoğu katılımcı, araştırma sorularının odağına çıkarak cevaplar vermiştir. Derinlemesine mülakat tekniğinde araştırma odağında kalınması gerekliliği var olsa da (Guion ve ark., 2011: 2) bu araştırmada katılımcıların travmatik ve zorlayıcı deneyimlerini paylaşma istekleri araştırmacı tarafından bilinçli olarak kısıtlanmamıştır. Dolayısıyla katılımcıların araştırma odağı dışında da konuşmalarına müsaade edilmiş ve anlattıkça rahatlamış hissetmeleri amaçlanmıştır. Bazı katılımcıların görüşmeler sonunda "*anlattıkça rahatladım, bana da iyi geldi*" minvalinde kurdukları cümleler ile bu amaca ulaşıldığı anlaşılmıştır.

Yarı yapılandırılmış soru formunun kullanıldığı derinlemesine görüşmelerde katılımcıların hikayelerini yeniden anlamlandırmalarına, güçlü yanlarını fark etmelerine, yaşlı ile olan ilişkilerinde güzel yanları ortaya çıkarmalarına zemin hazırlanmıştır. Görüşmeler sırasında bazı katılımcıların "*sana anlattıkça fark ediyorum, daha önce anlamamıştım*" şeklinde kurdukları cümlelerle görüşme sayesinde kendilerine ve hikayelerine dönük farkındalık kazandıkları anlaşılmıştır. Birçok görüşme sırasında genellikle olumsuzluklardan ve zorluklardan bahsedilmiştir. Ancak görüşme bittiğinde katılımcının ortaya çıkardığı bu olumsuzluklar ile baş başa kalmaması için bazı

görüşmelerin sonrasında katılımcı ile biraz daha vakit geçirilmiş, o andaki pozitif yanlar ve katılımcının güçlü yanları üzerinde durulmuş, ortaya çıkan olumsuz anılar ve düşüncelerin yerine olumluları konulmaya çalışılmıştır. En kısa görüşme 22 dakika 26 saniye, en uzun görüşme ise 89 dakika 10 saniye sürmüştür. Ortalama görüşme süresi 48 dakikadır.

Derinlemesine mülakat tekniği sırasında kullanılan bir diğer soru formu, sosyodemografik bilgi soru formudur. Bu formda bakım veren aile üyesine ilişkin demografik sorular, ailesi ile ilgili sorular, bakım verme deneyimine ilişkin sorular, evliler ve boşanmış/boşanma sürecinde olan katılımcılara da özel sorular olmak üzere toplam 5 bölüm yer almaktadır. 5 bölümde toplam 25 soru bulunmaktadır.

3.2.2. Katılımcı Olmayan/Doğal Gözlem

Nitel araştırmalarda derinlemesine mülakattan sonra en çok kullanılan veri toplama yöntemi gözlemdir. Bu araştırmada kullanılan katılımcı olmayan/doğal gözlem yönteminde katılımcıların mülakat sırasında sergiledikleri veya kaçındıkları davranışları öne çıkmaktadır (Yıldırım, 1999: 10-14). Gerek evde gerekse de çevrimiçi ortamda gerçekleştirilen görüşmelerde katılımcı ile derinlemesine mülakat haricinde de vakit geçirilmiştir. Bununla beraber evlerde gerçekleştirilebilen görüşmelerde katılımcının yaşlı ve diğer aile üyeleri ile iletişimi gözlemlenmiş, aile dinamikleri anlaşılmaya çalışılmıştır. Çevrimiçi ortamda gerçekleşen bazı görüşmelerde de evdeki çocuklar, diğer aile üyeleri ve yaşlı görülebilmiştir. Dolayısıyla katılımcı olmayan gözlem tekniğinin gerektirdiği, katılımcının doğal mekanında bulunma ancak olaylara dahil olmama ilkesi (Baltacı, 2019: 376) birçok görüşmede yerine getirilmiş, dışarıdan gözlem yapılmıştır. Nitel araştırmalardaki gözlemlerde; fiziksel ortama, katılımcının konuşma şekline, sözsüz iletişim biçimlerine, faaliyetlere ve etkileşimlere yer verilmelidir (Merriam, 2018: 114-115). Bu nedenle hem bu unsurlara hem de katılımcıların hangi soru hakkında konuşurken nasıl davranışsal (sallanma, bedenen kapanma, ellerini ovuşturma, bakışlarını sabit bir yere odaklama, göz teması kurmama vb.) ve duygusal (ağlama, aşırı gülme, öfkelenme vb.) tepkiler verdiklerine dikkat edilmiştir. Çünkü bu unsurlar bireyin ruhsal durumunu ve niyetini dışarı yansıtma mekanizmalarıdır (Van der Kolk, 2017: 75).

Görüşmeler sonrasında katılımcılara, katılımcıların ailelerine ve ev ortamlarına dair toplam 5 buçuk sayfa gözlem notu tutulmuştur. Bu gözlem notları; araştırma

grubunun tanıtımında ve veri analizi aşamasında göz önünde bulundurulmuş, gözlem notları ile görüşme sırasındaki anlatılar harmanlanmıştır. Bu sayede mülakatlardan elde edilen veriler gözlem notları ile desteklenmiştir.

3.3. Saha Araştırması

Covid-19 pandemisi nedeniyle riskli ve dezavantajlı grup içerisinde yer alan yaşlılara ve onların evde bakım veren aile üyelerine ulaşmak araştırmacı için oldukça zorlayıcı bir süreç olmuştur. Bakım alan yaşlıların birçok kronik hastalığa sahip olmaları nedeni ile araştırmacı bakım verenlerle dış mekânlarda görüşmek istemiştir. Fakat bakım veren aile üyelerinin çoğunun 7/24 bakım verme eylemi ile meşgul olmaları onların dışarı çıkma imkânlarını kısıtlamaktadır. Bu nedenle yüz yüze görüşmeyi kabul eden katılımcılarla dışarıda görüşülememiş, ev içinde görüşmek zorunda kalınmıştır. Evde görüşmeyi kabul eden bakım verenlerin yanına gidilirken araştırmacı tarafından Sağlık Bakanlığı'nın belirttiği pandemi tedbirleri alınmıştır. Bununla beraber iletişim kurulan birçok bakım veren aile üyesi evde görüşme gerçekleştirmeyi kabul etmemiştir. Evde görüşmeyi kabul etmeyen bireylerle ise çevrimiçi ortamda mülakat gerçekleştirilmiştir.

Pandemi şartları altında katılımcılara ulaşmak için birçok kurum, kuruluş ve birim ile iletişim kurulmuş, bazıları ile yüz yüze görüşülmüştür. Belirlenen kurum, kuruluş ve birimlerin çoğu Güngören, Esenler ve Bağcılar ilçelerinde yer almaktadır. Bu ilçelerdeki kaynaklar ile iletişime geçilmesinin nedeni araştırmacının staj deneyimi sırasında söz konusu bölgede evde bakım veren bireylerin çok yoğun olduğunu gözlemlemesidir. Toplam 18 kurum ve kuruluşla iletişime geçilmiş ve 6 yerden olumlu dönüş olmuştur. Gerek resmi izinler ve uzun sürede uygulanması gereken prosedürlerden dolayı gerekse de Covid-19 sürecinde bakım veren aile üyelerine ulaşmada zorluk yaşanması nedeniyle diğer kaynaklardan olumsuz yanıt alınmıştır. Bunlara ek olarak araştırmacının yakın çevresinde ve çeşitli mail gruplarında da araştırma grubunun kriterlerine uygun bireyler aranmış ve görüşme gerçekleştirmeyi kabul eden kişiler ile derinlemesine mülakat yapılmıştır.

Araştırmaya katılmayı kabul eden ve araştırma grubu kriterlerini karşılayan sınırlı sayıda bakım verene ulaşılabildiği için İstanbul dışında yaşayan kaynak kişiler aracılığıyla da bakım veren aile üyeleri ile iletişime geçilmiştir. Araştırmaya katılmayı kabul eden kişiler ile derinlemesine mülakat gerçekleştirilmiştir.

3.4. Araştırma Grubu

Çalışmanın araştırma grubu, ailesindeki bakıma ihtiyaç duyan yaşlıya sürekli bakım veren ve yaşlı ile aynı evde yaşayan bireylerden oluşmaktadır. Huzurevi ve rehabilitasyon merkezi gibi bakım hizmetlerinin 60 yaş ve üzeri bireylere sunulmasından (Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2020) dolayı yaşlı bireylerin yaş sınırı 60 yaş ve üzeri olarak belirlenmiştir. Böylelikle kurum bakımı hakkı mevcutken evde bakımı tercih eden veya zorunda kalan ailelerle görüşme yapma imkânı bulunmuştur. Araştırma grubunun belirlenmesinde olasılık dışı örnekleme türleri içerisinde yer alan amaçlı örnekleme ve kartopu örnekleme yöntemleri kullanılmıştır (Yıldız, 2017: 430-431). Amaçlı örnekleme yönteminde konu hakkındaki bilgisinin zengin olduğu düşünülen bireyler ile iletişime geçilmektedir. Kartopu örneklemede ise ilk etapta ulaşılan katılımcıların aracı olması ile diğer katılımcılara ulaşılmaktadır. Bu yöntemde katılımcılar araştırmacıyı yönlendirmektedir (Baltacı, 2018: 253; Yağar ve Dökme, 2018: 4-5). Amaçlı örnekleme yöntemi gereği belediyelerde, sivil toplum kuruluşlarında ve alanda çalışan kişiler ile görüşülmüş, yönlendirme yapmaları talep edilmiştir. 17 katılımcıya bu yöntem ile ulaşılmıştır. Kartopu örnekleme yöntemi gereği ise katılımcılara çevrelerinde onlar gibi bakım veren kimsenin olup olmadığı, araştırmacının onlarla iletişime geçmesi için aracı olup olamayacakları sorulmuştur. 2 katılımcıya ise bu yöntemle ulaşılmıştır.

Araştırma süresince derinlemesine mülakat gerçekleştirmek için 15'i yaşlı 48'i bakım veren birey olmak üzere 63 kişi ile iletişime geçilmiştir.

İletişime geçilen 30 kişi ile derinlemesine mülakat gerçekleştirilememiştir. Çünkü 4 bakım veren pandemi nedeniyle evde görüşme yapmayı kabul etmemiş, teknik bilgi eksikliklerinin olduğunu söylerek çevrimiçi görüşmeye de ılımlı yaklaşmamışlardır. Diğer 5 bakım veren ise ilk olarak araştırmaya katılmayı kabul etmiş fakat sonrasında kendilerine ulaşılamamıştır. Buna ek olarak 2 bakım veren de sürekli bakım verdiği yaşlı aile üyelerinin ihtiyaçlarını karşılamakla meşgul olduklarını, araştırma için en fazla 5 dakika gibi kısa bir süre ayırabileceklerini, bu nedenle görüşme gerçekleştiremeyeceklerini belirtmişlerdir. 2 bakım veren ise kayınvalidesinin yeni vefat etmesi nedeni ile bu konu hakkında konuşmak istememiş ve araştırmaya katılamamıştır. Bunlara ek olarak aracı kişiler ile kurulan iletişimlerde araştırma grubu hakkında detaylı bilgi verilse de kriter dışı yönlendirmeler yapılmıştır. Aracı kişilerin yönlendirmeleriyle

telefon ile ulaşılan 17 bireyin araştırma kriterleri ile hiçbir şekilde örtüşmediği belirlenmiş ve bu nedenle ön görüşmeden sonra derinlemesine mülakat gerçekleştirilmemiştir.

Araştırma kapsamında iletişime geçilen bakım veren aile üyeleri içinde toplam 33 bakım veren ile derinlemesine mülakat yapılmıştır. Ancak 11 katılımcının araştırma grubu için belirlenen, yaşlının bakıma ihtiyaç duyması ve ona sürekli bakım verilmesi gibi şartların dışında kalmaları nedeni ile bu görüşmeler araştırma bulgularına ve analizlerine dahil edilmemiştir.

Diğer 22 derinlemesine mülakatın 3'ü soru formunun hazırlanması aşamasında pilot görüşme olarak gerçekleştirilmiş, soru formunun son halinin belirlenmesinde yön göstermiştir. Kalan 19 derinlemesine mülakat ise araştırma bulgularının oluşturulduğu ve analizlerinin yapıldığı mülakatlar olmuştur.

Araştırmanın gizlilik ilkesi gereği katılımcıların gerçek isimleri çalışmada kullanılmamıştır. Bunun yerine her katılımcıya takma isim verilmiştir. Katılımcılara K1, K2, K3 gibi kodlar yerine takma isimler verilmesinde; bakım verme hikayesinde insan ile muhatap olunduğunu, bakım verenin özne olarak anlaşılmasını vurgulamak amaçlanmıştır. Katılımcıların demografik bilgilerine ilişkin tablo yerine paragraf halinde tanıtım metinleri kullanılmasıyla da her katılımcının hikayesinin biricikliğini ele almak hedeflenmiştir. Araştırma grubundaki katılımcıların takma isimleri, sosyodemografik ve genel bilgileri ile kendilerine dair kişilik tanımlamaları aşağıda sunulmuştur. Katılımcıları tanıtırken belirtmek gerekir ki yarı yapılandırılmış soru formunda yer almasa da araştırmacı her katılımcıya kendilerini nasıl bir insan olarak tanımladıklarını sormuştur. Bu sayede hangi katılımcının hangi kişilik özelliklerine sahip olabileceği, nasıl bir yapıya sahip olduğu ve mülakat boyunca hangi bilgi ve deneyimlerini paylaştığı arasında bağ kurulması hedeflenmiştir.

1) Zeynep Hanım: 1974 yılında doğan Zeynep hanım; lise mezunu evli bir ev hanımıdır. Eşi, halası ve 22 yaşındaki oğlu ile İstanbul'da yaşamaktadır. 5 çocuklu bir ailenin 3. çocuğu olarak, ikizi ile birlikte dünyaya gelmiştir. Kardeşlerinin hepsi evlidir. Zeynep hanımın herhangi bir kronik hastalığı bulunmamaktadır. 1934 yılı doğumlu, alzheimer hastası halasına kendi evinde 5 yıldır bakım vermektedir. Halasından önce de alzheimer hastası kayınbabasına 5-6 yıl, kanser hastası kayınvalidesine ise 2 yıl bakım vermiştir. Zeynep hanım bakım veren olduğu için evde bakım ücreti veya herhangi bir

sosyal yardım almamakta, bir eğitim programına da katılmamaktadır. Halasının bakım ihtiyaçlarını karşılayan başka bir aile üyesi bulunmamaktadır. Zeynep hanım, kendisini *iyi niyetli, sakin ve sıkıcı* bir kişi olarak tanımlamaktadır. Zeynep hanım ile mülakat ev ortamında gerçekleştirilmiştir. Bu sayede ev ortamı, çocukları ile ilişkisi, halası ve halasının vakit geçirdiği oda gözlemlenmiştir. Bu gözlemler sonucunda Zeynep hanımın anlayışlı ve sıcakkanlı olduğu, halası ile aralarında yakın bir ilişkinin bulunduğu, ev içinde halası için ayrılan bir alanın olduğu ve o alanın halanın ihtiyaçlarına göre dizayn edildiği, aile bağlarının kuvvetli olduğu, aile üyelerinin zorluklarla beraber mücadele ettikleri anlaşılmıştır.

2) Duygu Hanım: 1981 yılında doğan Duygu hanım; ilkokul mezunu, eşinden boşanmış bir ev hanımıdır. Duygu hanım anneannesi, dayısı ve 4 yeğeni (d. 2000, 2001, 2001, 2004) ile birlikte İstanbul'da yaşamaktadır. Boşandığı eşinden 2 çocuğu dünyaya gelmiştir. Fakat çocukları farklı bir ilde yaşamaktadır. Duygu hanımın başka bir kardeşi bulunmamaktadır. Bakım verdiği anneannesinin ise toplam 13 çocuğu dünyaya gelmiştir fakat 8 çocuğu vefat etmiştir. Astım ve tansiyon hastası olan Duygu hanımın, bipolar tanısı bulunmaktadır ve bunun için ilaç kullanımını sürdürmektedir. 1919 yılı doğumlu kalp hastası yatalak anneannesine 13 yıldır bakım vermekte ve zihinsel geriliği olan iki yeğeni (d. 2000, 2001, 2001) ile bipolar bozukluğu olan diğer yeğeninin (d. 2004) temel ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Evde bakım ücreti veya herhangi bir sosyal yardım almamaktadır. Bakım verme ile ilgili herhangi bir eğitim programına katılmamıştır.
Kendisi dışında anneannesine bakım veren ve yeğenlerinin ihtiyaçlarını karşılayan başka bir aile üyesi bulunmamaktadır. Duygu hanım zor bir hayat yaşadığını vurgulayarak kendisini *yorgun, düşünceli* ve *duygusal* bir kişi olarak tanımlamaktadır. Duygu hanım ile görüşme evde gerçekleştirilmiştir. Ev ortamı, 3 yeğeni, anneannesi ve aile üyeleri arasındaki ilişkiler gözlemlenmiştir. Bu gözlemler sonucunda Duygu hanımın çökkün olduğu, mülakat sırasında göz teması kurmaktan kaçındığı, anneannenin agresif bir yapıya sahip ve fiziken oldukça zayıf olduğu, ev içinde anneanneye ait özel bir alanın olmadığı, anneanne ile Duygu hanım arasında vefaya dayalı bir ilişkinin olduğu, üç yeğenin de obezite olduğu anlaşılmıştır.

3) Burçak Hanım: 1974 yılında doğan Burçak hanım; ilkokul mezunu, eşinden boşanmış bir ev hanımıdır. Annesi, 17 ve 23 yaşındaki kızları ile birlikte İstanbul'da yaşamaktadır. Burçak hanımın 5 kardeşi bulunmaktadır. Ancak kardeşlerinden birisi vefat etmiştir. Diğer 4 kardeşi ise evlenmişlerdir. Kronik astım hastalığı olan Burçak

hanım, 1932 yılı doğumlu kemik erimesi, kanser ve yürüme kaybı yaşayan annesine 6 yıldır bakım vermektedir. Bunun için evde bakım maaşı almaktadır. Bakım verme ile ilgili herhangi bir eğitim programına katılmamıştır. Kendisi dışında annesine bakım veren başka bir aile üyesi bulunmamaktadır. Fakat annesinin hastane süreci olduğunda kardeşleri de ilgilenmektedir. Burçak hanım çevresindeki diğer insanlara sergilediği davranışları esas alarak kendisini *yardımsever* ve *merhametli* bir kişi olarak tanımlamaktadır. Burçak hanım ile kendi evinde görüşülmüştür. Evde iki kızı ve annesi ile birlikte de vakit geçirilmiştir. Burçak hanımın atılgan, girişken ve sıcak kanlı bir kişi olduğu, annesinin zaman zaman unutkanlık yaşadığı, Burçak hanım ile annesi arasında yakın bir ilişkinin bulunduğu, Burçak hanımın kızlarının da anneannelerinin bakımına destek sundukları, anneannelerine karşı sıcak bir tavır benimsedikleri gözlemlenmiştir. Anneanne, anne ve evlat olmak üzere bu üç nesil arasında sıcak bir iletişimin var olduğu anlaşılmıştır.

4) Pelin Hanım: 2000 yılında doğan Pelin hanım, bekar bir üniversite öğrencisidir. Annesi ve babası ile birlikte İstanbul'da yaşamaktadır. Pelin hanımın annesi ve babası iki kez evlilik gerçekleştirmiştir. Dolayısıyla yeniden yapılanan bir aileye sahiptir. Kendisi ikinci evliliklerinden dünyaya gelen tek çocuk fakat babasının önceki evliliğinden 4, annesinin ise 1 çocuğu mevcuttur. Pelin hanımın ağabeylerinin ve ablalarının hepsi evlidir. Herhangi bir kronik rahatsızlığı bulunmayan Pelin hanım, 1966 yılı doğumlu kanser annesine 1 yıldır ve 1945 yılı doğumlu kalp rahatsızlığı yaşayan ve birçok kronik hastalığı da olan babasına 5 yıldır bakım vermektedir. Resmi kurum veya kuruluşlardan herhangi bir nakdi yardım almamaktadır. Ancak belirli aralıklarla bir ağabeyi maddi
destekte bulunmaktadır. Pelin hanım bakım verme ile ilgili herhangi bir eğitim programına katılmamıştır. Bakım verme konusunda ona 2 ablası ve 1 ağabeyi yardımcı olmaktadır. Söz konusu kişiler, daha çok babasıyla ilgili konularda destek sunmaktalardır. Pelin hanım kişilik özelliklerini merkeze koyarak kendisini *kararsız, içinde daha iyi biri bulunan fakat onu yaşayamayan* ve *hoşgörülü* bir kişi olarak tanımlamaktadır. Pelin hanımla mülakat çevrimiçi ortamda yüz yüze gerçekleştirilmiştir. Araştırmacı ile aynı şehirde yaşasa da Pelin hanım sürekli bakım verme ile meşgul olduğundan ve Covid-19'dan dolayı evde görüşmek istemediğinden bu yöntem tercih edilmiştir. Pelin hanımın iletişime açık ve sorulan sorulara ilgili cevaplar veren bir kişi olduğu, ağabeyleri ve ablaları ile sürekli iletişim kurduğu, annesine ve babasına karşı oldukça yoğun vefa borcu

hissettiği, gençlik döneminde bakım verme işi ile yoğun olarak ilgilendiğinden sıkılmış hissettiği anlaşılmıştır.

5) Sevgi Hanım: 1973 yılında doğan Sevgi hanım; lise mezunu, evli bir ev hanımıdır. Eşi ve kayınvalidesi ile birlikte Kayseri'de yaşamaktadır. Eşi ile evliliklerinden bir erkek çocuk dünyaya gelmiştir. Fakat oğlu şu anda işi hasebiyle farklı bir ilde yaşamaktadır. Sevgi hanımın 6 kardeşi bulunmaktadır. Bu kardeşlerden 5'i evli, 1'i bekardır. Kayınvalidesinin de 4 kızı, 2 oğlu dünyaya gelmiştir ve hepsi evlidir. Sevgi hanımın herhangi bir kronik rahatsızlığı bulunmamaktadır. 1932 yılı doğumlu, alzheimer hastası kayınvalidesine 7 yıldır bakım vermektedir. Fakat kayınvalidesi hastalanmadan önce de 21 yıl boyunca aynı evde yaşamışlardır. Bu nedenle kayınvalidesi hastalanınca Sevgi hanım birlikte yaşamayı sürdürmek durumunda kalmıştır. Evde bakım maaşı veya herhangi bir sosyal yardım almamaktadır. Bakım verme konusunda bir eğitim programına katılmamıştır. Kayınvalidesine bakım vermesinde eşi zaman zaman destek olmaktadır. Sevgi hanım kişilik özelliklerinden yola çıkarak kendisini *sinirli fakat çabuk sakinleşen, sabırlı* ve *takıntılı* bir kişi olarak tanımlamaktadır. Takıntılı olarak nitelendirdiği tarafının daha çok ev temizliği ve hijyen konusunda olduğu belirlenmiştir. Sevgi hanım ve araştırmacının farklı illerde yaşamaları nedeniyle, çevrimiçi ortamda yüz yüze görüşme gerçekleştirilmiştir. Bu görüşme sırasında Sevgi hanımın bakım vermeden dolayı sıkılmış ve bir başkasına adanmış hissettiği, bakım verme sırasında yakın çevresi ile sürekli iletişim kuramadığı ve bu nedenle ihtiyacı olan desteği göremediği, en büyük desteğinin dini ve manevi unsurlar ile beklentiler olduğu anlaşılmıştır.

6) Rukiye Hanım: 1969 yılında doğan Rukiye hanım; ortaokul mezunu, evli bir ev hanımıdır. Bakım vermeye başlamadan önce belediyelere bağlı kurs merkezlerinde dikiş/nakış öğretmeni olarak iş yaşamında bulunmuştur. Eşi, annesi, babası, 2 kardeşi ve 2 çocuğu ile birlikte İstanbul'da yaşamaktadır. Rukiye hanımın birlikte yaşadığı 2 kardeşinden başka kardeşi yoktur. Herhangi bir kronik hastalığı bulunmamaktadır. 1949 yılı doğumlu tamamen felç ve kalp hastası olan annesine 5 yıldır, 2003 doğumlu zihinsel ve yürüme engelli oğluna da doğumundan beri bakım vermektedir. Bununla beraber 1980 yılı doğumlu görme engelli kardeşi ile 1985 yılı doğumlu işitme engelli kardeşinin ihtiyaçlarını da 5 yıldır kendisi karşılamaktadır. Rukiye hanım evde bakım maaşı veya sosyal yardım almamaktadır. Yalnızca bez yardımından faydalanmaktadır. Bakım verme konusunda herhangi bir eğitim programına katılmamıştır. Onun dışında annesine, kardeşlerine ve oğluna bakım veren aile üyesi bulunmamaktadır. Rukiye hanım; başına

gelen olumsuz olaylar karşısında hissettiği ruh halini esas alarak kendisini *yorgun*, bu yorgunlukla baş ettiğini düşünerek ise *güçlü, becerikli* ve *başarılı* bir kişi olarak tanımlamaktadır. Rukiye hanım ile ev ortamında görüşme gerçekleştirilmiştir. Bu görüşmede Rukiye hanımın olan veya olmayan her şeye teslim olduğu, başına gelenleri veya gelmeyenleri kabullendiği, ailesini bir arada tutmak için tek başına çaba sarf ettiği anlaşılmıştır. Görüşme sonrasında annesi, kardeşleri ve oğlu da görülmüştür. Annesi için hastane yatağının temin edildiği ve ona ayrılan odanın da hastane odası şeklinde düzenlendiği, evin genelinin görme engelli kardeşine göre dekore edildiği, Rukiye hanımın aile üyeleri ile sevecen ve yakın bir ilişki kurduğu gözlemlenmiştir.

7) Ayşe Hanım: 1983 yılında doğan Ayşe hanım; ilkokul mezunu, 23 yıldır evli bir ev hanımıdır. Kayınvalidesi, eşi, 22 ve 18 yaşlarındaki 2 çocuğu ile birlikte İstanbul'da yaşamaktadır. Kendisinin 8, eşinin 6 kardeşi dünyaya gelmiştir. Eşinin kardeşlerinin hepsi evlidir. Ayşe hanımın herhangi bir kronik hastalığı bulunmamaktadır. 1950 yılı doğumlu %82 oranında felçli kayınvalidesine 10 yıldır bakım vermektedir. 2008-2012 yılları arasında da alzheimer kayınbabasına bakım vermiştir. Kayınvalidesi felç geçirmeden önceki 13 yıllık zaman diliminde de beraber yaşamışlardır. Evde bakım maaşı veya bir sosyal yardım almamaktadır. Bakım verme konusunda herhangi bir eğitim programına katılmamıştır. Kayınvalidesine onun dışında bakım veren aile üyesi bulunmamaktadır. Ayşe hanım ile çevrimiçi ortamda yüz yüze görüşme gerçekleştirilmiştir. Bu görüşme sırasında Ayşe hanımın çekinik tavır sergilediği, sorulan sorulara açık ve detaylı cevap vermekten kaçındığı, geçmişte yaşadığı sorunlardan kapalı bir şekilde bahsettiği fakat o konuları detaylandırmadığı, görüşme sırasında sürekli elindeki lastik ile oynadığı ve bedensel olarak sürekli sağa sola sallanma davranışı dergilediği gözlemlenmiştir.

8) Ahmet Bey: 1977 yılında doğan Ahmet bey; lise mezunu, 17 yıldır evli bir kuyumcudur. 3 çocuğu, eşi ve babası İstanbul'da ikamet etmektedir. Ahmet beyin 2 kardeşi vardır ve kardeşlerinden 1'i evli, diğeri bekardır. Ahmet beyin herhangi bir kronik rahatsızlığı bulunmamaktadır. 1958 yılı doğumlu %94 oranında felçli babasına son 2 yılı sürekli olmak üzere 5 yıldır bakım vermektedir. Evde bakım maaşı veya herhangi bir sosyal yardım almamaktadır. Bakım verme konusunda eğitim programına katılmamıştır. Babasına, annesi de bakım vermektedir. Dolayısıyla ikincil bakım veren desteği mevcuttur. Ahmet bey kişilik özelliklerini esas alarak kendisini *dürüst* ve *güvenilir* bir kişi olarak tanımlamaktadır. Ahmet bey ile çevrimiçi ortamda yüz yüze görüşme

gerçekleştirilmiştir. Görüşme sırasında Ahmet beyin iletişime açık ve girişken bir yapıya sahip olduğu gözlemlenmiştir.

9) Hülya Hanım: 1973 yılında doğan Hülya hanım; lise mezunu, 21 yıldır evli bir ev hanımıdır. Eşi, 12 ve 17 yaşlarındaki 2 çocuğu ve kayınvalidesi ile birlikte İstanbul'da yaşamaktalardır. 12 yaşındaki kızı down sendromlu kızından bahsederken sürekli "özel çocuğum" ifadesini kullanmaktadır. Hülya hanım 3 kardeş, eşi 6 kardeştir ve bu 6 kardeşin 3'ü evli 3'ü bekardır. Hülya hanımın herhangi bir kronik hastalığı bulunmamaktadır. 1935 yılı doğumlu kalp hastası, alzheimer ve kemik erimesi bulunan kayınvalidesine 6 yıldır bakım vermektedir. Öncesindeki 15 yıl boyunca da birlikte yaşamışlardır. Evde bakım maaşı veya sosyal yardım almamaktadır. Bakım verme konusunda herhangi bir eğitim programına katılmamıştır. Kayınvalidesine bakım veren aile üyeleri arasında eltisi yer almaktadır. Dolayısıyla ikincil bakım veren desteği mevcuttur. Hülya hanım kendisini *güçlü, vicdanlı, yorgun* ve *kırgın* bir kişi olarak tanımlamaktadır. Hülya hanım ile çevrimiçi ortamda yüz yüze görüşme gerçekleştirilmiştir. Bu görüşmede Hülya hanımın başına gelen olaylardaki olumlu ve pozitif tarafları görmek için çabaladığı, yaşamıyla ilgili birçok olumlama yaptığı, sıcak kanlı ve enerjik bir kişi olduğu, down sendromlu kızının daha iyi bir hayat yaşaması için çabaladığı, çocuklarına karşı ilgili bir anne olduğu gözlemlenmiştir.

10) Gül Hanım: 1975 yılında doğan Gül hanım; ilkokul mezunu, evli bir ev hanımıdır. Eşi, annesi ve babası ile birlikte Ankara'da yaşamaktadır. Gül hanım 4 kardeştir, fakat kardeşlerinden 1'i vefat etmiştir. Herhangi bir kronik hastalığı bulunmamaktadır. 1941 doğumlu alzheimer babasına 3 yıldır bakım vermekte ve 1945 yılı doğumlu diyaliz hastası annesinin ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Evde bakım maaşı veya sosyal yardım almamaktadır. Bakım verme konusunda aldığı bir eğitim programına katılmamıştır. Kendisi dışında annesine ve babasına bakım veren kardeşleri bulunmaktadır. Fakat birincil bakım veren ve anne babası ile kendisi yoğun olarak ilgilinmektedir. Gül hanım diğer insanlar nazarında kendisinin nasıl olduğunu vurgulayarak kendisini *çok sevilen, değer verilen* bir kişi olarak tanımlarken aynı zamanda çevresindekileri *seven, her insana saygı duyan* bir kişi olduğunu belirtmiştir. Gül hanım ile çevrimiçi ortamda yüz yüze görüşme gerçekleştirilmiştir. Bu görüşmede Gül hanımın oldukça sıcak kanlı, iletişime açık ve güler yüzlü bir kişi olduğu, aile üyeleri ile iletişimlerinin kuvvetli olduğu, aile üyeleri ile zaman geçirmekten keyif aldığı, aile içinde herhangi bir olumsuzluk olduğunda konuşarak çözümlendiği anlaşılmıştır.

Dolayısıyla Gül hanımın ailesinin sağlıklı aile kategorisinde değerlendirilebileceği düşünülmüştür.

11) Yaren Hanım: 1998 yılında doğan Yaren hanım; bekar bir üniversite öğrencisidir. Annesi, babası ve babaannesi ile birlikte Yozgat'ta yaşamaktadır. 2 kardeşi bulunmaktadır. Babası ise 6 kardeştir ve bu kardeşlerin hepsi evlidir. Kronik astım hastalığı bulunan Yaren hanım; 1941 yılı doğumlu, kronik kalp hastalığı olan ve buna çeşitli kronik hastalıkları da eşlik eden, bakıma ihtiyaç duyan babaannesine, annesi ile birlikte 5 yıldır bakım vermektedir. Evde bakım maaşı veya sosyal yardım almamaktadır. Bakım verme konusunda bir eğitim programına katılmamıştır. Yaren hanım kişilik özelliklerinden yola çıkarak kendisini *dobra ve inatçı* bir kişi olarak tanımlarken, yaşadığı olaylar karşısındaki ruh halini esas alarak da *tükenmiş* olduğunu belirtmektedir. Yaren
hanım ile çevrimiçi ortamda yüz yüze görüşme gerçekleştirilmiştir. Bu görüşmede Yaren hanımın yaşlılık ve bakıma ihtiyaç duyma konusunda farkındalık sahibi olduğu, aile olmayı yardımlaşma temelinde anlamlandırdığı ve çekirdek aile ilişkilerinin mesafeli olduğu, geniş aile ilişkilerinde çatışmaların yaşandığı anlaşılmıştır.

12) Berrak Hanım: 1997 yılında doğan Berrak hanım, bekar bir üniversite öğrencisidir. Annesi, babası ve babaannesi ile birlikte İstanbul'da yaşamaktadır. Kendisi 4 kardeştir. Babası 6 kardeştir ve kardeşlerin hepsi evlidir. Berrak hanımın herhangi bir kronik hastalığı bulunmamaktadır. 1932 yılı doğumlu, kısmi felçli babaannesi ile 12 yıldır birlikte yaşamaktadır. Berrak hanımın çocukluğundan beri, babaannesinin hasta olması nedeniyle küçüklüğünden beri bakım verme işi ile meşgul olmuş ve büyüdükçe daha fazla sorumluluk üstlenmek durumunda kalmıştır. Evde bakım maaşı veya sosyal yardım almamaktadır. Bakım verme konusunda herhangi bir eğitim programına katılmamıştır. Babaannesine bakım vermede annesi destek olmaktadır. Berrak hanım kendisini *inatçı, atılgan* ve *hevesli* bir kişi olarak tanımlamaktadır. Berrak hanım ile çevrimiçi ortamda yüz yüze görüşme gerçekleştirilmiştir. Berrak hanımın bazı soruları cevaplamakta zorlandığı fakat iletişim kurmaya ve anlatmaya açık olduğu, gerek bakım verme kaynaklı gerekse de günlük yaşamda karşılaştığı zorluklarla baş etmek için edebiyatla ilgilenmek, resim yapmak veya yürüyüşe çıkmak gibi hobi alanlarına başvurduğu anlaşılmıştır.

13) Funda Hanım: 1992 yılında doğan Funda hanım; üniversite mezunu, 6 yıldır evli bir ev hanımıdır. Eşi, 5 yaşındaki çocuğu, dayısı ve anneannesi ile birlikte İstanbul'da yaşamaktadır. 3 kardeştir; kardeşlerden 1'i boşanmış, 1'i evli, 1'i bekardır. Anneannesinin 4 çocuğu dünyaya gelmiş fakat 1 çocuğu vefat etmiştir. Funda hanımın

herhangi bir kronik hastalığı bulunmamaktadır. 1935 yılı doğumlu felçli anneannesine 6 yıldır belirli aralıklarla, 1 yıldır sürekli bakım vermektedir. Evde bakım maaşı veya sosyal yardım almamaktadır. Bakım verme konusunda herhangi bir eğitim programına katılmamıştır. Anneannesinin bakımına annesi ve dayısı da zaman zaman destek olmaktadır. Funda hanım kendisini *takıntılı, stresli* ve *telaşlı* bir kişi olarak tanımlamaktadır. Bu tanımın yanı sıra Funda hanım eşinin gözünde ise *saf, mükemmeliyetçi* ve *merhametli* bir kişi olarak göründüğünü belirtmiştir. Funda hanım ile çevrimiçi ortamda yüz yüze görüşme gerçekleştirilmiştir. Bu görüşmede Funda hanımın iletişime açık olduğu, enerjik ve sıcak kanlı bir kişi olduğu, aile bağlarına önem verdiği, kalabalık bir ailede yer almaktan mutluluk duyduğu, aile üyelerinden herhangi birisinin karşılaştığı bir zorlukta aile olarak hep birlikte çözüm yolu aradıkları, aile içinde duygularını rahatça paylaşabildikleri, her bir aile üyesinin birbiri ile rahatça iletişim kurduğu, aile içinde keskin kuralların olmadığı anlaşılmıştır. Bu gibi nedenlerle Funda hanımın ailesinin sağlıklı aile olarak değerlendirilebilecekleri belirlenmiştir.

14) Müge Hanım: 1975 yılında doğan Müge hanım; önlisans mezunu, bekar bir ev hanımıdır. Annesi ile birlikte Bitlis'te yaşamaktadır. 8 kardeşi bulunmaktadır ve kardeşlerinin hepsi evlidir. Kardeşleri ile aynı şehirde ve bazıları ile de aynı sokakta yaşamaktalardır. Dolayısıyla özellikle bazı kardeşleri ile fiziki olarak oldukça yakın bir durumdalardır. Müge hanım ankilozan spondilit hastasıdır. Omurgadaki kemiklerin öne eğilmesi olarak da bilinen bu hastalık; bel, boyun ve sırt ağrılarına sebep olmaktadır. 1935 yılı doğumlu felçli annesine 3 yıldır bakım vermektedir. Müge hanımın annesi 2018 yılında felç geçirse de bu yıldan önceki zaman zarfında kronik hastalıkları olan annesine, 20 yıl boyunca bakım vermeyi sürdürmüştür. Evde bakım ücreti veya sosyal yardım almamaktadır. Bakım verme konusunda aldığı bir eğitim programına katılmamıştır. Müge hanım dışında annesine bakım veren başka bir aile üyesi bulunmamaktadır. Müge hanım kendisini tanımlarken doğada tek başına yaşamaya çalışan, savaşçı ve mücadeleci bir kişi olan *Bear Grylls* üzerinden örneklendirmelerde bulunmuştur. Kendisinin de tıpkı bu kişi gibi her zorluk karşısında *yalnız* olduğunu vurgulamıştır. Bununla beraber zorluklar karşısındaki duruşunu betimleyen *sabırlı ve her koşulda şükretmeyi bilen* ifadeleri ile kendisini nitelendirmiştir. Bu duruşunun diğer insanlara ve varlıklara yansıyışını açıklamak için ise Müge hanım *merhametli* olduğunu belirtmiştir. Müge hanım ile çevrimiçi ortamda yüz yüze görüşme gerçekleştirilmiştir. Bu görüşmede açık sözlü, azimli ve mücadeleci bir insan olduğu, annesinin hastalıkları ve tıbbi geçmişi hakkında

detaylı bilgiye sahip olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca odayı annesi için hastane odası gibi düzenlendiği, tıbbi araç ve malzemelerin odada yer aldığı, Müge hanımın evin bahçesine çıktığı durumlarda annesini izleyebilmesi için odaya bebek kamerası yerleştirdiği, odayı annesinin ihtiyaçlarına göre dizayn ettiği gözlemlenmiştir.

15) Nilüfer Hanım: 1972 yılında doğan Nilüfer hanım; ilkokul mezunu, bekar bir ev hanımı. Nilüfer hanım bakım vermeye başlamadan önce uluslararası dış ticaret firmasında pazarlamacı olarak çalışmaktadır. 3 kardeştir, diğer 2 kardeşi evlidir. Kronik bir hastalığı bulunmamaktadır. Babası, erkek kardeşi, kardeşinin eşi, 12 ve 17 yaşındaki 2 yeğeni ile birlikte İstanbul'da aynı evin içerisinde yaşamaktadır. Fakat aynı çatı altında iki farklı evin olduğunu, Nilüfer hanımın kardeşi ve kardeşinin ailesinin evin belirli bir bölümünü kullandığını, odaları ayırdıklarını ve ev içerisinde görüşmediklerini belirtmiştir. Dolayısıyla Nilüfer hanım aynı ev içinde yalnızca babası ile birlikte yaşadığını ifade etmiştir. Nilüfer hanım 1934 yılı doğumlu felçli babasına 12 yıldır bakım vermektedir. 2016 yılından beri evde bakım maaşı almaktadır. Bakım verme konusunda herhangi bir eğitim programına katılmamıştır. Onun dışında babasına bakım veren başka aile üyesi bulunmamaktadır. Nilüfer hanım kendisini *başarılı olacağına inanan, merhametli* ve
güvenilir bir kişi olarak tanımlamaktadır. Nilüfer hanım ile çevrimiçi ortamda görüşme gerçekleştirilmiştir. Bu görüşmede aile üyeleri arasında birliğin olmadığı, aile üyelerinin iletişimlerinin asgari düzeyde olduğu, duygu paylaşımlarının olmadığı, rol dağılımının adaletli yapılmadığı ve dolayısıyla sağlıksız aile olarak değerlendirilebilecekleri anlaşılmıştır. Bununla beraber Nilüfer hanımın hayatına karşı kabullenici bir tutum benimsediği, yaşadığı zorluklar karşısında sabreden taraf olduğu, aile içindeki sorunları detaylı anlatmaktan kaçındığı, bu anlamda iletişime açık olmadığı gözlemlenmiştir. Nilüfer hanımın görüşme sırasında sık sık babasına sunduğu bakım hizmetlerini, babası için yaptığı fedakarlıkları diler getirmesi araştırmacı tarafından "iyi bakım verdiğini görünür kılma çabası" olarak yorumlanmıştır.

16) Esma Hanım: 1972 yılında doğan Esma hanım; açıköğretim lise öğrencisi, evli bir pansiyon işletmecisi. Mesleğini yaz aylarında, belirli aralıklarla icra etmektedir. Esma hanım 8 kardeştir ve kardeşlerinin hepsi evlidir. Eşi ise 4 kardeş ve onun da kardeşlerin hepsi evlidir. Kronik bir rahatsızlığı bulunmamaktadır. Kayınvalidesi, eşi ve 2 çocuğu ile birlikte Yalova'da yaşamaktadır. Esma hanım 1941 yılı doğumlu, felçli kayınvalidesine
25 yıldır bakım vermektedir. Evde bakım maaşı almaktadır. Bakım verme konusunda herhangi bir eğitim programına katılmamıştır. Esma hanım dışında kayınvalidesinin

bakım ihtiyaçlarını karşılayan başka bir aile üyesi bulunmamaktadır. Kendisini *hoşgörülü, sabırlı* ve *mütevazi* bir kişi olarak tanımlamaktadır. Esma hanım ile çevrimiçi ortamda yüz yüze görüşme gerçekleştirilmiştir. Bu görüşmede Esma hanımın girişken ve azimli bir kişi olduğu, ailesi için fedakarlık yapan taraf olduğu, bakım verme düzenini kurmasıyla beraber kendisi için de sosyal faaliyetlere katılmaya başladığı anlaşılmıştır.

17) Leyla Hanım: 1990 yılında doğan Leyla hanım; önlisans mezunu, evli bir ev hanımıdır. Leyla hanım tek kardeş olarak dünyaya gelmiştir. Kronik bir rahatsızlığı bulunmamaktadır. Leyla hanım; eşi, annesi, 3 ve 5 yaşlarındaki 2 çocuğu ile birlikte İstanbul'da yaşamaktadır. 1947 yılı doğumlu, alzheimer hastası annesine 2 yıldır bakım vermektedir. Ancak öncesinde de annesi ile aynı evde yaşamakta ve annesinin ihtiyaçlarını gidermektedir. Evde bakım ücreti veya sosyal yardım almamaktadır. Bakım verme konusunda herhangi bir eğitim programına katılmamıştır. Leyla hanım dışında annesinin bakım ihtiyaçlarını karşılayan başka bir aile üyesi bulunmamaktadır. Annesi tarafından akrabaları olmadığını ve bu nedenle ileitşim içerisinde olduğu birinci dereceden yakını bulunmadığını belirtmiştir. Dolayısıyla bakım sorumluluğunu tek başına üstlenmiştir. Leyla hanım kendisini *hoşgörülü* ve *sabırlı* bir kişi olarak tanımlamaktadır. Leyla hanım ile çevrimiçi ortamda yüz yüze görüşme gerçekleştirilmiştir. Bu görüşmede Leyla hanımın anlatmaya istekli, ailesine bağlı, çocuklarına karşı ilgili, hem annesinin hem de çocuklarının isteklerini karşılamak için çaba sarf eden, bakım verme ile yeni kurduğu çekirdek ailesi arasında sıkışan bir kişi olduğu gözlemlenmiştir.

18) Derya Hanım: 1965 yılında doğan Derya hanım; lise mezunu, evli bir ev hanımıdır. Derya hanımın 6 kardeşi vardır. Eşi ise 4 kardeştir ve hepsi evlidir. Herhangi bir kronik hastalığı bulunmamaktadır. Derya hanım; eşi, kayınvalidesi ve 13 yaşındaki oğlu ile birlikte Yalova'da yaşamaktadır. 1933 yılı doğumlu, alzheimer kayınvalidesine 1 buçuk yıldır bakım vermektedir. Evde bakım ücreti veya sosyal yardım almamaktadır. Bakım verme ile ilgili herhangi bir eğitim programına katılmamıştır. Derya hanımın dışında, eşinin ağabeyi de kayınvalidesinin bakımı ile ilgilenmektedir. Derya hanım kendisini *merhametli, saygılı ve yardımsever* bir kişi olarak tanımlamaktadır. Derya hanım ile çevrimiçi ortamda görüşme gerçekleştirilmiştir. Bu görüşmede Derya hanımın iletişime açık bir kişi olduğu, bakım verme konusunda sabırlı olduğu anlaşılmıştır.

19) Canan hanım: 1969 yılında doğan Canan hanım; ilkokul mezunu evli bir ev hanımıdır. Geçimini sağlamak için bazı günler apartmanlara temizlik yapmaya

gitmektedir. Kendisi de eşi de 7 kardeştir. Herhangi bir kronik hastalığı bulunmamaktadır. Eşi ve kayınbabası ile birlikte yaşamaktadır. Oğlu da onlarla beraber yaşamakta fakat şu an askerlik görevini yerine getirmektedir. 1943 yılı doğumlu, felç geçiren yatalak kayınbabasına 3 yıldır bakım vermektedir. Ancak kayınbabası ile bu süreçten önce 35 senedir birlikte yaşamaktalardır. Evde bakım ücreti veya herhangi bir sosyal yardım almamaktadır. Bakım verme ile ilgili herhangi bir eğitime katılmamıştır. Kendisi dışında kayınbabasına bakım veren aile üyesi bulunmamaktadır. Canan hanım kendisini *yardımsever* bir kişi olarak tanımlamaktadır. Canan hanım ile çevrimiçi ortamda görüşme gerçekleştirilmiştir. Bu görüşmede Canan hanımın bazı soruları yanıtlamaktan ve hikayesinin bazı yerlerini anlatmaktan kaçındığı anlaşılmıştır.

3.5. Araştırmanın Veri Analizi

Araştırmanın derinlemesine mülakat sırasında ses kayıt altına alınan veriler, deşifre edilerek bilgisayar ortamında yazıya aktarılmıştır. Tüm mülakatlar toplam 1328 dakika 58 saniye sürmüştür. Ancak bunlardan 400 dakika 32 saniyelik ses kaydı, deşifresi yapılmayan ve analize dâhil edilmeyen verilere aittir. Dolayısıyla 928 dakika 26 saniyelik ses kaydı deşifre edilmiş ve 374 sayfa yazılı doküman elde edilmiştir. Deşifre işlemi gerçekleştirilirken katılımcının davranışsal ve duygusal tepkileri parantez içinde belirtilmiştir. Bir diğer veri toplama tekniği olan gözleme dair notlar da bilgisayar ortamında yazıya aktarılmış ve 5 buçuk sayfa yazılı not çıkarılmıştır. Tüm bu işlemler sonucunda toplam 379 buçuk sayfa yazılı doküman elde edilmiştir.

Elde edilen verilerin analizinde betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemde veriler, araştırma soruları doğrultusunda belirlenen temalarda yorumlanmaktadır. Araştırmacı tarafından verilere ilişkin yapılan yorumlamaların katılımcılardan doğrudan alıntı yapılarak desteklenmesi beklenmektedir (Özdemir, 2010: 336; Yıldırım ve Şimşek, 2016: 239; Baltacı, 2019: 379; Sığrı, 2021: 278). Dolayısıyla elde edilen yazılı dokümanlar araştırmacı tarafından okunmuş, kodlama yapılmıştır. Kodlama, toplanan verilerin yazılı bir şekilde imgelere veya cümlelere ayrıştırılması ve katılımcının diline bağlı kalınması anlamına gelmektedir (Creswell, 2017: 198). Kodlama yapılırken veri setinin çokluğu ve yoğunluğu nedeniyle kodların karışması ve kaybolması ihtimallerine karşın Maxqda analiz programı kullanılmıştır. Fakat bu programda da kodlama işlemi emek yoğun şekilde gerçekleştirilmiştir. Kodlama işleminin ardından

ortak yönlere sahip olan kodlar aynı tema altında toplanmıştır. Örnek kodlama ve temalandırma sistemi aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 3: Veri Analizi Aşamasında Kodlama ve Temalandırma Örneği

Metin	Verilen Kod/lar	Belirlenen Tema
"Ya kimseye annemi teslim etmek istemiyorum açıkçası. Sahiplendim. Abilerimin ikisine de şöyle dedim: "Ben ölene kadar, ben ölürsümse naparsanız yapın". Ben ölene kadar anneme bakcam, vermiyecem kimseye."	Yaşlıyı kimseye emanet etmeme	**Bakım Verme Nedenleri**
"Hani bunu iş olarak açıkçası görmüyorum yani hani iş gibi değil bu şu an zaten yapmam gereken bir şeyi yapıyorum."	Mecburiyet	**Bakım Verme Nedenleri**
"Ben 47 yaşındayım daha önce evlilik teklifleri çok geldi ki bir tane daha hala gelen var. Ben kabul edemiyorum niye annemden dolayı, bıraktığım zaman annemin perişan olacağını biliyorum."	Evlenememe, yeni aile kuramama	**Bakım Vermenin Aileye Etkisi**
"Eşimle evet bu konuda biraz şey olduk kayınvalidemin böyle olmasından sebep, bazı şeyler hep geride kaldı yani yapamadığımız birçok şey oldu, eksiklikler oldu. Hiçbi yere beraber gitmedik mesela bu sene içinde ya ben kalıyorum ya o kalıyo mesela."	Eşlerin vakit geçirememesi	**Bakım Vermenin Aileye Etkisi**
"O zaman sürekli yani biz birbirimizi düzgün bulmuyoduk ki bi sohbet muhabbet edelim. Sürekli o babasıyla ben annesiyle uğraşıyodum."	Eşler arası uzaklaşma, iletişimsizlik	**Bakım Vermenin Aileye Etkisi**
"Ya yalandan gel şurdan camdan de ki anne bugün nasılsın, iyi misin? Sen gelmiyon, o aramıyo. Bu sefer veryansın onun azabını da biz çekiyoruz. Kimse bi şey düşünmüyo emin ol. Ben bi şey anlamıyorum."	Akrabalık ve bakım, bakıma destek olmayan aile üyeleri	**Ailenin Bakım Vermeye Etkisi**
"Çünkü bana zerre kadar yardımları yoktu, gelseler napıyım çaylarını, kahvelerini yapıyom, geriden analarına bakıyorlar, anam nasılsın iyisin iyisin gülüyorlar öyle işte."	Misafirgibiaileziyareti, ilgilenmeme	**Ailenin Bakım Vermeye Etkisi**

Her ne kadar betimsel analizin getirisi ile yarı yapılandırılmış soru formunda bazı temalar ön plana çıksa da araştırmacı tarafından deşifrelerin okunması ile yapılan kodlamalarda farklı birçok temaya daha ulaşılmıştır. Bu işlemler sonucunda toplam 5 tema belirlenmiştir.

Elde edilen sonuçlardan; araştırmanın Bulgular bölümünde sunulacak alıntıların kullanılmasıyla bir özet rapor elde edilmiştir. Bu rapor, doğruluğuna dair teyit almak ve araştırmanın güvenirliğini sağlamak amacıyla katılımcılarla paylaşılmıştır. Katılımcıların sonuçları onaylamaları ile birlikte özet sonuçlar daha önce araştırma hakkında bilgi sahibi olmayan bir sosyal çalışmacıyla daha paylaşılmıştır. Yine olumlu geribildirim alındığında veriler bu temalar altında yorumlanmış ve katılımcılardan doğrudan alıntı yapılarak okuyucuya sunulmuştur.

3.6. Araştırmanın Geçerliği ve Güvenirliği

3.6.1. Araştırmanın Geçerliği

Nitel araştırmalarda geçerlik, araştırmanın veri toplama aşamasında kullanılan soru formlarının ve soruların, araştırmanın amacı ile uygun olup olmaması anlamına gelmektedir. Geçerlik iç ve dış geçerlik olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

3.6.1.1. Araştırmanın İç Geçerliği

Bir araştırmanın iç geçerliği (inanılırlığı), o araştırmada veri toplamanın hatasız gerçekleştirilmesini, verilerin gerçeklikle örtüşmesini, araştırmanın ana sorununa uygun sonuçlara ulaşıldığını göstermektedir (Sığrı, 2021: 140-142). İç geçerliğin sağlanması için bazı yöntemler mevcuttur. Araştırmamızda da bu yöntemlerin birçoğu izlenmeye ve iç geçerlik sağlanmaya çalışılmıştır. İlgili yöntemler aşağıdaki şekildedir.

- Çalışmanın planlama sürecinden veri analizi sürecine kadar araştırmacının duruşunun ortaya konulması iç geçerliği sağlayan yöntemler arasında yer almaktadır. Bu yöntem gereği araştırmacı yaptığı çalışmanın başından sonuna kadar sahip olduğu ön yargıyı, ön kabulü, varsayımları, bilgi birikimini ve bakış açısını açıklamak zorundadır. Böylelikle araştırmacının, verilere baktığı perspektifin anlaşılması ve sonuçların nasıl etkilendiğinin ortaya konulması, araştırmacının bakış açısının fark edilerek katılımcıların bakış açıları ile karıştırılmaması ve sonraki çalışmalara da rehber olunması sağlanmaktadır (Yaşar, 2018: 59). Bu araştırma başında araştırmacının yaptığı literatür

taraması ve saha gözlemleri, doğrusu bakım verme eylemini tamamen "yük" olarak algılamasına neden olmuştur. Dolayısıyla araştırmacı sürecin en başında; aile üyesine bakım vermenin genellikle aileyi olumsuz etkilediği, evlilik birlikteliklerinde eşler arası probleme yol açtığı, ebeveyn-çocuk ilişkisinde çocuğun ihmal edilebildiği, evliliklerin boşanma ile sonlanabildiği, evlenerek yeni bir yaşam kurmak isteyen bakım verenlerin bu isteklerinin engellendiği ve olumsuz etkilendikleri sonuçlarına ulaşmayı beklemiştir. Fakat saha araştırması süresince görülmüştür ki aile üyesine bakım verme aileyi yalnızca olumsuz etkilememektedir. Aile üyeleri arasındaki bağı kuvvetlendirebilmekte ve dayanışmayı arttırabilmektedir. Bununla beraber aile desteği, hissedilen bakım yükünü azaltmaktadır. Dolayısıyla çalışmanın planlanması aşamasında araştırmacının zihninde var olan *bakım verme=bakım yükü* denklemi yıkılmıştır. Araştırma sürecinde bu görüşten ziyade daha esnek bir tutum benimsenmiş ve bakım vermenin aile üyelerinin *biraradalığını* sağlayabildiği fikri de araştırmacının zihninde bulunmuştur. Bununla beraber araştırmacıda var olan bir başka ön kabul de aile üyesine bakım vermede en büyük motivasyonun din ve inanç unsurlarının olduğu fikridir. Fakat araştırma süresince bakım verenlerin aile üyelerine duydukları derin sevgi, vefa ve saygı gibi duygularının esas motivasyon kaynakları olabildiği anlaşılmıştır. Bu nedenle süreç içerisinde araştırmacının bu görüşü de değişmiştir. Dolayısıyla araştırmacı pilot görüşmeler dâhil ilk birkaç görüşmeden sonra esnek ve ön kabulsüz bir tutum benimsemiştir.

- İç geçerliği sağlamanın bir diğer yolu, veri toplama aşamasında üçgenleme tekniğinin kullanılmasıdır. Buna göre nitel araştırma veri toplama yöntemlerinden derinlemesine mülakat, gözlem ve doküman incelemesinin yapılması araştırmada iç geçerliğin sağlanmasına katkı sunmaktadır (Creswell ve Miller, 2000: 127).

Araştırmamızda da bu yöntemi uygulamak amacıyla birden fazla veri toplama tekniği kullanılmıştır. Derinlemesine mülakat ve katılımcı olmayan/doğal gözlem teknikleri ile elde edilen verilerin iki boyutta analiz edilebilmesi sağlanmıştır. Ancak araştırma konusunun doküman incelemesi yöntemi için uygun olmaması nedeni ile üçüncü veri toplama tekniği kullanılamamıştır.

- Katılımcılar ile yeterli vakit geçirilmesi, onların ev/iş/okul gibi uzun süreli bulundukları mekânlarda gözlem yapılması ve katılım sağlanması (Merriam, 2018: 209) yöntemine istinaden, bazı katılımcılarla evlerinde veya çevrimiçi ortamda derinlemesine mülakat haricinde de vakit geçirilmiştir. Evde gerçekleştirilen görüşmelerin biri hariç hepsinde birlikte yemek yenilmiş, kahve içilmiş ve katılımcı ile araştırmacı arasında

güvene dayalı bir bağ oluşmuştur. Ancak Covid-19 pandemisi nedeniyle her katılımcının evine ziyarette bulunulamamış, çevrimiçi ortamda da çoğu katılımcının evinde gezinti yapılmış, ev ortamları görülmüş, diğer aile üyeleri ile tanışılmıştır. Daha önce de belirtildiği üzere araştırma boyunca gözlem notu tutulmuş, katılımcıya ve aile üyelerine ilişkin yorumlamalarda bulunulmuştur.

- Toplanan verilerin araştırmacı tarafından analiz edilmesiyle birlikte sonuç raporunun oluşturulması ve derinlemesine mülakat gerçekleştirilen katılımcılara ulaşılarak elde edilen sonuçların teyit edilmesi (Creswell, 2017: 202) için ilk veri analizinden sonra bazı katılımcılara ulaşılmış ve diğer katılımcıların bilgileri gizlenerek, araştırmada sunulan hali ile yalnızca alıntı cümleler paylaşılmıştır. Kendi deneyimleri ışığında bu sonuçları değerlendirmeleri istenmiş ve doğru olmadığını düşündükleri bir unsur varsa belirtmeleri istenmiştir. Katılımcıların gelen geri bildirimler doğrultusunda bazı düzeltmeler yapılmıştır.

- Araştırma konusu hakkında derinlemesine bilgi ve araştırmanın odağında verinin toplanması (Sığrı, 2021: 143) için araştırmacı derinlemesine mülakatlara başlamadan önce literatürde var olan "aile, sosyal destek, evde bakım" gibi konular hakkında detaylı bir araştırma yapmıştır. Bu araştırma sonucunda elde edilen eserler araştırmacı tarafından okunmuş ve notlandırılmıştır. Bu ön bilgiler ile saha araştırmasına çıkılmış ve katılımcıların deneyimleri hakkında fikir sahibi olunarak derinlemesine mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Bu mülakatlarda araştırmacının literatür taramasından elde ettiği bilgilerin ve araştırma sonuçlarının yönlendirici olmamasına özen gösterilmiş, bu bilgiler yalnızca araştırmacının zihninin bir köşesinde yer alarak literatür bilgisi ile mülakat verileri arasında bağ kurulmaya çalışılmıştır.

3.6.1.2. Araştırmanın Dış Geçerliği

Bir araştırmanın tam bir geçerlik özelliğini kazanabilmesi için dış geçerliğinin (aktarılabilirlik) de sağlanması gerekmektedir. Dış geçerlik, araştırma sonuçlarının ne kadar genellenebildiğine işaret etmektedir (Maxwell, 1992: 285). Nitel araştırmalarda nicel araştırmalardaki gibi örneklemden evrene ilişkin bir genelleme mevcut değildir. Nitel araştırmalardaki genelleme; deneyimlere, olaylara ve durumlara yapılmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 271). Araştırmamızda dış geçerliğin sağlanması için kullanılan bazı yöntemler aşağıdaki maddeler halinde sunulmuştur.

- Dış geçerliği sağlamanın yollarından birisi belirlenen konu ve örneklemin birbiri ile yüksek düzeyde uyumlu olması ve örneklemin özenle belirlenmesidir (Yağar ve Dökme, 2018: 7). Araştırmamızda katılımcı grubunun belirlenmesinde kartopu ve amaçlı örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Bu sayede katılımcıların her sosyoekonomik ve kültürel düzeyden olabilmiş, cinsiyet ayrımı yapılmamış ve çeşitli aile yapılarına sahip katılımcılar ile görüşülebilmiştir. Katılımcılar; yaşlı aile üyesine kendi evlerinde, uzun süreli bakım veren bireylerden oluşmaktadır. Örneklemdeki bu sınırlamanın bakım veren aile üyelerine ilişkin genelleme veya nakledilebilme yapılmasına olanak sağlayacağı düşünülmektedir.

- Dış geçerliğin sağlanmasında bir diğer yöntem katılımcıların ayrıntılı bir şekilde tanıtılmasıdır (Guba ve Lilcoln, 1982: 246). Bu nedenle Araştırma Grubu başlığı altında her bir katılımcıya ilişkin sosyodemografik bilgiler ile kendilerini tanımlama biçimlerine,
öne çıkan kişilik özelliklerine, ailelerine, görüşmeler sırasındaki tutum ve davranışlarına ilişkin bilgiler detaylı bir şekilde sunulmuştur.

3.6.2. Araştırmanın Güvenirliği

Araştırmalarda güvenirlik, elde edilen sonuçların tekrar edilebilmesi ve çalışma aynı şekilde yeniden yürütülse dahi benzer sonuçlara ulaşılabilmesi anlamına gelmektedir. Ancak deneyimlerin ve değişebilen olayların araştırmaya tabi tutulduğu nitel araştırmalarda farklı zamanlarda aynı sonuçları elde etmek imkânsıza yakındır. Bu nedenle nitel araştırmalarda güvenirlikten ziyade tutarlılıktan söz edilmektedir. Tutarlılık, araştırmada elde edilen veriler ile ulaşılan sonucun birbiri ile ne kadar uyumlu olduğuna bağlıdır (Merriam, 2018: 211). Araştırmamızın güvenirliğinin olması için aşağıdaki yöntemler izlenmiştir.

- Çalışmanın benzer şartlarda benzer örneklem grubuyla tekrarlanması durumunda burada ulaşılan sonuçlara benzer sonuçların elde edilmesi için (Başkale, 2016: 25) veri analizi aşamasında veriler araştırmacı tarafından defalarca okunmuş, kodlamalar birden fazla kez kontrol edilmiş, ulaşılan temalar katılımcılarla, sosyal çalışmacıyla ve akademisyenlerle istişare edilerek belirlenmiştir. Bu sayede verilerin taraflı, öznel ve yanlış değerledirilmesinin önüne geçilmesi sağlanmıştır. Ayrıca araştırma grubunun detaylı tanıtılması ile elde edilen sonucun hangi katılımcı profillerinden alındığının belirtilmesi amaçlanmıştır. Böylelikle bu çalışmanın referans alınarak gerçekleştirildiği çalışmalarda örneklemlerin birbirleri ile daha benzer olmaları hedeflenmiştir.

- Saha araştırması sürecinin açık ve tekrarlanabilir olması, verilerin hangi yöntemle nasıl toplandığının detaylıca belirtilmesi araştırmanın güvenirliği için gerekli unsurlar arasında yer almaktadır (Guba, 1981: 84). Bu nedenle araştırmacı, tezin konusunu belirleme girişimlerine başladığı andan itibaren sürekli notlar tutmuştur. 17 sayfa olan bu notlarda neyi araştırmak istediği, nasıl araştırmak istediği, o gün hangi bilgiyi edindiği, araştırmasında nasıl değişiklik olması gerektiğini düşündüğü, akademisyenler ve sosyal çalışmacılar ile istişareler sonucunda neler öğrendiği, neleri düzelttiği ve bunlara benzer birçok not yer almaktadır. Araştırmacı bu notlara saha araştırması sırasında da eklemelerde bulunmuştur. Katılımcılara ulaşma noktasında kaç kişi ile, hangi kurum/kuruluşlar ile iletişime geçtiğini, katılımcılara araştırmadan bahsettikten sonra nasıl geri dönütler aldığını, süreç içerisinde neler yaşadığını not etmiştir. Bu notlar, araştırmanın Yöntem başlığı altında detaylı bir şekilde sunulmuştur.
- Elde edilen bulguların ve araştırma sürecinin araştırma ile ilgili olmayan fakat araştırma konusunda bilgili uzman/larla paylaşılması (Arastaman ve ark., 2018: 60) ile araştırmanın güvenirliğini arttırmak hedeflenmiştir. Bu kapsamda bulguların son analizleri gerçekleştirildiğinde daha önce araştırma ile ilgili herhangi bir paylaşımda bulunulmayan sosyal çalışmacı ile görüşülmüş; araştırma konusunun ve amacının ne olduğu, araştırmada hangi yöntemin kullanıldığı, saha araştırması sürecinin nasıl işlediği, derinlemesine mülakatlarda neler gözlemlendiği, elde edilen temaların ne olduğu ve bu temalarda hangi alıntıların yer alabileceği paylaşılmıştır. Sosyal çalışmacı anlatılan bilgi ve sonuçları birbiri ile tutarlı bulmuştur.

3.7. Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırma sonuçları derinlemesine mülakat gerçekleştirilen katılımcılar ile sınırlıdır.

Araştırma boyunca yaşanan sınırlılıklardan biri katılımcılara ulaşmak olmuştur. Covid-19 pandemisi nedeniyle nitel araştırmaları yürütmek zorlaşmış, bu araştırmanın konusu gibi riskli ve dezavantajlı grupta yer alan katılımcılar ile bir araya gelmek ise daha fazla zorlayıcı olmuştur.

Araştırma sürecinde yaşanan bir diğer sınırlılık, bazı görüşmelerin çevrimiçi ortamda yapılmak zorunda kalınmasıdır. İnternet bağlantılarında yaşanan kopmalar nedeniyle bazı görüşmeler duraklatılmış, bağlantı sağlanınca devam edilmiştir. Bununla beraber çevrimiçi görüşmelerde katılımcının görüşme anında yalnız olup olmadığı,

sorulara rahatlıkla cevap verip veremediği de sınırlı bir şekilde gözlemlenmiştir. Araştırmacı tarafından ön bilgilendirme olarak, katılımcının odada yalnız olmasının tercih edildiği belirtilse de çevrimiçi görüşmelerin getirdiği bir sınırlılık olarak bu durum araştırmada da kendini göstermiştir.

4. BULGULAR

Bakım veren aile üyeleri ile yapılan derinlemesine mülakatların ve gözlemlerin sonucunda araştırmanın amacına bağlı kalınarak; *Yaşlının Sağlık Problemleri, Bakım Verenin Yaşlıya Sunduğu Hizmetler, Bakım Verme Nedenleri, Bakım Vermenin Aileye Etkisi ve Ailenin Bakım Vermeye Etkisi* olmak üzere toplam 5 ana tema belirlenmiştir. Bu bölümde; elde edilen temalar, temalara ilişkin katılımcıların anlatılarına ve araştırmacının yorumlarına yer verilmiştir.

4.1. YAŞLININ SAĞLIK PROBLEMLERİ

Yapılan görüşmeler neticesinde bakım verilen yaşlıların, birçok farklı sebepten dolayı bakıma ihtiyaç duyar hale geldikleri görülmüştür. Yaşlıların hangi rahatsızlıktan dolayı bakıma ihtiyaç duyduklarının ve bu rahatsızlıklarının şiddetinin bilinmesi; yaşlının aile içindeki konumunu, yaşlıya sunulan bakım hizmetlerini ve bu hizmetleri sunarken ailenin nasıl etkilendiğinin belirlenmesinde önem kazanmaktadır. Yaşlılarının çoğunun tek bir rahatsızlıktan dolayı bakıma ihtiyaç duymadıkları, birçok rahatsızlıklarının olduğu ve bu rahatsızlıkları doğrultusunda bakım verildiği belirlenmiştir.

Katılımcıların bakım verdikleri yaşlılar arasında en çok yaşanan rahatsızlığın felç geçirme olduğu anlaşılmıştır. Felç geçirmenin anlık bir mesele olduğu, yaşlının gayet sağlıklı bir bireyken aniden bakıma ihtiyaç duyar hale geldiği ve bu nedenle bakım veren ile ailesinin bu rolü aniden üstlenmesine neden olduğu öğrenilmiştir:

> "İşte felç beynine pıhtı atmış dediler. Ya bi ara düzeldi sonra yine köye gittiydi köyde sen ilaçlarını içme geri gelince de gene felç geçirdi. Ondan sonra da daha kalkamadı işte." (Canan Hanım)

> "Kız kardeşim ve babam bağırdı 'gel annene bir şey oluyor, annenize.' Gittim inme olmuş. Fark ettim ben ağız yamulması şey hemen bi kova su tekrar soğuk sularla yıkadım ama halı falan batıyor diye hiç önemsemedim o esnada şey yaptım 112'yi çağırdım." (Rukiye Hanım)

> "Valla kaynanam 2010'da Malatya'ya gidiyordu hani kaynanam çok sağlıklı bir insandı iyiydi, çok merhametliydi. İşte yolda bizi aradılar Bolu'ya varırken dediler ki gelin dediler rahatsız. Gittik ki felç olmuş, sol tarafı hiç tutmuyor." (Ayşe Hanım)

> “Yani felç geçirdi, beynine giden damarlardan biri tıkandı hala tıkanık zaten, %94 engelli.” (Ahmet Bey)

> “Bir gün tuvalete giderken çok af edersin klozate otururken düştü kalça kemiğini kırdı. Onunla beraber hayatımızın bütün rengi değişti zaten. Kalça kemiğini kırdıktan sonra ameliyat esnasında, annem kan sulandırıcı kullanıyordu o amaliyattan dolayı kan sulandırıcıyı kestiler. Ameliyat esnasında felç geçirdi. Sol tarafı komple felç oldu ayak ve kol dahil olmak üzere. Ondan sonra yatağa bağımlı bir hale geldi.” (Müge Hanım)

> “2009 yılında işte anju oldu, kalp anjusu. Anju sonrası böyle pıhtı attı beyine takıldı ve felç oldu.” (Nilüfer Hanım)

> “Beyin damarlarında yani şu an yanlış bir şey söylemiyorumdur umarım ama denge kaybını yaşayan damarı pıhtı atıyor ve felç geçiriyor. Yaklaşık 5 yıl önce. Sonrasında yatalak oldu.” (Funda Hanım)

> “Gece saat 3 gibi. Tansiyon hastası kendisi tansiyonu yükseldi beyin kanaması geçirdi işte. O gece benim gözümün önünde oldu yani felç geçirdi, sol tarafına felç vurdu. İşte bi 15 gün süreç hastanede yattı.” (Esma Hanım)

Felç geçirmekten sonra yaşlıların en yoğun müzdarip oldukları rahatsızlığın alzheimer hastalığı olduğu öğrenilmiştir. Felç geçirmenin aksine alzheimer sürecinin daha gizli ilerlediği, katılımcıların yakınlarındaki unutkanlık ve sürekli soru sorma hallerinden yola çıkarak şüphelendikleri, bu nedenle genellikle alzheimerın ileri seviyelerinde teşhisin konulduğu ve bir süreç içerisinde bakım veren ile ailesinin bu rolü üstlendiği tespit edilmiştir.

> “Başlangıç vardı ama zannedersem bayağı bi ilerledi galiba. Çünkü var yani eskileri konuşuyoruz, gece kalkıyoruz geziyoruz, eskileri anlatıyoruz bazen bağırıyoruz. Bazen hani eskiyi anlatıyor mesela gençliğini anlatıyor, çocukluğunu anlatıyor, evliliğini anlatıyo, eşini anlatıyor, annesini babasını. Geçen gece mesela ‘ana ana’ diye bağırdı. Hatta eşim duymuş fırladı yani öyle yani onları sesleniyor mesela, ağlama sesleri ağlıyor. Var yani alzheimer. (Hülya Hanım)

> "Babamın alzheimer olmasında işte böyle hani yön bulmada, bazen saçma saçma laflarından hani eve gidiş gelişlerinden hani önceden tabi camiye gider gelirdi evi falan şaşırmaya başladı etti. Derken işte onlara baktıkça işte sonra doktora götür et, doktora götür baktırdık falan derken alzheimer yaş itibariyle de yani yaşlılık hastalığı diyorlar. (Gül Hanım)

> "Unutkanlık olduğunu fark ettik. Yaşı da çok ileri diye, acaba vitamin eksikliği mi diye yoksa başka bi şey mi diye kontrol amaçlı gittiğimizde demans teşhisi konuldu. Süreç bu şekilde ilerlemeye başladı ama çok hızlı. Bana göre çok hızlı. Aslında belki annem ondan önceki 5 senede de öyleydi ama ben çok geç fark ettim… Şu an konuşmadığınızda konuşmaz, nerde bırakırsanız orda kalıyo ya da oturarak bırakıyosanız günlerce oturabilir, yatarak da aynı şekilde. Yani yatakta dönme dahi yok. Tutup kaldırıp çekerek yürütüyorum ve altı bezli. Tuvaletinin, acıktığının, susadığının farkında olmadığını düşünüyorum ya da bize söylemiyo." (Leyla Hanım)

> "Kaynım, onlar söylediler 'alzheimer oldu' diye. Zaten hani her halinden belli. Şimdi benim evimde sabahleyin kalktı diyor ki 'bura benim evim mi senin evin mi?' Dişlerini diş kabından çıkarırım ağzına dişlerini takmış, elinde diş kutusu boş. Dolanıyor, 'ne arıyorsun?' dedim. 'Dişlerimi arıyorum' diyor. Yani belli ki bu yani belli… Her geçen gün geri gittiğini fark ediyorum. Aklını kullanamıyo akıl hani git gide nasıl söyliyim. Mesela unutuyor. Bana diyo ki 'senin eşin kim ne zaman gelicek işe mi gitti?' diyo. 'Sen eşimi bilmiyor muşun?' diyorum 'bilmiyorum' diyo. 'Senin oğlun ya' diyorum 'ya öyle mi?' diyo. 'Oğlumun adı ne?' diyo." (Canan Hanım)

Geçmişte uzun süre alzheimer kayınbabasına bakım veren ve şu anda da alzheimer halasına bakım vermeye devam eden bir katılımcının, kayınbabasının hastalığı ile ilgili ifadesi şu şekildedir:

> "O alzheimerdi. Ama normal dışı bi alzheimerdi. Şöyle, 50 yaşından sonra tutuldu. Normalde yaşlıların hastalığı ya alzheimer hastalığı, o erken yaşta tutulmuştu. Demans hastasıydı. Bi 15 sene sürmüştü. Ama sürekli yatmadı. Başta dolaşıyodu, kaybolması falan oldu dışarlarda.

> Ondan sonra şeyleri oluyodu, kaçmaları oluyodu, unutmaları oluyodu. Öyle öyle yavaş yavaş yatağa bağımlı hale dönüştü.” (Zeynep Hanım)

Bazı yaşlıların ise kronik hastalıklarının olduğu ve bu hastalıklardan dolayı yaşamlarını tek başlarına idame ettiremedikleri, bir başkasının bakımına ihtiyaç duydukları belirlenmiştir. Bu hastalıklar arasında kanser ve kalp hastalıkları gibi yaşlıyı birçok alanda kısıtlayan hastalıklar yer almaktadır.

> “Midesinde bi kanser mikrobu çıktı, 2016’da. Bazı hastanelere götürdüm, başka illere götürdüm… Kanser diyince üç ablam bazı şeylerden dolayı annemi bıraktılar bana.” (Burçak Hanım)

> “Kayınvalideminki de şeydi o kanser hastasıydı. Onunkisi de dönem dönemdi. En son iki sene falan… Kanser sıçramıştı, göğüs kanseriydi. Sonradan sıçramıştı. Yayıldı.” (Zeynep Hanım)

> “Dedem vefat ettikten sonra biz babaannemin bakımını üstlendik hani standart tansiyon, kalp, şeker bu tür rahatsızlığı vardı. Sonra bir senedir de daha da ilerledi bu hastalıklar işte kan akmaya, kan boşalmaya başladı vücudundan falan bu şekilde bazı rahatsızlıkları var.” (Yaren Hanım)

> “Onun dışında kalp duvarında kalp büyümesi olayı daha doğrusu tıptaki adı kalp kapağının kalınlaşmasıymış ya da kalp büyümesi diye geçiyomuş. Kronik rahatsızlığımız bunlardan ibaret.” (Müge Hanım)

Hem kanser hastası annesinin hem de kalp hastası babasının bakım ihtiyaçlarını karşılayan bir katılımcı annesinin rahatsızlığını şu şekilde belirtmiştir:

> “Annem de şey tam hastalığını bilmiyo annem. Oda kanser… Onun da şöyle, kemoterapi sürecinde halsiz olduğu için o günlerde daha çok işleri bana kalıyo.” (Pelin Hanım)

Aynı katılımcının babasının hastalıkları ile ilgili ifadeleri aşağıdaki gibidir:

> “Babam kalp krizi olduğundan beri ıı 2016 yılındaydı heralde o zamandan beri kendini bıraktı. Çok erken bıraktı kendini yaklaşık 7-8 sene olmuştur. Ama son zamanlarda daha çok bıraktı… Babamın hastalıkları böyle duruyo duruyo bi anda patlıyo o zaman her şeyi etkiliyo. Çünkü o zaman her şey duruyo.” (Pelin Hanım)

4.2. BAKIM VERENİN YAŞLIYA SUNDUĞU HİZMETLER

Yaşlıların bakım ihtiyacını karşılamak için her katılımcının belirli rutinler oluşturdukları ve bu rutinleri sıkı sıkıya uyguladıkları tespit edilmiştir. Öyle ki bir katılımcı annesine bakım verirken saat hesabı yaptığını ve gününü bu saatlere göre organize ettiğini ifade etmiştir:

> "Bi gün mesela sabah kalktığımda, sabah mesela kaçtır 8'de beslenme saati var, ilaç saati var sabah saat 8'de. Her 3 saatte bir çeviriyorum, normalde her 2 saatte bir çevirmem lazım bası yarası olmaması adına ama annem 2 saatle 4 saati tolere edebiliyo, 4 saat çevirmezsem yara olmuyo. Ondan sonra 4 saatte bir çeviriyorum, 4 saatte bir yine bi beslenmesi var. Ek gıda veriyodum ben işte nedir kemik suyuna çorbadır, teze çorbalarıdır ondan sonra diğer çorbalardır falan vs." (Müge Hanım)

Bazı katılımcılar ise sabah kahvaltı ile başlayıp, ilaç verme, yemek yedirme, yatırma ve diğer ihtiyaçları ile sonlanan günlerini aşağıdaki şekilde belirtmişlerdir. Katılımcıların her sabah öncelikli olarak yaşlının ihtiyaçlarını karşıladıkları, ardından kendi kahvaltılarını yaptıkları belirlenmiştir:

> "Kaynanam için günde sabah kalkıyorum onun ihtiyaçlarını karşılıyorum önceden kahvaltısını veriyorum, üstünü hani kirliyse üzerini değiştiriyorum. Onun ihtiyaçlarını gideriyorum, ilaçlarını veriyorum ondan sonra kendi kahvaltımız işte." (Ayşe Hanım)

> "Sabah kalkıyorum önce onun yanına iniyorum. Yani odasına gidiyorum. Tuvalet ihtiyacını karşılıyorum önce, bezini değiştiriyorum. Ondan sonra ya da gitmek istiyorsa yani büyük tuvaleti falan varsa onu alıp tuvalete götürüyorum. Su içiriyorum genelde yani ilk yaptığım şey genelde odur. Odasını havalandırırım falan filan işte öyle şeylerini yaparım. Sonra kahvaltısını hazırlıyorum. Kahvaltısını veriyorum. Kahvaltısını bitirdikten sonra ilaçlarını içiriyorum. Ondan sonra ee o bir ara böyle şey yapıyor tv izlemek istiyor. Onu oturtuyorum yatağa, yatar pozisyonda değil de oturur pozisyona getiriyorum. Ondan sonra o biraz tv izlerken ben öğlen yemeğini yapıyorum, hazırlıyorum. Öğlen yemeği derken biz iki öğün yaptık çünkü yemek yemeyi reddettiği bir dönem vardı. Biz de çok ısrarcı olmadık. Zaten hani sadece yattığı için hareketsiz kaldığı için de çok fazla kilo almasını doğru bulmadı doktor.

> O yüzden biz de önce 3 öğünken şimdi 2 öğüne düşürdük sadece araya bir meyve öğünü koyduk. Ondan sonra meyve saati geliyor. Meyve saatinde meyvesini veriyorum. Tekrar ilacı var tekrar ilacını içiriyorum. Sonra işte ikinci yani akşam olan öğünü için işte o ara yemek falan hazırlıyorum ananeme. Tuvaleti varsa yine tuvalet ihtiyacını karşılıyorum. Ve bu arada sürekli hani su şeyleri var. Yani ben böyle saati saatine çok şey yaparım dikkat ederim. Çok dakik olmaya çalışırım ya da işte severim disiplini (gülüyor). O yüzden işte su içiririm belirli zamanlarda." (Funda Hanım)

> "Sabah kalktığımız zaman önce banyosunu yaptırıyorum her gün, her gün çünkü yaşlılarda biliyorsunuz o durumda çok koku oluyo hem tenlerinde sürekli yattıkları için. Ondan sonra üzerini değiştiriyorum, çarşafları değişiyorum. Bunlar her gün benim yaptığım işler. Odasını havalandırıyorum. Kahvaltısı, ev işleri derken o şekilde odasını temizledikten sonra zaten çıkıyorum odasından. İşte öğlen yemeği, akşam yemeği, ihtiyaçları, meyvesi o şekilde. Öyle günlük, her gün rutin." (Esma Hanım)

Katılımcılardan bazıları, yaşlının bakım ihtiyaçlarını karşılamakla beraber durum takibini yaptıklarını da aktarmışlardır. Bakım veren Hülya Hanım, kayınvalidesinin biraz daha aktif olması için ona görevler verdiğini, ancak görevi verip geri çekilmek yerine yine de takibini gerçekleştirdiğini ve dolayısıyla kayınvalidesini sürekli gözetim altında tuttuğunu anlatmıştır:

> "Gün içinde sabah kahvaltısını veriyorum, o yine tuvaletine gidiyo ama tuvaletine gittiği zaman mutlaka ben onun takibini yapıyorum. O zaman hani bez değiştirecek mi, değiştirecekse ona bezini verip mesela zorlanıyo aslına bakarsan bazen hareket olsun diye. Çünkü çok yatıyo hani dokunmıyım diyorum kendi uğraşsın, biraz hareket etsin, bezini kendi taksın. Bakıyorum çok zorlanıyo, o zaman yardımcı oluyorum bezini takıyorum. Yani mesela pijamasını değiştiriyorum her bez değiştiğinde çünkü hani biraz pis yaptığı için pijamasını değiştiriyorum sonra yerine götürüyorum. Ondan sonra mesela kahvaltısını kendi ediyo, öğlen ama mesela öğleden sonra ona mesela çorba ısıtayım sulu yemek ne biliyim ilacı var tekrar öğleden sonra onu yemekte zorlanıyo. Bir de zannedersem parkinsonla başladı. O hani benim biraz fikrim

> kendimce doktor demedi de. Titreme var eli çok titriyor çünkü yemeği dökecek dökmesin üzerine falan diye ben kendim yediriyorum mesela çorba olsun, sulu yemek olsun. Ha katı bir şey olmadığı sürece onu yediriyorum, ilaçlarını veriyorum hani sabah, insülin yapıyorum mesela şekeri var, yani bu kadar." (Hülya Hanım)

Leyla Hanım ile Nilüfer Hanım da yaşlının yutkunmayı dahi unutabildiğini, bu nedenle yemek yerken yaşlının yutkunmasını sürekli takip ettiklerini ifade etmişlerdir:

> "Gündüz, kaldırıyorum. Tuvalete götürüp altını temizliyorum ama bazen uzun sürüyo. Bazen yatağa taşmış oluyo, onu yıkamam gerekiyor. Yıkadıktan sonra kıyafet giydirme vs. yine tabi ki hafif olmadığı için o da baya sürebiliyor. Öyle yatak değiştirme vs. Sonra yemeğini hazırlıyorum, önüne koyuyorum. Yerken hani söylüyorum 'hadi anne ye, hadi anne ye.' Çünkü unutmaya başlıyo artık yemeyi bile. Bu şekilde. Bundan 2 ay öncesine kadar annemi günlük yürütüyodum. Yani kaldırıp evin içerisinde, dışarı çıkarmadan yürütme çalışmaları yapıyodu. Ancak bu son zamanlarda düşmesi çok artınca artık korktuğum için çok yürütmemeye başladım. Öyle o yüzden kaldırıyorum, bazen oturuyor bazen yatarak geçiyo. Sonrasında da işte tekrar yemeğini yedirip yatırıyorum." (Leyla Hanım)

> "Yani mesela doktor demişti ki ağzından yedirmeye çalışın yoksa ya bağırsaktan ya mideden delinecek dediği zaman kuşların yiyeceği kadar minik minik veya tamamen sıvı hale getirip, çay kaşığıyla ağzının boşluğundan gırtlağa kadar yutturmaya çalışıyodum. O dönemde mesela çok zor dönemlerdi boğulma ihtimali var çünkü yutkunma duygusu yok. Mesela biz (yutkunma sesi) yapıyoruz ya yutkunuyoruz. O mesela bunu tekrar kazanması gerekiyordu. Onu tekrar öğretecektim. Tuvaleti öğretecektim. Yemeği öğretecektiniz bu zor bir süreçti çok zor bir süreç." (Nilüfer Hanım)

Bir diğer katılımcı ise alzheimer hastası yaşlının unutkanlığından dolayı tuvalet ihtiyacını saati saatine takip ettiğini belirtmiştir:

> "Af edersiniz hani şeyine kadar takip etmeniz lazım, büyük abdestine kadar. Çünkü yaşlı sana bunu alzheimer olduğu için bunu izah edemiyo. Onu yapmazsa sıkıntı yaşicaksınız. Hani bunu bile takip etmek zorundasınız." (Zeynep Hanım)

Bir diğer katılımcı ise babasının bakım ihtiyaçlarını karşılarken sağlık durumunu da her gün ve dahi gün içinde birkaç kez olmak üzere kontrol ettiğini, bunun için babasıyla iletişim kurduğunu ve gelen yanıta göre babasının sağlık durumuyla ilgili bir yargıya vardığını ifade etmiştir:

> "Sabah kalkıyoruz tabi bir temizlik ihtiyaçlarımız oluyor. Mesela onu taşıyorum. Tuvalete götürüyorum, yıkıyorum belinden aşağıya sıcak ılık yani sıcak derken yanlış anlaşılmasın soğuk değil ılık tabi onun dayanabileceği kadar. Sonra kremliyorum. Elini yüzünü yıkıyorum güzel. Kıyafetlerini yenilerim, yatağını kaldırırım, yıkarım makineye atarım, kahvaltısını hazırlarım işte ona 'nasılsın, iyi misin?' Tansiyonunu ölçerim, kalp atışlarını ölçerim. Ondan cevap beklerim tepki beklerim. Hani alışagelmiş her zaman ki gibi davranıp davranmadığını kontrol ederim. 'Nasılsın?' dediğim zaman 'iyiyim' der. Gözleri net mi parlak mı, halsiz mi yani öyle rutin bir kontrol yaparım. Sonra kahvaltısını veririm. Kahvaltısında da işte yine şeyi sever pekmez, işte kerem peynir, ceviz ezerim veya badem ezerim. Blendırdan geçirerek işte ekmeğine peynirden bandırarak onlardan veririm. Ondan sonra kahvaltısını yapar. İşte bu dinlenirken tekrar bir ölçerim kahvaltıdan sonra ilaçlardan sonra. Eğer o otururken ben konuşurum bir şeyler, çay içerim. Ama onla yine ben konuşmaya çalışıyorum. Ellerini kollarını hareket ettiririm. Eğer çok kendini bırakmamışsa bir ayağını kendi ayağımın üzerine alırım. Beline sarılırım. Eğer ayağıyla onu bastırıp onun ayağını bastırıp yürütmeye çalışırım. Egzersiz yaparız." (Nilüfer Hanım)

4.3. BAKIM VERME NEDENLERİ

Katılımcıların yaşlı aile üyelerine bakım verme nedenlerinin ne olduğu, sunulan bakımın niteliğine ve ailenin bakım sürecine dahil olup olmamasına etki etmektedir. Yapılan görüşmeler sonucunda katılımcıların temelde 5 sebepten dolayı yaşlı aile üyelerine bakım verdikleri görülmüştür. Bu sebepler; En Iyi Ben Bakarım!, Duygusal Sebepler, Zorunluluklar, Dini Beklentiler ve Toplumsal Kabuller başlıklarında toparlanmıştır.

4.3.1. En İyi Ben Bakarım!

Bu başlık altında yaşlıya en iyi kendilerinin bakım vereceğini düşünen, bu yüzden ne olursa olsun bu rolü sürdürmek isteyen katılımcıların anlatılarına yer verilmiştir. Yaşlının bakımını üstlenme konusunda katılımcıların, en iyi bakımı kendilerinin sunduklarını ve diğer aile üyelerinin iyi nitelikli bakım sunmadıklarını düşünmeleri ile yaşlının başka bir eve gitmek istememesinin etkili olduğu tespit edilmiştir. En iyi bakımı katılımcıların sunması, diğer aile üyelerinin iyi bakım vermemesi ve yaşlının başka bir eve gitmek istememesi arasında nedensellik ilişkisi olduğu; bu üç unsurun birbirine bağlı olduğu anlaşılmıştır.

Örneğin Burçak Hanım, annesine ağabeylerinden daha iyi bakım verdiğini, bu durumun ağabeyi tarafından teyit edildiğini ve annesini diğer aile üyelerine emanet etmek istemediğini ifade etmiştir:

> "Ya kimseye annemi teslim etmek istemiyorum açıkçası. Sahiplendim. Abilerimin ikisine de şöyle dedim: 'Ben ölene kadar, ben ölürsem naparsanız yapın.' Ben ölene kadar anneme bakcam, vermicem kimseye… Hani abim diyo ki, 'ben bakarım ama ben anneme senin gibi bakamam.' Benimle konuştu yani." (Burçak Hanım)

Aynı katılımcı beraber yaşadığı 17 ve 23 yaşlarındaki kızları, anneannelerinin bir ihtiyacını karşılarken de bu desteği reddedici bir tavır benimsediğini, kızlarının bakım ihtiyacını giderme konusunda başarısız olacaklarını düşündüğünü belirtmiştir:

> "Kızlarıma diyo ki 'ayağımı kaldırsanız.' Ben burdan zıplıyorum. Hani onlar cahil, bakamaz. (sesini kısıyor). Hani anne, senin annene baktığın gibi onlar bakamaz." (Burçak Hanım)

Burçak Hanım, kızlarının neden anneannelerinin bakım ihtiyacını gideremeyeceklerini düşündüğünü gençlik ve yetişkinlik temelinde ele almış; bakım verme eyleminin tecrübeye, bilgiye ve sabra dayalı bir eylem olduğunu, gençlerde bu özelliklerin olmadığını aktarmıştır:

> "Cahillere, gençlere yaniii böyle hastaların bırakılmasını hiç tavsiye etmiyorum. Çünkü sabır yok gençlerde. Benim kendi kızım bana sabredemiyo, anneme nasıl sabretcek? Çünkü tapuşuyoruz *(çatışıyoruz)* genç olduğu için." (Burçak Hanım)

Ablalarının ayda iki kere gibi bir sıklıkla babasını ziyarete geldiklerini belirten katılımcı ise ablaları geldiği zamanlarda onların desteklerini beğenmediğini, babaları ile çok vakit geçirmedikleri için babalarının hangi ihtiyacını nasıl gidereceklerini bilmediklerini, bakım verme işinin *'ehli'* olmadıklarını, kendisinin bir düzen oturttuğunu ve ablalarının bu düzene uyamadıklarını, bu nedenle onlar yardım etse bile bundan pek de memnun olmadığını ifade etmiştir:

> "Önce de ablam işte ablam ayda iki kere falan gelirdi hafta sonu. İşte akşam gelirse öğlen falan gidiyordu. Bi şey söyleyim mi, ben kendi sistemimi oturtmuşum ya hani düzenimi onunla ilgili babamla ilgili mesela onlar yapsalar bile onların yaptıklarını beğenmiyorsunuz (gülüyor). Hani yapsalar da 'orasından niye tuttun?' diyorum mesela. Onlar da şimdi diyor ki 'ne oldu şimdi?' (gülüyor). İşte yani 'orasını tutma yani mesela orası ağrır' işte ne biliyim (gülüyor). 'Öyle giydirme' mesela 'o büyük lokmayı verme, onu daha küçült.' İşte mesela 'tatlıları kaldır, şekerli şeyleri verme.' Yani ağzına baklava koyarsa kızarım (gülüyor) çünkü ona dokunacaktır. Ya onun gibi yani çünkü neden artık babamın artık neye ihtiyaçları var ya da perhizleri işte neyi yemesi ona ne faydalı olacak? Belli bir periyotta ben onu ayarlamışım. Yani ilacını ben veririm. Yani onun ben biliyorum zamanını. Yani yemeğini hangi zaman, mesela kaç bardak su içmeli, hangi aralıklarla. Hani mesela bol su içmesi lazım. Ama bunu tabi ki bölüyorum mesela. Yani sabah 2 bardak içtiyse öğlen 1 bardak içebilir mesela. İkindi bir daha verirsin. İşte su, sıvı alması yemek yemesi bunlarla ilgili bir düzen var. Nasıl yatırma konumu, mesela sırtını yukarı mı kaldırmam hani göğsü biraz yukarda hani iyi bir nefes alabilmesi için, rahat soluk alsın. İşte zaman zaman bacaklarını ovmak. Hani nerde ne zaman yapacağını hani sizin bir sistem var yani." (Nilüfer Hanım)

Nilüfer Hanım gibi Zeynep Hanım da kendisi dışında belirli bir zamanda yaşlıya bakım verecek kişilerin yaşlının rutinini bilmemelerinden kaynaklı problem yaşayabileceklerini, bu kısa sürede yaşlının düzeninin bozulmaması için diğer kişiye notlar yazılması gerektiğini ifade etmiştir. Daha önce kısa süreliğine yaşlıyı başka bir aile üyesinin yanına gönderen Zeynep Hanım, yaşlıya iyi bakılamadığını, bu yüzden eşinin öfkelendiğini aktarmıştır:

> "Yardım amaçlı hani onlar şey yaptığında da herkes sizin gibi yapamıyo. Yani kabiliyeti mi yok diyim… Hani bi bez bağlaması olsun, bi yedirmesi olsun… Çünkü biz bazen ambulansa koyup götürmek istedikleri zaman nasıl tutacağını bile bilemiyo insanlar. Onu bile siz gösteriyosunuz. Çünkü hastaya devamlı baktığınız için neresinden tutcaksınız, nasıl durması gerekiyo? Yani bunları, bilmiyorum, bi kursta verirler belki tabi ki de yani o doktordan daha tecrübeli bile olabilyosunuz yani… Böyle kalem kalem yazmanız gerekiyo yerinize gelen kişi için. Veya onun bi düzeni varsa ona göre onun dediğine göre yapması gerekiyo. Çünkü o bakıyo sürekli. Yani bu yapılmadığı zaman bu sefer eşim sinirleniyodu, kızıyodu, bi daha bırakmicam diyodu. Bu tarz şeyler oluyodu yani. Güvendiğiniz biri olması lazım." (Zeynep Hanım)

Bir diğer katılımcı da yaşlının başkasının yanında kalmasını istemediğini, diğer insanların sunduğu bakıma güvenemediğini, yaşlıya zarar gelmesi konusunda endişelendiğini belirtmiştir:

> "İşte güvenemem. Çünkü hep iyi bakılmasını istiyodum. Aman bi şeyi eksik olmasın, aman işte tabi bu sürede aman ilacını yanlış duyarlar diye." (Leyla Hanım)

Babaannesine birincil bakım veren bir katılımcı da babaannesini amcalarına göndermek istediğinde annesinin buna karşı geldiğini, annesinin amcalarının kendileri gibi bakım veremediklerini düşündüğünü dile getirmiştir:

> "Üçümüzün gitmesi gereken bir yer oluyo diyorum 'hani amcamlara söyleyelim, onlar biz gelene kadar yapsınlar.' Annem 'yok öyle olmaz' diyo hani onların bu düşüncelerini de anlayamıyorum. Kendilerine aslında zaman ayırma fırsatları var hani ama bunu kullanmıyolar da. Şey gibi düşünüyor herhalde 'onlar bakamıyolar." (Berrak Hanım)

Yaşlıya en iyi bakımı kendilerinin verdiğini düşünen katılımcılar; yaşlının birçok hastalığının iyileşmesinde önemli rol oynadıklarını, bazıları doktorların 'iyileşmez' dedikleri rahatsızlıkları tedavi edebildiklerini belirtmişlerdir. Katılımcıların az önce yukarıda bahsedilen 'en iyi ben bakarım' düşüncesini, yaşlının sağlık durumundaki iyileşmeler ile destekledikleri anlaşılmıştır.

> "Burnunda bir hortum vardı hortumla besleniyordu. I sonda vardı. Büyük bir özveriyle ve inançla, yani birçok doktorun 'olmaz' dediği şeyi başardık. Bizim Cerrahpaşa'da bir doktorumuz, profesör bir doktorumuz vardı. Allah ondan bin kere razı olsun (tahtaya vuruyor), Dedi ki yani hortumdan kurtardık götürdük onu (gülümsüyor) şok geçirdi doktor, 'naptınız babanıza nasıl başardınız. Bu bir mucize, iyi ki böyle evlatlar varmış' diye söylendiğini biliyorum (gülümsüyor). Gene iyi yedirmeyi başardık yutkunmayı." (Nilüfer Hanım)

> "Bazı mekanizmalar icat ettik daha doğrusu eşimle beraber tavana böyle makine falan astık. Onları yaptırdık o şekilde biraz böyle elini falan kaldırmaya başladı tek elini. Konuşması hiç yoktu konuşma pratiği yaptırmaya çalıştım. O şekilde şu anda sadece konuşabiliyor." (Esma Hanım)

> "E zaten o zaman bebek gibiydi yani hani hiç kıpırdamayan bir insan düşünün. Sadece onu siliyorduk ve şey yapıyorduk, altını bezliyorduk, elimizle yediriyorduk… Bir de ben buraya geldikten sonra ve onunla ilgili düzenli bir yemek saati, düzenli beslenme saati işte onların hepsi çok düzensiz oluyordu çünkü. Ve işte hani saati saatine alınan ilaçlar falan derken çok fazla bir ilerleme yaşandı ananemde. Hem demans hastalığında hem bu beden ve fizik olarak ayağa kalktı diyebiliriz yani. Ama şimdi mesela en azından destekle ve bir şekilde kaldırıyoruz, yıkıyoruz işte gerekirse tuvaletini yaptırıyoruz falan hani şu an daha iyi durumda." (Funda Hanım)

Katılımcıların değindiği bir başka nokta yaşlının bakımı konusunda diğer aile üyelerinin sundukları bakımın niteliğini beğenmemeleri olmuştur. Katılımcılar, yaşlının kısa süreliğine gittiği diğer aile üyelerinin evlerinden hastalanarak geldiğini, gittiği yerlerde ihtiyaçlarının tam olarak karşılanmadığını aktarmışlardır. Dolayısıyla katılımcıların yaşlının bakımını en iyi kendilerinin sağladığını düşünmeleri, diğer aile üyelerinin iyi bakmaması durumu ile de desteklenmektedir.

Bu anlamda geçmişte tecrübe edinmiş olan Duygu Hanım; teyzesinin, bakıma ihtiyaç duyan anneannesinin ihtiyaçlarını karşıladığı zamanlarda yanlış uygulamalar yaptığını, anneannesinin bacaklarında hastalık semptomlarının oluşmaya başladığını dile getirmiştir:

> "Bak hastanede bile teyzem burda bakardı mesela işte baya bi uzun kaldı sağolsun da ananem için değil yani kendi çocuğu hastaydı. Ayağı falan ameliyat oldu bikaç kere onun için kaldı. Gelirdi mesela bir kere temizlese hemen kızarmaya şey yapmaya başlardı." (Duygu Hanım)

Esma Hanım da kayınvalidesinin diğer aile üyelerinin yanına gittiğinde ve onlar bakım ihtiyaçlarını karşıladıklarında kayınvalidesinin sağlık durumunun kötüye gittiğini, kayınvalidesi kendi yanına geldiğinde ekstra çaba sarf ederek sağlık durumunu iyileştirmeye çalıştığını ve daha fazla yorulduğunu, bu nedenle kayınvalidesini diğer aile üyelerinin evine gönderemediğini şu şekilde belirtmiştir:

> "Hasta oluyo orda. Hastalanıyo orda, tansiyonu çıkıyor ve her gidişinde ambulanslık oluyo. Ben İstanbul'a mesela cenaze oluyo, düğün oluyo bir şey oluyo muhakkak gidiyosun, hiç gitmiyoruz değil. Gittiğimiz zaman 1-2 günlüğüne bıraktığımız zaman telefon açıyorlar, 'işte annem ambulans geldi, hastaneye kaldırdı, annemi hastalandı.' Her seferinde ama ben de bu sefer geliyorum onun enkazını kaldırmak zorunda kalıyorum. Yani eve getiriyorum, haftalarca onu iyileştirmeye çalışıyorum falan böyle bir şey yaşıyoruz. Ama bir kere olmuyo yalnız her seferinde gittiğinde oluyo. Niye diyorum geldiği zaman anlattırmaya çalışıyorum. İşte orda çok ses var, o ona söyleniyo o. Ona söyleniyo falan böyle artık ne sıkıntısı var çokta anlatmıyo tabiki. Her gidişinde hasta olduğundan mutsuz olduğundan gitmek istemiyorum çokta çünkü yine sıkıntı bende oluyo, ben yaşıyorum o sıkıntıyı geldiği zaman." (Esma Hanım)

Bir diğer katılımcı da kayınvalidesi kendi yanına gelmeden önce yaşlıya kaynı ve ailesinin bakım verdiğini ancak yaşlıyı ihmal ettiklerini, ihtiyaçlarını gidermediklerini, yaşlıyı evde yalnız bıraktıklarını, bu nedenle yaşlının vücudunda yaralar oluştuğunu ifade etmiştir. Katılımcı, kayınvalidesi kendisi ile beraber yaşamaya başladıktan sonra bakımını tam anlamıyla sağladığını, ihtiyaçlarını giderdiğini ve yaşlının daha sağlıklı olduğunu belirtmiştir:

> "Kaynım, getiriyor koyuyor akşamdan akşama çekip gidiyor. İşte bir iki alıyor peynir zeytin. Biz her gittiğimizde de mutfak dolap boş görüyoruz yani. Bir şey yok doğru düzgün yiyecek yok. Ev kupkuru. Kaynanama soruyoz, 'ne yiyorsun ne yapıyorsun?' 'Ben yiyiyorum,

> yiyorum, ben iyiyim iyiyim.' Hiç onlara da laf söyletmiyor. Ev bomboş tam takır. Her seferinde gidip gelip görüyoruz, e eşimle de gidiyoruz çok af edersin tuvalete giremiyor. Her yer pislik tuvaletin terliklerine pislemiş. Evde gezinmiş. Bütün taslara tabaklar su doldurup doldurup ağızlarını kapatmş. Dolabın fişini çekmiş, yumurtaları peteklerin üzerine dizmiş. Yani aklın çoğu kayıp anlaşıldı. Ben baktım bunu görüyorum, onlar güya burada bakıyorlar ama bu halde. Bi şey söyleyince kızıyolar… Ama yani böyle olmaz ki evinde güya o bakıyo. Biz bayramda gidiyoruz. Gittik ki evde kaynanam evde yapayalnızmış. Evde yemeğe katmaya bi şeye katmaya tuz bile yok, çay yok bir şey yok. Kupkuru ev onlarda gitmişler, eltim babasının köyüne gitmiş. İki gündür yok. Bu kadın ne yiyip içiyor. Düşün yani bomboş ev. Yani bu halde ve de yalnız kala kala duvarlara bakmaktan, korona da bahane ettiler. Kimse girip çıkmıyor. Kadın iyice yalnız kalıcam ölücem diye banyo yapmamış. Yani vücudu uyuz gibi olmuş kabuk bağlamıştı kirden. O hale gelmiş Allah kimseyi o hale düşürmesin. Mesela ağızında da dişleri kırık kaç senedir kırık onu da bilmiyorum. Üç parça ağızında diş var ondan sonra altı üstü boş damak yapılı dişleri kırılmış. Dişlerini ben yaptırdım bak. Kaç senedir sekiz on senedir mesela kaynımgilin orda bir yaptırmamışlar kadının dişini. Ekmeği atıyo iki parça ya o dişleri birbirinden ayrılıyor. Ağzında yukarıya doğru kalkıyor, aa yap diyor kalıyor. Ondan sonra çıkarıyo ekmeği ağızından dişleri seçiyor, alıyor onları yıkayıp geri ağzına takıyo tekrar. Yani o şekilde yemek yiyor. Ben getirdim dişlerini yaptırdım. Gittim kıyafetler aldım, kendi kıyafetlerimden toparladım. Eltimin verdiği kıyafetlerin hiç biri ne giyilir, ne yüzüne bakılır. Şöyle yolun kenarına koy kimse beğenip de almaz." (Derya Hanım)

Yaşlının diğer aile üyelerinin yanında bakımının tam sağlanamaması, katılımcının evinde kendisini güvende hissetmesi ve daha muhtemel birçok sebepten dolayı, yaşlının da katılımcıların evinde kalmak istediği, başkalarının kendisine bakım vermelerini istemediği anlaşılmıştır.

> "Bizim gezme lüksümüz yok. Biri evine çağırır da durursa arada bi oluyo yoksa yok. Geçen sene bi köye gittiydik 15 gün o. O 15 gün bıraktık babamı iki dolaştık geldik işte. Sonra geri getirdik. Giderken gitmiyo ki. 'Beni bırakmayın' diyo, 'beni niye götürmüyonuz?' diyo

‘beni de götürün’ diyo. Ya ağlıcaktım gönderirkene. ‘Beni’ diyo ‘oraya salmayın’ diyo ‘burda öleyim’ diyo ‘sizin yanınızda öleyim’ diyo. Kimseye gitmek istemiyo yani.” (Canan Hanım)

“Mesela amcam veya halam kendi evine alması gerektiği durumlar oluyordu. Bizim bi yerlere gitmemiz gerektiği durumlarda zaten durmuyordu babaanem sürekli bizi istiyordu hani ‘gelin artık nerdesiniz?’ Mesela şöyle bir durum da var; biraz kendisi bizim eve çok bağlı mesela ben evde oluyum annemler şehir dışına gitsinler bir ay ikimiz tek başımıza kalalım hiçbir sorun yok, annemleri sormuyo (gülüyor). Sorun bizim evde olmaması. Bizim evde olmadığı zaman kendisini güvende hissetmiyor da olabilir, yani öyle düşünüyorum ben. Bizim ev bağımlılığı var o şekilde.” (Berrak Hanım)

“Ben çok fazla uzun süre zaten kayınvalidemi bırakmam. Çünkü o bizimle yaşamaya alışmış, ayrı bi odası var. Odası hasta odası yaptım biz ona düzenledik böyle yatağı, tuvaleti aynı odada işte televizyonu var. Böyle kendine ait bi dünyası var o odada. Başka bir yere gittiği zaman mutsuz olduğunu bildiğim için ben çok uzun süreli istemem zaten gitmesini.” (Esma Hanım)

4.3.2. Duygusal Sebepler

Katılımcıların yaşlıya bakım vermede en büyük motivasyonlarının ve bakım verme nedenlerinin en önemlilerinden birinin yaşlı ile aralarındaki duygusal ilişkinin varlığının olduğu görülmüştür. Bu anlamda katılımcılar yaşlıya karşı sevgi hissi beslediklerini belirtmiş, bu yüzden de onun bakım sorumluluğunu üstlendikleri anlaşılmıştır:

“Bir de ben kaynanamı çok seviyordum hani hiç kimseye
emanet etmek istemiyorum halen de etmem yani.” (Ayşe Hanım)

“Genel olarak torunlarının arasında da ben ananeme çok düşkün olan torunlarından biriydim. O yüzden seve seve yani bakıyorum.” (Funda Hanım)

“Seviyorum babaannemi ya böyle ağır konuşuyo, çok kalp kırıyo falan ama seviyorum yine de. Bazen gülüyorum ona ya mesela babaannem 92 yaşında… Hani seviyorum yine de ne olursa olsun seviyosunuz hani belki Allah rızası için o da boyut vardı dini boyutta vardır belki ama sevgi de var yani.” (Yaren Hanım)

"Sevgi. Severek yapıyorum (sesi titriyor)." (Burçak Hanım)

Bir diğer katılımcı ise anneannesine karşı merhamet duygusunu beslediğini, bu yüzden onun bakım sorumluluğunu üstlendiğini, anneannesinin bakımı ile ilgilenmeyen diğer aile üyelerinin merhamet duygusundan yoksun olduklarını düşündüğünü ifade etmiştir:

> "Bilmiyorum ya heralde merhamet duygum çok yüksek… Merhamet duygusu çok farklı bi şey, merhamet duygusu öncelikle. Bi de mesela bazı şeyleri severek yapmak çok önemlidir hani ondan haz alıcaksın. Mesela ben şey yapmam örneğin mesela ananemin öyle hani laf olarak tartışsak bile mesela öyle çok ağır hasta olduğu zaman katiyen hiçbi şey demem, hiçbi şey yüzünden ona hiç ses çıkarmam… Bazen böyle düşünüyorum Allah'ım diyorum yani hiç mi merhamet yok? Ne biliyim ya anneleri hani sonuçta başka evlilik yapmamış, etmemiş. İşte ne güzel onlarla beraber hayat mücadelesi etmiş." (Duygu Hanım)

Bazı katılımcılar ise yaşlıya bakım verme nedenlerini, birbirlerine duydukları güven üzerinden ele almış, yaşlının yalnızca kendilerine güvendiğini ve katılımcının bakım vermesini istediğini dile getirmişlerdir:

> "Kimseye güvenemiyodu. Doğrusu güven duygusu yoktu. Bi tek benimlen vardı o şeyi. Hani böyle teslim olmaz ya yaşlılar kimseye kolay kolay kabullenmezler. Ben ne dersem mesela yapardı. O yüzden yani aramızda böyle bi bağ olduğu için." (Zeynep Hanım)

Bir katılımcı yaşlı annesinin; ihtiyaçlarını diğer evlatları karşılarken dahi şüphe ile yaklaştığını, katılımcının kendisinden onay alma ihtiyacı hissettiğini ve evlatları arasında sadece kendisine güvendiğini belirtmiştir. Bunun yanı sıra katılımcının evden ayrıldığı kısa süre zarfında yaşlının, eve gelen doktorlara dahi güvenmediğini ve katılımcıdan onay almak istediğini aktarmıştır:

> "Annem de izin vermiyor mesela hani 'başım ağrıyo' diyo, abim 'sana ilaç veriyim mi?' diyor hayır diyo, 'Müge'ye sor' diyo. 'Müge tamam derse ver öyle' diyo. Düşün bak doktorlar gelmiş sondası ve ng'si değişecek. Ben hepsini anneme önceden çocuk gibi tembihliyorum; 'anne bak doktor gelcek burnundaki hortumu değişcek, sondanı değişcek bak haberin olsun tamam mı, yok deme.' 'Tamam'

> diyo. O gün de söylemiştim çarşıya bankaya kadar gitmem gerekiyordu, doktorlar gelmiş Allah'ım çıkmayan sesi çıkmaya başlamış. 'Müge'yi çağırın Müge'yi çağırın, siz ona sormadan niye geldiniz?' falan ondan sonra kameradan bağlandım ben, 'anne haberim var ben söyledim geldiklerini değişsinler' dedim öyle izin vermiş." (Müge Hanım)

Derya Hanım ise kayınvalidesinin alzheimer hastalığından dolayı bakıma ihtiyaç duyar hale geldiği sırada annesinin vefat ettiğini, bu nedenle kayınvalidesine karşı daha duygu odaklı yaklaştığını ve vicdan azabı hissettiği için bakım sorumluluğunu üstlendiğini aktarmıştır:

> "Bu sefer ben baktım olucak gibi değil ben vicdan yaptım. Bu arada benim annem vefat etti. He dedim ki duygusallaştım iyice." (Derya Hanım)

Katılımcıların söylemlerinden ön plana çıkan bir diğer nokta, yaşlı ile aralarındaki akrabalık/aile bağı ve yaşlıya duydukları vefa borcu olmuştur. Katılımcıların birçoğu yaşlının anneleri veya babaları olmalarından dolayı, yaşlının vakti zamanında çocuklarını büyütmek için çok emek harcadıklarını, zor şartlar altında çocuklarını büyüttüğünü ve bakım verme sırasının şimdi kendilerine geldiğini ifade etmişlerdir. Katılımcıların da yaşlı onlara baktığı için yaşlıya vefa borçlarının olduğunu hissettikleri, bu nedenle bakım verme sorumluluğunu üstlendikleri anlaşılmıştır.

> "Şimdi onlar bizim annemiz, babamız bize bakmışlar af edersiniz altımızdan almışlar, gece uykusuz kalmışlar, hani bizde çocuk yetiştiriyoruz bilmiyorum sizin çocuğunuz var mı evli misiniz bekar mısınız? Bin bir türlü sıkıntı. Yememişler yedirmişler yani ellerinden geldiği kadar yapmışlar, hatalarıyla günahlarıyla e şimdi bir vefa var yani. Eğer birazcık vicdanlı bir insan onun hakkı için o zaman biz acizdik, güçsüzdük, bizi bırakıp işte izliyoruz Müge Anlı gibi programlarda çocuklarını bırakıp giden anneleri, babaları yani birazcık vicdanı olan insan düşünmeden yapar." (Ahmet Bey)

> "Ben sadece ona yaşadığı şeylerden dolayı daha böyle şey yapıyorum vefa borcu olarak çok şey yapıyorum ama hani nası diyim böyle oturup anne kız sohbet şeyi yok fazla… Çocuğu annesi babası büyütüyo bi yaşa getiriyo, onlar da onun karşılığında… Ya da olmasa

> bile anne baba olduğu için bi yerde onlara şey yapmak lazım daha ilgi göstermek lazım.” (Pelin Hanım)

> “Kaynanam bana annelikti çünkü şimdide ben onun karşılığı ona bakıyorum. Bana, ben küçük yaşta evlendim 16 yaşında evlendim ve bana bi annelik yaptı şimdi bende ona bir kız olarak kızı olarak ya bakıyorum.” (Ayşe Hanım)

> “O kadıncağızı da kayınvalidemi gerçekten daha bundan kötü durumlara düşürmesin ya. Bi kadın o kadar çocuk büyütüyo ama kaç evlat bi odasına sığdıramıyo.” (Hülya Hanım)

Geçmişte kanser hastası kayınvalidesine bakım verirken şu anda bakım verdiği alzheimer hastası halasının, o zamanlar kendisine destek olduğunu ve aralarında anne-kız ilişkisinin oluştuğunu belirten Zeynep Hanım, bundan dolayı halasına vefa borcunun olduğunu anlatmış ve konu ile ilgili şunları söylemiştir:

> “Halam da bana düşkündür. Evladı gibi koyar beni yerine. Benim çocuklarımla da çok ilgilenmiştir. Kayınvalidem kanser hastasıyken biz zor bi dönemler geçirdik. Kanserinde hani sinir oluyo, ağrısı oluyo, bulantısı oluyodu. O dönemlerde çocuklarımı alır gezdirirdi bakardı. Yani annelik yapmıştı bana. Öyle bi bağımız da var. Ondan sonra o öyle olunca e evimize aldık.” (Zeynep Hanım)

Bazı katılımcılar bakıma ihtiyaç duyan annelerine ve babalarına bakım vermeyen, onlarla ilgilenmeyen kişilere karşı şaşkınlıklarını, öfkelerini ve üzüntülerini dile getirmişlerdir:

> “Şu annelerine bakmayanlar, arayıp sormayanlara çok kızıyorum. Onlar size küçükken bakardı. Ne diyim ki… Ben mi yanlış düşünüyorum, bilmiyom. Peygamber Efendimiz’den (S.A.V) biliyom ki anneler kutsaldır. Çünkü ben de anneyim. Anne olmak, onu 9 ay ben.. Hep hamileliklerimde 9 ay hastanelerde iğnelerle çektik, biz hastanelerde çektik. Onlar köylerde doktorsuz çektiler. Çok zor bişi.” (Burçak Hanım)

> “Onun annesiydi, benim kayınvalidemdi ama benim çok zoruma giderdi… Yani anne ne yaparsa yapsın (ağlıyor) annesinin aklı

> ermiyordu ama ben öyle duyunca ben kötü oluyordum. Annesinin bi aklı geliyordu bi gidiyordu (ağlıyor).” (Sevgi Hanım)

> “Şimdi ben on dört günlükken annem babam sağolsun beni bırakıp gidiyolar. Bu dayımla ananem baya bi ilgileniyolar benle. Ama tabi dayım biraz daha küçük o zamanlar. Ananem de dedem hasta olduğu için Bayburt’a gitmesi gerekiyor. Neyse beni teyzemle işte o zaman büyük dayım bekarlar. Beni oraya bırakıyolar, gidiyolar. Dayım da tutuyo, büyük dayım, beni yuvaya yatırıyolar. Sonra işte iki buçuk yaşında annemgil bi daha kaçıyo. O arada o hengamede işte ya zaman uzun bi zamanı ananemgille geçirdim, ananemle bu dayımla geçirdim. Sonra ne bilim eşimden de ayrılınca bi şeyler yolunda gitmedi… Yani mesela ananemin engelli maaşı da olsa ananemin kahrı çekilmez. Yani evde bakımda verseler çekilmez. Hani bana göre ananeme bakmak için trilyonda verilmez aslında. Versinler bana çekmem yani normalde ama işte bi bağ var. Hani normalde bi yabancı olsa açıkça konuşiyim çekilmez.” (Duygu Hanım)

Aynı katılımcı çocukluğunda kendisini terk edip giden, ilerleyen yaşlarında yeniden bir araya geldiği annesi hastalandığında üzüldüğünü, onun ihtiyaçlarını karşıladığını belirtmiş, kendisi böyle hissederken anneannesinin büyüttüğü çocuklarının neden anneannesinin bakımını karşılamadıklarını anlamadığını aktarmıştır:

> “Ben bana değer vermeyen bi aile için bile, büyütmeyen bi anne için bile bu kadar üzülebiliyoken ben onların evlat olduğuna inanamıyorum ya. Ne olursa olsun anne.” (Duygu Hanım)

4.3.3. Zorunluluklar

Yapılan görüşmeler sonucunda bazı katılımcıların bakım vermek zorunda kaldıkları için yaşlının bakım sorumluluğunu üstlendikleri anlaşılmıştır. Bu zorunluluk kimi zaman katılımcının iradesi dışında, onu bakım vermeye mahkûm bırakacak şekilde meydana gelirken; kimi zamansa katılımcının kendisine bir mecburiyet yüklemesinden dolayı ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla bakım vermeye zorunlu olma başlığı, mahkûmiyet ve mecburiyet temelinde ele alınmaktadır.

Katılımcıların ailelerinin beklentilerinin ve söylemlerinin, bazı katılımcıları bakım verme rolünü üstlenmeye mahkûm bıraktığı, bunun bir tercih olmadığı görülmüştür. Bununla ilgili katılımcıların ifadeleri şu şekildedir:

> "Eşimin ailesi şöyle bi mecbur dediğim gibi işte burdaki bakış açısı mecbursun, ona bakmaya mecbursun sen." (Esma Hanım)

> "Ya pek umursamazlık var. Herkes hani seni şey görüyor hani mesela. Ben görevliyim hani görevlendirilmiş görevli hani sadece bakım yapan onun işi o o onu yapar. Başka bir şeyle ilgilenmez. Hani mesela başka bir şeye hakkı yokmuş gibi." (Nilüfer Hanım)

Bir katılımcı ise eşinin bakım vermeye ve yaşlının ihtiyaçlarını gidermeye mecbur bıraktığını, eşinin bazı görevleri ondan beklediğini dile getirmiştir. Bununla beraber kendi annesine yaşadığı zorlukları anlattığında annesinin katılımcıyı motive etmek adına cümleler kurduğunu belirtmiştir. Katılımcının bu ifadelerinden eşinin ve annesinin bakım verme rolünü kabullendirici söylemlerine maruz kaldığı, dolayısıyla dışarıdan bir rol yüklemenin olduğu anlaşılmıştır.

> "Bi de yapmadığınız zaman bi şeyi, yapmak zorundaymışsınız gibi de karşıdan algılanabiliyo... Annem de der ki "sen bu sorumluluğu aldın madem, sonuna kadar bakcaksın" diye böyle konuşmalarımız oluyo." (Zeynep Hanım)

Diğer aile üyelerinin bakım vermemesinden dolayı, katılımcının kendisini mecbur hissettiği durumlar da aile üyelerinin ilgisizliği sonucu katılımcının bakım vermeye mahkûm olması olarak ele alınabilmektedir. Bu durumda olan katılımcıların kendileri bakım vermediği takdirde yaşlının mağdur olacağını veya kurum bakımına gönderileceğini düşündükleri anlaşılmıştır. Bu noktada bazı katılımcılar aşağıdaki ifadeleri kullanmışlardır:

> "Şu an şöyle bir şey düşünün diyelim ki biz eşimle hiç ilgilenmeyelim çıkıp gidelim bunlar ne olurdu." (Rukiye Hanım)

> "Yani benden başka annemle ilgilenecek biri yok. Yani ben bugün bakamıyorum dediğim an annemi muhtemelen bir huzurevine bırakacaklar." (Müge Hanım)

> "Annem terzi çalışıyor. Dayım da biraz değişik bir hayatı var yani onun gündüzleri dinlenir uyur geceleri genelde ayaktadır ve çalışmıyor

bir odada öyle hayatını devam ettiriyor. O yüzden hani anneanneme birinin mutlaka bakması gerekiyordu ve ilk zamanlar böyle çok zorlandık. Çok çok zorlandık ya aşırı zorlandık." (Funda Hanım)

"Annem çok fazla belli etmez hani kızgınsa da şey der yakama küsmek istiyorum ben der ifadesini kullanır.

- Anneniz o yakama küsmek ifadesini hangi anlamda kullanır?

Mesela bi atıyorum mesela bakmadılar, bakımını üstlenmediler tamam ben buna boyun eğerim onlara bir şey demem ama ben yakama küserim hani onlar bakmasalar da ben bakarım." (Yaren Hanım)

Sevgi Hanım; yaşlının çocuklarının bakım verme sorumluluğunu üstlenmedikleri için aslında kendisinin onlar tarafından bakım vermeye mahkum bırakıldığını, bu mahkumiyete bağlı kalmasında kendi kök ailesinin ve özellikle babasının kendisine destek çık(a)mamasının sebep olduğunu, eşinin de katılımcının yalnızlığından yola çıkarak katılımcıyı bakım vermeye mahkum bıraktığını dile getirmiştir:

"Başka şansımız yoktu ki. Öbür kızları, oğlanları hiç. Hani işte düşenin dostu olmaz derler ya hepsi geri çekildi… İyi eline sağlık derdi sadece. Ben mecburum ya, ondan… (Derin iç çekiyor ve ağlıyor) Bizde kızlar evlendi mi derlerdi ki anne baba her kimse, gelinlikle çıktın kefenle girecen derlerdi. Eşimde bu durumu çok iyi kullandı." (Sevgi Hanım)

Bazı katılımcılar kendilerini yaşlı aile üyelerine bakım vermeye mecbur hissettiklerini belirtmişlerdir. Bu mecburiyet hissinde kimi zaman aile olmanın, kimi zaman değer yargılarının, kimi zamansa dini inancın etkili olduğu görülse de en temelde katılımcıların içsel olarak bakım vermeye mecbur olduklarını hissettikleri ve bu nedenle bakım sorumluluğunu üstlendikleri anlaşılmıştır.

"Annem hastalığından başka yapcağımız bi şey yok. Annem ölünceye kadar bu hastalıkla yaşıycak, bunla mutlu olmasını ya ben anneme de anlatıyorum. Sen bunla mutlu olmayı öğrenceksin, e babamda artık böyle buna da yapcak bir şey yok. Geri dönüşümüz asla yok zaten." (Gül Hanım)

"Buna mecbur hissetmek bazen zorlayıcı olabiliyo." (Leyla Hanım)

4.3.4. Dini Beklentiler

Yapılan görüşmeler sonucunda katılımcıların bakıma ihtiyaç duyan yaşlı aile üyelerine bakım verme sebeplerinden birinin dini beklentileri olduğu tespit edilmiştir. Bu kapsamda katılımcıların yaşlıya bakım verdikleri takdirde Allah'ın rızasını kazanacaklarını düşündükleri, dünya yaşamı değil ahiret yaşamı için çaba gösterdikleri ve bu motivasyonla bakımı sürdürdükleri anlaşılmıştır.

> "Hani anne baba hakkı olarak düşünüyorum. Çünkü anne baba hakkı ödenmez yani. Yani ahretini kazanması için bi fırsat aslında. Bazen çok kızdığım şeyler oluyo tabi bunalıyorum, bıkıyorum ama sonra diyorum hani bunun Allahtan bekliyoruz karşılığını. Çünkü nası diyim inşallah ahrette karşılığını görürüz şeklinde bekliyorum." (Pelin Hanım)

> "Allah'ın rızasını kazanmak, başka hiçbir şey değil. Yani çünkü ona bir bardak su götürürken 'Rabbim senin rızan için götürüyorum' diyorum öyle veriyorum. Hiç sesimi çıkartmıyorum o bana bağırsa bağırıyor yani bazen bi sürü laf da söylüyo, sanki hiçbir şey yapmamışım gibi de davranıyo mesela ama yine Allah'ım senin rızan var, sesimi çıkartmıyorum." (Esma Hanım)

> "Allah'a olan inancın ve yani şükür sebebim onun hayatta olması ve hani benim ona bakıcak güce sahip olmam. Üçüncüsü de işte dediğim gibi şey Allah rızası için." (Funda Hanım)

> "Ben Allah rızası için bakmaya çalışıyorum bilmiyorum Allah katında ne kadar bakıyorum inanın emin değilim." (Hülya Hanım)

Yaşlının agresif ve inatçı kişilik özelliğine sahip olduğunu belirten katılımcılar, bu zor durumlara yalnızca Allah rızası için sabrettiklerini, aksi takdirde bakım verme eylemini devam ettiremeyeceklerini dile getirmişlerdir. Bununla ilgili bazı katılımcıların açıklamaları aşağıdaki gibidir:

> "Babam da biraz şey dediğim dedik yani. Şimdi çağırıyo ya hemen gidecen yoksa bas bas bağırıyo dünyayı başımıza yıkıyo yani. Bi çay istiyo ya çayı koyuyok ısınana kadar beklemiyo, bağırıyo çağırıyo o yüzden biraz şey oluyo işte. Bazen canım sıkılıyo da sonra nabak diyom Allah rızası için bakiyim diyom bakıyok işte… Valla maaş veriyolar diyolar da ben pek istemiyorum ya. Ben Allah rızası için bakıyom, para için bakmıyom ki. (Canan Hanım)

> "Çok büyük bi sabır istiyo, çok büyük bi tahammül istiyo ve bence Allah korkusu istiyo. Yani bence hakkaten Allah için bakman gerekiyor o yaşlıya, ilgilenmen gerekiyo. (Funda Hanım)

> "Zor oluyor doğru yaşlı hani laf anlatmaktı, bakmaktı, sürekli onlarla ilgilenmekti zor ama ben ne bilim annen, baban olduğu için bi de kendi annem, babam olduğu için ne bilim Allah rızası için de diyorum… Valla ne bilim ben anne babama bakıyorum diye ne bilim evlat olarak Allah rızası için diyorum ilk başta. Tamam onlar benim ciğerim bi şey olsa 80 yaşında isterse 90 yaşında da olsa şimdi bir şey olsa gene benim ciğerim yanar. O yüzden ne bilim elimden geldiği kadarıyla ya 80 sene yaşamış 80 sene daha mı yaşıyacak. Yok yani elimden geldiği kadarıyla yani Allah katında Allah rızası için." (Rukiye Hanım)

Bazı katılımcılar için ise yaşlının ve hastanın duasının çok önemli olduğu, bu nedenle yaşlıya bakım verdikleri takdirde onun duasına muhatap olacaklarını düşündükleri ve bu istekle bakım vermeyi sürdürdükleri öğrenilmiştir.

> "Anne ben sana şu altının için mi bakıyorum Allah rızası için, dua et bana yeter diyorum." (Burçak Hanım)

> "Annem hep öyle dua eder 'Allah seni darda koymasın, Hızı aleyhiselamın eli belinde olsun (gülüyor).' Diyorum ana yeter diyorum bu dua bana." (Müge Hanım)

4.3.5. Toplumsal Kabuller

Katılımcıların bakım verme sebeplerinden bir diğerinin yaşadıkları çevrenin genel kabullerinin ve değer yargılarının olduğu belirlenmiştir. Bu kapsamda katılımcıların bulundukları çevrede bakıma ihtiyaç duyan yaşlının erkek evladın yanında yaşamasının uygun görüldüğü tespit edilmiştir. Ancak katılımcıların ifadeleri doğrultusunda, erkeklerin iş yaşamında yer almalarından dolayı gün içinde yaşlının bakım ihtiyaçlarını karşılayamadıkları ve ev hanımı olan eşlerinin bu sorumluluğu üstlenmek durumunda kaldıkları anlaşılmıştır. Bununla ilgili bazı katılımcıların ifadeleri şu şekildedir:

> "Benim evimdeydi zaten. Biraz da Esenköy küçük bi köy. Benim geldiğimde daha da köydü. Erkek çocuğu bakar zihniyeti çok fazla

> oluştuğu için Esenköy'de daha doğrusu gelin bakar. Erkek çocuğu sabah gidiyo akşam geliyo." (Esma Hanım)

> "O yüzden bi de bizde şöyle bir şey bilmiyom sizde var mı hani özellikle bizim eşlerimiz çok şey yapıyo da bizim tarafta öyledir, hani geleneklerimiz kıza düşmez. Hani kız oğlu varsa kaynana kayınpeder bakması oğluna düşer mantığı olduğu için anlatabiliyor muyum? Bu miras gibi bir şey sanki (gülüyor) bize miras kaynana kayınpeder düşüyor yani." (Hülya Hanım)

> "Ya ben kaynanamda hani ben kızlardan bi beklentim yok benimde annem böyle olsa hani bende tek erkek kardeşim var. Hani bizde hani kızlar anne babaya hani gelin olduğu süreçte bakmaz." (Ayşe Hanım)

Burçak Hanım yaşadıkları çevrede var olan bu genel kabulün sebebinin, kız evlatların evlendikleri takdirde eşlerinin onayına bağlı olarak bakım sorumluluğunu üstlenebilecekleri ve bu yüzden erkek evladın isteği ile ailesinin bu sorumluluğu aldığını kendisi üzerinden örnek vererek belirtmiştir:

> "Eğer' diyolar bana 'oğlun yok, kalcaksın kapıda'. 'Eğer oğlun yoksa' diyolar, 'kız çocuklarında kocaları müsaade ederse bakarlar. Sana bakmazlarsa naparsın?' dediler." (Burçak Hanım)

4.4. BAKIM VERMENİN AİLEYE ETKİSİ

Yaşlı bir aile üyesine bakım verme bakım vereni birçok yönden etkilemektedir. Bakım verenin biyolojik, psikolojik, ruhsal, fiziksel sağlığında ve eğitim, iş, sosyal yaşamında gibi pek çok alanda bu etki hissedilmektedir. Bakım veren kişisel olarak bakım verme eyleminin sonuçlarından etkilense de, bakım verenin içinde bulunduğu aile de bir takım etkilere maruz kalmaktadır. Çünkü aile, bünyesinde pek çok alt sistemi bulunduran ve her sisteminin arasında etkileşim olan bir sistemdir. Bununla beraber aileye ilişkin var olan birçok kuram aileyi farklı perspektiften değerlendirmektedir. Her bir kuramsal çerçeveye göre ailenin bakım vermeden nasıl etkilendiği farklılık gösterse de değişmeyen tek şey, söz konusu etkinin var olduğudur.

Araştırma sonucunda, bakım vermenin aileyi temelde 3 boyut üzerinden etkilediği ortaya çıkarılmıştır. Bu 3 boyut; aile kurumuna olan etki, aile üyelerine olan etki ve aile üyeleri arasındaki ilişkiye olan etki olarak derlenmiştir. Dolayısıyla bu başlık altında

bakım verme eyleminin aileyi nasıl etkilediği, belirlenen 3 alt başlık kapsamında sunulacaktır.

4.4.1. Bakım Vermenin Aile Kurumuna Etkisi

Bu başlık altında bakım vermenin, aile yapısını ve düzenini nasıl etkilediği ele alınmıştır. Bu kapsamda şu şekilde 5 alt başlık belirlenmiştir: Kurulamayan Aile, Bir Çocuğum Daha Oldu, Çocuklarımın Ailesi de Bakım Veren Aile Olabilir, İki Kişilik Aile: Bakım Veren ve Yaşlı, Kötülüklerden Korunan/İşleri Kolaylaşan Aile Olmak.

Katılımcılardan birinin, bakım vermenin aile üyelerinin hayatını nasıl etkilediğine dair kurduğu bir cümle bu başlık altında önemli görülmektedir:

> "Öyle yani kaybedilmiş bir sürü hayat var geride." (Esma Hanım)

4.4.1.1. Kurulamayan Aile

Yapılan görüşmeler sonucunda bakım verenler içinde bekâr olan katılımcıların bazılarının evlenip yeni bir aile kurmak istedikleri ancak yaşlının bakım sorumluluğunu üstlendikleri/zorunda kaldıkları için bu isteklerini yerine getiremedikleri belirlenmiştir. Evlenmeyi düşündüğü ancak annesinin ve babasının bakım ihtiyaçlarını karşıladığı için diğer aile üyeleri tarafından evlenmemesi yönünde uyarılara maruz kalan bir katılımcı, başından geçen olayı şu şekilde anlatmaktadır:

> "Bi akrabamız beni çok seven bi akrabamız var. Bana işte mesaj attı dedi 'Pelin böyle biri var düşünür müsün?' falan dedi… Sonra o akrabamız da zaten beni çok seven bi kadın. Bana şey diyodu 'oğlum olsa mutlaka seni alırım. Kızım olursa da ona veririm.' O kadar kefil olmuş. Sonra işte ben de onu aradım. Dedim işte 'böyle böyle bi düşüniyim ben' dedim işte 'ablamlarla konuşiyim' dedim. X ablamı aradım önce. 'Abla dedim böyle böyle bi durum var. Ne düşüyosun napıyım ne ediyim?' Hani akıl almak istedim. O da hani net konuşmadı 'tamam dedi, hani nasip' dedi, 'düşünelim bakalım' falan dedi. 'Diğer ablamı da ara' dedi. Hani ben kafamda şunu düşünmüştüm önce ablamlarla konuşiyim, sonra abimlerle, sonra olursa da en son babama açarız konuyu dedim netleşirse. Ablamı aradım direkmen tepkisi şey oldu "Pelin annenle baban nolcak?" Ben öyle kaldım. Çünkü ilk defa birine böyle olur mu olmaz mı.. Böyle daha konuşmadan.. O öyle diyince şok oldum. Çok kızdım ama bi şey de diyemedim. Hani çünkü

> ne diyim yani. Sonra ben dedim ki ‘ben şu an hemen olsun diye düşünmüyodum zaten. Okul bitince olur’ falan dedim. Sonra işte başladı ben evimi taşıyamam oraya. Ondan sonra.. Yani çok hatırlamıyorum ama böyle bi hiç beklemediğim tepkiler verdi. O biraz şey bi kadın böyle direk düşündüğünü ya da dobra biraz yani öyle konuşur hemen. Sonra benim zaten modum düştü. Bende ‘tamam o zaman’ dedim. İşte akrabamızı aradım dedim hani ben vazgeçtim olmadan bitirelim.” (Pelin Hanım)

Yeniden yapılanan bir aileye sahip olan Pelin Hanımın evlenmesi durumunda ablasının sadece babasının bakım sorumluluğunu üstlenme konusunda gönüllü olmasının Pelin Hanımı şaşırttığı ve üzdüğü, bu olaylardan sonra akrabasının bahsettiği evlilik görüşmesini reddettiği anlaşılmıştır.

> “Hani biraz şey düşündüm elim kolum bağlı, napıcağımı bilemedim. Hatta ben ona dedim ki ‘annem öyle şey değil hani yatalak, kendini bırakmış bi halde değil’ dedim. ‘Babam aslında kötü bi durumda’’ dedim. Babamın ihtiyacı var.’ Ben öyle diyince o da dedi ki ‘ben babamı yanıma alırım.’ Orda bi daha şaşırdım. Ondan sonra bende o öyle diyince dedim ki ‘o zaman ben de annemi yanıma alırım’ dedim. Sonra işte o da öyle bi kaldı. Ben de sonra dedim ama işte ayırmak da olmaz nası olcak falan. ‘Neyse tamam’ dedim ‘kapatalım konuşmayalım daha’ dedim. Konuşmayı bitirdim. Sonra işte o bi kaç kere daha aradı beni. Ben dedim ‘abla konuşmak istemiyorum.’ Mesaj attım açmadım telefonlarını. Konuşmak istemiyorum dedim. Konuşmadık sonra. Sonradan düzeldi yani.” (Pelin Hanım)

Bir diğer katılımcı da yatağa bağımlı annesinin bakım ihtiyaçlarını karşıladığı için evlenemediğini, kendisinden başka bu sorumluluğu üstlenecek kimsenin olmadığını, evlilik konusu hakkında kardeşlerine isteğini belirttiği, kardeşlerinin ilk etapta destek olacaklarını söylediklerini ancak konu daha ciddi bir boyuta ulaştığında kardeşlerinin kendisini desteklemediklerini dile getirmiştir. Müge Hanım başından geçen olayı şu sözlerle aktarmıştır:

> “Ben 47 yaşındayım daha önce evlilik teklifleri çok geldi ki bir tane daha hala gelen var. Ben kabul edemiyorum. Niye? Annemden dolayı. Bıraktığım zaman annemin perişan olacağını biliyorum. Bu konuyu ben

> kardeşlerime açtım dedim ki ‘ben de sizler gibi evli olabilirdim, kendi yuvamı kurmuş olabilirdim o zaman annem ne olacaktı?’ dedim ‘Allah aşkına bana bi bunu açıklamalı. Ben’ dedim ‘hafsam, aklım almıyo’ dedim ‘ne olacak bu kadın?’ ‘O zaman bi çaresine bakardık.’ dediler. ‘Tamam kardeşim bakın’ dedim ‘beni isteyen var ben de düşünüyorum’ dedim. ‘Hadi bir çaresine bakın. Ben de gönül rahatlığıyla’ dedim ‘evimi, yuvamı bileyim’ dedim ‘hadi.’ ‘Olur mu? Onun osu var bunun busu var adamın işi yok.’ dediler. ‘Ya size ne. Ben kabul ediyorum. Hayat benim siz annenin sorumluluğunu alın ben evlencem.’ Kırk dereden su getirdiler.” (Müge Hanım)

Annesinin bakım sorumluluğunu tek başına üstlenmesinden dolayı bugüne kadar evlenerek yeni bir aile kuramadığını belirten Müge Hanımın bugünden sonra da evliliğe bakışının değiştiği anlaşılmıştır. Geçmişte yeni bir aile ve hayat boyu birliktelik olarak anlamlandırdığı evliliği artık bakım yükünü ve yorgunluğunu paylaşabileceği bir eş ile birliktelik olarak anlamlandırmaktadır. Bununla beraber evlendiği takdirde de eşinin annesinin bakımını karşılama konusunda reddedici olabileceği endişesini taşıdığı görülmüştür. Bu nedenle evleneceği kişinin, şu anda annesi ile birlikte yaşadığı konutta yaşamayı kabul etmesi gerektiğini düşünmektedir. Katılımcının bu doğrultudaki ifadeleri aşağıdaki gibidir:

> “Evlilik ha bu saatten sonra benim için ne olmalı evlilikten beklentim benim yüküm alınabilecek olmalı. Bu yaşıma kadar kendin pişir kendin ye hesabı yaşadığım için anca yükümlülüğümü alacak… Ben hayatımı anneme vakfettiğim için annemin çıkarlarına göre yaşıyorum. Mesela hani nasıl olmalı ya iç güveysi gelmeli ya da koşulsuz annemi kabul etmeli. Bunu da ‘ben kabul edemem evet’ diyecektir sonrasında. ‘Ben mecbur muyum annene?’ Hoop bırakacak saksı gibi kapıya. Hani olursa iç güveysi olacak, evin içinde benimle beraber annemle kalacak.” (Müge Hanım)

Bir diğer katılımcı da aynı şekilde babasına bakım verdiği için evlenmediğini belirtmiştir:

> “Hayatımda birçok şeyi öteledim. Yani mesela evlenmedim işte ne bileyim işimi bıraktım.” (Nilüfer Hanım)

Nilüfer Hanım, evlenmemesinin babasının bakım ihtiyaçlarını karşılamasında kolaylaştırıcı bir unsura dönüştüğünü, bakım verirken uyku ve yemek saatlerinin düzenli olmadığını, evli olmadığı için de bu düzensizliğe bir şekilde uyum sağlayabildiğini belirtmiştir. Evli olsaydı eş olma ve bakım veren rolleri arasında sıkışmışlık yaşayabileceğini düşündüğü anlaşılmıştır.

> "Zaten bir şey söyleyim mi evli olan biri zaten bu tür hastaya bakması çok zor yani.
>
> - Neden zor olduğunu düşünüyorsunuz?
>
> Çünkü onunla sürekli ilgilendiğiniz için ne olacak ya olmadık zamanlarımız oluyor bizim de mesela sabaha kadar ayakta oluyorsunuz. Yine oluyor kendime yemek yapmadığım gün oluyo. Mesela vakit geçiyor zaman geçiyor çünkü ona zaman ayırdığınız zaman bu saatler alabiliyor.
>
> - Evli birisi bunları yaşasa ne olurdu?
>
> Ya ilgi bölünecekti. Dolayısıyla zannediyorum ki bilmiyorum çok güçlü iradeli bir eşi olması lazım ya çok anlayışlı olması lazım. Bakan kişinin eşi, ya evliyse o kişinin çok anlayışlı olması lazım. Ya herkes kendi alışkanlıklarından vazgeçemiyor. Bu kesinlikle bir irade. E ben vazgeçtim. Kimseye sorumluluğum yok. Çocuğum yok, eşim yok ne yapıyorum bütün ilgim babamda. Mesela atıyorum bugün evi, bugün dediğim yani evim temiz de gün oluyo süpürmediğim vakit yetmediği ama yarın yaparım yani. Mesela yani birini yapıyosanız diğerini yapamıyosunuz yani mesela." (Nilüfer Hanım)

4.4.1.2. Bir Çocuğum Daha Oldu!

Araştırma sonucunda katılımcıların bir yaşlıya bakım vermeyi, küçük bir çocuğa bakmakla eşdeğer gördükleri veya çocuk bakımından daha zor olduğunu düşündükleri tespit edilmiştir. Bu düşüncelerde yaşlının bakım verene karşı sergilediği tutum ve davranışların etkili olduğu saptanmıştır. Öyle ki agresif yaşlıların bakım ihtiyaçlarını karşılamanın, çocuğun bakım ihtiyaçlarını karşılamaktan daha zor olduğu, daha ılımlı olan yaşlılara ise bir çocuk gibi bakım sunulduğu belirlenmiştir. Dolayısıyla yaşlıya bakım veren ailelere bir çocuğun daha dâhil olduğu benzetmesi yapılmıştır.

> "Aynı bebek gibi yaa aynı böyle sanki çocuğummuş gibi kalkarım, temizlerim, şey yaparım. Ondan sonra o mesela şey yapar, laf eder işte 'Allah'ım sen beni neden düşürdün elden ayağa?' Allah'ım ben hep kızarım, 'anane sus, Allah'a asi olma." (Duygu Hanım)

Bir katılımcı bu durumu, annesinin annesi olduğunu ifade ederek izah etmiştir:

> "Yani şöyle anneme ben soruyorum 'sen benim neyimsin?' diyorum 'ben senin yavrunum' diyo, 'Peki ben senin neyinim?' diyorum 'sen benim annemsin' diyo. Bu şekilde yani artık bir bebek ne ise benim annem de o. Eğer altını temizlerseniz temiz olur, temizlemezseniz pis kalır. Konuşursanız konuşur, konuşmazsanız asla konuşmaz hani siz sevgiyi gösterirseniz ondan da aynı şekilde geri dönüşüm alıyorsunuz." (Müge Hanım)

Bazı katılımcılar yaşlının bakım ihtiyaçlarını karşılamayı bir çocuğa bakmaktan daha zor olarak değerlendirmişlerdir. Bunda en önemli etkenin yaşlının bakım verenin dediklerini yerine getirmemesinin ve inatlaşmasının olduğu görülmüştür.

> "Bazen sonuçta insanız yani ve hakkaten yaşlıyla ilgilenmek çok zor. Hatta bi çocukla ilgilenmekten çok daha zor. Çünkü bi çocuğa derdinizi anlatabiliyosunuz yeri geldi mi. Mesela ben 5 yaşındaki çocuğuma anlatabiliyorum ben derdimi. Ama bi yaşlıya anlatmak çok zor. Yani onu bi şeye ikna etmek, ona bi şey yaptırabilmek ya da bu fark hani çok büyük… Zaten o senin için artık ananeden başka bi şey oluyo. Yani anane değil o baktığın kişi senin için çocuğun oluyo. Yani ben ananeme artı keski ananem gibi davranamıyorum. Şu an tamamen oğlumun küçük kardeşi gibi davranıyorum. Ve ben bazen bunu fark ediyorum ananem yaa ananeme ben böyle davranıyorum diyorum. Çocuk gibi de seviyorum böyle, mıncırıyorum, şey yapıyorum, o gülüyo falan. Hani çocuk güldürür gibi de güldürüyorum. Önceden koskoca ananem onu nasıl öyle güldürcen?" (Funda Hanım)

Yaşlıya bakım vermenin bir çocuğa bakım vermekten daha zor olduğunu ifade eden bazı katılımcılara göre ise zorluğu oluşturan esas unsurun anne ve babaya duyulan saygı olduğu belirlenmiştir. Katılımcılar bir çocuğa bağırma haklarının olduğunu düşündüklerini ancak yaşlıya saygı duydukları ve yaşlı onlardan büyük olduğu için hoşlanmadıkları şeyleri dile getiremediklerini ifade etmişlerdir:

> "Ha çocuk gibi ilgileniyor musun gene ilgileniyoruz. Ben buna, ben bu lafa hani gerçekten şimdi bunu yaşadıkça öğreniyorum. Yani çocuğa bakmak gibi değil anne babaya bakım, daha anne baba ağır oluyor bence. Belki çocuğuna yeri kalır kızarsın, bağırabilirsin değil mi? Belki bir hırs bir şey yaptığında yapmasın da ne biliyim bir hırsın çıkar ama annene babana yapamıyosun bunu, yapamıyorsun." (Gül Hanım)

> "Bir de kaynanamla yalnız kalmak ölüm korkusu gibi bir şey olur. Yalnız kalamaz ben bir odadan bir odaya gidiyorum hemen arkamıza dolanıyor. 'Ben de senin bebeğinim, hemen arkandan dolanıyorum de mi?' diyor… Çocuk bakımı daha kolay yani. Çocuğa daha laf anlatırsın, çocuğa yeri geldiğinde sinirlenip kızabilirsin de yani, ters bile çıkarsın. Ona bir şey de demiyorum çünkü hani Kur'an-ı Kerim'de 'öf bile demeyin. Hani sizler de yaşlandığınızda size baktıkları gibi siz de onlara bakın' diye ayeti kerime var. Ben de o yüzden." (Derya Hanım)

Bazı katılımcılar ise yaşlıya bakım vermenin fiziksel şartlardan dolayı çocuk bakımından daha zor olduğunu belirtmişlerdir. Katılımcılara göre çocuğun fiziksel olarak daha küçük olması, onun ihtiyaçlarının daha kolay giderilmesini sağlamaktadır.

> "Artık o benim çocuğum gibi. Çocuğun olsa kucağına alır götürürsün misal." (Zeynep Hanım)

> "Çocuktan daha zor. Çünkü şöyle. Çocuk yani, bi açıdan zor bi açıdan kolay. Tabi ki çocuk gibi istekleri vs yok. Ama bi çocuğu elinize alıp yıkayabiliyosunuz ama bu büyük bi insan. Evirip çeviremediğiniz için çok zorlanabiliyosunuz. Yani çünkü düşürebilirsiniz, çarparsa zarar görebilir gibi şeyler var giydirirken soyundururken bu açıdan dikkatli olmak gerekiyo. Bi de güç kuvvet de istiyo." (Leyla Hanım)

Yaşlı ile bakım verenin olumsuz geçmiş yaşam deneyimleri, bakım verenin yaşlıyı bir çocuk gibi görmesine zemin hazırlamaktadır. Çünkü yaşlının geçmişte bakım veren karşı kötü davranışlarda bulunmasını ve bu olumsuz anılara rağmen bakım verenin yaşlının ihtiyaçlarını gidermesi, ancak yaşlıya "çocuk niteliği edindirmekle" mümkün olmaktadır. Katılımcılar söz konusu yaşlıları ancak çocuk gibi *masum ve muhtaç* gördüklerinde bakım verebildiklerini belirtmişlerdir.

> "Alzheimer olduktan sonra ben bunun hem eli hem ayağı hem gözü hem kulağı her şeyi oldum… En çok da geçmişi hatırladığımda

sinirlenirdim. Kendi kendime derdim ki o zaman bu şimdi derdim onları bilmiyor, unuttu derdim (ağlıyor). Hiçbi şey bilmiyo derdim, sadece küçük bir bebek olarak görürdüm onu hele son zamanlar (ağlıyor) insanın gözünün içine bakıyo, aklı ermeyen yaramaz çocuklar olur ya aynı öyle yani." (Sevgi Hanım)

"Çocuk gibi öyle görmek istiyorum. Yani büyük olarak görürsem daha doğrusu kayınvalidem olarak görürsem benim için daha büyük sıkıntı. Ama bir çocukmuş gibi görürsem, çocuğummuş gibi gördüğüm zaman o kadar sıkıntı yaşamıyorum. Yani bana ihtiyacı var, bir çocuk nasıl ağladığı zaman memesini verirsiniz işte altını değiştirirsiniz veya banyosunu yaptırırsınız rahatlaması için, odasını temizlemek havalandırmak zorundasınız o zihniyetle bakıyorum, ondan sonrada daha hiç mutsuz olmuyorum yani.

- Kayınvalideniz olarak gördüğünüz zaman ne gibi sıkıntılar yaşıyorsunuz?

O zaman nefes alamıyorum. Yani nefes alamıyorum hakikaten evin içinde bile nefes alamıyorum. Kayınvalidemle şöyle, kayınvalidemle geçmişimizde yani evlendiğimiz dönemde aynı evin içinde yaşadık, bir sürü problemler yaşadım kendisiyle. Ben çok küçük evlendim görümcelerim vardı, kayınvalidemin annesi vardı evin içi kaostu yani. Bir de İstanbul'dan Esenköy'e evli olmam anca köyde yaşamanın adapte olurken bi de o köyün insanlarının karakterine alışabilmek, o ailenin yapısına alışabilmek, bir sürü insanla bir arada yaşayabilmenin alışamadan kayınvalidemin kıskançlıklarıyla karşılaştım. Çünkü eşi çok erken yaşta vefat etmiş, çok oğluna bağlanmış, bir tane oğlu var. Bu sefer beni evin içerisinde hem seviyo gibiydi hem nefret ediyo gibiydi. Ben bunu hissedince hiç çatışmadık, kavga etmedim ama duygular olarak his olarak açıkçası hiç anlaşamadım onunla. O yüzden de kayınvalidem olarak görürsem çok üzülürüm ama çocukmuş gibi bana ihtiyacı olan birisi olarak gördüğüm zaman da hiçbi sıkıntı yaşamıyorum. … Bir de dediğim gibi şöyle bakıyorum onun bana ihtiyacı var ne kadar kızsam da, bağırsam da hatta boğsan naparsan yap yani o sana muhtaç. Senin her yaptığın şeye muhtaç, sen onu dövsen de o sana bir şey diyemez. Allah korusun da, sen ona ne yaparsan konuşamaz. Önüne ne koysam onu yiyor mesela, banyo yaptırırsan

> yapıyo yaptırmazsan yapmıyo, üstünü değiştirmezsen değiştiremez. Yani dediğim gibi çocuk gibi görmek lazım, yeni doğmuş bir bebek gibi düşünüyorum ben onu. Yani dediğim gibi bilmiyorum ya insan her şey beyinde bitiyor galiba, beyinde bittiği zamanda her şey yolunda gidiyo bence." (Esma Hanım)

4.4.1.3. Çocuğumun Ailesi de Bakım Veren Aile Olabilir

Araştırma sonucunda katılımcıların çocuklarının da bir yaşlının bakım ihtiyaçlarını karşılama konusunda bilgi sahibi oldukları öğrenilmiştir. Bu bilgi ve becerileri çocukların ilerleyen yaşamlarında kullanabilecekleri, ailelerinde bir yaşlı bakıma ihtiyaç duyar hale gelirse bu sorumluluğu üstlenecekleri ve gerekli bakımı sunacakları anlaşılmıştır. Böylelikle şu anda var olan aile içinde, geleceğin potansiyel bakım veren ailelerinin eğitiminin gerçekleştiği, tecrübe aktarımının meydana geldiği tespit edilmiştir.

> "Rabbim göstermesin hani olur da ben felç olurum ben, yatalak olurum, hani ya da kızım evlenir kaynanası olur ama içim rahat benim. Kızım o yaşadığım zorlukları yaşamaz. Çünkü her şeyi gördü, hani şimdi kızım hani ben kendim nasıl bakıyorum eminim güvenirim kızım da aynı şekil bakar. Kaynanama da bakar yani hani bir gün diyom ya kızım evlenirse kendi kaynanasına da bakar yani buna eminim hani güzel bir örnek oldu, kızıma." (Ayşe Hanım)

> "Oğlum şimdi bu olayları gördükçe 'anne' dedi 'Allah size sağlık sıhhat versin ama siz de yaşlandığınız zaman ben de size bakıcam' dedi. Mesela ben bunu çocuğumdan işittim. Hani görüyo bunu, bu duruma bakılması gerektiğini çocuk da kavradı." (Derya Hanım)

> "Mesela kızım bana geçen de bi söz dedi, büyük kızım nişanı olan, 'anne' dedi 'şimdi teyzemleri düşünüyorum bi de seni düşünüyorum. Yarın' dedi 'ben de beynime dank edecek ki annem annesine bakmıştı. Ne güzel bakmıştı.' Hani sen bize örnek oluyosun. Sen bize büyük bir örnek kitabısın dedi." (Burçak Hanım)

Bazı katılımcılar ise çocuğun ev ortamında bakım verme bilgisini edinip becerisini geliştirmesinden ziyade daha düşünsel anlamda bir kazanım sağladığını, 'bakıma ihtiyacı olan yaşlılara aile bakım verir' düşüncesini öğrendiğini ve benimsediğini düşünmektedir. Bununla ilgili katılımcının ifadeleri şu şekildedir:

> "Yaşayarak görüyolar bence yaşlılara saygıyı, sevgiyi, onlarla beraber merhamet duygusunu, vicdan duygusunu görüyolar. Benim çocuklarımda da çok şükür o var yaşlılara karşı. Çünkü gittikçe, çok güzel bi gençlik de yetişiyo bi yandan, bi yandan tam tersi bi gençlik de var çünkü ortamda. Onun için çocukların olduğu yerde yaşlıların olması çok güzel bi şey. Keşke herkes kendi annesine babasına baksa." (Zeynep Hanım)

Katılımcılardan biri ise yukarıda ifade edilen yargının aksinde görüş bildirmiştir. Kendisi bir bakım veren olarak ve zor deneyimleri olan bakım veren ailenin bir üyesi olarak çocuklarının da bu yazgıyı yaşamamalarını istediğini belirtmiştir. Bu nedenle kendisi yaşlandığında bakıma ihtiyaç duyar hale gelse dahi, çocuklarından bakım talep etmeyeceğini ifade etmiştir:

> "Tamamen düştüğümde yani insanlara zahmet vermek istemiyorum, çocuklarıma da öyle rahatsızlandırmam. Yatarım *(kurumda)* ara sıra gelirler yeter. Kimseyi hani çocuk büyüttüm diye de onlarda bana illa bakıcak diye de kimseyi de ezmeye de hakkım da yok. Yani bu devirde bakıyosun, sonuçta herkesin huzurlu olmaya hakkı var yani şimdi ailemiz bizi huzursuz etti diye eğer biz de çocuklarımızı edersek hayat akıştan çıkar bence." (Duygu Hanım)

4.4.1.4. İki Kişilik Aile: Bakım Veren Ve Yaşlı

Bazı katılımcılar, hayatta bakım verdikleri yaşlı ile beraber ve yalnız olduklarını belirtmişlerdir. Diğer aile üyelerinin yaşlı ile ilgilenmemeleri ve kendileri ile iletişim kurmamaları sonucunda, diğer aile üyelerinden ayrı olarak yaşlı ile beraber başlı başına bir aile olabildikleri anlaşılmıştır.

> "Bugün bi erkeğin yapabileceği her şeyi yapabilirim. Mesela elektrik tesisatı çekebilirim, su tesisatı çekebilirim, boya, sıva bunların hepsini yapabiliyorum. İşte dediğim gibi çocukluğumdan beri çarşıda abimle beraber dükkanda yetiştiğim içinde olabilir belki de. İyi ki böyleymiş, iyi ki erkek gibi yetişmişim, iyi ki her şeyi öğrenmişim. Şu an hiç kimseye ihtiyacımız olmadan annem ve kendi adıma konuşuyorum hayatımıza idame ettirebiliyorum yani her şeyi kendim yapabiliyorum." (Müge Hanım)

"Neyi öğreniyorsunuz yanınızda kimler var kimler kaldı kimler sana destek oldu işte. Yani öğreniyoruz bende öğrendim babam da öğrendi. Maalesef acı süreçleri var. Yani nasıl diyim. Bazı şeyleri anlıyorsunuz nasıl olur ya diyorsunuz. Çevrenizde ki insanlara diyorsunuz ben böyleydim bu kadar iyilikte yapmışımdır. Neden yanımda yok diyorsunuz. Yani tek kalıyorsunuz… Hayal kırıklığı oluyor insanda diyorsunuz işte en sevdiğiniz en inandığınız en güvendiğiniz insanların size destek olmadığını ve ya yardımcı olmadığını görüyorsunuz. Yapar bunlar ya yardım eder dedim ama babamla biz kaderimizde baş başa kaldık. Terk edildik.

- Kimler tarafından terkedildiğinizi düşünüyorsunuz?

Ya çevren arkadaşların, yakınların yani genelde yani. Bakıyorsunuz yalnız kaldığınızı düşünüyorsunuz." (Nilüfer Hanım)

"Tek bir ben bakıyorum. İkimiziz. Kimsenin hiçbir yardımı yok." (Burçak Hanım)

4.4.1.5. Kötülüklerden Korunan/İşleri Kolaylaşan Aile Olmak

Yapılan görüşmeler sonucunda yaşlıya bakım vermenin; katılımcıların ve ailelerinin kazalardan, zorluklardan ve kötülüklerden korunmalarını sağladığına inandıkları öğrenilmiştir. Katılımcıların dini inançlarının onların böyle düşünmelerine zemin hazırladığı, yaşadıkları olayları bu perspektiften değerlendirdikleri görülmüştür. Bununla beraber yaşlıya bakım verdikleri için ailelerinin daha iyi bir aile olduğunu düşünmektelerdir.

Başlarından geçen kazaları ve bu kazalardan zarar almamalarını katılımcılar şöyle belirtmişlerdir. Katılımcılardan biri buna ek olarak eğer annesine bakım vermeseydi aile ilişkilerinin daha olumsuz olacağını izah etmektedir:

"Hani ufak tefek kazalar olmuş olsa şeyler olmuş olsa hani diyorum bazen bunları duası yüzü suyu hürmetine korunuyorum filan diye düşünüyorum yani." (Gül Hanım)

"Kim bilir ne felaket verirdi Allah insana, bana göre ama bu benim dini inancım olabiliyor, bilmiyorum.

- Nasıl felaket vereceğini düşündünüz?

> Ya belki devamlı kavgalı bir aile olurduk veya kötü bir şey yaşanırdı ya çocuğum devamlı arabalarda dolaşıyor arkadaşlarıyla ya bir felaket gelir. Ya şöyle bir şey bana göre şu taşsa şunu kaldırmam bir sadakadır bunlara bakmak bi sadaka bilmiyorum.
>
> - Yani annenize bakıyor olmanız sizce ailenizi iyi mi etkilemiş oldu, öyle mi düşünüyorsunuz, kazadan beladan korunduğunuzu mu düşünüyorsunuz?
>
> Evet, bana göre öyle. Büyük bir felaket geçirdi eşim abileriyle beraber kayınvalidem, kayınpederim köyde öldü Artvin'de. Gelirken kayınvalidem bizim arabaya oturuyor ve bunlar kaç km süründüler Ya Rabbim onları, onlar için değil bizim ev için verdi eşimin merhametine. Onlar takla atıyor kaç ölü var diye 5 kişi sağ çıktı içinden, önceki sene ve arabaları bi görsen bizim arabaları mahvoldu. Arabamız 125 milyarlık araba 25 milyara zor sattık. 20 milyara gitti 5 milyarı da ortak ödediler. Yani bunlar şey değil mi sadaka Allah'ın verdiği hikmet değil mi, eşimde ölebilirdi Allah korusun ama burdaki imanı onu kurtardı bana göre ama bilmiyorum artık (gülüyor) bu da artık iyi bir sadaka mıdır, umarım." (Rukiye Hanım)

Katılımcılardan bazıları da yaşlı aile üyelerine bakım verdikleri için karşılaştıkları zorlukların kolaylaştığını düşünmektelerdir. Bu düşünceleri yaşadıkları bazı olaylarla ve bu olayları yorumlayış biçimleriyle desteklenmiştir. Katılımcıların hiç ummadıkları anlarda bir insanın yardımını bulabildikleri ve sorunu çözebildikleri öğrenilmiştir. Bu kapsamda bazı katılımcılar yaşadıkları olayı ve ansızın gelen yardımları aşağıdaki gibi açıklamışlardır:

> "Yani ben her koşulda kazandığımı düşünüyorum. Bir dini inancım dolayısıyla Allah tarafından, ben hiçbir zaman hiçbir koşulda darda kalmadım. Sürekli bir şekilde yolum açıldı yani, hiç ihtiyacım olmadığı anda mesela diyorum ki ya biri olsaydı da annemin bezlerini Tatvan'dan bana getirseydi 2-3 saatlik mesafelik bir yoldan bahsediyorum. Ondan sonra bakıyorum Tatvan'dan bir arkadaşım işte 'ben bugün gelcem bir şeye ihtiyacın var mı?' 'Ya sana zahmet falanca medikalden annemin bezleri var getirir misin?' 'Getiririm' diyo. Ya da ne biliyim işte bi ilacı alınacak falan, Allah kurban olduğum Allah eğer

> siz hakikaten niyetinizi sağlam yaptığınız zaman bir şekilde yolunuzu açıyo.” (Müge Hanım)
>
> “Ya ne bilim Allah yardım ediyo herhalde bazı yerlerde diyorum (Esma Hanım)
>
> “Kendimi asla yalnız şu anlamda hissetmiyorum. Rabbim bizi muhakkak ki yardımcını da gönderiyor vesilesini de gönderiyor. Bir nevi korunuyoruz ya öyle diyorum.
>
> - Nasıl korunuyorsunuz yani?
>
> Şu anlamda hani manevi olarak diyorum yani korunuyoruz yani başka bir anlamı yok. Hani insan bazen diyorsun ki yani bir şeye ihtiyacın olduğu zaman mesela bir tane anlatıyım, babamı kucakladım merdivenlerden aşağı iniyorum ama babam öyle bir bırakmış ki kendin merdivenlerden babamı düşürmemek için yani an ve saniye ‘Allah’ım bana bir yardımcı, Rabbim’ dediğim anda bir koştum mesela (gülüyor). Yani o gibi şeyler yani. Diceksiniz ki ne alaka yani ama hani öyle şeyler. Hani yardıma ihtiyacım var da birisi vesile oluyor size yani onun gibi örnekler. (Nilüfer Hanım)

4.4.2. Bakım Vermenin Ailedeki Üyelere Etkisi

Bu başlık altında bakım verme eyleminin, aile içindeki üyeleri nasıl etkilediği ele alınmıştır. Yapılan görüşmeler sonucunda ailedeki çocuğun ve katılımcının kendisinin aile içinde etkilenen bireyler olduğu tespit edilmiştir.

Ancak ayrı ayrı üyeleri ele almadan önce bir katılımcının kendi ailesindeki üyelerin her birinin bakım vermeden ve yaşlıdan nasıl etkilendiğini ifade etme şekli önemli görülmektedir:

> “Aile içerisindeki bireyleri gerçekten yıpratabiliyor. Bi de babaannem normal bir insan olarak da zor bir insan. Hani yaşaması zor, anlaşması zor.” (Berrak Hanım)

4.4.2.1. Bakım Vermenin Ailedeki Çocuğa Etkisi

Yaşlı aile üyesine evde bakım vermenin, bakım veren dışındaki aile üyeleri arasında en çok etkilediği üyenin çocuk olduğu belirlenmiştir. Evde yaşlı bir birey ile yaşamanın ve ebeveynlerinin ona hizmet ettiğini görmenin kimi zaman çocuğa katkı sunduğu araştırma sonucunda edinilen bulgular arasında yer almaktadır. Bununla beraber çocuğun

olumsuz etkilendiği veya etkilenmemesi için bakım verenin çocuğunun evde olmadığı zamanlarda yaşlı ile ilgilenmeye çalıştığı belirlenmiştir. Çünkü özellikle erken çocukluk dönemindeki çocuklar da henüz tüm ihtiyaçlarını tek başlarına karşılayamamakta, bir başkasının desteğine ihtiyaç duymaktadır. Dolayısıyla evde iki farklı yaş grubunda bakıma ihtiyaç duyan birey bulunmaktadır. Katılımcıların, hem çocuklarının hem yaşlının ihtiyaçlarını dengeli bir şekilde karşılamak için çeşitli çözüm yolu arayışına girdikleri tespit edilmiştir. Araştırmamızda ortaya çıkan sonuçlara göre; katılımcıların üretebildiği/üretemediği çözüm yollarının, çocuğu bakım verme eyleminden etkilenen bir birey haline dönüştürdüğü anlaşılmıştır.

Bazı katılımcılar, bir yaşlı ile beraber yaşamanın ve yaşlıya evde bakım vermenin çocukları açısından olumlu bir deneyim olduğunu düşünmektedir. Örneğin Ayşe Hanım, yaşlıya bakım vermelerinden dolayı çocuklarının yaşlı ile aralarında güzel bir ilişkinin oluştuğunu, bu nedenle yaşlıya bakım vermenin onları mutlu ettiğini, bu bakım vermeden dolayı ev içerisinde daha fazla vakit geçirdiklerini belirtmiştir:

> "Çocuklar ben ne kadar babaannelerine baksam o kadar mutlu olurlar… Benim çocuklarım daha güzel oldu. Hani eve bağlandılar hani ondan önce çocuklar küçüktü bi yere gidemiyorlardı. Benim kızım daha olgun oldu." (Ayşe Hanım)

Bir diğer katılımcı ise bakım vermeden önce yaşadığı yer olan İznik'te çocuğun sosyalleşecek imkânı bulamadığını, yakın çevrelerinin orada geniş olmadığını, bu nedenle çocuğunun sürekli kendisi ila vakit geçirdiğini anlatmıştır. Katılımcının anneannesine bakım vermek için İstanbul'a taşınması ile çocuğunun sosyal çevresinin genişlediğini, farklı insanlarla da paylaşımda bulunma imkânın oluştuğunu ifade etmiştir:

> "Benim boşluğumu başka bi şeyle doldurdu. Bu benim avantajıma oldu. Tabi ki ya anne başkadır, işte kuzenler yeğenler falan başkadır. Mutlaka başkadır. Ama İznik'teyken onun hiç arkadaşı ve sosyal çevresi yoktu. Bi tek ben vardım ve bana bağlı bir çocuktu. Ama buraya geldikten sonra hem de koronaya rağmen sosyal bi hayatı var. Çünkü hem mahalledeki çocuklar hem ablamın çocukları hem abimin çocukları hani yakınız. O yüzden benim ona verdiğim boşluğu, hani İznik'teyken verdiğim böyle ilgiyi onlarla oynayarak, onlarla vakit geçirerek çok daha güzel doldurdu. Yani benden bağımsız çok daha iyi bi çocuk oldu." (Funda Hanım)

Ancak ne yazık ki her çocuk için bakım verme süreci aynı işlememektedir. Katılımcıların çoğu, bakım veren bir aile olmanın çocuklarını olumsuz yönde etkilediklerini aktarmışlardır. Katılımcıların dile getirdiği olumsuz etkilerden birinin çocuğun agresif yapıya bürünmesinin olduğu tespit edilmiştir. Agresifleşmeye neden olan unsurların ise değiştiği; kimi zaman yaşlının bakımını sürekli ailenin üstlenmesinin, kimi zaman bakım verme sırasındaki temizlik ve hijyen konusunun, kimi zaman ise özellikle erken çocukluk zamanında yaşlı ile anlaşamamanın olduğu belirlenmiştir.

Oğlunun, diğer aile üyelerinin yaşlı ile ilgilenmemesine karşı geldiğini ve bu durum hakkında öfkeli bir yapıda şikâyetini dile getirdiğini belirten bir katılımcı şunları aktarmıştır:

> "Oğlum liseye, 11. sınıf, tabi gidiyo, o rahat edemiyo tabi açık konuşayım gidiyo kafa artık her türlü her bir şeyine sinir oluyo. Diyo ki 'neden hep biz bakıyoruz? Biraz da amcamlar baksın.' Ankara'da yaşıyor onlar. Ya çocuk ister istemez bir de çocuk ya bir de ergen ya o öyle etkileniyor… Ya belli ediyo zaten öfkeleniyo 'anne diyo daha ne kadar durcak, amcam ne zaman alçak?' diyo. 'Ne zaman gitcek?' diyo, 'niye' diyo 'hep bizde kalıyo, niye diyo büyük amcam almıyo' diyo, 'neden halalarım almıyor?' diyo… Kaynanam olmadığında daha bi sakin oluyo bilmiyorum ya çocuklarım da daha sakin oluyo. Hakikaten etkileniyolar herhalde psikolojik, hepimiz etkileniyoruz." (Hülya Hanım)

Bir katılımcı, yaşlı ile beraber yaşama ve ona bakım vermeyle birlikte oğlunun daha agresif olduğunu temizlik ve hijyen temelinde ele almış ve aşağıdaki cümleleri kurmuştur:

> "Mesela kaynanam altına falan yapardı oğlum görmesin isterdim. Kokardı mesela kapıları örterdim, bu taraf camları açardım mesela onları istemezdi onları, sinirlenirdi. Öyle bir şey olduğunda hemen kapıyı çarpar giderdi. (Sevgi Hanım)

Bazı katılımcılar ise çocuklarının yaşlı ile zaman zaman anlaşmazlık yaşadıklarını ve gergin olduklarını ifade etmişlerdir:

> "Kızım için o biraz daha zorlandı sanki. O çünkü hala huysuz, böyle şey zamanlardı. Ya aslında çok şirindir, çok şey motive bi yapısı vardır

> böyle. Bazen de işte çocuk gibi inatlaşmaları, kavgaları oluyodu. Böyle aynı odada kalıyolardı o zaman." (Zeynep Hanım)

> "Biz bak bazen kızım bir şey olduğu zaman anneannesinin odasına girer, bağırır şey yapar hani asabileşti kızım. Anneannesinden ve dayısından sonra bi değişti yani böyle bi hırçınlandı." (Rukiye Hanım)

Katılımcıların söylemlerinden ortaya çıkan bir diğer nokta, yaşlının ve çocuklarının bakım ihtiyaçlarının aynı ana denk gelebilmesi ve ikisine birlikte bakım vermenin zor olduğudur. Bu zorluk alanları; katılımcıların yaşlı bir bireye de bakım vermelerinden dolayı çocuklarının ihtiyaçlarını tam olarak karşılayamadıklarını düşünmeleri, çocukları ile yeteri kadar vakit geçiremediklerini hissetmeleri ve yaşlı-çocuk arasında sıkışmışlık yaşamaları olmuştur. Dolayısıyla bakım verdikleri için çocuklarının ikinci planda kaldıkları anlaşılmıştır. Katılımcıların sıkışmışlık yaşadıklarına ve çocuklarını ikinci plana bıraktıklarına dair örnek alıntılar şu şekildedir:

> "Çok yorulmuş yani o zaman çocuklar daha çok küçük okula başladılar falan, çok yorulmuştum. Bazen isyan edesim geliyodu, her şeye yetişme ihtiyacı sanki algılarım daha çok açıldı açıkçası." (Esma Hanım)

> "İşte çocuklarınız biraz daha ikinci planda kalıyo. O açıdan bi eksikliğimiz oldu." (Zeynep Hanım)

Hem yaşlıya hem de küçük bir çocuğa bakım vermenin hissettirdiği sıkışmışlık, katılımcılarda öfke duygusunun da oluşmasına neden olmuştur. Bir katılımcı anneannesi ve çocuğunun ihtiyaçlarını aynı anda karşılamak zorunda olduğunda öfkelenebildiğini, o anki ruh hali ile anneannesine sesini yükseltebildiğini anlatmıştır:

> "Yeri geliyor çok sabırsız olabiliyorum, yeri geliyor ananeme sesimi bi anda yükseltebiliyorum, yeri geliyor mesela çok fazla işim olduğunda ya da yetiştirmem gereken bi şey olduğunda, ya da oğlumun bana ihtiyaç duyduğu bi anda ananem yemeğini dökmüş olsun diyelim, örnek veriyorum anane naptın diye mesela yükselebiliyorum." (Funda Hanım)

Bir katılımcı bu sorunlara çözüm yolu olarak ya annesinin ya çocuğunun ihtiyaçlarını gidermeyi ertelediğini ifade etmiştir. Bununla beraber çocuklar daha küçük yaştayken bir oyun ablası arayışına girdiğini, annesinin ihtiyaçlarını karşılarken söz

konusu ablanın çocukları ile vakit geçirdiğini ve kendisinin daha rahat ettiğini belirtmiştir. Dolayısıyla katılımcının çocuğunun ve annesinin bakımı arasındaki sıkışmışlığını çözmek için çocuğunun bakımını zaman zaman bir başka kişiye devrettiği anlaşılmıştır.

> "Çocuklarım olduğu için, benim için zorlayıcı olabiliyo. Annemi bırakabilcek başka kimse olmadığı için benim için zorlayıcı olabiliyo… Mesela o sıralarda diyelim bi iş var, aniden çıkmam gerek. Çünkü annemin tuvaletini yaptırmam ve ona bi şeyler yedirmem gerekiyor. Ya da çocukların bi ihtiyacı olduğu zaman aynı anda bazen çakışabiliyor bakımları. Bu zorlayıcı olabiliyo. Şu an daha kolay ama ilk başta daha zorlayıcıydı. Çocuklar küçükken özellikle beni daha bi zorladı.
>
> - Çocuklar küçükken nasıl yürütüyodunuz hem annenizin hem çocukların bakımını?
>
> Yani birini ertelemek zorunda kalıyosunuz. Ya annemi bekletiyorum ya bebek beklemek zorunda kalıyo. O şekilde… Oyun ablasını da annemin şu an yardıma ihtiyacı olduğunda çağırıyodum. O zamanlar çocuğumla ilgilensin, biraz daha aktifleşsin, ben de işlerimi hallediyim diyeydi." (Leyla Hanım)

Katılımcıların çocukları ile ilgili yaşadıkları en büyük üzüntünün çocukları ile yeterince vakit geçirememelerinin olduğu tespit edilmiştir. Çocuklarını okula götürememeleri, onların arkadaş çevrelerini tanıyamamaları veya akademik başarısına destek olamamaları gibi durumlarda katılımcının çocuğu ile birlikte yaşayamadığı anlara dikkat çektiği görülmektedir:

> "Ben bir kere kızımın okuluna gitmiş girmiş değilim, 5 yıldır. Tam hocalarını tanımam şu üniversitede, lisede gene kaçıp gidiyordum şurda ama öbürlerini bilmem. Ne yapıyor, arkadan gidip bakiyim nasıl bir arkadaşı var, nedir izleyemiyorum ama artık yetişkin bir insan inşallah şaşırtmaz beni… Böyle olmasaydı hani herkes gibi çocuğu alıp bir yere gider bir yerde bir şeyler içerdik, bir yere götürürdüm çocuğumu. Daha da yani kısıtlanıyorsun, engelli bakmak öyle kolay değil." (Rukiye Hanım)

Katılımcılardan biri çocuğu ile yaşayamadığı anları anlatırken, çocuğunun da aslında çekinik davrandığını, evde alzheimer yaşlı olduğu için arkadaşlarını eve getirmek

ve annesi ile tanıştırmak istemediğini ifade etmiştir. Bu durumda evde yaşlı hastaya bakım vermenin çocuğun psikolojisinde olumsuz bir yer edindiği ve arkadaşlarından bu durumu gizleme davranışına yöneldiği anlaşılmıştır.

> "Çocuğumla ilgilenemiyordum bir kere. Mesela ben şimdi çocuklara bakıyorum anneleriyle babalarıyla birlikte götürüyorlar getiriyorlar okula falan, ben onu hiç yapmadım, yapamadım daha doğrusu. Anca ne yapıyordum böyle veli toplantıları olduğunda falan ya da bi şey olduğunda, bir sorun falan olduğunda anca o zaman gidip geliyordum… Mesela çocuğum daha hiçbi arkadaşını getirmedi eve, evde yaşlılar gerçi ev pis miydi değildi de ama getirmek istemezdi. 'Babaannem, dedem var' diyip hani onların güya çok aile sorunları oluyor ya ondan mıdır nedir hiç getirmek istemezdi. Kaynanam olmasaydı hani arkadaşlarını tanırdım çocuğumun, bi arkadaşını tanımıyorum mesela sadece isim olarak biliyorum arkadaşlarını, öyle." (Sevgi Hanım)

Bazı katılımcılar da çocuklarından mahrum kaldıklarını belirtmişlerdir. Bir katılımcı hem eşi hem de kendisi kayınvalidesi ve kayınbabasının bakımı ile ilgilenirken çocuklarıyla vakit geçiremediğini, uzun süre onlardan ayrı kalabildiğini ve çocuklarının da annelerini göremedikleri için üzüldüklerini ifade etmiştir. Çözüm olarak ise çocuklarının bakımını bazı zamanlar başka bir aile üyesine devrettiği anlaşılmıştır.

> "Hani o zaman çocuklar da okula gidiyorlardı hani küçüklerdi ya yetiştiremiyordum yani zor bir süreç geçiyordu… Çocuklarım kızım daha yeni okula başlamıştı, okula götürüp getiremiyodum. Mesela arkadaşlarını binada vardı bakıyodum, o tek çantası ağırdı götürüyordu hani üzülüyodum. Hiç ilgilenemiyordum, bi ders gösteremiyodum, hiçbi yardımcı olamıyodum. Hani bir tarafta kayınbabam bi tarafta kaynanamdı. Yani zor bir süreç geçti o zaman ama şimdi hepsini başardık çok şükür… Ya ondan önce işte kayınbabam hastaydı, evde 2 hasta vardı ben sürekli hastanelerdeydim hani bu 4 yılda 2010-2014 arası anlatıyom sana şu an. Mesela kayınbabam alzheimer hastasıydı, kaynanam felçliydi. Sürekli hastanedeydim, eşim kayınbabamı götürürdü ben kaynanamı ambulans çağırırdım götürürdüm. Hani biz böyle sürekli hastanedeydik. Çocukları özlerdim, giderdim hani 2 ay bi hastanede yatardı Bahçelievler'de fizik görüyoduk hiç eve gelmezdim.

> Hani o kötü süreç çocukları özlüyordum, çocuklar geliyodu ağlıyodu gidemiyolardı işte 'anne biz seni çok özledik'… O zaman benim bi görümcem bekardı, daha evlenmemişti o bakıyodu. Görümcelerim de kalıyodu işte onlar yemek yapıp getiriyodu hem babasına bakıyodu hani eve getiriyolardı hem çocuklarıma. Çocuklar her ne kadar hala olsa da hani insanın annesi başka oluyo bi de çocuklarım bana çok düşkün olduğu için hani çok üzülüyodu, ayrı kaldığım için." (Ayşe Hanım)

Bazı katılımcılar ise bakım vermenin; çocuklarını olumsuz etkilememesi için fazladan çaba sarf ettiklerini, çocuklarını korumaya çalıştıklarını ve genelde çocukları dışarıdayken yaşlının ihtiyaçlarını giderdiklerini ifade etmişlerdir.

> "Çocuğum mu, çocuğum işte evde durmuyordu sürekli arkadaşlarıyla gidiyordu. Zaten sabah 7-8 gibi bunun hiç çocuğumun sabahçısı öğlencisi olmadı ilkokuldan beri sabah 7-8 gibi giderdi 4-5 e falan gelirdi. O zamana kadar zaten ben evleri falan, ihtiyaçları halletmiş olurdum işte yemeği yapardım. Ona ben çok fazla hissettirmemeye çalıştım her şeyi." (Sevgi Hanım)

> "İşine gelenleri aşağı yukarı paylaşıyolar kendi aralarında. Kabı kaşığı her şeyi. O pisliğin içinde bırakıyorlar kadını. Sonra ben getirdim ya kaynanamı her şeye rağmen tabi oğluma hiç bu olaylardan bahsetmemiştim mesela bak şimdi odadan çıktım mesela çocuğa anlatmadım." (Derya Hanım)

Bir katılımcı çocukları için böyle bir uğraş vermesinde, onların üzülmesini istememesinin ve çocuklarının sürekli kendisini düşünerek endişeleneceklerini farz ettiğinin etkisi olduğunu aşağıdaki şekilde ifade etmiştir:

> "Çok fazla böyle şikâyetçi olmadığım için, şikayet etmediğim için onlar *(çocukları)* çok fazla bilmiyorlar aslında bu kötü duygularımı açıkçası. Onlara sürekli hani hep olumlu gösterdim kendimi, hiç şikayet etmedim onlar etkilenmesinler diye ve onlar başarılı oldukça mutlu olmaya başladım… Çocuklarınla da tabi her şeyi paylaşmak istemiyosun. Çünkü onların da bir ailesi var, çocuğun çünkü bilmiyorum ben öyle düşündüğüm için belki çocuklarım da aynı annemin üzüntüsü benim üzüntüm. Çocuklarıma ben bu üzüntüyü sürekli söylemek istemem, onların kafalarını doldurmak istemem.

> ‘Annem yorgun şimdi, annem napıyor?’ düşüncesiyle kendi ailesine verimli olamaz. Bu sebepten de her şeyini paylaşamıyosun ama yabancı bir kişiyle paylaşmak o zaten senin orda anlat dinler çeker gider. Yakın arkadaşınızla da paylaşamıyosunuz, aaa işte bi kayınvalidesine bakıyo ama laf söylüyo falan olur. O yüzden ben asla kimseyle olumsuz olarak hiçbir şeyimi paylaşmak, paylaşma taraftarı da hiçbir zaman olmadım, yapmam da.” (Esma Hanım)

4.4.2.2. Bakım Vermenin Ailedeki Bakım Verene Etkisi

Bakım verme, bakım veren bireyi pek çok yönden etkilemektedir. Fiziksel, biyolojik, psikolojik ve sosyal anlamda bakım veren birçok zorluk yaşayabilmektedir. Bununla beraber manevi ve insani anlamda da bakım vermenin bireye olumlu etkileri olabilmektedir. Ancak araştırmanın amacına bağlı kalınması için bu başlık altında, bakım verenin kişisel anlamda bakım vermekten etkilendiği unsurlar değil, bakım veren üzerinden ailesinin de etkilendiği bilgi ve bulgulara yer verilecektir.

Araştırma sonucunda edinilen bilgiler doğrultusunda katılımcıların bakım verme sonrasında kişilik özelliklerinde değişmelerin meydana geldiği anlaşılmıştır. Birçok katılımcı bakım vermeye başladıktan sonra daha öfkeli ve sabırsız olduklarını, öfkelerini diğer aile üyelerine de yansıttıklarını ifade etmişlerdir. Dolayısıyla kişilik özelliklerindeki bu değişim, katılımcıların ailelerini etkileyen bir unsur haline dönüşmüştür.

Katılımcılardan biri yaşadığı öfke halini ve diğer aile üyeleri ile iletişiminde bu öfkenin etkili olduğunu bakım vermeye başlamadan önceki hali ile karşılaştırarak anlatmıştır. Bu durumda temel etkenin diğer aile üyelerinin, yaşlının bakımı konusunda katılımcıya çok müdahale etmelerinin ve yapılacak veya yapılmayacak şeyler konusunda katılımcı ile münakaşa yaşamalarının olduğu tespit edilmiştir.

> “Çok bir şey oldu bende. Hani diyelim ki kötülüğüne bir şey kötü konuştu mu, hani eskiden ‘aman günahtır. Kalbi kırılmasın.’ Ama şimdi öyle bir şey yapmıyorum. Çat hatasını suratına vuruyorum. Bu kötü bir alışkanlık oldu bende. İşte annemin hastalığından sonra böyle sabırsız oldum yani her insanın gönlü olmasın şey gönlü kırılmasın, kalbini kırmayayım gelirdi karışırlardı ya bir şey olmaz bir şey olmaz ama şimdi öyle bir şey yok bende, değiştim ben. Sanki öbür sabırlı Rukiye’yi götürüp çöpe attılar yeni bir Rukiye getirdiler eve. Hani Rukiye eskiden göz yumuyordu, kapatıyordu kim ne derse ya bana ya eşime. Yani geldi

> burda işte durup bir şeye karıştıklarında olsun büyüktür bir şey olmaz, hatadır, hatasız kul olmaz. Ama baktım ki hep tepeme çıkıyorlar ama Rukiye'nin dili çıktı, Rukiye değişti. Hastayı ben çekiyorum o yüzden sinirli oldum." (Rukiye Hanım)

Bir diğer katılımcı ise bakım verme kaynaklı tükenmişlik yaşadığını, yorgun hissettiğini ifade etmiştir. Bu tükenmişliğin ve yorgunluğun; katılımcının diğer aile üyelerine karşı tahammülünü azalttığı, onların istek ve ihtiyaçlarını karşılama konusunda çekinik olmasına sebep olduğu ve sessiz bir ev ortamı istemesine yol açtığı öğrenilmiştir. Dolayısıyla katılımcının tüm gününü beraber geçirdiği yaşlıya bakım vermesinden dolayı oluşan öfkesini, bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde ailesine yansıttığı anlaşılmıştır:

> "Düşünsene sen, karşısında sürekli biri aynı şeyleri söyleyip duruyo, aynı şeyleri söyleyip duruyo. Yani gafan şişiyo, ister istemez şişiyo. Ben böyle yorulduğumda, sıkıldığımda istiyom ki, benden hiçbi şey istemesinler. Herkes kendi işini yapsın. Ben yoksa çok sinirleniyom. Çünkü ben akşama kadar yoruluyom bi de kaynanayla ilgileniyom. Zaten o kişiye bakmak başlı başına zor bir şey. Onun yemeğini yedir, tuvaletine götür, bazen batırıyo üstünü başını tuvalette falan neyse onları değiştir, bunlar çok zor. Hem güç isteyen hem sabır isteyen şeyler. O yüzden geldiler mi herkes sessiz sakin olacak. Benim üstüme fazla gelinmeyecek." (Sevgi Hanım)

Bir diğer katılımcı da benzer şekilde, akşam saatlerinde yaşlı uyuduğu zaman aile üyelerinin sessiz olduklarını, kimsenin kimseyle iletişim kuracak gücü kendinde bulamadığını belirtmiştir:

> "Babaannem uyuduğu zaman herkesin gözüne bakıyorsunuz herkeste bi tükenmişlik herkes yatsam uyusam derdinde mesela. *(Bakım vermeselerdi)* En azından o tükenmişliği gözlerimizde görmezdiniz, daha huzurlu olabilirdi her şey." (Yaren Hanım)

Benzer şekilde Berrak Hanım da bakım verme kaynaklı tahammül düzeyinin azaldığını ve bunun diğer aile üyeleri ile ilişkilerinde öfkeli olmaya sebep olduğunu belirtmiştir. Katılımcı bakım vermenin hem kendisine hem ailesine olan bu olumsuz etkisini en az düzeye indirmek için yaşlının yalnızca temel ihtiyaçlarını karşılamakla yetindiğini ve yaşlı ile daha fazla iletişim kurmaktan kaçındığını ifade etmiştir:

> "Yani şöyle, insanlar bir süre sonra tahammül kalmayınca ister istemez tepkimizi yani bağırarak vermek zorunda kalıyoruz. Kızgınlık boyutuna ulaşabiliyo öyle söyleyeyim. Çünkü istekleri temel ihtiyaçlar dışına çıkınca insanı sinirlendirebiliyo gerçekten hani. O yüzden ben genel olarak ihtiyaçlarını karşılarım onun dışında gerçekten kulaklarımı kapatırım, duymuyorum." (Berrak Hanım)

Öfke problemi yaşayan katılımcılardan biri de, otizmli kızı ve yaşlı kayınvalidesi ile ilgilenmekten yorulduğunu ve bu durumun öfkeli bir kişiliğe sahip olmasına sebebiyet verdiğini ifade etmiştir. Öfkesini diğer aile üyelerine de yansıtabildiği anlaşılmıştır.

> "Ben aslında çok sakin bir insandım dışardan öyle görünmüyosam da artık ben de böyle sinirliyim. Neden? Gerçekten yani kızım doğduktan sonra benim sakinliğim biraz, ben değiştim ister istemez. Çevre de değiştirdi yaşadıklarım olaylar da değiştirdi her şey hep beni değiştirdi. Bu kayınvalidemin durumu da. Şimdi açıkçası ben bazen sinirleniyorum, bazen gerçekten niye sinirleniyorum? Kaldıramıyom, ikisi birden ağır geliyor. Hani kızım benim normal bir çocuk olsaydı, evde 12 yaşında bir genç kız olurdu şimdi ama öyle değil şu an kızım hala bir çocuk gibi mesela, 5 yaşındaki bir çocuk kadar aklımız var. O yüzden ikisini bazen hakikaten kaldıramıyom. Ya daha böyle sinirli oluyorum ben ya mesela o da elimde değil. Olmak istediğim için değil ya bi bakıyorum çok sinirliyim, asabiyim bi bakıyorum diyorum ki 'ben neden bu kadar sinirliyorum ki Allah var yukarda korkmuyor musun?' diyorum. Evdekilere bağırıyorum çağırıyorum bazen. Öyle." (Hülya Hanım)

Katılımcıların bakım vermeden sonra öfkeli bir kişiliğe sahip olmaları, yaşlı aile üyelerine karşı tavır ve tutumlarını da değiştirmektedir. Bu bağlamda katılımcıların yaşlıya bağırabildikleri ve onunla iletişim problemi yaşayabildikleri görülmüştür.

> "Mesela meyvesini veriyorum, geciktiği zaman 'niye meyvemi getirmedin işte meyve vermedin de ondan sonra işte hiçbi yedirmiyorsun.' diyo. Yemek konusunda çok sıkıntı, bağırıyo veyahutta her yere giderken kapıyı açtığım anda bile hep ona nereye gittiğimi söyliycem. Her şeyi merak ediyo, 'ne yaptın ne ettin, ne yemek yaptın işte nereye gittin, kim geldi, kimle konuştun?' Sürekli ama bunu söylerken de böyle kibar falan da söylemiyo, benim böyle konuştuğum

> gibi değil bağıra bağıra söylüyo. Yani resmen eski kaynanalardan diyim ben size. Yani sinirleniyorum böyle olunca. 'Of anne yeter artık' diyorum. 'Geldim ya işte 5 dakka geç kaldım, işim vardı. Ya telefonda konuşuyodum işim vardı. Yani tuvalette de olabilirsin, her şey olabilir. Namaz kılıyor olabilirsin ya 5 dakka geciktirmeyle ne olacak falan.' Sinirleniyorum ben de tabi." (Esma Hanım)

> "İletişim alanında çok zorlanıyorum babamla. Çok şey detaycı, çok ayrıntılara çok saçma sapan yerlere takılıyo. Yani mesela yatağını her gün farklı şekilde yapıyoruz. Tamam rahat edemiyo ben onu anlıyorum ama yani yapan için de biraz zor oluyo. Her gün farklı bi yatak modeli yapıyoruz. Salonda yatıyo kendi yatak odasında yatamıyo, rahat edemiyo hani o sürekli bi şey yapıp memnun edemeyince insanın konuşası gelmiyo onunla, bıkkınlık oluyo." (Pelin Hanım)

4.4.3. Bakım Vermenin Ailedeki İlişkilere Etkisi

Bakım vermenin aileye etkilerinin incelenmesinde son kategori aile üyeleri arasındaki ilişkinin ele alınmasıdır. Aile üyeleri arasındaki ilişkinin değerlendirilmesi sonucunda 3 temel başlık elde edilmiştir. Bu başlık altında geniş aile üyeleri arasındaki ilişki, eşler arasındaki ilişki ve yaşlı ile bakım veren ilişkisi ele alınmıştır.

4.4.3.1. Geniş Aile Üyeleri Arasındaki İlişki

4.4.3.1.1. Geniş Aile Üyeleri Arasında Tartışma Yaşanması

Aile içindeki iletişim ve ilişkiler oldukça değişken yapıya sahiptir. Öyle ki bazı zamanlarda tek bir söz veya olay üyeler arasındaki ilişkinin seyrini değiştirebilmektedir. Araştırma sonucunda da bakım veren bir aile olmanın, geniş aile ilişkilerini olumsuz etkileyebildiği görülmüştür. Ailelerde yaşanan problemlerin daha çok yaşlının evlatları arasında meydana geldiği ve çoğunlukla bakım verecek kişinin kim olacağına karar vermekten kaynaklandığı anlaşılmıştır. Bu durum sonucunda geniş aile üyeleri arasında kopukluklar meydana gelebilmekte, aile yapısı tahrip olabilmektedir.

> "Eşimin ailesiyle de valla ne oğlunu ne kızını hiçbirini görmek istemiyordum ne gelsinler istiyordum ne de ben gitmek istiyordum. Eşim de gidip gelmezdi *(onlarla),* aynı benim gibiydi." (Sevgi Hanım)

> "Baktığın zaman ailede çatışmalar çok fazla. Görümcelerle ya küsler ya da aile içersinde kimler varsa birbiriyle kavgalı yani aşamıyolar insanlar." (Esma Hanım)

> "Aslında biz mükemmel örnek teşkil eden bir aileydik sonra ne olduysa. Zaten insan eti insana ağır mı geliyo herhalde, bilmiyorum. Annemin rahatsızlığından dolayı sonrası böyle kırılmalar oldu. Herkes birbiriyle işte mesela konuşuyo, şöyle olur böyle olur diye falan. Böyle bi nasıl diyim gruplaşmalar oldu. Bi kardeşim öbürünü, öbürü öbürüyle falan filan. Onun dışında başımıza mesela annem yoğun bakıma düştüğünde hemen hepsi burdaydılar, aynı akşamda. Öyle sadece sorumluluk almıyorlar açıkçası." (Müge Hanım)

Katılımcılardan biri aynı şehirde yaşadığı kaynı ve eltisi farklı bir ile taşınmak istediğinde tepki gösterdiğini belirtmiştir. Katılımcının sürekli bakım desteği göremese de akut bir problem olduğunda eltisinin ve kaynının desteğini görebildiği ancak söz konusu akrabaları farklı bir şehre taşındığında bu desteği göremeyeceği anlaşılmıştır. Katılımcı yaşadıkları tartışmayı şu şekilde anlatmıştır:

> "Geçen gün kaynım, burdaki kaynım dedi ki 'ben memlekete taşınıcam, bizimkiler yavaş yavaş memlekete gidiyorlar burdakiler.' Dedim ki 'bak eğer' dedim 'Bolu'ya taşınırsanız burda ben tek kalıcam. Kızlar zaten bakmıyor. Ama ben bakamam.' 'A tabi ki canım öyle' dedi. Bak eltim 'tabi ya tamamen sana bırakmayız. Zaten çocuğun da var hani.' Ay anlayış gösterdi aradan 1 hafta geçti geçen hafta cumartesi kahvaltı ediyoruz kayınvalidemle. Kaynım geldi oturdu çay içti bizimle beraber. Sonra dedi ki bana 'ben şöyle düşündüm.' dedi 'ben' dedi 'Bolu'ya taşınırsam anamı işte 4 ay sen bakıcan 4 ay ben bakıcam, 4 ay da o büyük abimiz bakıcak.' O ben de ordan hemen çok sinirlendim eşimden önce ben atladım hemen. Çünkü artık öyle dolmuşum ki 'sen' dedim 'nereye bana bırakıyorsun artık? Yani kusura bakmayın kolay değil yani ananıza bakmak. Hani istemediğimden değil ama kusura bakma taşınıcaksan anneni de götür.' dedim. 'Orda kızı var' dedim 'diğer oğlu da var e sende gidiyon, e 3 kardeş olcaksınız. Aranızda ha ablana bırakırsın bırakmazsın ayrı. 2 kardeş orda bakarsınız' dedim. Zaten bi de dedim ya kadında o kadar üzülüyorum ki kadının yanında tartışıyo bizimle." (Hülya Hanım)

Duygu Hanım da anneannesinin bakımı ve onunla ilgilenilmesi konusunda dayısı ile tartıştığını anlatmıştır. Duygu Hanımın evdeki bipolar bozukluğu olan yeğenlerinin kriz döneminde anneannesi ile tartışma yaşadığı, bu sırada olayların polise intikal ettiği, Duygu Hanımın o anki tükenmişlik ve çözümsüzlük psikolojisiyle anneannesini kendisinden birkaç sokak ileride yaşayan dayısına göndermek istediği öğrenilmiştir. Ancak dayısının anneannesiyle ve yaşanan problemle ilgilenmediği, bu nedenle Duygu Hanım ile aralarında büyük ölçekli bir tartışmanın yaşandığı, dayısının Duygu Hanıma fiziksel zarar verme girişiminde bulunduğu belirlenmiştir. Duygu Hanım başlarından geçen olayı anlatımda bazı kopuşlar yaşayarak şu şekilde açıklamıştır:

> "Geçen sene (iç çekiyor) evde tartıştık. İşte çocukların atak zamanı oldu mu baya bi rezillik çekiyoruz. O da annelerine küfretti 'ananem işte yok şöyle, yok böyle' tabi olay, tartıştık. Ondan sonra ananem yok bağırıyor, işte çıktı şurda polis çağırıyo şey, Allahım Ya Rabbim neyse polis geldi. Onu aradı, geldi. Ondan sonra Allah bi şey yaptı. Geldi işte burda bi şey söyledi. O esnada ben de işte dedim 'Allah belanı versin, lanet olsun size.' Ondan sonra şurda kalktı bana vurmaya kalktı falan sonra o ara dayım içerdeydi yetişti. İşte kapıyı falan 'yav diyorum bırak, bırak vursun. Yav bırak vursun.'
>
> - Dayınız değil mi?
>
> Büyük olan evet, büyük dayım. Hı hı. 'Vursun. Gidip şikâyetçi olmazsam ş****sizim' dedim. 'Yav bırak vursun, istediği darpı yapabilir. Neyle korkutuyosun sen?' Ondan sonra geldi, ananem ondan sonra gitti, arabayla burda yani. 'Yav anne sen ne biçim insansın, dilini kapat, çeneni kapat, sana otur demiyo muyum, sen niye rahat durmuyosun.' Ondan sonra attı arabadan ananemi, geri çıktı gitti.
>
> - Neden üzerinize yürüdü?
>
> Ben şimdi, aslında ben suçlu değilim. Ben insan gibi dedim ki 'dayı ananem çıktı caddede bağırıyor, nolur dedim sen gel, al gerekirse beş dakka dolaştır, getir. Nolur' dedim, 'rezil olduk.' Yav zaten şunlar, karşı komşumuz tellak, Allah razı olsun (gülüyor). Bağırıyor, yav yok hiç bi şey yok yani. Neymiş evden çıkıcakmış dışarı. Yav nereye gidiyosun, nereye gidiyosun? Dayım da dedi 'X'i arıyım gelsin.' Yalvarıyorum 'dayı gel', yok beyzademiz. Tabi ben bu sefer çıldırdım.

> Ondan sonra polise dedim ‘kardeşim bunlarla baş edemiyorum, bu bunun’ dedim ‘annesi. Alsın’ dedim ‘annesini ona teslim edin, götürsün.’ Şurama geldi ya. Ondan sonra neyse hadi ordan geldi bu sefer öyle dedim diye bana saldırdı, bana saldırdı dayım. Ordan işte küçük dayım fırlayınca kapı şey yaptı. Ben diyorum ‘ya bırak.’ Ben küçük dayımın arkasındayım o öbür tarafta önde kapıyı basıyo şurda. ‘Yav diyorum bırak.’ Dış kapının dibindeyiz. ‘Bırak, vursun. Vursun bakalım ne oluyo? Bu saatten sonra olucak olsun.’ Ondan sonra ananem, polis gitti. Ananem arabada onlarlaydı. Sonra dayım ananemi de attı kapıya gitti.” (Duygu Hanım)

Kardeşler arasında yaşanan problem alanlarından bir diğeri de yaşlının maaşı ve evde bakım maaşı olarak belirlenmiştir. Katılımcılardan biri, annesine bakım verdiği için iş yaşamından ayrıldığını, evde bakım maaşı alsa da bu ücret miktarının ihtiyaçlarını karşılamaya yetmediğini, kardeşlerinden bakım desteğinden ziyade maddi destek beklediğini fakat bu isteğine herhangi bir karşılık bulamadığını ifade etmiştir. Bu sebepten dolayı ablası ile tartıştığını ve ilişkilerinin tamamen koptuğunu aktarmıştır:

> “Ben de çok kızgınım ablama. Görüşmek istemiyorum, konuşmuyorum da. Neden konuşmuyorum, çünkü bu sadece benim annem değildi. Tamam vermeyebilirim size, bakmayabilirsiniz ama siz çalışıyosunuz para kazanıyosunuz. Ben evde devletin verdiği bir avuç, şu anda 1.500 oldu herhalde, bakalım artıcaktı bir buçuk (1.500) olacak, onlan ona bakıyorum. Ama çalışırken daha fazla kazanıyodum. Çünkü her gün işe gidiyodum. Ama şu anda ikiniz para kazanıyosunuz. Destek olmuyosunuz. Parasında da değilim ama… Ben muhatap olmadım onunla ama tabi bana kızdı. Beni tehdit etmeye başladı. İşte oturduğum ev, baba evi ya. Üste abim oturur ya o da ortak. ‘Ordan atcam seni, yıkcam.’ Haber gönderiyo ama yüzüme gelip bi şey söylemiyo.” (Burçak Hanım)

Bir diğer katılımcı ise yine maddi sebeplerden dolayı amcaları ile problem yaşadığını dile getirmiştir. Babaannesine bakım veren katılımcının babaannesinin maaşının bakım vermeyen aile üyeleri tarafından kullanıldığı, katılımcının bu durumdan hoşnut olmadığı, hangi aile yaşlıya bakım veriyorsa yaşlının maaşının o ailenin kontrolünde olması gerektiğini düşündüğü anlaşılmıştır. Katılımcı bu düşüncesini geniş

aile üyeleri ile paylaştığında çatışma yaşadıklarını, amcalarının kendisi ile iletişim kurmadıklarını açıklamıştır:

> "Babaannemin eşinden aldığı bir aylık var, dedem demir yolu emeklisiydi. Bu yüzden aylığını alıyo babaannem. Mesela babaannemin bakımını biz sağlıyoruz o yüzden mesela parasını bizim almamız gerekirken mesela babaannem gidiyo işte torunlarına veriyo parasını ya da onlar arıyolar 'bize şu kadar para lazım, şu kadar para at.' Ya da mesela kurbanlarda falan kurban dağıttığı zaman 'babaannem kurbanını bize ver' gibi ithamlarda bulunuyorlar. Bu sefer ben açık olarak kendimi ve ailemi savunarak tabi ki de hani 'madem öyleyse sizlerin de bakabileceğini, kimin yanında duruyorsa bakımını ya da parasını onların yiyebileceğini' işte bu şekilde ifadeler ediyorum. Onlar babaannemin çok fazla bakımını üstlenmek istemiyolar. 'Bakın' dedik, fakat dile getirdiğimiz zaman aile içinde bir çatışma oldu, söz konusu oldu. Hani 'neden bakmıyosunuz? Annnemi yerinden oynatmak istemiyoruz, annem sizin yanınızda mutlu gibi' ifadeler kullandılar.
>
> - Nasıl karşılanıyor peki sizin bu ifadeleriniz?
>
> Çok fazla olumlu karşılanmıyor açıkçası (gülüyor). Tepkiye falan neden oluyo. Benimle şu an hiçbiri görüşmüyo. Amcalarım falan benimle görüşmüyor. Hani eskisi gibi değiller. Normalde amcalarım beni çok severlerdi ama artık sevmiyolar (gülüyor) diyebilirim." (Yaren Hanım)

4.4.3.1.2. Aile Üyelerinin Birlikte Vakit Geçirememesi

Araştırma sonucunda bakım vermenin aile üyeleri arasındaki iletişimin azalmasına yol açtığı, üyelerin gerek bakım verme yorgunluğundan gerekse de bakım verme ile meşgul olmalarından kaynaklı diğer aile üyelerine vakit ayıramadıkları ve ailece herhangi bir etkinlikte yer almakta zorlandıkları belirlenmiştir. Bu durumun aile birliği ve beraberliği açısından bir risk unsuru olduğu, üyeler arası paylaşımın azalması ile aile içi huzurun tahrip olabileceği düşünülmektedir.

Aile üyeleri arasındaki iletişim incelendiğinde, katılımcıların çekirdek ve geniş aile temelinde açıklamalar yaptıkları, örnekler verdikleri görülmektedir. Birlikte vakit geçirememe temasında ele alınması için çekirdek aileye dair açıklamalar da bu başlık

altında sunulmuştur. Çekirdek aile içinde iletişimin azalması, anne-baba-çocuklar arasındaki iletişime işaret ederken; geniş aile içinde iletişimin azalması ise daha çok kardeşler ve akrabalar arasındaki iletişime işaret etmektedir. Bu nedenle aile üyeleri arasındaki iletişimin azalması kapsamında ilk olarak çekirdek aile üyeleri incelenecek ardından geniş aile üyeleri arasındaki iletişime geçilecektir.

Çekirdek aile üyeleri arasındaki iletişimin azalması, genellikle yaşlının bakım ihtiyaçlarının karşılanması sonucu oluşan yorgunluk ve tahammülsüzlükten kaynaklamaktadır. Bununla beraber katılımcılar, sürekli bakım verme ile meşgul oldukları için aileleri ile birlikte vakit geçiremediklerini, birlikte faaliyetler düzenleyemediklerini, bu nedenle yapılan aktivitelerde bir üyenin her daim eksik olduğunu belirtmişlerdir. Berrak Hanım ailelerinde var olan bu durumu şu şekilde açıklamış ve eğer ailecek vakit geçirebilselerdi, aile ilişkilerinin daha iyi olabileceğini düşündüğünü eklemiştir:

> "Üçümüzün gitmesi gereken bir yer oluyo diyorum 'hani amcamlara söyleyelim, onlar biz gelene kadar yapsınlar.' Annem 'yok öyle olmaz' diyo. Hani onların bu düşüncelerini de anlayamıyorum. Sanırım en büyük şeyimiz vakit yani, zaman açıkçası. O zamanımız yok kendimize ayırabileceğimiz bi vaktimiz hani ailecek vakit geçirebileceğimiz bi şeyimiz yok, bir araya gelebileceğimiz. En büyük şey bu bence… Ben kendimi bildim bileli diyeyim yani babaannem bizde olduğundan beri mesela biz hiç ailecek bir yere gidemedik. Ya benim evde olmam gerekiyodu ya da annemin, babamın evde olması gerekiyordu. Hani bir kişinin muhakkak evde durması gerekiyordu, babaannemin ihtiyaçlarının karşılanması için… O zamanımız yok kendimize ayırabileceğimiz bi vaktimiz hani ailecek vakit geçirebileceğimiz bi şeyimiz yok, bir araya gelebileceğimiz… Biraz daha kendimize vakit ayırma ihtiyacı olabiliyo belki ailecek daha fazla vakit geçirebilseydik, belki bir şeyler daha farklı olabilirdi." (Berrak Hanım)

Çekirdek ailesi ile birlikte yeterli kadar vakit geçiremediğini düşünen katılımcılardan bazıları da genelde yaşlı odaklı planlamalar yaptıklarını, bu plana bazen yaşlıyı da dahil edebildiklerini ancak böyle olunca da çekirdek aileleri ile kendilerine özel bir alanın kalmadığını düşündüklerini ifade etmişlerdir:

> "Ya en basitinden düğüne gidiyosun hani o kayınvaliden de yanında. O yaşlı kadın da evet ya tabi ki de aktif yaşam önemli, onların da aktif olarak yanında olması gerekiyo ama bi bakıyosunuz o da yanınızda. Hani bunu bakım veren olarak düşündüğünüz zaman hiçbi şeyiniz yok. Hani diyosunuz ki annem mesela diyo ki 'eltilerime bakıyorum hepsi geziyo, tozuyo, eğleniyo işte kızının yanına gidiyo.' Mesela biz burdan Ankara'ya abimin yanına gidemiyoruz, annem gidemiyo, babam gidemiyor. Niye? Babaannem var gezemiyoruz. Niye? Bakım verenin gezme hakkı yok mesela." (Yaren Hanım)

> "Çocuklarımla ilgili olsun, mesela yaz olduğunda şuraya gidelim buraya gidelim, bi şeyler yapalım istiyolar. Onu bırakamıyorum yani… İlk önce gündemde hala oluyo. Ona göre planlar yapılıyo." (Zeynep Hanım)

Diğer bir katılımcı da kendisinden farklı evlerde yaşayan çocuklarının yanına, kayınvalidesine bakım verdiği için gidemediğini, çocukları ile görüşemediklerini ve bununla beraber kendini ihmal edecek düzeyde evden ayrılamadığını ifade etmiştir:

> "Çocuklarıma gidip gelemiyorum bırakamıyorum kayınvalidemi veya kimseye de gidemiyorum. İnan ki çarşıya bile. Bi şey alıcam dün gözlük alıcam yakın gözlüğü almam gerekiyor gözlerim çok kötü oldu. Gittim artık daha eşim geldii saat dörtte de eşim gelene kadar bekledim o geldi de nefes nefese gittim de gözlüğümü alabildim. Yani bırakamıyorum anladın mı? Şimdi bıraksam evinde de yalnızdı ama vicdanım el vermiyor." (Derya Hanım)

Geniş aile ile vakit geçirme durumları incelendiğinde katılımcıların değindikleri bir diğer unsur kök aileleri ile vakit geçirememeleri, onlarla iletişim kuramamaları olmuştur. Bu kapsamdaki katılımcılardan biri hariç diğerlerinin tamamının evli oldukları ve kayınvalidelerine ya da kayınbabalarına bakım verdikleri için kök aileleri ile görüşemedikleri tespit edilmiştir. Bu durumun katılımcının hem sosyal destek sisteminde bir problem ortaya çıkardığı hem de kök ailesi ile iletişimsizliğe neden olduğu anlaşılmıştır.

> "Kendi ailemi, kendi ailemle o zaman zaten çok görüşemiyordum ki bunu bırakıp gidemiyordum onu götüremiyordum da. Yani herkesin evinin düzeni değişik. Bunun bi de tuvalet sorunu var ya o sebepten

> dolayı da daha çok götüremiyordum. Bırakıp da gidemiyordum. Daha yeni yeni hafta sonuna eşim olduğunda gidiyorum öyle 2 saat falan yani ailemle çok böyle gidip gelen biri değildim o zaman, gidemiyordum yani, şartlar uygun değildi." (Sevgi Hanım)

Esma Hanım da kayınvalidesine bakım vermeye başladığında anne ve babası ile birlikte vakit geçiremediğini, yakın geçmişte anne ve babasının Covid-19'dan dolayı vefat ettiğini ve onlarla birlikte geçiremediği vakitlerin üzüntüsünü yaşadığını, vicdan azabı çektiğini ifade etmiştir. Bu durumun katılımcının psikolojik sağlığına zarar verebildiği anlaşılmıştır:

> "Ben İstanbul'dan Esenköy'e gelin geldim, aileme mesela çok fazla ziyaret edemedim. Bayramlarım hep boş geçti, annem babamı annemi şimdi koronadan yeni kaybettim ben bi de. Şu an onun psikolojisiyle, vicdan azabını yaşıyorum ama yapabileceğim bir şey yoktu hani çok fazla vakit geçiremediğim için üzgünüm. Sadece işte yazdan yaza Esenköy'e tatil yapmaya geliyorlardı arada bi işte İstanbul'a gittiğim zaman onları ziyaret edebiliyorum. Başka türlü işte gidiyim kalayım, ailemle vakit geçiriyim yapamıyordum, bırakamıyodum. Bu konuda ben hakkaten psikolojik olarak bi ara çok etkilendim, çok üzgündüm." (Esma Hanım)

Bir diğer katılımcı da benzer şekilde yaşadığı şehirden farklı bir şehirde yaşayan babasının yatağa bağımlı olduğunu, halasına bakım verdiği için babasının ziyaretine gidemediğini ve onunla ilgilenemediğini aktarmıştır:

> "Mesela birine gitmek istediğin zaman gidemiyosun. Birine illa bırakmak gerekiyo. Birine bırakıcaksın, oğlum var evde mesela. Ama bez sorunu var şimdi. Bi yere gidemiyorum. Böyle kısıtlamalar yaşıyoruz. Babam da mesela benim ağır, o da yatağa düştü. O Sapanca'da mesela. Ona gidemiyorum. Telefonla görüşüyoruz." (Zeynep Hanım)

Görüldüğü üzere katılımcıların çoğu kendi istek ve iradeleri dışında geniş aile üyeleri ile görüşemediklerini, vakit geçiremediklerini, iletişim kuramadıklarını belirtmişlerdir. Ancak Müge Hanım bu iletişimsizliği kendisinin bilinçli bir şekilde tercih ettiğini ifade etmiştir. Müge Hanımın annesine bakım vermesinden dolayı yorgun hissettiği, sürekli annesi ile ilgilenmesinden dolayı kendisine özel bir an ve alan

oluşturmakta zorlandığı anlaşılmıştır. Bu nedenle boş bir vakit bulduğunda kardeşlerini arayıp onlarla konuşmak yerine kendisiyle baş başa kalmayı tercih ettiği görülmüştür. Katılımcı bu durumu şu şekilde aktarmıştır:

> "Yani evet, ilişiğim kesildi mesela vakit ayıramıyorum. Annemin işte mesela öğle arası uykusu var o süre içersinde benim hani kardeşlerimi arayabilir miyim? Evet, arayabilirim ama aramıyorum niye aramıyorum çünkü kendime ayırmak istiyorum o vakti hani geyik yaparak, muhabbet yaparak yani annemin ahvalini anlatacak hani onlarla da konuşursam. O yüzden o vakitte ayırmıyorum onlara. Eğer onlar talep ederlerse 'anneyle görüşmek istiyoruz' dediklerinde görüntülü evet açıyorum, görüştürüyorum onun dışında yok." (Müge Hanım)

Geniş aile üyeleri ile vakit geçiremeyen ve geçmişte özel bir gün için felç geçiren annesini, yaşlı babası ile evde yalnız bırakan bir katılımcı; bu deneyimin olumsuz sonuçlandığını, kendisi olmadığı için annesinin ihtiyaçlarının giderilemediğini ve o gün oldukça zorlandığını ifade etmiştir:

> "Ya herkes gibi hayat yaşıyamıyorsun ki sen en basiti şöyle bir şey oldu annem felçli, kuzenimin nikahı var Bursa'da. Sabahtan çıktık gittik eşimin abla dediği kayınpederlerin evin üstünde bir ablası var. Allah razı olsun sizden de ondan da ya bir piknik yapalım, bir çay içelim bir göl kenarı vardı onların orda gidelim. Gittik birkaç saat oturduk ve arabaya bastık geldik, gece saat 3 e geliyordu eve geldik bak sabahın köründe 5'te gittik ondan sonra bi geldim ki babam kapıyı açık bırakmış, annem çok özür dilerim tuvaletini yapmış her tarafa. Babam yorulmuş düşmüş hem onla hem onla ilgilen. Çocukları aldık çıktık dördümüz çıktık gittik. Ya biz her gün bunları böyle bıraksaydık bunlar böyle ne olurdu ve tekrar çıkardık, sildik, yıkadık, yatağın içini değiştik yatağına yatırdık hastayı." (Rukiye Hanım)

4.4.3.1.3. Geniş Aile Üyelerinin Beraberliğinin Sağlanması

Bakım vermenin aileyi her zaman olumsuz etkilemediği, aile üyelerinin bir arada olmasını sağladığı, üyelerin yaşlı için üzülseler de birlikte oldukları için bu durumdan şikayetçi olmadıkları belirlenmiştir. Dolayısıyla yaşlının bakıma ihtiyaç duyması ve aile üyelerinin yaşlı için bir takım hizmetler sunması; aile üyelerinin birbirleri ile daha fazla

vakit geçirmesini zorunlu kılmış, aile birlik ve beraberliğini düzenleyici bir unsur haline gelmiştir.

Ahmet Bey; babasının felç geçirmeden önce daha düzensiz bir hayatı olduğunu, uzun süre kendilerinden uzakta, memleketinde yaşadığını, aile üyeleri ile beraber olmadığını belirtmiştir. Ancak babası felç geçirdikten sonra babasının onlarla beraber olmaya mahkum olduğunu, ailenin bir arada olmasının artık zorunlu bir hale dönüştüğünü ve bunun kendileri için olumlu bir yön olduğunu aktarmıştır:

> "Aslına bakarsanız düzenimiz daha iyi oldu, babam şu an kendi istediklerini kafasının dikine hareketler yapamıyo. Daha huzurluyuz ona bakarsanız, yani onun açısından da daha iyi oldu. Yani felç olmak kötü bir şey belki ama bizimle beraber. Şu an bakımı daha iyi yemesi içmesi daha iyi. Şu an felçli olmasına rağmen eskiye göre çok çok daha iyi, sağlıklı besleniyor, düzeni daha iyi. Çünkü tek başına memlekete gidiyodu, tek başına bi adam ne kadar becerebilir? 8 sene adam yani gidip geliyodu ama 8 sene orda düzen kurmuştu yani bekar erkek ne kadar düzenli olabilir yani?" (Ahmet Bey)

Bir diğer katılımcı ise yaşlı ile beraber yaşadıkları ve ona bakım verdikleri için günlük rutinlerinde ailesi ile birlikte olabildiklerini ve bu rutinlerini yaşlı odaklı uyguladıklarını ifade etmiştir:

> "Biz zaten hep yanında oturuyoruz, yemeğimiz yanında yeriz, yanında kızım sürekli yatar, hani sohbet ederiz hani bir misafirimiz gelirse oturur. Hani şu an pandemiden dolayı kimse fazla almıyorum. Hani sürekli bizim hani başka bi hayatımız geçmiyo, sürekli kaynanamla hani hastamızın yanındayız. Hani onu evde odada tek bırakıp başka bi yerde oturup bi muhabbet çocuklarımla, eşimle öyle bir şey yok, neyimiz varsa hepimiz birimiz yani. Güzel oluyo." (Ayşe Hanım)

Funda Hanım ise, bakım vermeye başlamadan önce şehir dışında yaşadığı için yalnız olduğunu, kök ailesinin uzakta olduğunu ve birlikte olamadıklarını belirtmiştir. Ancak bakım vermeye başladıktan sonra İstanbul'a kök ailesinin yanına taşınmak durumunda kaldığını, böylelikle kök ailesinin yanında yer alabildiğini dile getirmiştir. Ayrıca, kendi doğup büyüdüğü mahallede yaşamaya başlamanın, aidiyet duygusunu hissetmesine neden olduğunu ifade etmiştir. Bu durumun hem katılımcının geniş

ailesinde bir aradalığın sağlanmasına katkı sunduğu hem de psikolojik olarak daha iyi bir hale bürünmesine destek olduğu anlaşılmıştır.

> "Çok da iyi oldu bizim için. Genel olarak aileme nasıl bir artısı oldu, hep bir aradayız ve ben birçok insanın aslında yükünü hafifletmiş oldum buraya gelerek. Ve hani sadece ananeme değil işte dediğim gibi hani gelenim gidenim çok fazla olduğu için abim çalışır, annem çalışır işte ablamı tanıyor musun bilmiyorum ama ablamla da yakın oldum. Ablam gelir mesela işte işi olur çocukları bırakır gider. O da okuyor şu an hala üniversite. O yüzden yani hani hem böyle bir arada olmak psikolojik olarak ve hani şey olarak hepimize çok iyi geldi… 8 aylık süreçte orda çok yalnızlık çektiğim için artıları olan bi durumun içine soktu beni. Çünkü gerçekten can sıkıntısı ve yalnızlık beni çok fazla zorluyodu artık son zamanlara doğru. Yani 5 yıl boyunca hiçbi çevre edinememiş bi insandım ben İznik'teyken. Ama burda zaten bu benim doğduğum mahalle, büyüdüğüm mahalle. İşte ben tekrar aynı yere geldim hani evlendikten sonra. Ve çevrem arkadaşlarım gerçi pandemiden dolayı hiç kimseyle görüşemesem de burda olduğumu bilmek, onlara yakın olmak, burda olduğumu bilmek bana çok fazla artılar verdi." (Funda Hanım)

4.4.3.2. Eşler Arasındaki İlişki

Hane içerisinde bakıma ihtiyaç duyan bir yaşlı ile birlikte yaşanması ve eşlerden birinin yaşlının ihtiyaçlarını karşılaması durumunda, eşler arası ilişkide problemler yaşanabilmektedir. Eşlerden özellikle birinin, birincil bakım veren olması ve gün boyu yaşlı ile ilgilenmesi eşi ile vakit geçirememesine, aralarındaki muhabbetin azalmasına, aynı evin içerisinde birbirleri ile görüşememelerine neden olabilmektedir.

Yapılan araştırma sonucunda da evli katılımcıların bakım vermelerinden dolayı eşleri ile aralarında uzaklaşmanın meydana geldiği, eşleri ile vakit geçiremedikleri belirlenmiştir. Bir katılımcı geçmişte eşi alzheimer kayınbabasının, kendisi de felçli kayınvalidesinin bakım ihtiyaçlarını karşıladığı için o dönem oldukça zorlandıklarını ifade etmiştir. Ancak kayınbabası vefat ettikten sonra bakım verilen yaşlı yalnızca kayınvalidesi olduğu için son 4 yıldır eşiyle daha rahat iletişim kurabildiğini ve bir ilişkilerinin ancak o zaman var olduğunu belirtmiştir:

> "Kayınbabam alzheimer hastası oldu ben sürekli hastanedeydim kayınbabamın yanında e kaynanam böyle oldu tamamen işler koptu… Vallahi eşimle diyom ya bu 4 yıldır ha o zaman eşimle bir şeyim yoktu yani ben sürekli kaynanamın yanındaydım o da sürekli ordaydı. Hani kaynanam hiç öyle çok hastaydı, hiç durmuyordu hiç yatmıyordu, 'Beni kaldırın indirin.' Yani bu 4 yıldır evli olduğumu bi yuvam olduğumu, hani bi yatak odam olduğunu biliyorum. Ha o zaman sürekli yani biz birbirimizi düzgün bulmuyoduk ki bi sohbet muhabbet edelim. Sürekli o babasıyla ben annesiyle uğraşıyodum." (Ayşe Hanım)

Bazı katılımcılar ise yakinen tanıdıkları başka bir bakım verenler üzerinden örnek vererek, bakım vermenin eşler arası problemlere nasıl yol açabildiğini örneklendirmişlerdir. Anlatılan örneklerden birinde; yaşlının bakım veren ile daha fazla vakit geçirmek istediği, bakım verenin eşi ile vakit geçirmesini engelleyici bir tutum benimsediği, bu nedenle eşin evi terk ettiği ve aile birlikteliğinin bozulduğu görülmektedir.

> "Adam sıkılıyo, karı şöyle annesi, kocasıyla yatmasına izin vermiyomuş. Hani anlatıyo, konuşuyoruz ya. Diyo ki 'izin vermiyo. Bazen annem diyo ki gel benlen yat' diyo, 'ranza var' diyo. Annemin odası karşılıklı. Yatırıyom şimdi gittim geçen gün doktora uyku ilacı istedim. Hani annem gece hiç uyumuyo diyo. Uyku ilacı doktora danıştım, demiş güvenebilirsin. 'Bir uyku ilacı verdi şimdi uyuyo' diyo. 'Ama eşim huzursuz oldu mu diyo, gidip köydeki evine tek başına kalıyo' diyo. İki kızı var onun da. 'Siz bakın anneme de, ben de kocamın yanına bi gidiim köye' dedim de. Yani merkezden o kadar uzak değil. Taksiyle çıkılıyor. 'Gidiyorum' diyo yani 'sorun yaratıyo' diyo. Hani 'istemiyo kocamla yatmamı' diyo. 'Gel benlen yat' diyo falan." (Burçak Hanım)

Bir diğer örnekte ise yaşlının, katılımcının ablasının evinde kaldığı sürede eniştesinin de gergin olduğu, eşi ile vakit geçirecek fırsatı bulamadığı belirtilmiştir:

> "Ben mesela ablamlar da ilk başlarda hani şey yapmıştık yani enişte şey olmuştu yani. Yani o da alıştığı ilgisinin kendinde eksikliğini hissettiriyordu yani. Çünkü sürekli evde bir gerginlik, hasta var. Bağıran çağıran, işte ondan sonra 'ah o oldu ah bu olmadı.' Kustu yok yaptı yapmadı. Anlatabildim mi? Sürekli gergin bir ortam olunca,

> eşi de ‘ya otur da şurda bana bir kahve getir. Kahve içelim’ diyemiyor, içemiyolar.” (Nilüfer Hanım)

Rukiye Hanım da eşi ile vakit geçirememesini, iletişim kuramamasını ve ilişkilerinin bozulmasını dile getirmiştir. Katılımcının annesi ve bakım verdiği diğer aile üyeleri ile birlikte yaşadığı, eşinin çoğu zaman üst katlarındaki dairede yaşadığı öğrenilmiştir. Dolayısıyla eşiyle aynı hanede dahi yaşayamadıkları, fiziken de aynı ortamda bulunamadıkları görülmüştür. Dolayısıyla fiziksel, psikolojik ve ilişkisel düzlemde eşler arasında uzaklaşmanın da meydana geldiği anlaşılmıştır.

> “Eşim üzüldüğümü anlıyo tabi ki, oluyo.
>
> - Siz anlatır mısınız, konuşur musunuz?
>
> O kadar çok zamanımız olmuyor ki be annem ayıplama beni de. Haliyle biz de etkileniyoruz (gülüyor). Ya bi yatağımızda bile 3 senedir, ondan önce gene idare ediyordu babam, 3 senedir ki hep burdayım ara ara çıkıyorum eşimin yanına (gülüyor).
>
> - Nasıl oldu sizce bu durum, ilişkinizi nasıl etkiledi?
>
> Zor oldu, tabi ki zor oldu ama idare etmek zorundayız… Yani en azından akşamdan, en azından beraber oturabiliyorduk, bir sorun olsa çözüyorduk, bir film izlersin, bir şey konuşursun, bir yere çıkarsın ama öyle bir sosyal yaşantımız kalmadı annemin hastalığından dolayı.” (Rukiye Hanım)

Benzer şekilde diğer katılımcı da sürekli yaşlı annesi ve babası ile ilgilenmesinden dolayı eşi ile yaşayabileceği muhtemel sorunu ifade etmiştir:

> “Eş, yani tabi ki annemgille her zaman tamam, belki bir gün yersin ama iki günde belki eşin kabul etmeyecek ya da birlikte evimizde yemek yemek istiycek.” (Gül Hanım)

Bazı durumlarda ise katılımcıların ikilem yaşadığı görülmüştür. Öyle ki bir katılımcı eşi ile aralarındaki ilişkiyi ve iletişimi ayrı ayrı ele almış; akşamları eşi işten eve döndüğünde, farklı gündemlerde eşi ile konuşmak istediğini, sürekli yaşlı ile geçen gününde değişiklik olmasını istediğini ifade etmiştir.

> "İletişim ne diyim ki, mesela eşim gelir bir günü söyleyeyim. Gelir işten yemek yenir ondan sonra oturur televizyona bakarız, 'naptın, ne ettin?' O kadar yani konuşma yok (gülüyor). Bu kadar.
>
> - Nasıl olsun isterdiniz? Tatmin ediyor mu sizi bu?
>
> Tabi ki de etmiyor yani böyle konuşmak, ben akşama kadar zaten kimseyle konuşmuyom etmiyom sürekli annesiyle başka bir konuşma ortamı olsun istemez miyim, isterim tabi ki de. Benimde kafam dağılsın, havam dağılsın onu istiyom o da olmuyor işte." (Sevgi Hanım)

Ancak bununla beraber bakım verme yorgunluğundan dolayı eşi ile iletişim kurma ve vakit geçirme noktasında çekinik olduğunu da ifade etmiştir. Daha önce eşi ile iletişim kur(a)madıklarını belirten katılımcı, bu iletişimsizliğin eşi ile aralarındaki ilişkiyi de ortadan kaldırdığını, birlikte yaşasalar da bir ilişkilerinin ol(a)madığını ifade etmiştir:

> "Eşimle, eşim de işte annesiyle babasıyla falan kötü olmak ister mi istemiyor tabi. Benim de yaşlı olunca tabi fazla ilgi gösteremiyon, kişiler kendisine, karı-koca olarak birbirlerine fazla ilgi göstremiyorlar, doğal olaraktan yani… Eşimle, eşimle ilişkim işte nasıl, ilişki olmuyor ki." (Sevgi Hanım)

Yaşlıya bakım vermeyle birlikte yaşlının kişilik özelliklerinin de eşler arasındaki ilişkiyi etkileyebildiği görülmüştür. Örneğin bir katılımcı, kayınvalidesinin felç geçirmeden ve yatağa bağımlı hale gelmeden önce de eşi ile arasındaki ilişkiye müdahale ettiğini ifade etmiştir. Kayınvalidesinin kıskaç bir yapıda olduğunu, katılımcının eşi ile yani oğlu ile ilişkisel olarak sağlıklı bir ayrılmayı gerçekleştiremediğini belirtmiştir. Bununla beraber katılımcının kayınvalidesi yatağa bağımlı hale geldiğinde de, kayınvalidesine bakım verdiği için eşi ile ilişkisinde uzaklaşmanın meydana geldiğini dile getirmiştir.

> "Ben eşimle biz zaten görücü usulü evlendik. Yani bir kitap yapsaydınız çok güzel olurdu aslında hayat kitabı olur. Çok küçük yaşta evlendim ve 3 kere gördüm, üçüncü de eşimle evlendim. Böyle bazı olaylar meselesinde oldu falan neyse, kayınvalidemin çok kıskanç olması ve böyle rahatsız olması eşimle benim aramda çok büyük kopukluklar oluşturdu. Zaten görücü usulüyle evlenmiştim, zaten bir sevgi, aşk evliliği yoktu. O bana aşık olabilirdi ama benim öyle duygum yoktu. Çocuklarım oldu sonra da hani bir türlü kayınvalidemin

> sağlığında kıskançlığı yüzünden bir bağ kuramadık. Hastalığından sonra da yine aynı aslında kayınvalidemin sürekli böyle X, eşimin ismi 'X', sürekli 'X, X' diyerek böyle şeyin içerisine hep aldı. Eşimle evet biraz şey olduk kayınvalidemin böyle olmasından sebep, bazı şeyler hep geride kaldı yani yapamadığımız birçok şey oldu, eksiklikler oldu. Hiçbi yere beraber gitmedik mesela bu sene içinde ya ben kalıyorum ya o kalıyo mesela. Bunlar da tabi ki bizi üzüyo. Bu yaşam olmamış olsaydı eşimle daha farklı olurdu ya, daha farklı olurdu. Çünkü eşim gerçekten iyi bir insan, kötü bir insan değil ama işte bazı problemler, hayatın içerisindeki bazı olumsuzluklar bazı şeyleri değiştiriyo insanı… Şurdan da mesela hep böyle evin içerisinde bir hasta var, ona bağımlı aynı kurulmuş bir robot gibisiniz öyle düşünün. Her gün aynı şeyi yapıyosunuz. O arada eşiniz geliyor, o arada sizin onunla ilgilenmeniz gerekiyor. Eğer sizin işiniz varsa, işinizle onun ilgilenmesi gerekiyor, sizin yemek hazırlamanız gerekiyo veyahutta başka bir şey yapmanız gerekiyo. Yani birlikte mesela oturup mutfakta bi yemek yapmak istersiniz, bi salata yapmak istersiniz bu olmuyo. Mesela bazen her zaman olmuyo. Mesela İstanbul'a gidip boğazda bir yemek yemek istersiniz ama yapamazsınız onu." (Esma Hanım)

Aynı katılımcı bazı zamanlar eşi ile birlikte vakit geçirme girişimlerinin olduğunu ifade etmiştir. Ancak bu süre zarfında da gündemlerinin ve muhabbet içeriklerinin kayınvalidesi olduğunu aktarmıştır. Dolayısıyla kayınvalidesi fiziksel olarak yanlarında olmasa da hem katılımcının hem de eşinin yaşlıyı düşünmekle meşgul oldukları, aralarında özel paylaşımların yapılamadığı, eşler arasındaki iletişimin yaşlı ile ilgili sohbetlerle kısıtlandığı anlaşılmıştır.

> "Bi yemeğe gidiyoruz atıyorum, gitmiyoruz değiliz gidiyoruz Yalova'ya diyelim. Orada 'ay kayınvalidem şimdi ne yiyecek' sürekli onu düşünmek zorundasınız. Veya da yediğiniz yemekten hak geçmesin diye ona alıp eve getirmek zorundasınız. Yani bir sürü zorunluluklarınız var. Sürekli eşim de işte 'anneme şunu alsam, annem patlayacak işte onu da götürsek.' Yani hayatımızın, beynimizin içinde sürekli. Gitmiyor anlatabiliyo muyum? Gitmiycek yani. Allah ömür verdiği sürece gitmiyor. Bu sefer konumuz ya o oluyo işte 'annen bugün naptı?' 'Şöyle yaptı böyle yaptı. Yara açılmış işte ona krem sürdüm. Bugün işte çok üzdü beni' falan hani 'ay çok üzdü beni' falan

> yapamıyorum ama böyle olduğu zaman şey söylemek zorundasın (gülüyor). Yani dediğim gibi böyle yani." (Esma Hanım)

Kişilik özellikleri bağlamında bakıldığında, bakım verenin kişiliğinde bakım verme kaynaklı yaşanan değişimler de eşler arasındaki ilişkiyi olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Zeynep Hanım, geçmiş zamanda babasına bakım verdikten sonra eşinin temizlik ve hijyen konusunda fazlasıyla hassas olduğunu dile getirmiştir. Bu durumun zaman zaman eşler arasında çatışma meydana getirdiği, katılımcıyı bunalttığı anlaşılmıştır.

> "Biraz da eşimde şey kaldı, titizlik. Şeysi çoğaldı. Devamlı böyle boğazını temizleme ihtiyacı, ellerini temizleme ihtiyacı bu babasının bakımından sonra bazı şeyler çoğaldı onda. Yani artık kızıyosunuz, 'yapma artık yeter, şey olcaksın' diye. Ama o artık bi şey kalmış. Huy edinmiş o onu… İlk başlarda kendi yemesi içmesi olduğu zamanlarda, biraz titizlik var demiştim ya, mesela aynı sofrada oturuyoduk o zaman. Şimdi önüne getirip koyuyorum. Yaşlılarda takma diş falan olayları var ya bu tarz şeylerde falan. Böyle onun tabağını falan ayrı koymamı istiyodu benden. Böyle titizlikler falan yapıyodu. Bunlar beni bunaltıyodu hani. İşte 'onu önüne koy.' O dişleriyle oynadığı zaman 'yapma' diyosun, bir 'tamam, yaşlıdır şey yapıyo unutuyo falan.' Beraber sofraya oturduğumuz dönemlerde o sorunu yaşamıştık yani… O karışma şeysi kalmış üstünde. Müdahale ediyo. Müdahale ediyo derken, yönlendirmeye çalışıyo ve çok irdeliyor bazen. Bu da bunaltıyo bazen insanı." (Zeynep Hanım)

Funda Hanım da anneannesine sürekli bakım vermeye başlamadan önce, dönem dönem yaşadığı şehirden İstanbul'a geldiğini, anneannesi ile birlikte kaldığını, bu zaman zarfında eşinin uzun süre İznik'te yalnız başına yaşadığını ve bu durumun hem eşini hem ilişkilerini olumsuz etkilediğini, aile düzenlerinin bozulduğunu dile getirmiştir.

> "Şey tabi ki benim buraya gelip burda kalmam eşime, çok zorlanmıştık. Yani hani kendi ailemi anlatıcak olursam hani şey demek istiyorum hani onu orda yalnız bırakmak sonuçta geliyor çalışıyor o da yoruluyor falan. Eve geliyor kurulu düzeni şeyi bozuluyor. Ben geliyorum bu sefer ne kadar kalacağım şeyi belli değil, işte ne zaman döneceğim belli değil falan. Yani tabi ki çok zorlandık. Hiç insanın

> düzenli bir hayatı olmuyordu. Herkes boş vaktinde ve elinden geldiği kadar anneannemle ilgilenmek durumunda kalıyordu. Ben işte dediğim gibi ailemden, eşim İznikli olduğu için yani yeri eliyordu bir aya yakın burda kalıyordum. Ondan sonra tekrar geri dönüyordum falan." (Funda Hanım)

Eşlerin arasındaki ilişkinin zarar gördüğü bir diğer nokta, eşlerin yaşlıya bakım verilmesinden dolayı sözel tartışma içerisine girmeleri olarak belirlenmiştir. Eşler arasındaki tartışmanın genellikle yaşlıya diğer aile üyelerinin bakım vermemesinden, yaşlı ile beraber yaşamaktan ve bakım veren olmayı istememekten kaynaklandığı görülmüştür.

> "Eşimle çok tartıştım 'onlar niye bakmıyor, niye yardımcı olmuyor?' En azından ben doktora ya da herhangi bir yere gideceğim olduğu zaman bunu rahatlıkla bırakmak istiyordum. Bunu mesela 1 gün bıraktım 2. güne düşünüyom doktora gittim mi. Mesela 'ne diyecek, tahlil isteyecek, bir şey isteyecek, mesela gene gitmen gerekecek, o.' Ben de kabul etmiyordum ilk zamanlar. Ben de öyle olunca gitmiyordum doktora da gitmiyordum, hiçbir şeyde yapmıyordum, sadece bununla oturuyordum." (Sevgi Hanım)

> "Kayınvalidem felç işte çok af edersiniz altını alacaksınız. Tek başıma gücün o zaman çok gencim o zamanlarda kaç 22-23 yaşlarında falanım yani. Çok heyecanlarım var, eğitimim yarıda kaldı bir taraftan sınavlara gidemedim, hiçbi şey, her şeyim yarım kalmıştı. Çocuklarımı düzgün yetiştiremiyordum, onlara ilgilenemiyodum. Bu sefer eşime sarmaya başladım hani yardımcı olmasını istedim o da çalışıyodu sabah gidiyodu akşam geliyodu. Ben 'kardeşlerine söyle gelsinler, hani maddi anlamda da çokta rahat bi durumda değiliz yani bakıcı tutsun.' diyodum." (Esma Hanım)

> "Bazen tartışma yaşıyoruz. Ya ben diyorum şöyle diyorum karşı taraf eltimlerden tarafa bazen bana karşı haksızlık yapıldığında ben de diyorum ki 'ya onlar' diyorum 'anlamıyorlar beni' diyorum. 'Benim çocuğum özel onlarınki sağlıklı biraz bana hani şey yapsınlar vicdan yapsınlar.' Bizim böyle tartışmalarımız." (Hülya Hanım)

> "Başta biraz şey yaptılar, niye işte bayanlar biraz daha bilmiyorum, eşler diyim biraz tepki gösterebiliyor ama sonradan alışıyorlar. Hani

düzen bozulduğu için belki ilk başta şey yapıyorlar, eski alışkın oldukları düzenden farklı oluyor.” (Ahmet Bey)

“Annemle babam arasında mesela bazı anlaşmazlıklar oldu. Çünkü babaannem sürekli bakımını sağlıyoruz ve sürekli sizin karşınızda size ‘sevmiyorum ama siz bana bakmak zorundasınız’ diyen bir insan var. Annemi sürekli aşağılar babaannem, pek sevmez annemi. Bu nedenle de işte annem ‘beni sevmiyo, ben bakıyorum. Neden bakmak zorundayım?’ Hani çünkü gerçekten babaannemin birazcık dili vardır. Dili çok sivridir, çok ağır sözler konuşur, çok ağır kelimeler söyler. Bu nedenle de annem babama karşı ‘neden biz üstleniyoruz bakımı hani bizde bakalım tamam ama diğerleri de baksın.’ Çünkü artık yaşı ilerledi bakımı zorlaştı artık hani tam bağımlı duruma gelmeye başladı. Bu nedenle artık ‘aya bindirelim’ gibi ifadeler kullanır bu yüzden arada anlaşmazlıklar çıkabiliyo. Annem zaten hani onlara karşı çok sessizdir hani genelde ‘aman susalım, ben susayım.’ Babama genelde annemin dili çıkar hani işte ‘kardeşlerine sen söyle’ der. Atıyorum annem diyo ki ‘ya bir kere de ben dışarı çıkayım işte arkadaşlarımla güne gideyim geleyim gezeyim işte şunu yapayım.’ Babam der ki işte yemeği annem yapacaktır tamamen ataerkil toplum yapısı düşüncesi, her şeyi annem yapıcak. Mesela babam su ister annem getirir bu şekildedir. Bu yüzden hani annem bir yere gitmesi demek babamın bütün elinin kolunun bağlanması demek. O yüzden nasıl desem annem hiçbir yere gidemiyo annem bu yüzden diyoki ‘hani en azından annenin suyunu oyunu buyunu sen var ben arkadaşlarımla güne gideyim, şunu yapıyım bunu yapıyım.’ Yapamıyo. Bu sefer ne oluyo ailede çatışma oluyo. Mesela annem şey diyo artık ‘benim mi annem, benim de annem var, ben kendi anneme bakmıyorum ya, sen de neden annene bakmıyosun? Hani bakımını sağlasana annenin. En azından bir şeyleriyle ilgilen tamam altını değiştiriyorsun tamam ama yani hani bak yani annenin bakımını da üstlen’ diyo mesela.” (Yaren Hanım)

Boşanmış bazı katılımcılar da yakınları üzerinden örnek vererek bakım vermenin eşler arasında tartışmaya yol açtığını, açabileceğini dile getirmişlerdir. Buna göre, eşler arası evlilik birlikteliğinin sonlanabileceği, yuvanın dağılabileceği öğrenilmiştir. Ayrıca bir diğer katılımcının, eşler arasındaki tartışma sebebinin maddi nedenlere

dayanabileceğini ve yaşlının maaşı olduğu takdirde eşler arasındaki sorunun ortadan kalkabileceğini düşündüğü anlaşılmıştır.

- "Neden bakmak istemiyor dayınız ve eşi?

> Kızgınlığından ben öyle düşünüyorum artık yani ne bileyim başka ne olabilir çünkü. (iç çekerek) Yani yok aslında, diyo ki o gelirse açık açık yazmıyo dayım, o *(yaşlı)* gelirse, karımla diyo napayım, yuvam mı bozulsun bu saatten sonra. Eşiyle geçinemiyolar çünkü o zaman." (Duygu Hanım)

> "Ya bazı eşler çok merhametli oluyo. Diyo ki mesela 'annen bakalım.' Ama bakınca da şöyle bi şeye, parasını da bekliyo. Yani şöyle diyo ki hani bi şeysi olsun da. Mesela kadını da çalışıyorsa bırakıp annesine bakcak. Misal ben kızımdan paylaşim, evlendi, çoluk çocuğu oldu. Çalışıyodu. Ama ben yatalak oldum, bana bakmak zorunda. Benim param yok. O eve bir katkım yok. Karısı da işten çıktı. Evine katkı sağlamıyo. Napıcak? Sıkıntı yaşıyacak. Parası olmayınca sıkıntı. Benim param yok, sıkıntı. Napsın? Huzursuzluk etçek. Geçinemeyince eşine sarkcak.. E *(maddi)* durumu çok iyi olur, gidersin onun yanına senlen ilgilenir." (Burçak Hanım)

Bazı durumlardaysa eşler arası ilişkinin, yaşlıya bakım vermeye başladıktan sonra daha iyi olduğu anlaşılmıştır. Yaşlının evladı olan eşin ki bu genelde erkek eş olmuştur, bakım veren eşe ki kadın eş olduğu belirlenmiştir, mahcup olduğu ve bu mahcubiyetinden dolayı minnettar davrandığı belirlenmiştir. Bu vesileyle eşler arasındaki muhabbetin artabildiği görülmüştür.

> "Daha güzel daha muhabbetimiz güzel oldu eşimle, daha güzel oldu. Çünkü hani hiç bana demedi onu yansıttı, ben kendi kendime derim hani annesine bakıyorum belki ondandır. Hani beni kırmaz, ne desem onu yapar." (Ayşe Hanım)

> "Israrla getirdiğim için kocam da memnun oldu hani eşim de çok sevindi mutlu oldu dua etti yani. Sadece hani daha mutlu... Hani o farkında yani eşim kayınvalideme baktığımın farkında yanii yaptıklarımı görüyor ediyor yani mutlu… Hani bana karşı mahçup oluyor yani. Ben de rahatsızım ya ona rağmen hani yapıyorum onun yaptıklarına rağmen yapıyorum ya." (Derya Hanım)

4.4.3.3. Yaşlı ve Bakım Veren Arasındaki İlişki

Bakım vermekten dolayı ailedeki yaşlı ve bakım veren arasındaki ilişki de olumlu veya olumsuz anlamda etkilenebilmektedir. Yapılan görüşmeler neticesinde katılımcıların bazılarının yaşlının bakıma ihtiyaç duymasından memnun oldukları anlaşılmıştır. Çünkü yaşlı bakıma ihtiyaç duyduğu için ya yaşlı-bakım veren ilişkisi daha iyi olmakta ya da yaşlının bakım verene zarar vermesi engellenmektedir.

Bakım vermeye başladıktan sonra yaşlı ile ilişkilerinin güçlendiğini ve anneannesine bakım vermeseydi ilişkilerinin daha zayıf olacağını söyleyen Funda Hanımın ifadeleri şu şekildedir:

- "Peki ananeniz bu durumda olmasaydı, siz ona bakım veriyo olmasaydınız hayatınızda neler değişirdi?

> Benim ananemle bağım bu kadar yakın olmazdı. Neden? Çünkü zaten İznik'te yaşadığım için geldiğimde sadece ablamı ve annemi görebiliyodum. Abimle bile çok sık görüşemiyodum. Ananemin yani aylar oluyodu görmüyodum. Ben üniversitede de orda olduğum için çok uzun süre İznik'te kaldım aslında bi 10 seneye yakın falan İznik'te yaşadım. O yüzden hani böyle şeydim, ananemle çok şey değildim, bayramdan bayrama ananemle görüşüyodum." (Funda Hanım)

Ahmet Bey; babası felç geçirmeden önce onunla nadiren konuşabildiklerini, ilişkilerinin kopuk olduğunu ve babasının başka şehre gitmesinden dolayı çok görüşemediklerini ifade etmiştir. Ancak babası felç geçirdikten sonra yatağa bağımlı olduğu için istese de bir yere gidemediğini, çocukları ile iletişim kurmaya mecbur olduğunu ve böylelikle iletişimlerinin arttığını belirtmiştir. Dolayısıyla kavga etseler dahi, yaşlı ve bakım veren arasında hiç olmayan iletişimin bir görünürlük kazandığı anlaşılmıştır:

> "Şimdi benim babam, ben babamda da mesela şu an babamla sağlıklı olduğundan çok daha fazla muhabbet edebiliyorum. Biz babamla oturup öyle sohbet ettiğimiz yoktu ama şu an edebiliyoruz. Kaçamıyor çünkü sohbet ediyoruz yani, konuşmak istiyor. Yani ne diyecektim ben çok özür dilerim dağıttım kafamda dağıldı konu… Muhabbet edebiliyoruz. Bana sorarsanız babam açısından da bizim ev durumu açısından da daha iyi oldu, hani niye iyi oldu işte daha çok vakit geçirebiliyoruz, ben babamla geçiremediğim kadar vakit

> geçirebiliyorum. Ha iyi veya kötü tartışabiliyoruz, kavga edebiliyoruz bunlar güzel şeyler yani, kötü şeyler değil. Ondan sonra iletişimimiz eskiye göre daha iyi, bana göre… Bi de şey olayın ekonomik boyutları da var. Şimdi benim babamın arsaları var bunları değerlendirirken bizi dinlemedi hiçbir zaman şu an hepsi bizim kontrolümüz altında, ondan daha iyi yönetebiliyoruz 3 kardeş, birbirimizle iyiyiz Allah'a şükür yani kötülüğümüz şeyimiz yok. Öyle yani genel olarak." (Ahmet Bey)

Bazı katılımcılar ise yaşlının bakıma ihtiyaç duyar hale gelmesiyle kendilerine daha fazla zarar veremeyeceği için onun bu halinden memnun olduklarını belirtmişlerdir. Dolayısıyla yaşlının sağlıklı olması durumunda daha kötü olacak olan yaşlı-bakım veren ilişkisi, yaşlının bu hali ile engellenmektedir. Bir katılımcı yaşlı babasının sağlıklı olması durumunda kendisine fiziksel şiddet uygulayabileceğini şöyle aktarmıştır:

> "Hani düşündükçe hani diyorum benim tek avantajım galiba babamın yaşlı olması. Hatta diyorum babam iyileşirse 'eyvah yani yandım ben.' Hani şey yapar döver falan diye… Ya tamamen sağlıklı olsalardı *(annesi ve babası)* ya babamla olması çok zor olurdu. Çünkü o zaman daha böyle hani gücü kuvveti yerinde olurdu büyük ihtimalle. Şu an bile mesela kızdığı zaman bastonu alıp beni böyle kovalamaya falan çalışıyo. Ben hani odama kaçıyorum falan kapıyı kapatıyorum. Ya da hani onu kızdırınca hemen kaçabiliyorum. Ama öyle olsa yok yani şiddet falan yapar, döverdi yani beni. Her şeye daha çok karışırdı." (Pelin Hanım)

Bir diğer katılımcı ise kayınvalidesi ile eşinin arasındaki bağlılığın, kayınvalidesinin sağlıklı olması durumunda artacağını ve eşi ile ilişkisinin daha fazla zarar görebileceğini düşünmektedir. Bu nedenle kayınvalidesinin bakıma ihtiyaç duyması, eşi ile ilişkisinde koruyucu bir rol üstlenebilmektedir.

> "Bazen şükrederim kayınvalidemin felç olmasına çünkü çok fazla şey bi kadın herkesi hakimiyeti altına alıp yönetmeyi seven bir insan. Oğlunu da aynı şekilde çok bağımlı olduğu için biz hep kopuk olduk eşimle. Beni çok etkiledi, eşimi de etkiledi belki hani böyle bunları yaşamamış olsaydık daha farklı bir hayatım olabilirdi, daha değişik olabilirdi." (Esma Hanım)

Yaşlı ve bakım veren ilişkisinde ortaya çıkan bir başka durum, ilişkilerinde iki uç noktayı aynı anda yaşayabilmeleridir. Katılımcılar yaşlılara karşı hem yoğun bir öfke duyabilmekte hem de vicdan azabı hissedebilmektelerdir. Bu iki uç nokta, yaşlı ile ilişkilerinin de bazen olumsuz seyretmesine bazen ise fazlasıyla iyileşmesine neden olmaktadır. Söz konusu öfkeyi vicdan azabının izlediği, katılımcıların yaşlıya karşı öfkelenmelerinden dolayı oldukça üzüldükleri ve kötü hissettikleri belirlenmiştir.

> "Şöyle mesela ben kayınvalidem laf söylediği zaman tabi sinirlenip laf geri laf söylediğim zaman bu beni üzüyo. Beynimde sürekli döndürüyorum, söndürüyorum neden söyledim. Söylemeseydim keşke söylemeseydim niye dedim ki sanki, yani ne anladı ki sanki, onu söyledin de ne oldu sanki diye beni yoruyor. Bu sefer şey yapıyorum hani ona daha çok merhamet ediyorum. Bu sefer merhamet edip daha çok ilgilendiğim zaman daha çok bağırıyo mesela, anlatabiliyor muyum? Hani o onunla çok fazla ilgilendiğin zaman bu sefer daha çok acaba şımarıyor mu diyeyim, hani bu nasıl olsa bana bi şey demiyor zihniyetiyle senin daha çok üstüne geliyo, bu sefer kaçmak zorunda kalıyor sürekli. Yani nasıl oluyo görevim bildiğim için kaçıyorum, sohbet etmiyorum mesela." (Esma Hanım)

Örneğin Funda Hanım da anneannesine öfkelendiği zamanlarda sesini yükseltebildiğini, sonrasında pişman olup anneannesine karşı oldukça olumlu davranışlar sergilediğini ve bu pişmanlıkla dua ettiğini ifade etmiştir:

> "İşte yeri geliyor ya ananeme Allah biliyo ya yeri geliyor sinirleniyorum. 'Ya anane' diyorum, bağırabiliyorum. Ama beş dk sonra ya karşındaki çocuk gibi. Diyorum ki ay aşkım ananem ya niye yapıyosun böyle falan oluyorum… O yüzden her şey bi anda üst üste geldiyse ben çok sabırsız olabiliyorum. Sonra hakkaten böyle gece başını yastığa koyduğunda, bazen diyorum, Allah'ım affet, Allah'ım affet, Allah'ım affet, diye vicdan yapıyosun." (Funda Hanım)

Bazı katılımcıların hissettikleri vicdan azabından dolayı üzüldükleri ve ağladıkları öğrenilmiştir. Ancak yaşlı alzheimer olduğu için öfke anını unuttuğundan dolayı katılımcıların daha iyi hissettikleri görülmüştür:

> "Yani kaynanama vurmamak istiyordum mesela, ona kötü davranmamak istiyordum ama davranmıyor muydum, davranıyordum

> ellerine falan vuruyordum elini çek diye, o zaman napıyodum üzülüyodum, ağlıyodum, sarılıyodum ona (gülüyor). O da ne bilsin o da anlamıyo ki ondan sonra unutuyo o da bana sarılıyordu öpüyordu, işte bu vicdan azabı (ağlıyor) neyse o kadar şey yapmadım diyosun da kötü davranmadım elimden geldiği kadar." (Sevgi Hanım)

> "Kayınvalideme bağırmıyom desem inanın bağırdığım zamanlar ha üzülmüyor muyum? Yo çok vicdanlıyımdır, oturup ağladığım olur ben niye böyle dedim, özür ha belki gidip özür dilemem ama bir dahaki gittiğimde daha sessiz, daha sakin ondan bir özür diler gibi hal tavır içinde. Yazık bize ya gerçekten yazık aslında yapmamamız lazım bazen kızıyom işte ama o anlıyamıyosun ki biraz psikolojik herhalde… A belki ağzımla kırıcı konuşuyorum Allah'tan diyorum ki iyi ki alzheimersın kırdığımı da unutuyosun ya (gülüyor) o yönden yani. Hani bazen hakikaten kırdığım oluyo kadını napıyım, sonra diyorum ki 'ya iyi ki alzheimersın' diyorum 'bu sefer de (gülüyor) kırıldığını, kırdığımı unutuyosun, en azından bana kin gütmüyosun." (Hülya Hanım)

Bir katılımcı ise yaşlı ile ilişkisinde yaşadığı iki uç noktayı artık çok sık hissetmediğini ve yaşlı bakımını çocuklarıyla kıyaslama yaparak kendisini rahatlattığını belirtmiştir:

> "Bazen gergin olduğumda zamanlarda öfke ve bıkkınlık geldiği zamanlar vicdanım sızlayabiliyo. Mesela bazen sesimi yükseltebiliyorum çocukların da bana verdiği gerginlikle. Sesimi yükselttiğimde sonrasında çok üzülüyorum. Diyorum ki hani çünkü çocuğum da var hani orda bi çatışma yaşıyorum. Ama diyorum ki 'çocuğuma da bağırabiliyorum yani aile içinde bunlar olabilir.' Ve buna yeni geçtim. Öncesinde kendimi çok zorluyodum bu konuda. Nasıl böyle olur, yapmamalıyım." (Leyla Hanım)

Yaşlı ve bakım veren ilişkisinde var olan bir diğer durum, bakım verenin yaşlıya yalan söylemek veya gerçekleri yaşlıdan gizlemek zorunda kalmasıdır. Yaşlının üzülmemesi ve psikolojik olarak olumsuz etkilenmemesi için söylenen yalanlar/söylenmeyen gerçeklerin, bakım vereni rahatsız ettiği ve yaşlı ile ilişkilerinde vicdan azabı hissetmelerine neden olduğu anlaşılmıştır:

> "Geçen ağlıyor diyo ki 'X üşüyecek X üşüyecek.' 'Anne' dedim 'yengem dedim sobayı çocuklar, torunlar geliyor küçük odaya almış şey yapmıyor' dedim 'orayı sürekli yakıyor.' Evleri biraz serin aşağı kattan ondan sonra öyle bi yalan söyledim. Allah'ım sen affet o anneme çok yalan söyledik 5 yılda. Ama mecburum da. Doktor dedi daha kötü bakarsın, Allah'ım affetsin yani bu konuda çok yalan söyledik… Ve üzülüyorsun şimdi o yürümek istiyor bir şey istiyor ama anlatamıyorsun gerçeği söyleyemiyorsun ki senin durumunu bekliyoruz söyleyemiyorsun. Acı veriyor bile bile yalan söylüyorsun e şimdi bu ayak sol taraf titreşiyor şey yapıyor bu kasların zayıfladığını gösteriyor. Ben çok okumayı seviyorum bakıyorum ama şeydir dün çok sallandı sallandı 'bu iyidir de mi?' dedi, 'evet anne çok iyidir' dedim. Diyemiyorum, diyemiyorum, diyemem de yapamam." (Rukiye Hanım)

> "Babamın hastalığı ilerledi mi, yani tabi yani, şeyi yani mesela ölmüş insanlar diyor, hep onları soruyor. Bi de ben mesela ablası öldü diyim abisi öldü ben bunları asla babama söylemedim. Yani diyor ki 'acaba abim napıyor?' Ben de diyorum 'baba amcam, sen yaşlısın o da' diyom 'senden daha büyük olduğu için o da hastadır, rahatsızdır. Seni arayamıyo, konuşamıyordur' diyorum mesela öyle geçiştiriyorum yani onları, babamı." (Gül Hanım)

4.5. AİLENİN BAKIM VERMEYE ETKİSİ

Bakım verme deneyiminin, aileye etkisinin araştırıldığı bu çalışmada yapılan görüşmeler ve analizler neticesinde ailenin de bakım vermeye etki ettiği ortaya çıkarılmıştır. Dolayısıyla bakım verme ve aile arasında karşılıklı etkileşimin var olduğu, birbirlerini değiştirip dönüştürebildikleri anlaşılmıştır. Aile gerek bakım yükünü azaltmak veya hafifletmek gerekse de bakımın niteliğini iyileştirip kötüleştirmek arasında verilen bakımı etkilemektedir. Bununla beraber ailenin destek olup olmaması, bakım verenin içinde bulunduğu aile sisteminde de değişimlere yol açmaktadır. Dolayısıyla esasında ailenin bakım vermeye etkisi inceleniyor olsa da, en nihayetinde aile bakım verme üzerinden kendi kendini dönüştürmektedir. Ailenin bu şekilde etkilenmesinde; üyelerin bakım verene destek olup olmaması, yaşlı ile ilgilenip ilgilenmemeleri, bakım sorumluluğunu paylaşıp paylaşmamaları önemli rol oynamaktadır. Bu başlık altında ailenin bakım vermeye etkisi; Bakım verene destek olmak: bakım yükünü hafifletmek,

aileyi bir arada tutmak ve Bakım verene destek olmamak: ilgisiz aile üyeleri alt başlıklarında ele alınacaktır.

4.5.1. Bakım Verene Destek Olmak: Bakım Yükünü Hafifletmek

Bir yaşlıya bakım verme sürecinde, tüm sorumluluğun tek bir kişinin üstlenmemesi, ailesinin ona psikolojik ve fiziksel anlamda destek sunması; sürecin bireyler ve aileler için daha sağlıklı ilerlemesini sağlamaktadır. Araştırmamız sonucunda da bakım verenin ailesinin, bakım verene destek sunduğu takdirde; bakım verenin yaşlı ile daha fazla ilgilendiği, yaşlı ile olumlu bir ilişki içerisinde olduğu, bakım verme sürecinde yaşadığı zorluklar karşısında daha dayanıklı durabildiği, ailesi ile olumlu ilişkiler geliştirdiği ve aile birliğinin sağlamlaştığı anlaşılmıştır. Bu bağlamda değerlendirilen katılımcılarla görüşmeler göz önüne alındığında; katılımcıların ailelerinin desteğinden bahsederken daha rahat ve huzurlu olduklarını, yaşadıkları zorlu deneyimde ailelerinin varlığını hissetmenin onlara iyi geldiğini ve bundan dolayı da aile bağlarının kuvvetli olduğunu söylemek mümkündür.

Ailelerinden destek görmenin, bakım verme sürecindeki önemini izah eden ve tek kardeş olan bir katılımcı, bakım verme sorumluluğunu paylaşabileceği bir kişinin olması düşüncesinin bile kendisini rahatlattığını ifade etmiştir:

> "Güzel olurdu destek olan biri olsa. İşte 'benim bi yere gitmem gerek' dediğimde '2 gün anneme bakabilir misin?' desem, böyle birinin olması düşünce olarak bile çok rahatlatıcı. Yani onun varlığını bilmek bile çok rahatlatıcı. Mesela 1 sene önce falan şey demiştim, hatırlıyorum, hani kardeşlerim olsa da annemi veremezdim diye bi düşünce vardı bende. Hani nasıl yaparım diye. Ama sonraları bu düşünce şöyle oluştu, evet bazen insanın kendine de vakit ayırmaya ihtiyacı olduğunu, kardeşim olsa da hani verebilirdim belki de." (Leyla Hanım)

Bakım verene destek sunan aile üyelerinin, bakım veren ile yakınlık durumları incelendiğinde; geniş aile üyelerinin, kardeşlerinin, eşlerinin ve evlatlarının bakım verene sürecin çeşitli aşamalarında ve alanlarında destek sundukları belirlenmiştir. Geniş aile üyeleri ve kardeşlerin katılımcı ile farklı hanelerde yaşadıkları, eşlerin ve evlatların ise katılımcı ile aynı hanede yaşadıkları tespit edilmiştir. Bu durum farklı hanelerde yaşayan aile üyeleri tarafından belirli zamanlarda ve ihtiyaç duyulduğunda destek görülmesine,

aynı hanelerde yaşayan aile üyeleri tarafından ise 7/24 destek görülebilmesine olanak sağlamaktadır.

Bazı katılımcılar geniş aile üyelerinin, kendilerine sözel anlamda dahi destek sunmalarının ve iyi telkinlerde bulunmalarının çok iyi hissettirdiğini, onlara güç verdiğini ve yaşlıya sundukları bakımın niteliğinin iyileştiğini ifade etmişlerdir:

> "Ailem de bana çok destek oldu. Hani 'kızım sabret, canını sıkma, şey yapma hani onlara da böyle şeylik of deme hani iyi bak. Hani yarın öbür gün hepimiz böyle oluruz.'
>
> - Peki onların böyle şeyler söylemesi size iyi hissettirir miydi?
>
> Evet, çok iyi hissediyodum. Mesela ablam hep bana hiçbir gün bana demezdi ki işte 'hani kaynanan böyle olmuş sen de şuraya giderdin buraya giderdin, işte sen de gelirdin, biz kardeşleriz hep biriz.' Mesela kardeşlerim toplanırdı hiç ben aramazlardı. Hani diyorlardı ki 'o bilmesin ki biz burdayız o üzülmesin. İşte sabret, sabrın sonu selamettir.' Hani ailem bana çok destekçi oluyordu. Öyle onlar öyle dedikçe ben daha çok istiyodum ki daha çok bakiyim kaynanama." (Ayşe Hanım)

> "Ya telefon açıyorum hani arkadaşlarıma, annemlerle dertleşirim ondan sonra arkadaşlarımla dertleşirim. İyi olur." (Hülya Hanım)

> "Onun dışında ailemin bana destek şeysi vardır, eleştiri değil de hani şey diyen insanlar bile oluyo "kolay değil." (Zeynep Hanım)

> "Mesela X ablamın konuşmaları iyi geliyo. Abimle çok fazla bu konuda konuşmuyoruz ama işte bazen birlikte olduğumuz zaman işte o büyük ihtimal beni yokluyo. İşte 'nasılsın, hayat nasıl gidiyo' falan o şekilde konuşuyoruz. Ben bazen anlamıyorum sonradan dank ediyo. Diyorum 'aslında beni motive etmek için konuşmuş' falan o an anlamıyorum. Onun dışında Y ablam da genelde hep kendi yaşadığı şeyleri anlatıp bak sen bizden daha iyi durumdasın, senin işte bizden daha çok avantajların var. Hani böyle kıyas yaparak beni motive etmeye çalışıyo heralde." (Pelin Hanım)

Katılımcılardan bir diğeri de kök ailesinin hem psikolojik hem fiziksel anlamda destek sunduğunu, katılımcıya söyledikleri güzel ve motive edici sözlerin kendisine güç verdiğini, eğer aile üyeleri olumsuz söylemlerde bulunsalardı oldukça zorlanacağını

düşündüğünü ifade etmiştir. Katılımcının kök ailesinin bu desteğinden sonra yaşlıya 3-4 ay daha sağlıklı bakım sunduğu, tekrar bunalmış hissettiğinde yeniden aile desteğine başvurduğu öğrenilmiştir. Dolayısıyla bakım verme sürecinde en büyük desteklerinden birinin kök ailesi olduğu ve bu sayede çekirdek ailesinde yaşanması muhtemel sorunların da asgari seviyeye indirildiği anlaşılmıştır.

> "Benim ailem rahmetli annem Rabbim nur içinde yatırsın, babam da hep bana destek olmuşlardır. 'Yap kızım, olsun annecim işte sana ihtiyacı var, sıkıntıları var bak. Allah korusun biz de böyle olabiliriz. Sen de böyle olabilirsin. Yani sana ihtiyacı olduğu için yapman lazım, çok mu yoruluyorsun, yorulduğun zaman işte ben geliyim' annem böyle derdi bana. Onlara onu demesi bile bana aslında annemin de bakıma ihtiyacı, yani romatizma hastasıydı ayaklarında sıkıntıları vardı, bakamaz baktığınız zamanda. Hani onu söylemesi bile bana yetiyodu, çok sık ararlardı beni her gün ararlardı annem, babam özellikle babam. Allah nur içinde yatırsın her gün ararlardı, 'nasılsın babacım iyi misin, iyiyim babacım sen nasılsın?' Bu kadar dese o gün bütün dünyanın yükünü taşıyabilirdim sanki, öyle hissediyodum. Ailenin bana destek olması bu konuda hani şöyle deseydi ablamlar biz 8 kardeşiz. Kız kardeşlerim, ablamlar bana deseydi ki 'aman ne bakıyosun işte 3 tanede kızı var baksınlar, mecbur musun' falan hiç demediler. Hiç duymadım bunları yani bunlarda insanı negatif etkiliyor, hiçbir zaman ablamlar yaz tatiline geldikleri zaman bana yardım ederlerdi. Kayınvalidemin bütün yükünü üzerimden alırlar benim ablamlar misafirler düşünün. Yeğenlerim dahi ablamın çocukları dahi 'teyze tamam biz yaparız sen yapma, teyze sen yapma' veyahutta kardeşlerim 'yapma abla biz yaparız.' Böyle bir ay bile olsa, on beş gün bile olsa kız kardeşlerim bana bu şekilde davranması, beni düşünüyor olmaları bana yetiyordu. Yani takdir etmek değil, övmek falan da değil hani bazı insanlar övülmek ister, takdir o da değil. Sadece onların benim yanımda olduğunu hissetmek, 'evet işte sen yapıyosun, biz senin yanındayız, iyi bir şey yapıyosun' demeleri gibi yani söylemeseler bile ben hissetmek, beni motive ediyodu. En azından 3-4 ay bana bu motivasyon yaz tatilinden sonra gidiyodu. Sonra biraz ondan sonra baktım biraz bunalmaya başladığım zaman annem, babam geliyodu falan, öyle işte bir şekilde aile içi hep beraber aslında ben tek başıma yaptım diyorum

> ama ailemin desteği çok büyük bu konuda, kendi ailemin. Mesela bak ramazandı ben yine 15 gün hastanede kaldım, ablamlarla ailem her gün geldiler hastaneye İstanbul'da olmalarına rağmen Yalova'daydık hastanede. Orda bana destek oldular, iftarlıklarımı getirdiler, sahurluklarımı getirdiler yine ben orda da oruç tutmuştum hastanede 15 gün kalmıştım. Yani kolaylaştırmaya benim ailem kolaylaştırmaya çalıştı sanki kendi annemmiş gibi oldu." (Esma Hanım)

Aile üyelerinin yaşlının bakım ihtiyaçlarını gidermesine yardımcı olduklarını belirten bir katılımcı, sunulan desteği şu şekilde ifade etmiştir:

> "Mesela ben hastaneye gidecem onları çağırıyorum. Mesela benim işim var, hastaneye gidecem. Diyom 'gelin siz yanında durun' diyom onlar da geliyolar. Bugün hastaneye gittik mesela eşimi götürdük. Onlar geldiler baktılar banyo yaptırdılar. Biz de yardım ettik tabi. Bi kişiynen iki kişiynen gitmiyor, üç dört kişiynen anca götürüyoz banyoya. Orda yıkadılar temizlediler yatırdılar. Bi kişinin bakacağı bi şey değil ki. İnsan psikolojik şeye girer." (Canan Hanım)

Aynı katılımcı aile üyelerinin bakım desteğinin yanında kendisine teşekkür etmek niyetiyle hediyeler verdiklerini ve bu durumdan hoşnut olduğunu aktarmıştır:

> "Bazen hediye getiriyolar mesela ben de seviniyom. Bazen yazma neyin alıyo getiriyo böyle gönlümü ediyo. Seviniyom ben de işte." (Canan Hanım)

Bazı katılımcılar ise yaşlının bakım ihtiyaçlarını karşılarken aile üyelerinden destek aldıklarını aktarmışlardır. Bu desteğin yaşlının daha çok tuvalet ve banyo ihtiyacını giderme noktasında sunulduğu anlaşılmıştır:

> "Hani babamın yıkanma ihtiyaçlarını falan da biz kendimiz yapıyoruz artık. Eşim evde olduğu zaman eşimle yapıyorum, eşim evde olmadığı zaman ya kendim yapıyorum bazen kendim yapıyorum, bazen işte ablam geldği zaman hadi abla babamı bugün yıkayalım, haftalık banyo günü. Yani belirli günler yapıyoruz, ona göre ayarlıyoruz artık. Bugün diyorum babamın banyo günü, banyosunu yaptıralım işte iki kardeş yıkıyoruz işte babamı filan." (Gül Hanım)

> "Valla işte kalkınca en önce yüzünü yıkıyo, eşim altını değişiyo, elini yüzünü yıkıyoz sonra ilacını veriyoz aç garnına ilacı var. Biraz

> kahvaltıyı hazırlayana kadar az duruyoz sonra kahvaltısını veriyoz, ilacını veriyoz. Ondan sonra yatıyo kalkıyo öğlen yemeği işte. O arada yatıyo, kalkıyo tabi. Kendi kalkamıyoda çağırıyo biz kaldırıyoz biz yatırıyoz." (Canan Hanım)

Katılımcılardan bazılarıysa aile üyelerinin sundukları destekleri açıklamışlardır. En nihayetinde bu desteğin, katılımcılara çok iyi hissettirdiği, bakım verme sürecinde motive ettiği ve aile ilişkilerini kuvvetlendirdiği anlaşılmıştır:

> "Mesela dün diyelim yeğenim hafta sonuydu. Ablamın kızı ondan sonra gelmiş anneme mesela ben ona demiştim bişiler lazımdı söylemiştim yani hemen almış gelmiş. Onlar da dışarlara daha çok çıkabiliyorlar hani daha çok gençler şindi, hani daha çok gezdikleri için. Dedim 'ben hani çok yapamıyorum. Siz bana hani şunları şunları alır mısınız?' annemin ihtiyaçları vardı. Hemen alıp getiriyorlar hani o konularda hiç mesela böyle parasal konularda şeylerde ha sen vermişsin ben vermişim onların hiç lafı olmaz. Elinden ne geliyorsa hani evinden pişirir anneme getirirler mesela 'onlar da yesinler onlar da tatsınlar onlara da bi değişiklik olsun.' Mesela ne diyim size annemle babam çok uzun süredir dışarı hiç çıkmadılar doğru düzgün hani hiçbir yere gittikleri yoktu. Geçen hafta ondan önceki haftaydı mesela ablamın oğlu bi pazar günü bi sabah erkenden kalkmış 'ben anneannemle dedimgili alıp gelicem' demiş. 'Bu sabah birlikte kahvaltı edelim demiş', ay onları götürmüş. Ben ne kadar mutlu oldum var ya, yani çok hoşuma gitti. Onları da annem dedi ki 'ne kadar değişiklik oldu bizim için de. İlk kez çoktan beridir de çıkmadıydık, çok iyi oldu.' Akşam geç saatte eve getirdiler. Onlar da mutlu oldular. Ha bende götürdükleri için hani böyle anane, dede hani böyle merhamet ya biraz da hani ben öyle diye düşünüyorum. Hani merhamet duygusu olur ya hani ben seviniyorum hoşuma da gidiyo yani. Bi de ablalarla, eşleriyle biz 3 kız kardeş olarak eşlerimizle, 3 tane de damatlarımız diyim yani hani onların da bizlere katkıları olduğu için biz onlardan yana çok şanslıyız. Ben mesela diyim ki enişteme ben 'abi' diyorum, enişteme abi diyorum mesela 'ben babamı hastaneye götürcem.' Sabah beni muhakkak götürürler, biz çünkü otobüse, dolmuşa binme gibi bir şansımız yok ve ondan sonra geri getirirler. Damatlar ablalarımın damatları diyim, yeğenlerimin eşleri diyelim ki 'ben bugün şuraya gitcem bana yardımcı

> olur musun?' asla ikiletmezler. Gideriz, işimizi hallederiz ondan sonra bizi evimize getirirler korlar. Allah yani gerçekten razı olsun, sağlıklı sıhhatli ömürler versin. Elhamdülillah onlardan yana bi şeyimiz yok." (Gül Hanım)

> "Şu an tek destekçim annem ve dayım. Onlardan da benim işim olduğunda destek alıyorum. Onun dışında pandemiden dolayı pandemi falan olmasaydı yeri gelir ablam da yardım ederdi, yeri gelir abim de yardım ederdi. Ama bu saydıklarım dışında kimse yok yardımcı olabilecek… Yani hepimizin birbirimize ben böyle anlatırken hep ben yapıyomuşum gibi anlatıyorum ama öyle değil. Yani benim ihtiyaçlarımı da abim karşılar, yeri gelir benim ihtiyacımı ablam karşılar. Yani hep ben verememem insanız sonuçta. Yani çok şükür Rabbim başımızdan eksik etmesin hiçbirimizi. Ama yeri gelir annem destekçim olur, eşim destekçim olur. Yani ben ne kadar veriyosam onlar da keza bana o kadar verir ve destek olurlar." (Funda Hanım)

> "Biz babamız banyosuydu, özel bakımıydı, tıraşıydı, saç tıraşıydı ne biliyim böyle şeylerini biz yapıyorduk yani. Ben olmazsam kardeşim yapıyordu, kardeşim olmazsa ben yapıyordum. Şu an sadece şey oldu ben kardeşlerimin yükünü biraz daha hafifletmiş oldum, sorumluluğu daha çok üstüme aldım olmuş yani onları rahatlatmış olmuş, annemi biraz daha rahatlatmış oldum. Yani yükünü hafifletmiş oldum." (Ahmet Bey)

Katılımcıların aynı hanede yaşadıkları eşlerinden ve evlatlarından gördükleri destek daha uzun süreli ve her an olabilir durumdadır. Dolayısıyla bu destek hem bakım yükünü hafifletmekte hem aile ilişkilerinde minnettarlık gibi olumlu duyguların var olmasına daha fazla zemin hazırlamaktadır.

> "O da dedi ki 'o zaman ben bakarım sen git', o bana destek olmaya başladı. Ben gittiğim zaman o bakıyordu annesine yemeğini veriyordu işte diğer ihtiyaçlarını görüyordu. Eşimle birlikte böyle bi şey kurduk işte kendimize benim işlerim olduğu zaman o yardımcı oluyordu, diğer zamanlarda zaten ben elimden geleni yapıyordum. Yine çocuklarımın, eşimin desteğiyle çok şükür yine atlatıyoruz ya. Ama çocuklarımda, eşimde bana yardımcı oluyorlar, dinliyorlar beni bazen. Ya ben sinirlerimi, sıkıntılarımı kızıma çok anlatırım mesela o da beni dinler

> hak verir, hep hak verir mesela bana. O hak vermek de insanı biraz rahatlatır, sanki hep haklıymışım gibi. Hep haklı değilim aslında, bunun farkındasın ama birinin sürekli sana dediğim gibi o anda sen üzgünsün, ya sen hep haklı olmak istersin. Karşında ne kadar haklı olmuş olsa da, kızım bana bunu yapıyo, eşimde yapıyo o da beni dinliyo. O yüzden de atlatıyorum çünkü kaç kişinin desteği olmazsa da olmaz bu iş. Çünkü bir günlük iki günlük değil bilmiyosun ne zamana kadar gideceğini. Daha kolaylaştırıyor tabi daha da kolaylaştırıyor, daha kolay yapıyorsun. Dediğim gibi birinin sana hak vermesi seni daha rahatlatıyor." (Esma Hanım)

Bir katılımcı eşinin bakım hizmetlerine destek sunduğunu, işten geldiği zaman yaşlı ile ilgilendiğini ifade etmiştir:

> "Akşam olduğu zaman aynı bunları eşim yapıyor ama akşam geldiği zaman eşim, daha ben devreden çıkıyorum. Hani ben yapıyorum desem, evde yoksa yapıyorum ama evde varsa eşim yapıyor aynı şeyleri, bu şekilde." (Hülya Hanım)

Eşinden destek gördüğünü ifade eden bir katılımcı, eşinin bakım verme sürecine dair şikâyetçi olmamasını aktarmıştır. Katılımcının eşi bakım verme sürecine doğrudan dâhil olmasa da kendisine psikolojik baskı yapmadığı ve ona sıkışmış hissettirmediği için eşinden destek gördüğünü hissettiği anlaşılmıştır. Bu durum sonucunda katılımcı bakım verme sürecinde daha rahat olduğunu ifade etmiştir.

> "Ay Allah ondan bin kere razı olsun. Bak şimdi o da yanında hanımını yanında ister yaşantımız yok, çocuklarımızı alıp çıkamıyoruz, Allah ondan bin kere razı olsun bence.
>
> - Destek mi oluyor yani size?
>
> Bu destek değil mi? Yukarda *(eşinin yaşadığı üst kattaki daire)* bir şey pişiremiyom, yukarda bir şey yapamıyom. Hepsini naptım mutfağı topladım bir araya pişiririm, getiririm. İçerde biraz oturur çıkar. Maç izler, televizyon izler, ne yapsın bin kere razı olsun. Diyelim ki eşim yarın şey 2 gün sonra hastaneye gidecek arkadaşının nöbetçi nöbeti varsa eşimin diyelim ki evdedir arkadaşına diyo ki 'ben falanca günü işim var hastaneye gitcem.' Onun yerine nöbete gider o gün bana yardımcı olmak için ya ambulans önünde gider sedyesini hazırlarız ya

geriden eşyaları toparlar gideriz. Bunlar destek değil mi? Allah razı olsun, bin kere. İnkar edemem yaptıklarını. Bak benim eşim gibi bi insanı Allah bana nasip etti, Allah sizlere de öyle imanlı, merhametli bi insan getirsin karşınıza. Çocuğum olsun, sizler olsun Ya Rabbim belki Allah bizleri dengeledi ha maddi sıkıntımız var eşimin dört dörtlük maaşı yok ama insan. O yetiyor adama.

- Ne anlamda Allah size dengeledi, ne anlamda dengelediğini düşünüyorsunuz?

İmanlı bir insan, bak hastalara karşı merhametli, imanlı bir insan. İşte eşim iyi bi insan çıkmasaydı, 'ne var 2 dakika evinde otur nereye gidiyorsun, neden böyle yapıyorsun' dese; bunların ilaçlarıdır, yiyecekleridir, çamaşırıdır, yerleştirmesidir. Şu an bir şu kadar çamaşır yerleştirdim şu an makineye yeni çamaşır atcam. Peki bu kadar sıkboğaz edeydi ben ne olurdum Bakırköy'de olurdum. İnsan üstünde Allah var şimdi inkar etmiyim, o iyi olmasa ben bu kadar nasıl rahat bakabilirim." (Rukiye Hanım)

Benzer şekilde bir başka katılımcı da eşinin, bakım verme yoğunluğundan dolayı kendisine herhangi bir şikâyette bulunmadığını ifade etmiştir:

"Yani eşim, öyle çok bana hani 'annenle babanla çok ilgileniyorsun' gibi böyle şeyleri yoktur, yok yani böyle asla." (Gül Hanım)

Aynı katılımcı eşinin bakım desteği de sunduğunu ve bu destekten dolayı bakım verme kaynaklı yalnızca fiziksel yorgunluk çektiğini ifade etmiştir. Katılımcının eşi, bakım vermekten dolayı herhangi bir şikâyette bulunmadığı için, katılımcının da annesini ve babasını eşine kabul ettirme amacıyla evde bakım maaşı veya yaşlılık maaşı almaya ihtiyaç duymadığı anlaşılmıştır.

"Eşim yani çok şikâyetçi değil yani o da farkında herhalde o da bana destek oluyor yani yeri geldiği zaman. Hani mesela hastaneye götürcemiz zaman işe ona göre gidiyo sabah erkenden gider izin alır, birlikte götürürüz birlikte getiririz… Hani mesela genel temizlikleri hani oluyor babam erkek olduğu için babam benden utanıyor, benden kızıyken bile benden çok çekiniyor. Mesela benim eşim yapıyo, saç sakal traşlarını yaparken, genel temizliklerini falan benim eşim ilgilenir… Hani öyle maddi yönden yok para alıyım, yok şöyle böyle

> bunlar asla. Yani düşünmedim de yapmadım da saten ne bilim belki eşim de o da bana yardımcı oluyo onunda etkisi var tabiki vardır. Ha yoruluyo musun, yoruluyorumdur ama bacaklarımı uzatınca, bi bardak çay alınca dinleniyorum. (Gül Hanım)

Funda Hanım eşinin desteğini aktarırken bu desteğinin yaşlı ile ilişkisinde de olumlu bir rol oynadığını, yaşlıya daha iyi bakım vermesine vesile olduğunu ve yaşlının da psikolojik sağlığına iyi geldiğini, onu daha mutlu ettiğini ifade etmiştir. Dolayısıyla eşi tarafından algıladığı desteğin hem katılımcıya bireysel düzlemde hem eşi ve yaşlı ile ilişkisine hem bakımın niteliğine hem de yaşlının ruh haline olumlu etkide bulunduğu belirlenmiştir:

> "Eşim bu konuda bana inanılmaz destekçi de oldu. Yani aşırı bi desteği oldu hatta. Yeri geldi ben yapamadım, o yaptı. Yeri geldi ben yoruldum, sızlandım, ah yaptım vah yaptım, o bana psikolojik olarak destek oldu. İşte 'yapabilirsin bırakma kendini, bu çok zor ama hani işte geçicek.' Bana sorun çıkaran bi adam olsaydı ya da benim bu tempomdan dolayı rahatsız olsaydı… Çünkü öbür türlü *(bakım vermeye başlamadan önce)* ben sadece eşim ve çocuğumla ilgileniyodum ve eve daha çok katıyodum. Şimdi yani bi yemek koysam önlerine şükrediyolar gibi bi durumun içindeyim. O yüzden bana problem çıkaran bi insan olsaydı çok kötü olurdu.
>
> - Nasıl etkilerdi? Nasıl bi etki olurdu sizce?
>
> Nasıl bi etki olurdu? Ben ıı ya herkesin mutlu etmeyi istediğim için eşimin mutsuzluğu ve benim ananeme bakmamdan dolayı memnuniyetsiz olması benim ananeme olan tavrımı da etkilerdi bence.
>
> - Nasıl olurdu tavrınız?
>
> Daha sabırsız olurdum daha tahammülsüz olabilirdim, yeri gelir eşimin acısını ananameden bile çıkartabilirdim. Daha yorgun olurdum.
>
> - Şu anda?
>
> Yani şu anda onun desteği olduğu zaman daha hevesli oluyorum. Daha enerjik oluyorum. Benim enerjim ananeme yeri geliyor yansıyo. Yani biz mesela işte şeyi yaparken bile o sırada bıraksam düşücek ama ananemi tuvalete götürürken mesela diyorum ki çünkü mesela keyfim

> yerinde ‘hadi gel oynayalım karşılıklı senle biraz’ az oynamazdık çünkü onunla. Hani o bile ona o kadar bi bakıyorum bikaç saat bana hiç sorun çıkarmıyor ananem yani o hareketim bile hadi gel oynayalım diyorum. Biraz sallıyorum onu götürürken yolda hani o bile bikaç saat sesini çıkarmadan oturmasına yetiyo moral oluyo ona da.” (Funda Hanım)

Katılımcıların hane içindeki destekçilerinden bir diğeri evlatlarıdır. Evlatların, bakım veren annelerine destek olmak ve onun daha mutlu olmasını sağlamak için yaşlı ile ilgilendikleri öğrenilmiştir. Bu desteğin katılımcıda güzel bir şekilde vuku bulduğu, katılımcıya iyi geldiği belirlenmiştir.

> “Benim çocuklarım babannelerine çok düşkünler. Oğlum 20 yaşında hatta 21’e girecek. İşten gelir önce babannesine gider, bi selam verir, öper, ondan sonra annesinin benim yanıma gelir. Kızım da aynı şekil çalışmıyo, okumuyo, yanımdadır yani. Bi yere gitsem markete gitsem kızım indirir kaldırır, yemeğini verir, gerekirse altından alır hani hiç o yüzden onlara güvencim sonsuz. Allah onların gibi evlatta onların önüne çıkarsın inşallah… Mesela bakıyorum işte diyom ‘çocuklar bi babaannenize bakın’, bakıyom hemen bakıyolar. ‘Anne sen otur biz bakalım, anne sen şunu getirme ben babaanneyi getiririm, anne dur ben babaannemin ilaçlarını veririm.’ Hani bakıyom böyle can gönülden onu anlıyorum hani daha çok mutlu oluyorum.” (Ayşe Hanım)

> “Özellikle oğlum. Yani böyle bi şey oldu mu, ‘anne sen git, sen dinlen biraz, dolaş, git bi iki saat takıl gel.’ O bile bana düşünmesi bile hoşuma gidiyo yani.” (Zeynep Hanım)

> “Kızım gelir mesela beni rahatlatmak için babaannesiyle ilgilenir, oğlum aynı şekilde babaannesine gider yanında oturur, bana sorarlar.” (Esma Hanım)

> “Kızım der ‘onların bizden başka kimsesi yok, yaşlı bugün var yarın yok vicdanın sızlar. Allah’tan korkacaksın’ o da der bende derim, deriz yani.” (Rukiye Hanım)

4.5.2. Bakım Verene Destek Olmamak: Bakım Yükünü Arttırmak

Bakıma ihtiyaç duyan yaşlı bireye bakım verme sürecinde sorumluluğun tek bir aile üyesi tarafından üstlenilmesi, bakım verenin yükünü arttırmaktadır. Daha önce belirtildiği

üzere ailenin bu süreçte bireye destek olması hem bakım verenin biyopsikososyal sağlığı için hem aile birlikteliği için önemli bir konumdadır. Ancak tam aksi, bakım verme sürecinde çeşitli nedenlerden dolayı bakım verene herhangi bir destekte bulunulmaması ve yaşlının bakım sürecine karşın ilgisiz olunması aile birliğini de tehlike içerisinde bırakmaktadır.

> "Çünkü artık yaşlı, bizim yaşlıya bakmamız herhangi bir durum söz konusu değil. Hani bakarız tamam ama hani onlar da biraz baksa bizim yükümüzü hafifletseler diye düşünüyoruz. Hani artık kabul etmiyorlarsa yapabileceğimiz bir şey yok hani bakımını üstlendik devam ediyoruz o şekilde." (Yaren Hanım)

Katılımcılardan biri ağabeyinin kanser hastası annesinin bakımı ile ilgilenmemesinin, ağabeyinin ilerleyen zamanlarda bakım veren olma endişesi taşımasından kaynaklandığını ve bu ilgisizlikten dolayı annesinin ağabeyi ile görüşmesini istemediğini ifade etmiştir:

> "Annemin hani oğlu var dedim ya önceki eşinden o ilgilenmiyo mesela annemle hiç bi şekilde ilgilenmiyo. Sadece telefonla arayıp konuşuyo. Bilmiyorum hani şey mi düşünüyodur; 'ben annemle ilgilenirsem, yaşlanırsa bana kalır mı?' diye düşünüyo bilmiyorum yani nasıl düşünüyo? 'X abime, yani annemin oğluna, ona da çok kızıyolar. Ama hani ona şundan dolayı kızıyolar, 'annenle niye ilgilenmiyosun.?' Çünkü bu hastalıkta moral de çok önemli ve annem çok üzülüyo o aramadı. Hani aramayı bile çok az yapıyo bu karantina sürecinde hatta annem şey demişti bana, 'ben X'i arayım da gelsin. Beni alsın orda kalıyım.' X abim bi kere başta aradı hani öğrenmek için 10 gün boyunca hiç aramamış kadını. Annem napıyo, evde tek mi, hasta mı, hiç aramamış. Hatta ben de dedim, 'anne' dedim 'sakın sen arama o ararsa arasın ama sen arama." (Pelin Hanım)

Yapılan araştırma sonucunda katılımcıların çoğu zaman bakım verme ihtiyaçlarını tek başına karşıladıkları ve ailelerinden ilgi ve destek görmedikleri anlaşılmıştır. Bazı katılımcılar bu desteksizlikten dolayı bakım yüklerinin arttığını ve ailelerinin kendilerine destek olması durumunda neler olabileceğini şu şekilde açıklamaktadır:

> "Peki sizce onlar size destek sunsaydı nasıl olurdu?

> Yani nasıl olurdu sadece yükümlülük biraz azalırdı. Biraz daha insan hani kendi adıma söyliyim bir nebze daha rahat yatardım. Hani başımı yastığa koyduğumda 'aman cihaz öttü mü, uyuyakaldım, bir şey mi oldu?' düşüncesi olmazdı. Rahat olurdum, yük de olmazdı. Nasıl yük olmazdı mesela ben bi banyo yaptırdığım zaman kan revan içinde kalıyorum tek başıma yaptırdığımda. Hani o bir elin nesi var iki elin sesi var hesabı olsalardı çok güzel olurdu. Hem annemde gördüğü zaman mutlu olurdu çünkü gördüğünde hakkatten mutlu oluyo." (Müge Hanım)

> "5 senedir de hiç öyle bir girişimde bulunmadılar. Zaten doğru düzgünde gelmezler kızları yanına. Hani ihtiyaçlarını gidermek veya yardımcı olabilmek için hiçbir şekilde destek alamıyorum kızlarından. Görümcelerim bu konuda sınıfta kaldılar açıkçası benim gözümde. Hiçbi destek alamadığım için de bu konuda çok üzgünüm hayatımda çok şey eksik bıraktıkları için.
>
> - Görümcelerinizin desteği olsaydı nasıl olurdu sizce?
>
> Çok güzel olurdu yani gerçekten çok güzel olurdu. En azından bi nefes almış olurdum." (Esma Hanım)

Bazı katılımcılar ise aile üyelerinin kendi iradeleri ile destek olmadığını ancak onların destek olması için kendilerinin ailelerini sürece dahil ettiklerini ifade etmişlerdir:

> "Mesela uzun süre gelmeyeceksem ona bırakırım ya da anahtar bırakırım arada. 'Gel kaynanana sen bak, bugün ben yokum akşama kadar' derim yani. Demek zorundayım çünkü." (Hülya Hanım)

> "Hani unutmaması adına, zihninin açık olması adına ara ara televizyona yüklüyorum, kardeşlerimden şeyler istedim videolar. Torunlardan hani bizim çocuk sayımız fazla olunca torunlar da haliyle fazla oluyo. 25 tane kadar torunu var annemin, hepsinden ayrı ayrı şeyler istedim. Hani videolar istedim onları da hard diske atıp televizyona takıyorum, ara ara ordan izletiyorum. Televizyonla pek arası yok sevmez ama onları görünce mutlu oluyo böyle hani gerçekmiş gibi geliyo sanırım ona." (Müge Hanım)

Aynı katılımcı kardeşleri yaşlının ihtiyaçlarını gidermediğinde, eğer kendisine destek olmazlarsa miras olarak kalan arsayı satacağını belirtmiş ve bu uyarı karşısında

kardeşleri yaşlının ihtiyacını karşılamışlardır. Katılımcının konu ile ilgili ifadeleri şu şekildedir:

> "Kardeşlerime diyorum ki 'böyle böyle cihaz almamız lazım', 'olur mu öyle nasıl alalım, nasıl yapılacak eskisi gibi değil, nasıl bakılacak?' 'Ya Allah'tan korkun' dedim 'geçen sefer böyle yaptınız bari bu sefer yapmayın' dedim. 'Bu kadın yazık günahtır' dedim, 'belki ölecek' dedim 'görmeyeceğiz' dedim 'bu hiç mi vicdanınız el vermiyor?' En son bizim babadan kalma bi arazilerimiz vardı hepsinin vekaleti var (gülüyor). Dedim 'ya yardımcı olursunuz ya ben gereğini yaparım.' Aynı akşam bana şey buldular cihaz buldular. Düşünebiliyo musun illa zorlamak lazım." (Müge Hanım)

Diğer aile üyelerinin yaşlı bireyin ihtiyaçları ile ilgilenmemelerinin nedenlerinden birisinin maaş ve işten ayrılma konusu olduğu görülmüştür. Yaşlının aylığı veya evde bakım maaşı olmadığı takdirde aile üyelerinin bu konuda ilgisiz kaldıkları anlaşılmıştır. Katılımcılardan bazıları bu durumu şöyle izah etmiştir:

> "İşte öyle bakım parasını kapattı. 5 ay bakım parası almadım mesela bana geçene kadar. Aktarılıyo Ankara'ya gidiyo geliyo. O bakım parasını kapatınca bi da gelmesi 5 ay sürüyo. Öyle işte yanii. Önceden çok iyiydik. Aile evime giderdim burdan istanbul'dan. Yerdik, içerdik, gülerdik ama şimdii (3 saniye sessizlik) kendi de diyo 'param yok' diyo, 'kimse yanaşmıyo' falan. Ben de diyom bazen.
>
> - Eğer olsaydı ne daha farklı olurdu sizce?
>
> Şimdi annemin maaşı düşünüyom ki o sıra 2500-3000 milyar maaşı, koşardılar peşinden. Öyle düşünüyorum. Bakım parası o zaman şimdi şu aralar arttı üst üste pandemiden dolayı. 700 tl'ye kim bakar? Sade bezine veriyosun. Kim bakar? Yanii zannetmiyorum." (Burçak Hanım)

> "İşte herkes kendince, 'ben işsiz kalırsam, benim işte çocuklarım var. Nolucak sen idare et.' Öbürü, o da işi vardı. Kendi mesuliyetleri vardı. Ama hani işte dediğim gibi çok sevdiğiniz insanların size güven veren kişilerin yani güvendiğiniz kişilerin 'sonuna kadar, her zaman, her zaman yanındayım' diyen kişilerin sürekli yanında olacağını zannedersiniz ama onlar sana veda eder. Arkasına bakmadan (gülüyor) usulca sıvışır. Ağır gelir yani böyle yani hayat bu yani. Çünkü insana

> dediğim gibi alışkanlıklarından vazgeçmek kolay değil… Ben de mesela sosyal yardıma mesela başvurdum mesela aileme söylemedim. Yani neden beni borç, birtakım borçlarla, şu adam babamın şu durumu ve aldığı maaş devlet, bu kadar sıkıntının içinde ödemem gereken bir borçla terkedildim. Yani o süreci sormayın yani. Çükü o çok üzücü çok hırpalayıcı yani çok gözyaşı döktüğüm şeydi. Yani ben de ne yaptım siz öyle yaparsanız bende gider böyle şeye başvururum dedim." (Nilüfer Hanım)

Bir diğer katılımcı ise yaşlının maddi ve manevi olarak desteklediği çocuklarının yaşlının bakımını üstleneceklerini ancak yaşlının hastalığından sonra ilgilenmediklerini belirtmiştir. Dolayısıyla yaşlının sağlıklı olduğu zamanlarda maddi olarak desteklediği çocuklarından, bakım verme sorumluluğunu üstlenmelerinin beklentisinin oluştuğu ancak beklenti karşılanmadığı için bu durumun yadırgandığı anlaşılmıştır.

> "Kayınbabam da vefat edince evinden çıkmak istemedi. Kendi evinde kalmak istedi. Diğer kendi evin üst katındaki kaynımın çocuklarına hep kayınvalidem baktı. Maddi manevi onları destekledi. Beş kat binayı da onlara verdiler. Bu sefer onlar bakacaktı güya yani sonuna kadar her şeyiyle ilgilenecekti güya. Ama sonra da ilgilenmediler." (Derya Hanım)

Duygu Hanım, diğer aile üyelerinin anneannesi ile ilgilenmemelerini ve bu durumun kendisine 'azap çektirdiğini' dile getirmiştir. Aile üyelerinin, kayınvalideleri ile ilgilenmelerine rağmen kendi anneleri ile ilgilenmemelerine anlam veremediğini açıklayan katılımcının ifadeleri şu şekildedir:

> "Demiyo ki yav bi telefon et 'anam nasılsın, iyi misin?' Hele burdakine ne demeli? Ya yalandan gel şurdan camdan de ki 'anne bugün nasılsın, iyi misin?' Sen gelmiyon, o aramıyo. Bu sefer veryansın onun azabını da biz çekiyoruz. Kimse bi şey düşünmüyo emin ol. Ben bi şey anlamıyorum. Adam kaynanasını düşünüyo, kaynatasını düşünüyo. Ama öz annesini düşünmüyo. Bu bi sapkınlık yani bu gözden çıkarmışlık deni buna. Buna merhametsizlik, vicdansızlık yani. Ne demektir ya?" (Duygu Hanım)

Aynı katılımcı başından geçen bir olayı açıklamıştır. Katılımcının destek görmemesinden dolayı gerek fiziksel gerek psikolojik anlamda zorluk çektiği anlaşılmıştır.

> "Neyse artık ambulansı çağırdım. Sonra çıktım işte konfeksiyonda tanıdıklar var. Dedim 'abi böyle böyle. Ben onu dayıma kaldıttıramam. Anama galdıttıramam. Anam geberiyor bi taraftan, o bi bi taraftan.' O zaman da fistülü bozulmuş. Bilirsiniz bi şurda bi şurda bi şurda. Diyalize girmek için fistül hakkın vardır. Fistülü de var. Zaten ölüyo şekeri 1000 küsürmüş hastaneye getirdim. Sabaha kadar bi de onun şekerini düşürdüm. Neyse aldım hastaneye götürdüm. Öbür ayağını da aldılar alçıya. Demezler mi ki 'böyle böyle biz getiremeyiz.' Ben de dedim 'mecbur getirceksiniz. Ben napim kardeşim bi bayan halimle galdım burda.' Dediler, 'niye kaldın?' Dedim napiyim' bi tane küçük oğlu ilgileniyo.' 'E başka oğlu yok mu?' Dedim 'var ama gelmiyor, napabilirim ben yani? Gelmeyince ben napabilirim.' Büyük oğlu da gelip sormuyo bile şurda. Kızı da zaten Bayburt'ta. Bu kızı Bayburt'a götürmüş teyzem büyük kızı. O geldi bir günlüğüne, dayım da dedi 'hani Birsen' dedi 'bugün' dedi 'uyusun abla böyle böyle' dedi. 'Uyuyamıyor' dedi 'yani bi seneyi geçti' dedi 'bi sene. Dedi 'iyi uyusun.' Baktım neyse ananem şey yaptı, sözde tuvalet yaptırcak. 'Ayy' dedi şey 'Uğur'a eldiven aldır da annemin altı şeyini temizliyim.' Düşünebiliyor musunuz? Ben torunuyum, o kızı… O kadar zoruna gidiyo ki insanın, sen torunu olarak bi savaş veriyosun ama evladına bakıyosun üzülüyom ya." (Duygu Hanım)

Fiziksel olarak da yakın mesafede yaşayan aile üyelerinin yaşlıya karşı ilgisiz ve bakım verene karşı desteksiz olmalarının katılımcıları daha çok zorladığı anlaşılmıştır. İlgisiz kalmalarından dolayı yaşanan üzüntüye, yakın bir yerde yaşamalarına rağmen gelip gitmemelerinin öfkesinin eşlik ettiği görülmektedir. Bazı katılımcıların bu bağlamdaki açıklamaları şöyledir:

> "Aşağıda *(alt dairede)* amcam var, amcam doğru söylemek gerekirse çok sık gelmez öyle hani aşağımızda oturmasına rağmen." (Berrak Hanım)

> "Şimdi mesela ben kızıyorum, diyorum ki 'siz hani ben aramaya fırsat bulamıyorum. Peki siz niye anneyi aramıyorsunuz? Hani bu 24 saatlik saat dilimi içersinde annenin sizinle en fazla konuşacağı 2 dakka, bilemedin 5 dakkadır. 24 saatlik saat dilimi içersinde bi 5 dakka anneye ayıramıyor musunuz?' 'E işte o oldu, bu oldu, şu oldu böyle dedim böyle falan filan.' Böyle kopukluklar olunca zaman içersinde araya soğukluk giriyo. Ha mesela bir kardeşim var, biz ölsek dönüp bakmaz herhalde. Bahsettiğim gibi öbür kardeşim aşşağıda *(oturdukları eve 5 dk yürüme mesafesi)* bayramdan bayrama gelir ki annem onu çok sever. Defalarca aradım ben ona dedim ki 'iş yerine giderken gel evin önünden geç anneyi camdan gör geç. Seni görünce mutlu oluyo.' 'he tamam gelecem' diyo ama yok." (Müge Hanım)

Aile üyeleri, yaşlı ile ilgilenmese veya bakım verene destek olmasa da katılımcıların en azından bir sözel takdir veya teşekkür görmek istedikleri anlaşılmıştır. Yaşlının bakım sorumluluğunu üstlenmekten ziyade katılımcıların asgari seviyedeki bu beklentilerinin de bakım verme sürecinde önemli bir motivasyon kaynağı olduğu belirlenmiştir.

Geçmiş zamanda babasına bakım veren eşi ile bu konu kaynaklı problem yaşadıklarını belirten Zeynep Hanım, eşine sürekli destek olduğunu ancak ufak bir aksaklıkta eşinin kendisine karşı sert bir tavır takındığını ve bu durumun kendisini üzdüğünü ifade etmiştir:

> "Bir an yapmadığınızda hiç yapmıyomuş gibi şeye konduğunuz da oluyo mesela. Böyle şeylerde de insan üzülüyo. Hani onun da psikolojik mesela eşim o konuda çok zorlanmıştı. O şeyi bana yansıyodu o zaman tabi ki. Mesela benim ona destek olduğum zamanlarda bi gün aksattım mesela bi şey oldu, bi geç kaldım. Böyle her şeyi çok düzenli, dakik olsun gibi bi yapısı var onun. Yani sen yapmıyomuşsun gibi böyle algılanıyo. Hani ben senin yanındayım, senin için burdayım am sen bana böyle davranıyosun. Bi üzüntü yaşıyosunuz." (Zeynep Hanım)

Ancak bir katılımcı akrabalarının sadece başka kişilerin yanındayken yaşlının bakımını karşıladığı için teşekkür ettiklerini, bunun kendisine samimi gelmediğini ve *el gördülük*, yani diğer insanlara gösteriş yapmak olduğunu, kendisinin düşünülmediğini ifade etmiştir:

> "Mesela birileri gelirdi ya da bir gün olurdu, toplantı olurdu neyse işte böyle otururlar konuşurlar ya akrabalar. Konu komşu neyse biz orada olduk mu işte mesela derler ki bize, bana derler ki 'eline sağlık, iyi bakıyorsun.' Onlar da derler ki 'eline sağlık, işin rast gitsin, Allah razı olsun.' Oralarda öyle denirdi bunlar.
>
> - Sizinle birlikteyken söylemezler miydi?
>
> Bizde ona derler ki, el gördülük, her şeyleri el gördülük. Kayınvalidem de öyleydi, kızları da öyle." (Sevgi Hanım)

Katılımcılar dışındaki aile üyelerinin yaşlı bireyin bakımına karşı ilgisiz olmaları, katılımcıların yaşlının sağlık durumunda ve bakım ihtiyaçlarında tek karar verici merci olmasına neden olmaktadır. Bu durum, yaşlının yaşam ve ölüme dair tüm sorumluluğun yalnızca katılımcıda olması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla ciddi bir sorumluluk alan katılımcılar hem yaşlı aile üyelerinin ölümüne sebep olmuş gibi hissetme hem de diğer aile üyelerine karşı mahcup olma riski ile karşı karşıya kalmaktalardır. Yapılan görüşmeler neticesinde bu sorumluluğun katılımcılarda önemli bir baskı unsuru olduğu anlaşılmıştır.

> "Ha o çözüm işi bende, ona hiç bulaşmazlar. Asılacaksa, kesilecekse, ölünecekse, ameliyat olacaksa falan filan gelseler dahi bana sorarlar, 'hani ne yapalım ne diyorsun?' İşte mesela bu şeyi açılacak, hastaneden çıkacak falan filan ben onlara söylüyorum ki 'evin en küçüğüyüm ben, napalım?' diyorum. Hepsi birden dönüp 'Müge napalım, ne diyosun, böyle mi yapalım?' 'Bilmiyorum siz bi sorun, araştırın. Eşiniz, dostunuz, akrabanız var. Kendi çocuklarınızın başına geldiği zaman fellik fellik ki bi tane yeğenimde tıpta okuyo, ona sor' diyorum 'X'e sor' diyorum, 'X bilir.' Hani doktorlarda hocalarda illa ki vardır tanıdığı 6 yıldır okul okuyo bu sene son senesi. Yarın doktor olacak illa ki bi hocası mocası vardır bunun. 'Yok sen ne diyosan, biz naparsak.' Yani bütün karaları ben veriyorum. Bunu da yani, bana şey gibi lütfediyorlar. 'Hani sen her şeyi bilirsin, her şeyi daha iyi anlıyosun' falan bu şekilde pohpohluyor. Ama benim zannımca 'ya bize bulaşma sen ne diyosan o.' İyi olduysa Allah etti, kötü olduysa Müge etti bu." (Müge Hanım)

Aynı katılımcı karar verici merciinin kendisi olmasının bir anlamda daha iyi olduğunu, diğer aile üyelerinin ilgisiz ve bilgisiz olmalarından dolayı onlar karar verdiğinde yaşlının problem yaşadığını belirtmiştir:

> "Mesela bu cihazda *(tıbbi araç gösteriyor)* onlara uyduğum için, onların sözüne uyduğum için geç kalındı ve annemin şu an saka bölgesinde dördüncü evrede bası yarası var. Yani yarım elmayı böyle içeriye tıkıp kapattığınız zaman o yarayı kapatacak derinlikte bir yaraya sahip. O yaranın oluşması benim kardeşlerime uymamdan dolayı oldu, onları dinlediğim için oldu. İşte dediğim gibi bir kısımda karar mercii ben olduğum için doğru bildiğimi yapıyorum ve araştırarak yapıyorum, pişman olmuyorum." (Müge Hanım)

Dolayısıyla katılımcıların karar verici merci olmalarında; yaşlı ile sürekli ve birebir ilgilenmeleri, bu nedenden dolayı hem tıbbi süreçler hem de yaşlının ihtiyaçları hakkında diğer aile üyelerinden daha fazla bilgiye sahip olmalarının etkili olduğu da görülmüştür.

> "Mesela bunu doktora götürdüm. Doktor bana dedi ki 'annene midesine hortum salmak istiyom. Alttan endoskopi yapmak istiyorum.' Tek başımayım hastanede. Doktor senden şey bekliyo, haber hanii bilgi istiyo ki, imza at da ben bunları yapıyim. Çünkü bir şey olursa sorumluluk kabul etmiyordu doktor. Tek başımayım. Hani karar versem bir şey olsa, ben ne yaparım. Ama yanımda olsa, ona destek, napalım, hanii tek başımayım. Her şeyde. Bazen diyom ki 'amann hiç bakmıyorlar, sen karar ver.' Ararım abimi, 'abi' diyorum 'böyle böyle.' 'Sen daha iyi biliyosun ya' diyo. O abim balıkçıdır. Hayat şartı çok farklı. Bi şey olsa bile beni arar o abim. Benden kaç yaş büyüktür. 'Şunu şöyle yapalım mı?' der bana. 'Çünkü sen daha iyi biliyosun." (Burçak Hanım)

> "Önceden bi iş ya da b iş yapılcaksa yani hep bir arada yaşamanın getirmiş olduğu bi şey heralde hep anneme sorulurdu her şey. Annemden çıkardı yani annem bi şey söylerdi ve olurdu, annem bi şey söylerdi ve olurdu, herkes yapardı ya da yapılırdı. Ama şimdi tam rol olarak değişiklik şimdi bana geçti. Annemin sorumluluğu azaldı benim bu konuda sorumluluğum arttı. Şimdi bi şey alıncaksa, alışveriş yapılcaksa, bi şeye karar verilcekse işte 'Funda sen söyle, Funda sen anlat, Funda napılcak, Funda ne edilcek?' falan." (Funda Hanım)

Bakım verme sürecine karşın ilgisiz kalan aile üyelerinin, yaşlı bireyi ara sıra ziyaret ettikleri ancak bu zamanlarda da *misafir gibi oldukları*, yine yaşlı ile ilgilenmedikleri, bununla beraber katılımcıların onlara hizmet ettikleri öğrenilmiştir. Katılımcıların ise bu ziyaretler sırasında aile üyelerinden destek bekledikleri, işlerinin görülmesini istedikleri anlaşılmıştır. Dolayısıyla yaşlıyı görmek için ev ziyareti gerçekleştiren aile üyelerinin ziyaretlerinin, katılımcıların iş yükünü arttırdığı ve bu nedenle pek uygun karşılanmadığı belirlenmiştir.

> "Bana zerre kadar yardımları yoktu, gelseler napıyım çaylarını, kahvelerini yapıyom. Geriden analarına bakıyorlar, 'anam nasılsın? İyisin iyisin' gidiyolar gülüyorlar öyle işte." (Sevgi Hanım)

> "Ben hiç öyle bir desteğin olduğunu hissetmiyorum. Ben hissetmiyorsam babamın da hissettiğini düşünmüyorum açıkçası (gülüyor). Yani şöyle evet tamam günü birlik geliyo, 1-2 saat oturuyo gidiyo ama bu insanı rahatlatmıyo." (Berrak Hanım)

> "Mesela görümcelerim gelirler misafir gibi otururlar, çayları ayaklarına gider işte börekleri, pastaları ayaklarına gider. Yani öyle bi ne diyim sahiplenmek 'işte annemiz' falan öyle bi duygu mu yok bilmiyorum. Ben bazen ben şaşırıyorum hani 'neden böyle yapıyorlar' diye. Kaç kere konuşmaya çalıştım ama konuşamıyosun da bazen bazı şeyleri." (Esma Hanım)

> "Yani o *(ağabeyi)* hiç benlen annemi bildim bileli bir kopuk. Gelir, görür 3 ayda- 2 ayda bir vakti olursa. Çalışıyo, ikisi çalışıyo zaten. Biri pazarcılık yapıyor oğluyla büyük ablam. Öbür ablam da gelir 2 ayda bir 'meraba, nasılsın, anne seviyom seni, öpüyom' ama hiçbir şeysinden bilmez. Hani annemin özel şeylerini sorsa, 'annem neyi sever?' hani 'alıyım anneme bir kilo.' Her yerde diyorum ki, 'yaa ne biçim ablam var' diyom. 'Gelirken benim annem maaşı yok' diyorum. 'Alıyo ölen kardeşimden 500 tl, yeni oldu maaşı' diyorum 'yeni 370 tl alıyordu.' Ondan sonra, 'buna gelirken bir muz getir ya' diyom, 'bir muz annene, bir muz getir.' Gelir; boş. Otururur, yer, içer kahvesini, 'kesenize bereket' der gider. Hiç şey yani." (Burçak Hanım)

> "Burda 2 kardeşim var. Onlar da sadece haftada bir kere 5 dakka ziyaretine gelirler o kadar yani. Bi ihtiyacını da bilmezler yardım da

> etmezler yani. Geldiklerinde şöyle bakımı, şöyle tamamen ellerini taşın altına koymuyorlar. Mesela bi aspire cihazı var, bilirsiniz belki şu zıkkımlık mesela, bunu takmamak için ellerinden geleni yapıyorlar. Hani protestomiyi temizlemek adına, niye çünkü yaparlarsa olası bir ihtimal ben bi yere giderim bi şehre giderim ya da uzaklaşırım bi gün boyunca ona tahammülleri yok. Hani 'biz de gelelim yardımcı olalım ama sen de başımızda ol.' 'Tamam' diyorum onu da kabul ediyorum, 'eyvallah' diyorum. 'Bak yardıma geliyorsunuz en azından biraz yardımcı olun. Ben uyuyabileyim ya da bi dışarı çıkıp hava alabileyim.' Öyle yok. Sadece yanımdalar ama bütün hizmeti yine ben görüyorum." (Müge Hanım)

> "Çocukları bir tanesinde engelli çocuğu var şey 2 tanesi. Birisinin engelli oğlu var, birisinin engelli kızı var Down sendromu. Hani fazla gelip gitmiyolar bi tanesininde hani baya bi yaşı var hani gelse de bırakmam ki baksın. Hani geliyo oda bi misafir gibi hani bırakamıyom ki ilgilensin." (Ayşe Hanım)

Bazı katılımcılar ise tam aksi, akrabalarının evdeki yaşlı ve engelli için kurulan düzeni bozduklarını, bu nedenle onların desteğinin yaşlı, engelli ve kendileri için faydalı olmadığını dile getirmektedir:

> "Kuzenlerim geliyordu ara ara kuzenlerim geliyordu ama şimdi pandemiden dolayı yok.
>
> - Onlar neler yapıyolardı geldiklerinde?
>
> Daha çok beynimi yoruyordular harbi söyliyim mi ya. Böyle (gülüyor) Allah razı olsun geldikleri kadar da beynimi çok yoruyorlardı.
>
> - Nasıl yoruyolardı sizi en çok geldiklerinde?
>
> Bak şimdi şöyle bir şey en basiti aşkım, belki kızmayın bana da böyle konuşuyorum diye, o sehpa orda durmayacak. Bak burdaki masa, sandalyeyi kaldırmışız onları görme engelliler yürürken çarpıyorlar. Onlar *(kuzenleri)* kendi evlerindeki gibi dizayn istiyorlar ama bende o dizayn olmaz. Neden olmaz? Onlara *(engelliler)* göre dizayn yaparım. Ha o kendi hesabında şuraya yürürken 3 adımda alışmış de mi? Ben de değiştiremem onun kuralını, onu orada oturacak, onu oraya ayarlarım yani mecburen. Ama geliyorlar kafalarına göre dizayn yapıyorlar.

> Diyelim o kız kardeşi bardak yerine aynı koyar onun yeri ordadır, ona göre gider alır onlara göre düzenini bozmam. O kurallarıma karışıyorlardı (gülüyor). Sinirleniyordum ama bak sizinle benim aramda, sizler çok düzenli olursunuz, ben pisim ben düzenli olamam, ben istediğim gibi şekil veremem. Çünkü o lavobanın yerini bilecek, orayı bilecek, burayı bilecek. Yapamam. Onun için çok tartıştım o konuda tartışıyordum. Yedirmemelerini istiyorum. Hastaya yedirilmez, hastanın hani doktorun kurallarına uymak zorundasın ama o zaman sen o hastayı bir an önce toprağa koy. İyileştirme amaç değil ama onlar sanıyorlar ki vicdanen rahatlarız bunun gönlü olsun ama hata bence. Bana göre hata." (Rukiye Hanım)

Katılımcıların aile üyeleri hakkında dile getirdikleri bir diğer unsur, diğer aile üyelerinin yaşlının bakım sorumluluğunu üstlenmemeleridir. Öyle ki katılımcıların bazı zamanlar yaşlıyı diğer aile üyelerinin evlerine göndermek ve birkaç gün yaşlının bakım ihtiyaçlarını karşılamalarını istedikleri görülmüştür. Ancak aile üyelerinin bu noktada çekinik kaldıkları, bu nedenle yaşlıların sürekli katılımcılar ile beraber yaşadıkları anlaşılmıştır. Dolayısıyla katılımcıların; belirli aralıklarla yaşlı ve kendileri ile ilgilenen aile üyelerine ek olarak, sürekli olmasa da yaşlının bakım sorumluluğunu üstlenecek aile üyelerine de ihtiyaç duydukları anlaşılmıştır. Aile üyelerinin bu konuda çekinik ve isteksiz olması, bakım vermenin süresini kesintisiz uzatacağı için bakım yükünü de arttırmaktadır. Buradan hareketle yaşlının bakım sorumluluğunu üstlenmeye karar verilmesinin, bakım veren aileler için kritik bir süreç olduğu tespit edilmiştir.

> "Onlar yine hayatlarını yaşıyorlar. Bir şekilde idame ediyorlar. Onların bir kaybı yok. Ha şimdi diceksiniz ki 'sizin ne kaybınız var?' Onca sene hayatınız sizin. Yapıcak bir şey yok." (Nilüfer Hanım)

Bu konuyla ilgili Zeynep Hanım, diğer aile üyelerinden birkaç günlük ricada bulunduklarını ancak olumsuz yanıt aldıklarını ve bu nedenle öfkelendiğini ifade etmiştir:

> "Bazen onların *(akrabaları)* işi oldu mu 'gelemeyiz' dedikleri zaman mesela ben sinirleniyodum o zaman. Hani bizim de bi… Çünkü normalde bi dışarıdan birini tutuğunuz zaman onların birini haftada bir izni oluyo mesela." (Zeynep Hanım)

Esma Hanım ise annesi vefat ettiği için İstanbul'a geldiğini, bu süreçte bakım verdiği kayınvalidesini görümcelerine emanet ettiğini, ancak Yalova'ya döner dönmez

görümcelerinin kayınvalidesini evine alması konusunda katılımcıyı aradıklarını ifade etmiştir.

> "Daha annem yeni vefat etti 3 ay oldu. Bu arada İstanbul'a gitmek zorunda kaldım, görümceme bırakmak zorunda kaldım. Hemen gelir gelmez telefon açtılar daha acım tazeyken, işte hemen getirdiler mesela kayınvalidemi. Ben İstanbul'da çocuğumun, torunumun yanına gitmek istiyorum kayınvalidem burda gidemiyorum. Onlar 'alalım bakalım torunun yeni oldu, annen yeni vefat etti biraz kafanı dağıt', hiçbir öyle düşünce yok. Aileme gitmek istediğim zaman 1 haftalığına almasınlar, kayınvalidemi götürmek değil gidip bende kalabilirler. Ben zaten asla, kapım herkese açıktır, benim öyle bir düzenim vardır tanırsanız beni inşallah. Ya eve gelip kalsın hiç problem değil. Gelip bende kalabilirler, yapabilirler ama bu beni rahatlatırdı en azından aklım kalmazdı. Bunu yapmadılar ama 2 gün ya 2 gün." (Esma Hanım)

Bir diğer katılımcı ise bakım verdiği anneannesini dayısının yanına göndermek istediğini, dayısının eşinin dayısını evi terk etmekle tehdit ettiğini ve bu nedenle dayısının da annesine bakım vermeyi kabul etmediğini aktarmıştır. Katılımcının söylemlerinden, eş onayının yaşlı bireyin bakım sorumluluğunun üstlenilmesinde önemli olduğu anlaşılmıştır. Eş onayı ile ilgili Yaren Hanım da bir açıklama yapmış ve amcalarının eşlerinin istememesinden dolayı yaşlıya bakım vermediklerini belirtmiştir:

> "Onlar gelmediği zaman anlıyorum kapı bekliyo, gözlüyo. Evlat zor ama napıcaksın gelmiyo, gelmiyo napabilirsin. Ondan sonra telefon ettik hani 'gel de bi gün sende kalsın.' tartışınca biz. Çocuk, çocukların yüzünden tartıştık, onlara biraz ağır konuşuyo, yaşlandı yani biraz ağzından çıkanı bilmiyo. Ondan sonra (iç çekerek) dedi 'gelip alamam' dedi. Karısı demiş ki 'eğer onu getirirsen ben şimdi giderim evden çıkarım.' Karısı kabul etmiyor. O kadar zoruna gidiyo ki insanın." (Duygu Hanım)

> "Dedem vefat ettiğinde, yaklaşık 85 yaşında olabilir, tam olarak hatırlamıyorum. Hani evde tek başına kalamayacaktı, düzeni tek başına sağlayamayacaktı, bakımını tek başına sağlayamayacaktı. Bu nedenle biz kendi yanımıza aldık, diğer çocukları kabul etmedi bu nedenle biz yanımıza aldık, biz bakımını sağlıyoruz. 5-6 yıldır da dedem vefat ettiğinden beri de yanımızda. Hani yanlarında çok fazla götürmüyorlar

> açıkçası, eşlerinden de kaynaklanıyor olabilir amcalarımın.” (Yaren Hanım)

Benzer şekilde Sevgi Hanım da bakım verdiği kayınvalidesinin, kendi evlatları tarafından istenmediğini, evlatlarının annelerine bakım verme konusunda uzak kaldıklarını ifade etmiştir:

> “Ama bende istiyordum ki mesela burada kendi oğlu, kızı var, gelinleri var, torunları var mesela onlar da kendileri götürsün istiyordum bir seferlik. Onlar götürmedikleri için çok zoruma gidiyordu. Çok mecbur kalırsam gidiyordum bi yere. Bırakıyordum. O zaman da onların suratı düşüyordu böyle, yani böyle çok gönüllü karşılamıyorlardı. Mesela kızına götürdüm mü derdi ki, ‘hıh gene mi sen geldin? Bi eksik sendin.’ Annesine derdi bunu. Onun annesiydi, benim kayınvalidemdi ama benim çok zoruma giderdi. (Sevgi Hanım)

Yaşlının bakım sorumluluğunu üstlenirken, ailelerde gündeme gelen konulardan birinin yaşlıya dönüşümlü bakım vermek olduğu tespit edilmiştir. Yaşlının belirli periyotlarla aile üyelerinin yanlarında kalması ve bu dönüşümün devam etmesi fikri katılımcıların aile üyeleri tarafından kabul edilmemiştir. Ancak bu uygulamanın bakım veren kişileri rahatlatacağı, aileleri için de daha sağlıklı olacağı anlaşılmıştır. Söz konusu yönteme ve ailelerindeki sürece ilişkin bazı katılımcıların ifadeleri şu şekildedir:

> “Kardeşler arasında herhangi bir işte ‘bi sen bak bi ben bakıyım. Aramızda dönüşümlü bakalım’ gibisinden bi durum olmadı açıkçası teklif de çok olmadı. Hep biz yani annem, babam ve ben ilgilendik, ablam vardı ablam daha o zaman evlenmemişti. Yani her şeye çok fazla aşırı tepki vermeye başladılar artık çünkü sanırım psikolojik olarak ağırlığı kaldıramıyorlar. Belki destek alınabilse ya da destek alsaydık kardeşlerinden falan bu şekilde olmayabilirdi. Ama bu yıllarında verdiği bir yorgunluk olunca ister istemez insanlara bi bıkkınlık geliyo açıkçası. Hani insanı nasıl diyim şey bekliyo biraz birkaç gün ya da ne bilim bir hafta alsa kendisinde kalsa bizde biraz rahat etsek. Bizde işlerimizi rahat bir şekilde halletsek hani böyle bi durum hiç yaşanmadı. Çünkü zor, zorluğunu görüyorlar daha doğrusu bizden gördükleri için kimse bu zorluğun altına girmek istemiyor bence. Dönüşümlü olsaydı, ya şöyle bence daha da istekli bir şekilde bakabilirdik. Hani şu anda

bakıyorsak, biraz zorunluluktan bakıyoruz annemin deyimiyle biraz içimizde Allah korkusu olduğu için bakıyoruz hani kendisinin bakıma ihtiyacı var. Yani bu şekilde ama mesela baştan biz olayı hani bir ay bi kardeş bir ay bi kardeş kendi aralarında ne biliyim 2-3 aile dönüştürülseydi, bence kimse psikolojik olarak bu şekilde yıpranmazdı diye düşünüyorum ben." (Berrak Hanım)

"O diyo ki 'benim çocuğum var', öbürü diyo ki 'benim işim var', 'benim hanımım' var. Sonra bu olacak ben bunu bildiğim için tamamen kendimi anneme vakfettim. Öbürü zaten hanım köylü, 'çocuklarıma bakıyorum işte bakamam edemem.' Öteki ablam en büyük ablam ki annemin en sevdiği evladıdır, 'e benim gücüm yok.' Dedim abla 'bu güç gerektirecek bir şey değil hani birlik olursak, güçlerimizi birleştirirsek kimseye külfet olmaz' dedim bu. Ama bir kişiye kalırsa evet yükümlülüğü ağırdır." (Müge Hanım)

5. TARTIŞMA

Bu araştırmada ailedeki yaşlılık, engellilik veya kronik hastalık nedeniyle bakıma ihtiyaç duyan yaşlıya bakım vermenin; bakım veren aileyi bir kurum olarak nasıl etkilediğini, üyelerin ve üyeler arasındaki ilişkilerin bu deneyimden nasıl etkilendiğini ortaya çıkarmak amaçlanmıştır. Bu amacın alt amaçlarından biri araştırma süresince şekillenmiş ve ailenin de bakım vermeyi nasıl etkilediğinin keşfedilmesi olarak belirlenmiştir. Nitel araştırma yöntemi ve durum çalışması deseninin kullanıldığı bu araştırma boyunca yaşlı ve bakım verenlerden oluşan toplam 63 kişi ile iletişime geçilmiştir. 33 kişi ile derinlemesine mülakat gerçekleştirilmiş, bunlardan 19 tanesi araştırmanın analizlerine dâhil edilmiştir. Araştırmanın son bölümünde elde edilen veriler literatür bilgisi ile bütüncül bir şekilde tartışılacak ve harmanlanacak, ayrıca literatürde konu ile ilgili var olan diğer çalışmalar ile karşılaştırılacaktır.

Araştırmanın amacına bağlı kalınarak görüşmeler sonucunda elde edilen bulgulardan ulaşılan ilk tema *Yaşlıların Sağlık Problemleri* olmuştur. Esasında bu soru araştırma sürecinin en başında, katılımcıyı görüşme ortamına hazırlamak için sorulan bir başlangıç sorusu olsa da süreç boyunca yaşlının sağlık probleminin ne olduğunun, katılımcının onunla ilgilenme süresine ve yoğunluğuna etki ettiği, dolayısıyla katılımcının aile içindeki konumunu da şekillendirdiği görülmüştür. Bu nedenle başlangıç sorusu olarak belirlenen bu soru, zaman içerisinde araştırmanın amacına istinaden sorulan sorulardan biri olmuştur. Araştırmanın katılımcıları tarafından bakım verilen yaşlıların sağlık problemlerinin ne olduğu incelendiğinde temelde 3 farklı rahatsızlık türünün var olduğu görülmektedir. Bunlar felç geçirme, alzheimer ve kronik hastalıklar olarak derlenmiştir. Her biri için bakım verenin yaşlıya sunduğu hizmetler araştırmada elde edilen bir diğer bulgu olmuştur. Yine aynı nedenle bakım verenin yaşlının hangi ihtiyaçlarını, nasıl ve ne yoğunlukla karşıladığının bilinmesi, bakım veren ailelerin daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır. Yaşlının sağlık problemleri ve bakım verenin ona sunduğu hizmetler birlikte incelendiğinde, en yoğun bakımı felçli hastaların gerektirdiği görülmektedir. Benzer şekilde, felç geçiren bireylerin bakım verenleriyle yürütülen bir araştırmada da bakım verenlerin, hastanın tüm ihtiyaçlarını karşılamak durumunda oldukları ortaya çıkarılmıştır (Şirzai ve ark., 2015: 164). Felçli yaşlılara bakım veren aile üyelerinin; diğer bakım verenlere göre daha uzun süre yaşlı ile ilgilendikleri, yaşlının yaşamına devam etmesi için yeme, içme, giyinme, konuşma, boşaltım, egzersiz gibi tüm

ihtiyaçlarını tek başına karşıladıkları, tek kişilik yaşamlarında 2 kişilik hayat yaşadıkları anlaşılmıştır. Ayrıca felcin bir anda geçirilmesi, saniyelik bir sürede hem yaşlının hem bakım verenin hayatını değiştirmesi de felcin en zor yaşlı rahatsızlığı olmasına yol açmaktadır. Yapılan görüşmeler sonucunda birçok katılımcı; felçten önce yaşlının gayet sağlıklı olduğunu, sosyal hayatında aktif bir kişi olduğunu, yaşam enerjisi dolu olduğunu vs. belirtmiştir. Ancak herhangi bir sağlık problemi olmadığı halde, bazen bilinmeyen bazense sonradan teşhis edilen bir nedenle beynine kan pıhtısı sıçradığını ve felç kaldığını ifade etmiştir. Bu durumun hem yaşlının hem bakım verenin hayatında bir dönüm noktası olduğu anlaşılmıştır. Bununla beraber felç geçiren yaşlılarda zihinsel ve bilişsel olarak herhangi bir problemin olmaması, yaşanan her şeyi olduğu gibi algılamaları ve anlamlandırmaları gibi nedenler bakım verenin daha fazla zorluk yaşamasına neden olmaktadır. Sağlıklı giden hayatlarında bir başkasına bağımlı olarak yaşamaya devam etmek zorunda kalan yaşlıların, zaman içerisinde öfkeli bir kişilik yapısına büründükleri birçok katılımcı tarafından ifade edilmiştir. Yaşlıların öfkeli olmasının, bakım verenin de gergin olması ve bu gerginliğin ailenin tamamına yansıması anlamına gelmektedir. Çünkü yaşlının da psikolojisi dikkate alındığında bir anda bakıma ihtiyaç duyar hale gelmenin ağır bir süreç olduğu düşünülmektedir. Her ne kadar felç geçiren kişilerde demans görülme riski yüksek olsa da (Tamam ve ark., 2008: 53) katılımcıların bakım verdikleri yaşlılarla herhangi bir bilişsel ve zihinsel rahatsızlık olmadığı belirlenmiştir.

Alzheimer hastalığının felce göre daha gizli ve yavaş ilerlediğini, hem yaşlının hem aile üyelerinin fark etmekte gecikme ihtimallerinin yüksek olduğunu söylemek mümkündür. Bu nedenle alzheimer hastası bir yaşlıya bakım verme, bir anda tam bakım verme olmamaktadır. Sürecin en başında alzheimer tanısı konmuş olsa dahi aile üyelerinin hizmetleri, ihtiyaçların giderilmesine yardım etmekten öte gitmemektedir. Bu nedenle bakım verenlerin süreç içerisinde bakım verme eylemine geçtikleri ve böylece bakım veren aile oldukları, yaşlının yavaş yavaş bakıma ihtiyaç duyar hale geldiği anlaşılmıştır. Öyle ki birçok katılımcı; alzheimer tanısı konulmadan önce yaşlıda bazı sorunların var olduğunu, özellikle yaşlının çokça unutkanlık yaşadığını ve bu nedenle çoğu zaman evin yolunu unutabildiğini belirtmiştir. Bu nedenle hastalığın en başında yaşlının güvenliği için birlikte yaşamaya başladıkları anlaşılmıştır. Ancak zaman içerisinde yaşlının tuvalet ihtiyacını vaktinde gidememesi ve diğer bazı hastalık belirtileri ile aile üyelerinin şüphelendiği, bir doktora başvurdukları ve alzheimer tanısının alındığı görülmüştür. Katılımcıların anlatımlarından; alzheimer hastası bir

yaşlıya bakım vermenin daha kademeli bir yapıya sahip olduğu, ilk olarak ihtiyaçları giderme ve yaşlıyı koruma ile başladığı akabinde alzheimerın ileri seviyelerine gelindikçe bakım vermenin gerçekleştiği tespit edilmiştir. Bu durumun bakım verenin hayatında ani bir değişim meydana getirmediği ve buna bağlı olarak bakım verenin ve ailesinin sürece alışma imkânının olduğu olanak sağladığı düşünülmüştür. Felç geçiren yaşlılar ile kıyaslandığında alzheimer hastasına bakım vermenin, hem bakım vereni hem bakım veren aileyi daha az zorladığını belirtmek mümkündür. Bu sonuca benzer olarak Belasco ve arkadaşlarının (2006: 961) yaptıkları araştırma sonucunda da yaşlının hastalık türünün ve ağırlığının, bakım verenin fiziksel ve psikolojik zorlanmalarında değişiklik meydana getirdiği görülmüştür. Bununla beraber alzheimerın yaşlıyı yavaş yavaş ölüme götüren bir hastalık olması, esasında bakım verme süresinin de kısa olmasına yol açmaktadır. Öyle ki bir katılımcı, derinlemesine mülakattan sonra yapılan sohbet tarzı görüşmelerde; *"alzheimerın ömrü zaten 6-7 yıl anca olur." (Zeynep Hanım)* cümlesini kurmuştur. Ancak felçli bir yaşlıya bakım vermenin böyle dile getirilebilen bir ortalama süresi bulunmamaktadır. Dolayısıyla alzheimer ile kıyaslandığında felç geçiren bir yaşlıya bakım verme süresinin çok daha uzun olabileceğini söylemek mümkündür. Nitekim katılımcıların, yaşlıya bakım verme süreleri incelendiğinde de felçli yaşlıya bakım verenlerin, alzheimer hastasına bakım verenlere göre daha uzun süredir bakım veren rolünde oldukları görülmüştür. Bu durum aile içinde daha uzun süre bakım verilmesinin ve etkisinin daha fazla hissedilmesinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Matthews ve ark., 2004: 638).

Katılımcıların bakım verdikleri yaşlıların, bakıma ihtiyaç duymalarındaki son neden, kronik hastalıklar olarak belirlenmiştir. Yaşlıların kalp sorunları ve kanser gibi hastalıkları bu başlık altında ele alınmıştır. Diğer iki grupla karşılaştırıldığında kronik hastalıkların daha az yoğun denilebilecek şekilde bakım gerektirdiği, hastalık türüne göre değişmekle birlikte yaşlıların bazı ihtiyaçlarını karşılayabilecek durumda oldukları tespit edilmiştir. Bu durum elbette diğer iki gruba göre bakım verenin ve bakım veren ailenin daha az olumsuz etkilenmesine zemin hazırlamaktadır. Ancak tüm rahatsızlık türleri ve bunların gerektirdiği bakım hizmetleri incelendiğinde, hepsinde bakım verenin günlük rutin bir akışa sahip olduğu görülmüştür. Yapılan görüşmeler neticesinde katılımcıların neredeyse tamamının saatlik bir düzen kurdukları; yaşlının kahvaltı saatinin, ilaç zamanının, tuvalet ihtiyacının, meyve vaktinin ve daha birçok şeyin belirli ve sabit olduğu öğrenilmiştir. Buradan hareketle, bakım verenin tüm işlerini yaşlının ihtiyaçları odağında

planladığı, dolayısıyla ailesi ile de yaptığı veya yapmaya çalıştığı planlarda da yaşlının ihtiyaçlarının esas ve ana belirleyici unsur olduğu anlaşılmıştır.

Görüşmeler sonucunda elde edilen bir diğer bulgu katılımcıların, yaşlı aile üyelerine bakım verme nedenlerinin ne olduğuna ilişkindir. Katılımcıların bakım verme nedenleri incelendiğinde; en iyi kendilerinin bakım verdiklerini düşünmeleri, duygusal sebepleri, zorunlu olmaları, dini beklentileri ve yaşadıkları toplumun genel kabulleri olmak üzere 5 temel sebepten dolayı bakım vermeye başladıkları anlaşılmıştır. Bununla beraber her bir sebebin iç içe geçmiş olabileceği, bazı katılımcıların birden çok başlık altında cümle kurabildiği görülmüştür. Katılımcıların söylemleri doğrultusunda belirlenen nedenlerden dini beklentileri hariç hepsinin katılımcıların aileleri ile ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Örneğin, bazı katılımcılar en iyi bakımı kendilerinin verdiğini düşünmektedir. Görüşmeler sırasında konu irdelendiğinde bu düşüncelerinin, daha önce yaşlıya niteliksiz ve uygun olmayan bakım veren aile üyeleri ve yaşlının diğer aile üyelerinin evlerine gitmemesi tarafından şekillendiği görülmüştür. Dolayısıyla katılımcıların bu sebepten dolayı yaşlının bakım sorumluluğunu üstlenmeleri, diğer aile üyeleri ile yaşlı arasındaki ilişki temelinde oluşmuştur. Bununla beraber birçok katılımcı yaşlının kendileri ile yaşamaya başlamasından sonra sağlık durumunda iyileşmenin olduğunu belirtmişlerdir. Buradan hareketle; daha önce bakım veren diğer aile üyelerinin niteliksiz bakım verdiği, katılımcıların bu sorumluluğu üstlenmek durumunda kaldıkları ve katılımcıların bakım vermesinden sonra yaşlıların sağlık durumlarında iyileşme olduğu, yaşlının da bu durumdan memnun olarak diğer evlere gitmek istemediği tespit edilmiştir. Buna bağlı olarak pek çok katılımcının ne kadar zorlanırlarsa zorlansınlar yaşlıyı diğer aile üyelerine göndermek istemedikleri ve bakım vermeyi sürdürmek istedikleri de anlaşılmıştır. Bu bulgu, Kasuya ve arkadaşlarının (2000) çalışmasını desteklemektedir. İlgili çalışmada da bakım verenlerin yaşamlarında zorluk oluşturmasına rağmen, bakım verme eyleminin sürdürüldüğü belirtilmektedir. Benzer şekilde Alpteker (2008: 46) de yaptığı araştırma sonucunda katılımcıların çok büyük bir kısmının bakım yükü hissetse ve zorlansalar da bakım vermekten hoşnut oldukları sonucuna ulaşmıştır. Katılımcıların yaşlıya bakım verme nedenlerinden bir diğerinin duygusal sebepler olduğu belirlenmiştir. Bu kapsamda katılımcılar ile yaşlılar arasında geçmişten gelen sevgiye dayalı bir ilişkinin var olduğu, az önce belirtildiği üzere katılımcının yaşlının bulunduğu olumsuz koşullardan dolayı ona merhamet ettiği, yaşlının aile üyeleri arasında yalnızca katılımcıya güvendiği veya aralarındaki akrabalık

ilişkisinden dolayı katılımcının yaşlıya vefa borcu hissettiği anlaşılmıştır. Yaşlıya karşı hissedilen vefa duygusunun, bakım verme nedenlerinden biri olduğu Altay ve arkadaşlarının (2018: 5) çalışmasında da görülmüştür. Duygusal sebepler arasında sıralanan bu durumların, çoğunlukla yaşlı ve bakım veren aile üyesi arasındaki geçmişten gelen ilişki üzerinde şekillendiği görülmektedir. Dolayısıyla yaşlı aile üyesi ile daha olumlu duygusal temeller üzerinde ilişki kuran aile üyelerinin, yaşlıya bakım verme isteklerinin daha fazla olacağını belirtmek mümkündür. Katılımcıların yaşlıya bakım verme nedenlerinden bir diğeri zorunluluklar olarak derlenmiştir. Bu kapsamda katılımcıların iki temel zorunluluk alanlarının olduğu anlaşılmıştır. Katılımcılar ya içsel olarak bir mecburiyet hissetmekte ya da aileleri tarafından bakım vermeye mahkûm bırakılmaktalardır. En nihayetinde her iki seçenek sonucunda da katılımcı, bakım vermeye zorunlu kalmaktadır. Yapılan bir çalışmada da, bu sonuca benzer olarak katılımcıların %24'ünün zorunluluk içerisinde oldukları için alzheimer hastalarına bakım verdikleri görülmüştür (Shaji ve ark., 2003: 4). Dini beklentiler katılımcıların yaşlıya bakım vermelerinde bir diğer neden olmuştur. Görüşmeler sonucunda katılımcıların çoğunun Allah rızası için bu yoğun tempoda hayatlarını sürdürdükleri, yaşlının zorlayıcı tavır ve davranışlarına Allah rızası için sabrettikleri ve bu dünya hayatı için ahiret hayatı için emek verdikleri tespit edilmiştir. Ayrıca katılımcıların bu beklentilerinin onlar için önemli bir motivasyon kaynağı olduğu, karşılaştıkları zorluklarla baş etme noktasında dini unsur ve söylemleri gündeme getirdikleri görülmüştür. Katılımcıların yaşlının bakım sorumluluğunu üstlenmelerindeki son neden toplumsal kabuller olarak belirlenmiştir. Buna göre katılımcılardan bazılarının ortak söylemlerinde *"bizim orda yaşlıya gelin bakar." (Hülya Hanım)* ifadesinin var olduğu görülmüştür. Yapılan görüşmelerde bu düşüncenin, eşlere biçilen rollerden ve ilişkiden şekillendiği anlaşılmıştır. Bu söyleme göre, yaşlının kadın evladı bir gün evleneceği için eşinin ekonomik kazancına ve bakım verme hakkındaki fikrine göre yaşamak durumundadır. Ancak evlenildiğinde kadın evladın eşi, yaşlı aile üyesine bakım vermek istemezse, ki bu hakka sahip görülmektedir, yaşlı aile üyesi mağdur olacaktır. Erkek evlatsa evlendiği takdirde, kendisi gelir getiren olacağı ve onun fikrine göre yaşanılacağı için kadın eşe bakım verme sorumluluğunu yükleyebilecektir. Dolayısıyla bu görüşte, kadın evlatlar değil erkek evlatlar yaşlının bakım sorumluluğunu üstlenir görünmekte ancak erkek evlatlar da gün boyu iş yaşamında olduklarından dolayı onların kadın eşlerine bu sorumluluk devredilmektedir. Araştırma boyunca görüşülen katılımcılardan bazılarının, yaşadıkları çevrede bu görüşün kabul

edildiği, kayınvalidesine bakım vermeyen gelinin yadırgandığı ve hoş karşılanmadığı, bu nedenle bakım vermeye başladıkları belirlenmiştir. Sonuç olarak bu bakım verme nedeninde; kardeşler arası ilişkilerin, evlilik birlikteliği ile kurulan ailede eşler arası ilişkilerin ve eşlerin rollerinin etkili olduğu görülmektedir. Nitekim böyle bir genel kabul var olsa da kardeşlerin veya eşlerin anlaşmaları durumunda bakım sorumluluğunun yalnızca geline devredilmeyeceği, aile üyelerinin hepsi arasında adaletli olarak bu sorumluluğun paylaşılabileceği düşünülmektedir. Bu araştırmada tespit edilen toplumsal kabullerin etkisi Aronson'un (1990: 79) araştırmasında da görülmüştür. Yapılan araştırmada bakım veren 32 kadının yaşadıkları çevrenin bakım vermeye başlamalarında önemli bir unsur olduğu belirlenmiştir.

Araştırmada ulaşılan sonuçlardan bir diğeri, araştırmanın esas amacı olarak belirlenen bakım vermenin aileye etkisi olmuştur. Bakım verilen yaşlı ile birlikte yaşama ve bakım verme eylemi gibi durumlar; bakım sürecinde ailenin de yer almasını zorunlu kılmaktadır. Öyle ki bakım veren bireysel olarak bu sorumluluğu üstlenmiş ve yerine getiriyor olsa da içinde bulunduğu aile de bu sürece dahil olmaktadır. Gerek yaşlı ile beraber yaşama noktasında, gerek yaşlının ihtiyaçlarının karşılanması noktasında, gerekse de bakım verenin zorluk yaşadığı alanları ailesine yansıtması noktasında; aile en başından itibaren ister istemez bakım verme sürecinin baş aktörlerinden biri olmaktadır. Dolayısıyla ailenin çeşitli alanlarda değişim yaşaması, aile işleyişinde de değişiklik meydana getirmektedir.

Ailenin değerlendirildiği kuramsal çerçevenin değişmesiyle, bakım vermenin de aileye olan etkisi farklı olabilmektedir. Örneğin aile sistem kuramı çerçevesinde ele alındığında; ailede yaşlının dâhil olduğu alt sistemlerin (yaşlı-çocuk, yaşlı-anne, yaşlı-evlat vb.) oluşması, yaşlı ile ilgili dış sistemlerle (hastane, eczane vb.) ilişki kurulması, günlük rutinin ve sistemin işleyişinin yaşlıya göre planlanması ve yaşlının yer aldığı diğer sistemlere (arkadaş, komşu, akraba vb.) ulaşılması zorunlu olmaktadır (Klein ve White, 1996: 4). Aile stres teorisi doğrultusunda ise bakım vermenin nasıl bir süreç olduğunun, ailede bu süreç için nasıl kaynakların (insan gücü, psikolojik durumlar, ekonomik durum, tıbbi araç gereçler vb.) yer aldığının, aile üyelerinin bakım vermeyi nasıl anlamlandırdığının bilinmesi ve olayın bir kriz olarak görülüp görülmediğinin değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda ailenin eksik kalan yanları varsa giderilmesinin ve sürece uyumun sağlaması gerçekleşmelidir (Hill, 1958: 140). Yahut

aile, çatışma kuramı kapsamında değerlendirildiğinde; bakım verme sorumluluğun kimin üstleneceğinin kararlaştırılması noktasındaki çatışmaların, yaşlının istek ve ihtiyaçları ile bakım verenin bunları karşılama düzeyinin, yaşlının memnuniyetinin ve yaşlının birlikte yaşadığı aile ilişkilerinin incelenmesi gereklidir (Liberman ve Fishe 1999: 159). Sembolik etkileşimci kuram çerçevesinde; üyelerden hangi rollerin beklendiği, rol çatışmalarının olup olmadığı, üyelerin her birinin bakım verme sürecine nasıl bir rol üstleneceği ve bu rollerini nasıl dile getirdikleri bilinmelidir (Sayın, 1990: 26). Bir diğer kuram olan ekolojik kuramda ise ailenin bakım verme sürecine adaptasyon sağlama süreci, aile üyelerinin bağlanma düzeyleri ve ailenin içinde bulunduğu tüm sistemlerin değerlendirilmesi zorunludur (Hill ve ark, 2003: 206) Bakım veren aileler, yapısal işlevselci yaklaşımda değerlendirilmek istendiğindeyse; aile yapısının ne olduğunun, aile içinde hangi üyenin hangi konumda durduğunun, yerine getirilen veya getirilmeyen işlevlerin ne olduğunun ve ailenin hangi amaç ve niyetle bakım vermeyi sağladığının bilinmesi gerekmektedir (Demir ve Çelebi, 2017: 115). Son olarak feminist kuram çerçevesinde; daha çok eşler arasındaki rol paylaşımları, bu paylaşımın neye göre nasıl belirlendiği ve bakım verme sürecinde kadının nasıl bir rol üstlendiği incelenmelidir (Few-Demo ve ark., 2014: 85). Dolayısıyla bakım veren ailenin ele alındığı kuramsal çerçeve değiştikçe, görülen etkiler de değişecektir. Ancak bu çalışmanın tek bir kuram üzerine inşa edilmemesinden dolayı daha genel bir değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır.

Yapılan analiz ve incelemeler sonucunda ailenin 3 düzeyde bakım vermeden etkilendiği ortaya çıkarılmıştır. Bu düzeyler; ailenin bir kurum olarak değerlendirilmesi, üyelerin tek tek ele alınması ve üyeler arasındaki ilişkilerin incelenmesi olarak şekillenmiştir.

Evde yaşlı aile üyesine bakım verme deneyimi, bakım verenin evlilik durumunu nasıl şekillendirmektedir?

Bakım verme aileyi bir kurum olarak 5 farklı şekilde etkilemektedir. Bunlardan ilki, yaşlı aile üyesine bakım verilmesi sonucu yeni bir ailenin kurulamamasıdır. Yapılan görüşmeler sonucunda bekâr katılımcıların çoğunun evlenmek istediği fakat yaşlıya bakım verdiği için evlenemediği görülmüştür. Tüm gününü yaşlı ile geçirmek ve günlerini ona göre planlamak durumunda kalan katılımcılar, yaşamlarını da yaşlıya göre planlamak zorunda kalmışlardır. Dolayısıyla yaşlı aile üyesine bakım vermelerinden dolayı, kendi çekirdek ailelerini kuramamaktalardır. Bu durum evli evlatlar tarafından

bekâr evlatlara yüklenen bakım verme sorumluluğuna işaret etmektedir. Hanaoka ve Norton'un (2008: 1007) yaptığı çalışma sonucunda da yaşlı ebeveynine bakım veren evlatlar arasında bekar evlatların daha fazla sorumluluk üstlendiği sonucuna ulaşılmıştır. Söz konusu araştırma bulgusu, araştırmamızda elde edilen bulgular ile paraleldir. Bakım vermenin aileyi etkilediği bir diğer nokta, aileye bir çocuğun daha dâhil olduğunun hissedilmesidir. Görüşmeler sırasında pek çok katılımcı, yaşlının bakımını çocuk bakımı ile kıyaslamıştır. Yaşlıya bakım vermenin aileye bir çocuğun dahil olması ile eş değer olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuç Bowers'ın (1987: 27) yaptığı çalışmanın sonucunda da desteklemektedir. Söz konusu araştırmada bakım veren aile üyelerinin, yaşlının annesi rolüne büründükleri ve yaşlının "evin çocuğu" olduğu ortaya çıkarılmıştır. Benzer şekilde Küçükgüçlü ve arkadaşları da (2017: 72) bakım verenlerin kendilerini ebeveyn gibi hissettikleri ve bu rolü üstlendikleri sonucuna ulaşmıştır. Araştırmamızda bazı katılımcılar yaşlıyı çocuk gibi görmezlerse, yani bir yetişkin olarak algılarlarsa, bakım vermenin daha zor olacağını belirtmişlerdir. Bu durumda katılımcılar ile yaşlının geçmiş yaşam deneyimlerinin etkili olduğu anlaşılmıştır. Geçmişte yaşlı ile çatışmalı ve kopuk ilişki içerisinde olan katılımcıların, yaşlıya bakım verirken duygusal olarak zorlandıkları, bunu ancak yaşlıyı bir çocuk gibi "muhtaç" gördüklerinde aşabildikleri anlaşılmıştır. Bazı katılımcılar ise yaşlı bakımının çocuk bakımından daha zor olduğunu belirtmiştir. Katılımcılar, söyledikleri şeyleri çocuklarının anladığını ancak yaşlının anlamadığını ifade etmişlerdir. Bu durum daha çok alzheimer hastası yaşlıya bakım veren katılımcılarda görülmektedir. Katılımcıların yaptıkları çocuk bakımı değerlendirmeleri, ailelerine bir çocuğun daha dâhil olduğunun anlaşılmasına zemin hazırlamıştır. Nasıl ki bir çocuk doğduğu ailedeki ilişkileri ve işleyişi değiştirme gücüne sahipse yaşlının da aynı bağlamda değerlendirilebileceği düşünülmektedir.

Ailenin kurum olarak ele alınmasında bir diğer başlık, katılımcıların çocuklarının da bakım veren aile olması ihtimalidir. Görüşmeler sırasında katılımcıların önemli bir kısmı; çocuklarının da bakım verme bilgisini öğrendiklerini, kendileri yaşlandığında ve bakıma ihtiyaç duyduklarında çocuklarının bu sorumluluğu üstleneceğini ve hatta dahi henüz yaşlanmadan da çocuklarının *"anne, Allah size sağlık sıhhat versin ama siz de yaşlandığınız zaman ben de size bakacağım" (Derya Hanım)* gibi cümleler kurduklarını belirtmiştir. Dolayısıyla geleceğin bakım veren ailelerinin de şu andaki bakım veren aileler içinde eğitildiği, gerekli bilgi ve becerilerin kazandırıldığını belirtmek mümkündür. Katılımcıların çocuklarının, katılımcılardan görerek, "bakıma ihtiyaç duyan

bir yaşlıya aile içinde bakım verilir" bilgisini edindikleri ve bu nedenle gelecekteki yaşlı aile üyeleri için kurum bakımını tercih etmeyip evde bakım verecekleri yüksek ihtimaller dâhilinde değerlendirilmektedir. Bakım vermenin aile kurumuna yansımalarından bir diğeri, iki kişilik ailelerin varlığı olmuştur. Bazı katılımcılar bakım verme sürecinde yalnız olduklarını, diğer aile üyelerinden herhangi bir destek göremediklerini ve onlar tarafından terk edildiklerini belirtmişlerdir. Bunun sonucunda özellikle bakım veren ile yalnız yaşayan katılımcıların iki kişilik bir aileye sahip olabildikleri düşünülmüştür. Vasileiou ve arkadaşları (2017: 5) da yaptıkları araştırma sonucunda bakım veren aile üyelerinin yalnızlıktan muzdarip olduklarını ortaya çıkarmışlardır. Bu iki sonucun birbiri ile uyumlu olduğunu söylemek mümkündür. Bakım vermenin aile kurumuna son etkisi, ailenin kötülüklerden korunan veya işleri kolaylaşan bir aileye dönüşmesi olmuştur. Bazı katılımcılar, yaşlıya bakım vermeye başladıktan sonra Allah tarafından korunduklarını düşündüklerini, herhangi bir kazada veya olumsuzlukta hasar almadan süreci atlattıklarını veya zor/imkânsız gördükleri işlerin bir şekilde olduğunu ve kolaylaştığını ifade etmişlerdir. Katılımcıların ailelerini böyle değerlendirmelerinde din ile ilişkilerinin ve olayları anlamlandırma dayanaklarının etkili olduğu belirlenmiştir.

Bakım vermenin ailedeki üyelere olan etkisi incelendiğinde, özellikle çocukların ve bakım veren bireyin doğrudan bu deneyimden etkilendiği anlaşılmıştır. Katılımcıların bahsettiği çocukluk dönemi erken çocukluk dönemine tekabül etmektedir. Bu yaş aralığındaki çocukların ihtiyaçlarını tek başlarına karşılayamamaları, ebeveynlerinin bakımına ihtiyaç duymaları, gelişimlerinin tamamlanması için desteklenmelerinin gerektiği bilinmektedir. Hanedeki bakıma ihtiyaç duyan yaşlı da bakım verenin desteği olmadan yaşamını idame ettirememektedir. Dolayısıyla bakım verenler, hem çocukları hem yaşlı ile ilgilenmek durumunda kalmaktadır. Evde hem çocuğun hem bakıma ihtiyaç duyan bir yaşlının bulunması çocuğu hem olumlu hem olumsuz yönlerden etkilemektedir. Araştırma sonucunda bakıma ihtiyaç duyan yaşlı ile yaşamanın çocukların değerler eğitimine, bakım verme bilgilerine, aile bağlarına olan bağlılıklarına ve daha geniş bir ailede yaşamaktan dolayı sosyalleşmelerine katkı sunduğu anlaşılmıştır. Böylelikle çocuk, yaşlı bir aile üyesine nasıl davranması gerektiğine dair bilgi edinmektedir. Ancak her zaman bu sonuçları gözlemlemek mümkün değildir. Bazı katılımcılar, çocuklarının bakım verme deneyiminden olumsuz etkileneceğini düşünerek yaşlının pek çok ihtiyacını, çocuklarının evde olmadığı zamanlarda karşıladıklarını ifade etmişlerdir. Bu tedbirlerinin, tecrübelerine dayalı olduğu; çocuklarının yaşlının bakımına ilişkin şikâyet

ve öfkelerini daha önce dile getirdikleri anlaşılmıştır. Bazı katılımcılar bu şekilde tedbirli davransa da bazıları da çocuklarının olumsuz etkiye maruz kaldığını belirtmişlerdir. Yapılan görüşmeler sonucunda; yaşlıya aile içinde bakım verilmesiyle çocukların daha agresif ve öfkeli bir kişiliğe sahip oldukları tespit edilmiştir. Bu durumda çocukların yaşlı ve bakım veren anneleri ile ilişkilerinin önemli rol oynadığı düşünülmektedir. Öyle ki yaşlı ile sağlıklı bir ilişki kuramayan çocukların, bakım veren ailenin bir üyesi olmaktan memnun olmadıkları görülmüştür. Ancak yaşlı ile sağlıklı ilişki içerisinde olan çocukların kişiliklerinde böyle bir değişim olduğuna dair ifadeye rastlanılmamıştır. Bakım veren aile olmanın, ailedeki çocuğa bir diğer etkisi; çocuğun bakımının yaşlı bakımından sonraya bırakılması, katılımcıların deyimi ile ikinci plana atılması ve ihmal edilmesidir. Bakım veren kadınlarla yapılan bir araştırmada, katılımcıların çocukları ile ilgilenemedikleri tespit edilmiştir (Balık, 2019: 87). Ayrıca araştırmamız sonucunda, birçok katılımcının yaşlının bakım ihtiyaçlarını karşılamak için çocuklarının o anki ihtiyaçlarını gidermeyi erteledikleri veya çocuklarının okul hayatlarına dahil olamadıkları, arkadaş çevrelerine dair bilgi edinemedikleri anlaşılmıştır. Bu durum annelerin çocukların hayatlarının önemli alanlarında yer alamamalarına neden olmuştur. Dolayısıyla çocuklarının arkadaş çevresinden, okul başarısından ve dış dünya ile ilişkisinden habersiz anneler haline gelmişlerdir. Genellikle erken çocukluk döneminden bahseden katılımcıların, söz konusu durumlar hakkında pişmanlıklara sahip oldukları belirlenmiştir. Bununla beraber bir anne olarak çocukları ile birlikte geçiremedikleri zamanlara karşın da üzüntülerinin olduğu anlaşılmıştır. Çünkü sürekli bakım verme eylemi ile meşgul olmaları, çocukları ile geçirecekleri serbest zamanların azalmasına veya yok olmasına neden olmaktadır. Bakım verme üyeler arasında bunun gibi uzaklaşmaların meydana gelmesine neden olabilmektedir. McCorkle ve arkadaşlarının (1996) yaptığı çalışmanın sonucunda da böyle bir etkinin olduğu görülmüş ve araştırmamızın sonucu bu bulguyu desteklemiştir. Ancak bu noktada önemli olan katılımcının bulduğu çözüm yollarıdır. Bazı katılımcılar, hem çocuklarının hem yaşlının bakımını sağlama konusunda alternatif çözüm yolları üretmiş ve her ikisinin de ihtiyacını karşılamaya çalışmışlardır. Bunlardan birisi, çocukla ilgilenmek üzere oyun ablası ile anlaşmak olmuştur. Böylece eve gelen oyun ablası çocukla vakit geçirirken, katılımcı da yaşlının ihtiyaçlarını giderebilmektedir. Bir diğer çözüm yolu, katılımcıların çocukları hane dışındayken yaşlının ihtiyaçlarının karşılanmasıdır. Böylece çocuk eve geldiği zaman, onunla daha fazla vakit geçirilmesi amaçlanmaktadır.

Yaşlı aile üyesine bakım vermenin zorlayıcı yanları nelerdir?

Bakım vermenin etkilediği ailedeki bir diğer üye, bakım verenin kendisidir. Esasında bakım veren birçok yönden bu etkilere maruz kalmaktadır. Araştırmanın amaçları arasında yer almasa da her katılımcı istisnasız bakım vermenin psikolojik, fiziksel, ekonomik zorluklarına değinmiş; bakım vermenin uykusuzluk yaşamalarına, sosyalleşememelerine ve kendilerini ihmal etmelerine neden olduklarını dile getirmişlerdir. Ancak belirtildiği üzere, araştırmanın amacından sapmamak için katılımcıların yaşadıkları bu zorluklar ele alınmamıştır. Dolayısıyla bu çalışmada; bakım verenin etkilendiği zorluklardan bahsederken bakım verenin etkilendiği ve bu etkiyi ailesine yansıttığı alanlar incelenmiştir. Bu yöntemle bakıldığında bakım verenlerin kişilik özellikleri ve psikolojik zorluklar temelinde bakım vermeden etkilendikleri tespit edilmiştir. Birçok katılımcı bakım vermeye başladıktan sonra daha öfkeli kişilik özelliğine sahip olduklarını belirtmiştir. Bu öfkelerinin diğer aile üyeleri ile iletişimlerine de yansıdığı anlaşılmıştır. Dolayısıyla bakım vermenin bakım verene bu etkisi aile ilişkilerinde değişim yaşanmasına neden olmuştur. Bu bulgu Strawbridge ve Walhagen'in (1991: 772) çalışmasını desteklemektedir. Bununla beraber bazı katılımcılar artık daha yorgun olduklarını ve bu yüzden yaşanan zorluklar karşısında tahammüllerinin azaldığını ifade etmişlerdir. Buna bağlı olarak aile içi iletişimin azaldığı, üyelerin birbirleri ile vakit geçirmek ve sohbet etmek için güçlerinin kalmadığı, bulunan boş vakitlerde üyelerin yalnız kalıp dinlenmek istedikleri meydana çıkarılmıştır.

Evde aile üyesine bakım verme deneyimi, aile üyeleri arasındaki ilişkiye nasıl etki etmektedir?

Bakım vermenin aileye etkisinde üçüncü alan olan aile ilişkilerine bakıldığında; geniş aile üyeleri arasındaki ilişkinin, eşler arasındaki ilişkinin ve yaşlı ile bakım veren arasındaki ilişkinin etkilendiği görülmüştür. Geniş aile üyeleri arasındaki ilişki incelendiğinde, kimin bakım vereceğine karar verme noktasında üyeler arasında tartışma ve çatışmaların yaşanmaktadır. Bu durumun aile ilişkilerinin bozulmasına ve ailenin psikolojik işlevini yerine getirmesine engel olduğu tespit edilmiştir. Ekici (2019: 50) yaptığı nicel araştırma sonucunda bakım vermenin aile işlevlerinde bozulmalara yol açtığını ve ailenin bazı işlevlerini yerine getiremediği sonucunu elde etmiştir. Bakım vermeye karar verilmesinden sonra maddi konuların da üyeler arası tartışmaya neden olduğu anlaşılmıştır. Yaşlının kendi aylık maaşının veya yaşlıya verilen bakımdan dolayı

alınan evde bakım maaşının, yaşlının birlikte yaşadığı aile üyelerinin alması genel bir kabuldür. Ancak bazı katılımcılar ailelerinden sürecin bu şekilde işlemediğini ifade etmiş ve bu nedenle tartışmaların yaşandığı görülmüştür. Bir diğer alan aile üyelerinin birlikte vakit geçirememeleridir. Araştırma sonuçlarına göre katılımcıların sürekli bakım verme ile meşgul olmalarından dolayı, hem çekirdek aile üyeleri ile hem de geniş aile üyeleri ile birlikte vakit geçiremedikleri tespit edilmiştir. Bu durumun aile yapısına zarar verdiği, üyeler arasında uzaklaşmalara neden olduğu ve aile birliğini riske attığı anlaşılmıştır. Bakım veren ailede üyeler arasındaki ilişkiye dair veri elde edilen iki çalışmada da bakım vermenin aile içi ilişkileri olumsuz etkilediği sonucuna ulaşılmıştır (Sağlam ve ark., 2016: 53; Toker ve ark., 2019: 436). Bakım vermeye başlama bazı zamanlar ise ailenin bir arada olmasını sağlamakta ve üyeler arasındaki ilişkiyi kuvvetlendirmektedir. Böyle durumlarda yaşlının tüm aile üyeleri tarafından saygı gördüğü, yaşlının bakımı ile tüm aile üyelerinin ilgilendiği ve bu nedenle yaşlıya birincil bakım veren kişiye destek oldukları anlaşılmıştır. Dolayısıyla bakım verme eylemin topyekûn gerçekleştirildiğinde; üyeler arasında iletişimin arttığı, ilişkilerin güçlendiği ve üyelerin birbirlerine karşı olumlu duygular besledikleri belirlenmiştir. Bu tarz ailelerin işlevlerine göre sağlıklı aileler kapsamında değerlendirilmesi mümkündür. Yapılan bir araştırmada, bakım veren katılımcıların da benzer düşüncelere sahip olduğu görülmüştür (Er ve Yıldırım: 2019: 186). İlgili araştırma sonuçlarında bakım verenlerin çoğu, aile üyeleri arasında yakınlaşmanın olduğunu belirtmiştir. Bununla beraber bir diğer araştırmada da bakım vermenin aileyi hem olumlu hem olumsuz etkileyebildiği sonucuna ulaşılmıştır (Alm ve ark., 2014: 525). Dolayısıyla bu araştırmada ortaya çıkan aile ilişkilerinde tartışma yaşanması ve bir aradalığın sağlanması bulgusu, söz konusu araştırmayı desteklemiştir.

Aile ilişkileri kapsamında ele alınan bir diğer başlık eşler arası ilişkilerdir. Bakım verme eşlerden birisini sürekli meşgul ettiği için diğer eşin bu konu hakkındaki tutumu ve eşine nasıl davrandığı önem kazanmaktadır. Bakım verme, eşler arasındaki ilişkiyi olumlu ve olumsuz anlamda etkilemektedir. Araştırma sonucunda genellikle erkek eşin annesine veya babasına bakım veren katılımcılar, bakım verdikleri için eşlerinin kendilerine karşı daha hoşgörülü ve minnettar olduklarını belirtmişlerdir. Böylece bakım vermenin eşler arasındaki ilişkiyi iyileştirici bir rol oynadığı anlaşılmıştır. Bununla beraber olumsuz etkiler incelendiğinde; bakım vermenin eşler arasında iletişimsizlik meydana getirdiği, çatışmaların yaşanmasına neden olduğu, hatta dahi evlilik birlikteliğinin sonlandırılmasına kadar gidebildiği tespit edilmiştir. Bakım veren;

yorgunluktan ve meşguliyetten dolayı eşine vakit ayıramamakta, eşler çift olarak birlikte vakit geçirememektedir. Yapılan bir araştırmada da katılımcıların %51,8'inin eşleri ile birlikte zaman geçirmek için herhangi bir vakit aralığı oluşturamadıkları görülmüştür (Tekin, 2018: 40). Bununla beraber diğer aile üyelerinin bakım vermemesi kaynaklı eşler birbirlerinin geniş aile üyelerine öfke duyabilmekte ve bu öfke ilişkilerinde önemli bir yer edinebilmektedir. Bu durum aile sisteminde birincil alt sistem olarak değerlendirilen eş alt sisteminin dengesinin bozulmasına; hoşgörü, anlayış, sabır ve daha birçok yöntemle denge sağlanamazsa sistemin çökmesine, eşlerin boşanmasına neden olabilmektedir. Bununla beraber eş alt sistemindeki bu çatışmalardan çocuklar da olumsuz etkilenebilmekte, anneleri ve babaları arasındaki çatışmalardan dolayı onlar da gerginlik yaşayabilmektedir. Bakım verme süreci her iki eş tarafından da kabul edilmediği ve desteklenmediği takdirde söz konusu olumsuzlukların yaşandığı belirlenmiştir.

Aile ilişkileri kapsamında yaşlı ile bakım veren ilişkisi incelendiğinde; ilişkinin hem kuvvetlenebildiği hem kopabildiği görülmüştür. Yaşlının bakıma ihtiyaç duyar hale gelmesinin, bazı katılımcılar ile ilişkisinde kurtarıcı bir oynadığı tespit edilmiştir. Öyle ki bazı katılımcılar, yaşlının bakıma ihtiyaç duymaması halinde kendilerine şiddet uygulayabileceğini veya eşleri ile aralarında ilişkiyi zedeleyici bir konumda olabileceğini belirtmişlerdir. Dolayısıyla yaşlı ve bakım veren ilişkisinde bakım verme ve bakıma ihtiyaç duyma bazı zamanlar iyileştirici bir roldedir. Ayrıca yaşlıya bakım verme; yaşlı ve bakım veren arasındaki muhabbetin artmasına, ilişkilerinin kuvvetlenmesine ve sağlıklı ilişki kurabilmelerine de zemin hazırlamaktadır. Yaşlı ve bakım veren ilişkisinde bir diğer durum, bakım verenin bu ilişki içinde iki uç duyguyu art arda yaşamasıdır. Bakım verenler dönem dönem yaşlıya karşı öfke hissedebilmekte, bu öfkeden dolayı davranışsal olarak yaşlıya bağırabilmekte ve ardından bakıma ihtiyaç duyan bir yaşlıya karşı bu davranışı sergiledikleri için vicdan azabı hissedebilmektelerdir. Bu durum yaşlı ve bakım veren ilişkisinde ani duygu değişimlerine ve ilişkilerinin bazen daha sıkı bazen daha kopuk olmasına neden olmaktadır. Bu ilişkide bakım verenin zorlandığı bir diğer durum, yaşlının sağlığı için ona yalan söylemek zorunda kalması veya gerçekleri saklama mecburiyetidir. Bakım verenlerin yaşlının sağlığı için mecbur kaldıkları bu durum, yaşlı ile ilişkilerinde yine vicdan azabı hissetmelerine, yaşlıya karşı mahcup olmalarına neden olmaktadır.

Aile, evde bakımı deneyimini nasıl etkilemektedir?

Araştırma sonucunda elde edilen temalardan sonuncusu, ailenin bakım vermeye etkisi olmuştur. Sürecin başında bu araştırma sorusu doğrudan amaçlanmasa da zamanla bakım verme ve ailenin karşılıklı etkileşim içinde oldukları, birbirlerini etkiledikleri ve dönüştürdükleri görülmüştür. Dolayısıyla bakım vermenin aileyi pek çok alanda etkilemesi gibi aile de bakım vermeyi etkilemekte; bakım vermenin niteliğini ve bakım yükünü değiştirmektedir. Bu tema doğrultusunda bakım verene psikolojik ve fiziksel destek sunan aile üyelerinin bakım yükünü azaltıcı bir rol oynadığı ayrıca yaşlının sağlık durumunda da iyileştirici oldukları tespit edilmiştir. Bu doğrultuda katılımcılar; aile üyelerinin onlara destek olduklarını hissettiklerinde mutlu olduklarını, mutlu oldukça yaşlı ile daha olumlu ilişki ve iletişim kurduklarını, bu davranışları karşısında yaşlının da hoşnut olduğunu fark ettiklerini ifade etmişlerdir. Özer (2010: 6) yaptığı çalışmasında, hemşirelerin bakım verenler ile görüşmelerinde aileden destek geldiği takdirde bu desteğin kabul edilmesine dair yönlendirmeler yapmaları gerektiğini belirterek ailenin hissedilen bakım yükünde oynadığı role önem atfetmiştir. Aynı zamanda Şahin ve arkadaşları da (2009) kanser hastalarına bakım veren bireylerin, bakım yükünün azaltılabilmesi için aile desteğinin şart olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Ancak tam aksi bakım verene herhangi bir destek sunmayan, yaşlı ile ilgilenmeyen aile üyelerinin de bakım verme sürecini daha da zorlaştırdıkları ve bakım yükünü arttırdıkları anlaşılmıştır. Bu noktada da katılımcılar; bakım vermenin asla tek bir kişinin sağlıklı bir şekilde yürütebileceği bir süreç olmadığını, yalnızlıklarından dolayı bakım yüklerinin katlanarak arttığını, kendilerine destek olan birisini düşünmenin dahi onlara rahatlamış hissettirdiğini belirtmişlerdir. Bu noktada aile işlevlerinden koruyuculuk işlevi hatırlandığında, sağlıklı ailelerin bakım verene destek olduğu ve yaşlı ile ilgilendiği, sağlıksız ailelerin ise bakım verme sorumluluğunu sadece tek bir kişiye devrettiği görülecektir. Dolayısıyla çoğu bakım veren ailelerin bu işlevi yerine getiremediklerini belirtmek mümkündür. Bakım veren ailelerde sorumluluğun tek bir kişiye devredilmesi, bakım verenin yaşadığı zorluklara bir zorluk daha eklemektedir. Bakım veren, yaşlının yaşamı ve ölümü hakkında tek başına karar vermek durumunda kalmaktadır. Aile bağları ile bağlı olduğu, duygusal bir ilişki kurduğu ve bakıma ihtiyaç duyan bir yaşlının yaşam ve ölüm sorumluluğu hiç şüphesiz ki duygusal ve psikolojik anlamda çok ağır bir durumdur. Ancak aile üyelerinden destek görmemek, bakım verenlerin bu zorlukta da tek başlarına olmasını zorunlu kılmaktadır. Bu durum bakım verenin yegane sorumluluk

üstlenici olmasına, yaşlı hakkında en iyiyi bulmak için uğraşmasına ve olası bir ihtimalde yaşlı vefat ederse bu duygu ile başa çıkmasına neden olmaktadır.

Sonuç olarak araştırmada elde edilen veriler doğrultusunda, bakım vermenin; yaşlının rahatsızlık türüne, bakım verenin ona sunduğu hizmetlere, yaşlı ile ilişkilere, yaşlının kişilik özelliğine, bakım verenin hissettiği destek türüne, ailenin yaşlı ile ilgilenmesine ve aile içinde bakım sorumluluğunun paylaşılmasına bağlı olarak aileyi çeşitli şekillerde etkilemektedir. Aile de bakım vermeyi, bakım veren üzerinden etkilemekte; ailenin bakım verene destek olup olmaması, yaşlı ile ilgilenip ilgilenmemesine bağlı olarak bakımın niteliği değişmektedir. Buradan hareketle hem bakım veren ailenin işlevlerini sağlıklı bir şekilde yerine getirmesi, birliğinin bozulmaması hem de bakım verme sürecinin daha iyi nitelikte gerçekleştirilmesi için aşağıdaki önerileri yapmak mümkündür:

- Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'na bağlı Sosyal Hizmet Merkezlerindeki, Evde Bakım Birimlerinde yürütülen evde bakım maaşı hizmetinin kapsamı genişletilmelidir. Bu hizmet şu anda yalnızca bakım veren bireylere tanınan maddi bir hak üzerinden sunulmaktadır. Evde bakımı teşvik etmek, bakım verenleri motive etmek ve muhtemel daha birçok sebeple uygulamaya konulan evde bakım maaşı her ne kadar bakım verme sürecini kolaylaştırıcı bir rol üstlense de aynı zamanda bakım vermeyi tek bir kişiye de yükleyebilmektedir. Bakım verdiği için aylık maaş alan bir kişinin, zaten emeğinin karşılığını aldığının düşünülmesi; diğer aile üyelerinin bakım vereni yalnız bırakmasına da zemin oluşturabilmektedir. Dolayısıyla hem bu görüşün hem de desteğin nakdi destekten bir öteye taşınması için; evde bakım birimlerinde bakım veren aileyi kapsayacak şekilde psikososyal hizmetlerin yürütülebilmesi, bakım veren aile üyeleri ile çalışılması gerekmektedir.
- Evde bakım maaşı almadığı için bakım veren olarak kayıtlı olmayan bakım verenlerin yerel yönetimlerce tespit edilmesi gerekmektedir. Bu araştırma ve tespitin sonucunda, bakım verenlerin yoğun olarak yaşadığı görülen ilçelere onların kısa sürede ulaşabilecekleri ve sosyalleşebilecekleri alanlar yapılmalıdır.
- Gündüzlü Bakım Merkezi, Türkiye genelinde arttırılmalı ve her ilçede açılmalıdır.

- Uluslararası platformda var olan Aile Üyeleri Bakım Verenleri Topluluğu (Family Caregiver Alliance) gibi bir oluşum, Türkiye'de de kültüre duyarlı ve yerele özel bir şekilde kurulmalıdır. Bu sayede bakım verenler; ortak hikâyeye sahip bireyler ile kolaylıkla tanışabilir, evden ayrılmadan da çevrimiçi ortamda da arkadaşlık kurabilir, bu topluluğun hizmetlerinden biri olan kendine yardım grubunda psikolojik destek bulabilirler.
- Bakım verenlere psikolojik destek sunmak veya sosyalleşmelerine olanak sağlayacak şekilde günlük hayattan konuşmak üzere, bakım veren ailelerin evlerine görevli meslek elemanları gidebilmelidir. Bu sayede bakım verdiği için evden çıkamayan bakım verenin, sadece onun için orada olan ve ailesi ile bağlantısı olmayan bir kişi ile iletişime geçmesi sağlanacaktır. Söz konusu kişinin aile dışından olması; bakım vereni daha objektif dinlemesine, onunla ve ailesi ile ilgili bir ön yargıya sahip olmamasına olanak sunacaktır.
- Bakım veren ailelerde, bakım sorumluluğun tek bir kişiye yüklenmemesi ve aile üyeleri arasında sorumluluğun adaletli bir şekilde paylaşılması gerekmektedir. Bunun için bakım veren birey ile bir uygulama yürütüldüğünde aile muhakkak sürece dahil edilmelidir.

KAYNAKLAR

Abidemi, A. R. (2005). Elderly Family Care Situation, Daily Activities, Housing and Physical Well Being in Nigeria. *International Union for the Scientific Study of Population* , 1-23.

Abrams, M. S. (1999). Intergenerational Transmission of Trauma: Recent Contributions from the Literature of Family Systems Approaches to Treatment. *American Journal Psychotherapy*, 53(**2**), 225-231.

Acar, A. E. (2011). Kronik Hastalıkların, Hastaların Aile İşlevleri ve Yaşam Doyumları Üzerine Etkisi. *Yüksek Lisans Tezi*, Dokuz Eylül Üniversitesi. Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Aile Eğitimi ve Danışmanlığı Anabilim Dalı.

Acar, Y. B. ve Acar, H. (2002). Sistem Kuramı-Ekolojik Sistem Kuramı ve Sosyal Hizmet: Temel Kavramlar ve Farklılıklar. *Toplum ve Sosyal Hizmet,* 13(**1**), 29-35.

Adak, N. (2003). Yaşlıların Gayri Resmi Bakıcıları: Kadınlar. *Aile ve Toplum*, 5(**2**), 1-9.

Adelman, R. D., Tmanova, L. L., Delgado, D., Dion, S. ve Lachs, M. S. (2014). Caregiver Burden A Clinical Review. *Clinical Review & Education*, 12(**10**), 1052-1059.

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2006). *Bakıma Muhtaç Özürlülerin Tesbiti ve Bakım Hizmeti Esaslarının Belirlenmesine İlişkin Yönetmelik.* Erişim Tarihi: 02.03.2021 Erişim site adı: https://www.ailevecalisma.gov.tr/eyhgm/mevzuat/ulusal-mevzuat/yonetmelikler/bakima-muhtac-engellilerin-tespiti-ve-bakim-hizmeti-esaslarinin-belirlenmesine-iliskin-yonetmelik/

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2007). *Bakıma Muhtaç Özürlülerin Tesbiti ve Bakım Hizmeti Esaslarının Belirlenmesine İlişkin Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik.* Erişim Tarihi: 02.03.2021 Erişim site adı: https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2007/10/20071023-10.htm

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2020). *Yaşlılar İçin Bilgilendirme Rehberi III.* URL: https://www.ailevecalisma.gov.tr/media/45960/yaslilar-icin-bilgilendirme-rehberi-3.pdf

Akça, N. K. ve Taşçı, S. (2005). 65 Yaş Üstü Bireylere Bakım Verenlerin Yaşadıkları Sorunların Belirlenmesi. *Sağlık Bilimleri Dergisi,* **14**, 30-36.

Akgül, C. S. (2020). Yeniden Yapılanan Ailelerde Ebeveyn ile Çocuk Arasındaki İlişkiye Yönelik Aile Danışmanlığı Bağlamında Yeni Bir Model Önerisi. *Doktora Tezi*. Yalova Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Sosyal Hizmet Anabilim Dalı.

Akgün, R. ve Çifçi, E. G. (2010). Engelli Çocuğa Sahip Ailelerde Güçlendirme Yaklaşımı ve Sosyal Destek Sistemi. *Ufkun Ötesi Bilim Dergisi,* **1**(2), 23-36.

Akister, J. ve Stevenson-Hinde, J. (1991). Identifying Families at Risk: Exploring the Potential of the McMaster Family Assessment. *Journal of Family Therapr*, **13**, 411-421.

Aksoy, H., Kahveci, R., Şencan, İ., Kasım, İ. ve Özkara, A. (2015). Evde Bakım Hizmetlerinin Tarihsel Gelişimi ve Uygulamaları. *Türk Tıp Dergisi,* 7(**1**), 118-123.

Aksoy, İ. (2011). Türklerde Aile ve Çocuk Eğitimi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(**6**), 11-19.

Aktaş, A. M. (2004). Aile Terapisinde Sosyal Hizmet Yaklaşımı. *Aile ve Toplum,* 2(**7**), 33-43.

Akün, E. (2013). Yapısal Aile Sistemleri Kuramı Bağlamında Ergenlik Döneminde Aile Yapısı ve Ergenlik Dönemi Sorunları. *Ankara Üniversitesi Dil ve TarihCoğrafya Fakültesi Dergisi*, 53(**1**), 85-116.

Akyar, İ. ve Akdemir, N. (2009). Alzheimer Hastalarına Bakım Verenlerin Yaşadıkları Güçlükler. *Sağlık Bilimleri Fakültesi Hemşirelik Dergisi,* 16(**3**), 32-49.

Alacahan, O. (2010). Aile Birliğini Oluşturan Faktörler ve İşlevleri . *C. Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi,* 11(**1**), 289-298.

Allen, K. R. ve Tech, V. (2016). Feminist Theory in Family Studies: History, Reflection, and Critique. *Journal of Family Theory & Review,* **8,** 207–224.

Alm, A. K., Hellzen, O. ve Norberg, K. G. (2014). Experiences of Family Relationships When a Family Member Has Dementia. *Open Journal of Nursing.* **4.** 520-527.

Alpteker, H. (2008). 65 Yaş ve Üstü Bireylerde Evde Bakım Verenlerin Yaşadıkları Güçlüklerin Belirlenmesi. *Yüksek Lisans Tezi.* Abant İzzet Baysal Üniversitesi. Sağlık Bilimleri Enstitüsü.

Altay, B., Erkuran, H. ve Avcı, İ. A. (2018). Alzheimerlı Hastaya Bakım Verenlerin Bakım Yükü ve Etkileyen Faktörler. *Samsun Sağlık Bilimleri Dergisi,* 3(**2**), 1-8.

Altuntaş, M., Yılmazer, T. T., Güçlü, Y. A. ve Öngel, K. (2010). Evde Sağlık Hizmeti ve Günümüzdeki Uygulama Şekilleri. *Tepecik Eğitim Hastanesi Dergisi,* 20(**3**), 153-158.

Aluş, Y. (2015). Kültürel ve Toplumsal Gerçekliğimiz Açısından Aile Anlayışlarının ve Türk Ailesinin Değerlendirmesi. *PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,* 1(**1**), 15-24.

Arastaman, G., Fidan, İ. Ö., ve Fidan, T. (2018). Nitel Araştırmada Geçerlik ve Güvenirlik: Kuramsal Bir İnceleme. *YYÜ Eğitim Fakültesi Dergisi, 15*(1), 37-75.

Ardahan, M. (2010). Yaşlılık ve Huzurevi. *Aile ve Toplum,* 11(**5**), 25-32.

Ardahan, M. ve Arabacı, Z. (2017). Evde Bakımda Sosyal Politikalar ve Evde Bakım Hemşireliği. *STED,* 26(**1**), 38-43.

Aronson, J. (1990). Women's Perspectives on Informal Care of the Elderly: Public Ideology and Personal Experience of Giving and Receiving Care. *Ageing and Society.* **10**. 61-84.

Aslan, K. (2002). Değişen Toplumda Aile ve Çocuk Eğitiminde Sorunlar. *Ege Eğitim Dergisi, 1*(**2**), 25-33.

Aslantürk, H. (2017). Tam Aileye ve Tek Ebeveynli Aileye Sahip Üniversite Öğrencilerinin Aile Aidiyetlerinin Karşılaştırılması. *Doktora Tezi*. Selçuk Üniversitesi. Sağlık Bilimleri Enstitüsü. Sosyal Hizmet Anabilim Dalı.

Atan, M. (2015). Radikal Feminizim: "Kişisel Olan Politiktir"Söyleminde Aile. *The Journal Of Europe - Middle East Social Science Studies, 1*(**2**), 1-21.

Atar, A. Ö., Yalçın, Ö., Uygun, E., Demirci, A. Ç. ve Erdoğan, A. (2016). Madde Kullanım Bozukluğu Olan Ergenlerde Aile İşlevlerinin, Çift Uyumunun ve Anne Baba Tutumunun Değerlendirilmesi. *Archives of Neuropsychiatry,* **53**, 38-44.

Ateş, F. B. ve Akbaş, T. (2012). Ergenlerde Görülen Kural Dışı Davranışların Aile İşlevselliği ve Yaşam Kalitesi Açısından İncelenmesi. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 21(**2**), 337-352.

Ateş, T. (2019). Bakıma Muhtaç Engelli Bireylere Yönelik Özel Bakım Merkezlerinde Çalışan Bakım Verenlerin (Bakım Personelinin) Bakım Veren Yükünü Etkileyen Etmenler. *Yüksek Lisans Tezi*. Hacettepe Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Sosyal Hizmet Ana Bilim Dalı.

Aydın, K. (2014). Yapısal İşlevselci Teori ve Toplumsal Tabakalaşma. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi, 5*(**8**), 213-239.

Aydın, O. ve Baran, G. (2010). Toplumsal Değişme Sürecinde Evlenme ve Boşanma. *Toplum ve Sosyal Hizmet,* 21(**1**), 117-128.

Aytaç, B. (2012). Durum Çalışmasına Ayrıntılı Bir Bakış. *Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi, 3*(1), 1-9.

Babakhani, V., Navabinejad, S., Shafiabady, A. ve Kiamanesh, A. (2016). Effectiveness of Training the McMaster Model on Mindfulness and Marital Conflicts of Couples. *International Journal Behaviour Science,* 10(**1**), 18-23.

Back, A. ve Arnold, R. M. (2005). Dealing With Conflict in Caring for the Seriously Ill "It Was Just Out of the Question". *JAMA,* 293(**11**), 1374-1381.

Bademli, K. ve Duman, Z. Ç. (2013). Şizofreni Hastalarının Bakım Verenleri. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar, 5*(**4**), 461-478.

Balık, Z. (2019). Bakıma Muhtaç Engellilere Bakım Veren Kadınların Yaşadıkları Güçlükler: Muğla İli Örneği. *Yüksek Lisans Tezi.* Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı.

Balkan, E. (2011). Üniversite Öğrencilerinin Bilgisayar-İnternet Bağımlılığı ve Aile Fonksiyonları Arasındaki İlişki. *E-Journal of New World Sciences Academy,* 6(**1**), 231-239.

Baltacı, A. (2018). Nitel Araştırmalarda Örnekleme Yöntemleri ve Örnek Hacmi Sorunsalı Üzerine Kavramsal Bir İnceleme. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7*(1), 231-274.

Baltacı, A. (2019). Nitel Araştırma Süreci: Nitel Bir Araştırma Nasıl Yapılır? *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (AEÜSBED), 5*(2), 368-388.

Barney, M. C. ve Max, J. E. (2005). The McMaster Family Assessment Device and Clinical Rating Scale: Questionnaire vs Interview in Childhood Traumatic Brain Injury. *Brain Injury*, 19(**10**), 801–809.

Başkale, H. (2016). Nitel Araştırmalarda Geçerlik, Güvenirlik ve Örneklem Büyüklüğünün Belirlenmesi. *DEUHFED, 9*(1), 23-28.

Bates, D. G. (2018). *21. Yüzyılda Kültürel Antropoloji.* (Çev. Ed. Aydın, S.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Bayer, A. (2013). Değişen Toplumsal Yapıda Aile. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi , 4*(**8**), 101-129.

Bayer, A. (2018). Ailede Yaşanan Anlaşmazlıklar ve Çözüm Önerileri. *Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1*(**2**), 215-234.

Beavers, R. M. ve Voeller, M. N. (1983). Family Models: Comparing and Contrasting the Olson Circumplex Model with the Beavers Systems Model. *Family Process, **22***, 85-97.

Beavin, J. ve Segal, L. (1982). Family System Theory: Background and Implications. *Journal of Communication,* **7**, 1-5.

Belasco, A., Barbosa, D., Bettencourt, A. R., Diccini, S. ve Sesso, R. (2006). Quality of Life of Family Caregivers of Elderly Patients on Hemodialysis and Peritoneal Dialysis. *American Journal of Kidney Diseases.* 48(**6**). 955-963.

Berg, B. L., ve Howard, L. (2019). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri.* (A. Arı, Dü.) Konya: Eğitim Yayınevi.

Bertalanffy, L. V. (1972). The History and Status of General Systems Theory. *Academy of Management Journal, 15*(**4**), 407-426.

Bevans, M. ve Sternberg, E. M. (2012). Caregiving Burden, Stress, and Health Effects Among Family Caregivers of Adult Cancer Patients. *JAMA,* **25**, 398-403.

Bilgen, Ç., Erdal, A. ve Bilgili, N. (2020). Toplum Ruh Sağlığı Merkezine Kayıtlı Şizofreni Tanılı Hastalara. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar, 12*(**1**), 1-15.

Blumer, H. (1980). Mead and Blumer: The Convergent Methodological Perspectives of Social Behaviorism and Symbolic Interactionism. *American Sociological Review,* 45(**3**), 409-419.

Boelk, A. Z. ve Kramer, B. J. (2012). Advancing Theory of Family Conflict at the End of Life: A Hospice Case Study. *Journal of Pain and Symptom Management*, 655-670.

Bonsang, E. (2008). Does Informal Care from Children to Their Elderly Parents Substitute for Formal Care in Europe? *CREPP Working Papers*, **1**, 1-30.

Boss, P. (1987). Handbook of Marriage and the Family içinde. (Ed Sussman, M. B., Steinmetz, S. K.) *Family Stress*. New York: Plenum Press.

Boss, P. (1992). Primacy of Perception in Family Stress Theory and Measurement. *Journal of Family Psychology, 6*(**2**), 113-119.

Bowers, B. J. (1987). Interhenerational caregiving: Adult Caregivers and Their Aging Parents. *Advances in Nursing Science*, 9(**2**), 20-31.

Brickell, C. (2006). A Symbolic Interactionist History of Sexuality? *Rethinking History,* 10(**3**), 415–432.

Bristol, M. M. (1987). Mothers of Children with Autism or Communication Disorders: Successful Adaptation and the Double ABCX Model. *Journal of Autism and Developmental Disorder,* 17(**4**), 469-486.

Bubolz, M. M., ve Sontag, S. (1993). Sourcebook of Family Theories and Methods: A Contextual Approach içinde. (Boss, P. G., Doherty, W. J., LaRossa, R. ve Schumm, W. R) *Human Ecology Theory*. New York: Plenium Press; 419-450.

Bulut, N. D. ve Asan, A. (2020). Evli Bireylerin Aile Yaşam Döngüsü Basamaklarında Algıladıkları Stres ve Aile Stresörleri ile Başa Çıkma Yöntemlerinin İncelenmesi. *Academic Platform Journal of Education and Change, 3*(**1**), 062-078.

Buz, S. (2009). Feminist Sosyal Hizmet Uygulaması. *Toplum ve Sosyal Hizmet, 20*(**1**), 53-65.

Byles, J., Byrne, C., Boyle, M. H. ve Offord, D. R. (1988). Ontario Child Health Study: Reliability and Validity of the General Functioning Subscale of the McMaster Family Assessment Device. *Family Process,* **27**, 97-104.

Can, F. (2020). Madde Kullanan ve Kullanmayan Ergenlerde Özdenetim Becerileri ve Aile İşlevlerinin Belirlenmesi. *Yüksek Lisans Tezi*. Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi. Sağlık Bilimleri Enstitüsü. Toplum ve Ruh Sağlığı Hemşireliği Anabilim Dalı.

Canatan, A. (2008). Toplumsal Değerler ve Yaşlılar. *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi,* **1**, 62-71.

Canatan, K. ve Yıldırım, E. (2011). *Aile Sosyolojisi.* İstanbul: Açılım Kitap.

Capri, T., Gugliandolo, M. C., Iannizzotto, G., Nucita, A. ve Fabio, R. A. (2019). The Influence of Media Usage on Family Functioning. *Current Psychology*, 1-10.

Carter, M. J. ve Fuller, C. (2015). Symbolic Interactionism. *Sociopedia*, 1-17.

Chadda, R. K., Singh, T. B. ve K., G. K. (2007). Caregiver Burden and Coping: A Prospective Study of Relationship Between Burden and Coping in Caregivers of Patients with Schzophrenia and Bipolar Affective Disorder. *Social Psychiatry and Psychiatr Epidemiology*, **42**, 923-930.

Chesebro, J. W. ve Borisoff, D. J. (2007). What Makes Qualitative Research Qualitative? *Qualitative Research Reports in Communication, 8*(1), 3-14.

Chow, S. K., Wong, F. K. ve Poon, C. Y. (2007). Coping and Caring: Support for Family Caregivers of Stroke Survivors. *Journal of Clinical Nursing, 16*(**7**), 133-143.

Claxton, M. (2015). Can Caregiving Experiences be Understood Using an Attachment Framework in Early Psychosis? *Doctorate Thesis.* University College London. Clinical Psychology.

Colapinto, J. (1979). The Relative Value of Empirical Evidence. *Family Process,* **18**, 427-441.

Conger, R. D., Wallace, L. E., Sun, Y., Simons, R. L., McLoyd, V. ve Brody, G. H. (2002). Economic Pressure in African American Families: A Replication and

Extension of the Family Stress Model. *Developmental Psychology,* 38(**2**), 179–193.

Creswell, J. W. (2017). *Araştırma Deseni Nitel, Nicel ve Karma Yöntem Yaklaşımları.* (S. B. Demir, Dü.) Ankara: Eğiten Kitap.

Creswell, J. W. ve Miller, D. R. (2000). Determining Validity in Qualitative Inquiry. *Theory Into Practice, 39*(3), 124-130.

Çağ, P. ve Yıldırım, İ. (2013). Evlilik Doyumunu Yordayan İlişkisel ve Kişisel Değişkenler. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi,* 4(**39**), 13-23.

Çağlar, T. (2019). Yaşlılık ve Sosyal Hizmet içinde.(Ed. Yanardağ, U. ve Yanardağ, M. Z.) *Yaşlıya Bakım Verenlerle Çalışma.* Ankara: Nika Yayınevi.

Çevik, A., Basat, O. ve Uçak, S. (2014). Evde Sağlık Hizmeti Alan Yaşlı Hastalarda Beslenme Durumunun Değerlendirilmesi ve Beslenme Durumunun Laboratuar Parametreleri Üzerine Olan Etkisinin İrdelenmesi. *Konuralp Tıp Dergisi,* 6(**3**), 31-37.

Çifçili, S. S. (2018). Aile Hekimliği Gözü ile Evde Bakım. *Klinik Tıp Aile Hekimliği Dergisi,* 10(**1**), 23-29.

Çımrın, F. K. (2018). Sosyal Bilimlerin Değişen Yüzü ve Kadın Araştırmaları. *International Social Sciences Studies Journal, 4*(**26**), 5620-5629.

Çoban, M., Esatoğlu, A. E. ve İzgi, M. C. (2014). Türkiye'de Evde Sağlık ve Bakım Hizmetleri Uygulamalarının Mevzuat İçindeki Tarihsel Değişimi. *Türkiye Biyoetik Dergisi,* 1(**3**), 154-176.

Dağdeviren, T. S., Demir, N., Adahan, D., Dağdeviren, M. ve Tekin, O. (2020). Evde Sağlık Hizmeti Alan Hastaların Bakım Verenlerinde Bakım Yükü. *Care Services TJFMPC,* 14(**2**), 186-195.

Dai, L. ve Wang, L. (2015). Review of Family Functioning. *Open Journal of Social Sciences,* **3**, 134-141.

Danış, M. Z. (2006). Davranış Bilimlerinde Ekolojik Sistem Yaklaşımı. *Aile ve Toplum,* 3(**9**), 45-54.

Dardas, L. A. (2019). Family Functioning Moderates the Impact of Depression Treatment on Adolescents' Suicidal Ideations. *Child and Adolescent Mental Health,* 1-8.

Deeken, J. F., Taylor, K. L., Mangan, P., Yabroff, R. ve Ingham, J. M. (2003). Care for the Caregivers: A Review of Self-Report Instruments Developed to Measure the Burden, Needs, and Quality of Life of Informal Caregivers. *Journal of Pain and Symptom Management,* 26(**4**), 922-953.

Demir, S. A. ve Çelebi, G. Ş. (2017). Tek Ebeveynli Ailelerin Sorunları: Nitel Bir Araştırma. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi,* 8(**13**), 111-128.

Demircioğlu, H., Şahin, F. ve Günindi, Y. (2011). Anne Babaların Görüşlerine Göre Aile İşlevleri. *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi,* 13(**1**), 93-105.

Dinç, L. (2010). Bakım Kavramı ve Ahlaki Boyutu. *Sağlık Bilimleri Fakültesi Hemşirelik Dergisi,* 12(**2**), 74-82.

Doğan, A. (2010). Ekolojik Sistemler Kuramı Çerçevesinde Akran Zorbalığının İncelenmesi. *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi,* 17(**3**), 149-172.

Doğan, C. (1995). Sosyolojik Açıdan Günümüzde Türk Ailesinin Fonksiyonları. *M. Ü.Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi,* **7**, 77-92.

Doğan, M. C. (1996). Eski Türk Ailesinin Yapısı ve Fonksiyonları. *M. Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi,* **8**, 73-81.

Doğanay, G. ve Güven, S. (2019). Ailede Yaşlı Bakım Rolünü Üstlenen Kadınların Bakıma ilişkin Görüşleri: Giresun İli Örneği. *KSBD,* 11(**21**), 343-357.

Duyan, G. Ç. (2019). Yaşlılık ve Sosyal Hizmet içinde. (Ed. Yanardağ, U ve Yanardağ, M. Z.) *Yaşlı Ailesi ile Çalışma.* Ankara: Nika Yayınevi.

Ekici, F. Y. (2014). Türk Aile Yapısının Değişim ve Dönüşümü ve Bu Değişim ve Dönüşüme Etki Eden Unsurların Değerlendirilmesi. *International Journal of Social Science,* **30**, 209-224.

Ekici, S. (2019). Evde Sağlık Hastalarına Bakan Hasta Yakınlarının Aile İşlevlerinin Değerlendirilmesi. *Uzmanlık Tezi*. Sağlık Bilimleri Üniversitesi. Ankara Keçiören Eğitim ve Araştırma Hastanesi. Aile Hekimliği Anabilim Dalı.

Ekwall, A., Sivberg, B. ve Hallberg, I. R. (2004). Dimensions of Informal Care and Quality of Life Among Elderly Family Caregivers. *Scand Journal Caring Science,* 18(**3**), 239-248.

Epik, M. T., Çiçek, Ö. ve Altay, S. (2017). Bir Sosyal Politika Aracı Olarak Tarihsel Süreçte Ailenin Değişen/Değişmeyen Rolleri. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi,* 17(**38**), 35-58.

Epstein, N. B., Baldwin, L. M. ve Bishop, D. S. (1983). The McMaster Family Assessment Device. *Journal of Marital and Family Therapy,* 9(**2**), 171-180.

Epstein, N. B., Bishop, D. S. ve Levin, S. (1978). The McMaster Model of Family Functioning. *Journal of Marriage and Family Counselling,* **0**, 19-31.

Er, F., Canatan, Ç., Barut, B. ve Kara, Y. (2020). Sosyal Hizmet Uygulamalarında Ekopsikolojiyi Düşünmek. *Sosyal Bilimler Dergisi,* 5(**1**), 73-82.

Er, F. ve Yıldırım, Ş. (2019). İnme Sonrası Hasta ve Bakım Verenlerin Aile İçi İlişkilerinin Değerlendirilmesi. *CBU-SBED.* 6(**3**). 182-189.

Erdem, M. (2004). Yaşlıya Bakım Verme. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi,* 8(**3**), 101-106.

Erdem, S. (2020). Yapısal Sembolik Etkileşimcilik ve Kimlik Teorisi. *Sosyal ve Beşeri Bilimleri Dergisi,* 12(**1**), 50-65.

Erdugan, S. (2019). Koruyucu Aile Modelinde Aile Yaşam Deneyimleri: Aile Sistemleri Teorisi Temelinde Niteliksel Bir Araştırma. *Yüksek Lisans Tezi*. Hacettepe Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Sosyal Hizmet Anabilim Dalı.

Eyberg, S. M. ve Robinson, E. A. (1982). Parent-Child Interaction Training: Effects on Family Functioning. *Journal of Clinical Child Psychology,* 11(**2**), 130-137.

Eyce, B. (2000). Tarihten Günümüze Türk Aile Yapısı. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi,* 1(**4**), 223-244.

Eyüboğlu, D., Güvenir, T., Kavurma, C. ve Taş, F. V. (2018). Kendine Zarar Verme Davranışı Olan Ergenlerin Aile İşlevselliği. *Klinik Psikiyatri,* **21**, 370-379.

Fadıloğlu, Ç. ve Tokem, Y. (2004). Geriatrik Rehabilitasyonda Hemşirenin Rolü. *Türk Geriatri Dergisi,* 7(**4**), 241-246.

Fassino, S., Leombruni, P., Daga, G. A., Brustolin, A., Rovera, G. G. ve Fabris, F. (2002). Quality of Life in Dependent Older Adults Living at Home. *Archives of Gerontology and Geriatrics,* **35**, 9-20.

Ferrell, B. ve Wittenberg, E. (2017). A Review of Family Caregiving Intervention Trials in Oncology. *CA Cancer Journal Clinical,* 67(**4**), 318-325.

Few-Demo, A. L., Lloyd, S. ve Allen, K. R. (2014). It's All About Power: Integrating Feminist Family Studies and Family Communication. *Journal of Family Communication,* **14**, 85-94.

Fitzgerald, M., London-Johnson, A. ve Gallus, K. L. (2020). Intergenerational Transmission of Trauma and Family Systems Theory: An Empirical Investigation. *Journal of Family Therapy,* **0**, 1-19.

Flick, U. (2018). *Designing Qualitative Research.* London: SAGE Press. URL:https://books.google.com.tr/books?hl=tr&lr=&id=m75SDwAAQBAJ&oi=fnd&pg=PT16&dq=qualitative+research&ots=hRaOatC9Xz&sig=DsznNUP8wGo-oySbzWQ1LTZaqSk&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false adresinden alındı

Forte, J. A. (2004). Symbolic Interactionism and Social Work: A Forgotten Legacy, Part 1. *Families in Society: The Journal of Contemporary Social Services,* 85(**3**), 391-400.

Gaudin, J. M., Polansky, N. A., Kilpatrick, A. C. ve Shilton, P. (1996). Family Functioning in Neglectful Families. *Child Abuse & Neglec,* 20(**4**), 363-377.

Gelmez, Ö. S. (2015). Ailevileştirilen Bakımın Kürek Mahkumları: Evde Bakım Uygulaması Kapsamında Bakım Veren Kadınların Deneyimleri. *Fe Dergi: Feminist Eleştiri,* 7(**2**), 59-71.

Gençtarım, D. (2015). Ergen İntiharlarının Önlenmesi: Ekolojik Bakış Açısı. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD),* 16(**1**), 151-164.

Georgiades, K., Boyle, M. H., Jenkins, J. M., Sanford, M. ve Lipman, E. (2008). A Multilevel Analysis of Whole Family Functioning Using the McMaster Family Assessment Device. *Journal of Family Psychology,* 22(**3**), 344 –354.

Gerring, J. (2004). What Is a Case Study and What Is It Good for? *The American Political Science Review, 98*(2), 341-354.

Gök, F. A. (2017). Şizofreni Hastalarına Bakım Veren Kadınların Yaşadıkları Güçlüklerin Değerlendirilmesi: Nitel Bir Araştırma. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,* 10(**53**), 433-441.

Gökçe, B. (1976). Aile ve Aile Tipleri Üzerine Bir İnceleme. *Hacettepe Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi,* 8(**1**), 45-67.

Gökçe, H. (2017). Dünü, Bugünü, Yarını ile Aile. *Sosyoloji Notları,* 1(**1**), 50-63.

Görgülü, T. (2019). McMaster Aile İşlevleri Modeli ve Gömleği Yırtık Kırmızı Gül Öyküsü'nün McMaster Modeli Temelinde İncelenmesi. *Turkish Studies,* 14(**1**), 99-114.

Görgün-Baran, A. (2004). Türkiye'de Aile İçi İletişim ve İlişkiler Üzerinde Bir Model Denemesi. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları,* **1**, 31-42.

Guba, E. G. (1981). Criteria for Assessing the Trustworthiness of Naturalistic Inquiries. *Educational Technology Research and Development, 29*(2), 75-91.

Guba, E. G. ve Lincoln, Y. S. (1982). Epistemological and Methodological Bases of Naturalistic Inquiry. *Educational Communication and Technology Journal, 30*(4), 233-252.

Guion, L. A., Diehl, D. C. ve McDonald, D. (2011). Conducting an In-Depth Interview. *EDIS, 8*, 1-3.

Günal, N. İ. (2020). Türkiye'de Bulunan Suriyeli Ailelerin Karşılaştıkları Sosyal Sorunlar ve Bu Sorunlarla Baş Etme Yöntemleri: Gaziantep Örneği. *Doktora Tezi*. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Hizmet Anabilim Dalı.

Güneş, H. N. (2018). Feminist Akımlarda Aile. *Social Sciences Research Journal,* 7(**3**), 142-153.

Haefner, J. (2014). An Application of Bowen Family Systems Theory. *Issues in Mental Health Nursing*, **35**, 835-841.

Hall, A. S. (2003). Expanding Academic and Career Self-Efficacy: A Family Systems Framework. *Journal of Counseling & Development*, **81**, 33-39.

Hall, H. R., Neely-Barnes, S. L., Graff, J. C., Krcek, T. E. ve Roberts, R. J. (2012). Parental Stress in Families of Children With a Genetic Disorder/Disability and the Resiliency Model of Family Stress, Adjusment and Adaption. *Issues in Comprehensive Pediatric Nursing,* **35**, 24–44.

Hallaç, S. ve Öz, F. (2014). Aile Kavramına Kuramsal Bir Bakış. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar, 6*(**2**), 142-153.

Hammack, P. L. (2003). Toward a Unified Theory of Depression Among Urban African American Youth: Integrating Socioecologic, Cognitive, Family Stress, and Biopsychosocial Perspectives. *Journal of Black Psychology*, 29(**2**), 187-209.

Hanaoka, C. ve Norton, E. C. (2008). Informal and formal care for elderly persons: How adult children's characteristics affect the use of formal care in Japan. *Social Science & Medicine.* **67.** 1002-1008.

Hanımoğlu, E. ve Akbaş, T. (2018). Üniversite Öğrencilerinde Aile Fonksiyonları, Benliğin Ayrımlaşması, Algılanan Stres, Kaygı ve Depresyon Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 27(**2**), 55-69.

Harris, J. N., Hay, J., Kuniyuki, A., Asgari, M. M., Nancy, P. ve Bowen, D. J. (2010). Using a Family Systems Approach to Investigate Cancer Risk Communication Within Melanoma Families. *Psycho-Oncology,* **19**, 1102–1111.

Hein, M. (2020). *Empati: Ne Hissettiğini Anlıyorum.* (Çev: Kösebay, F. S.) İstanbul: İletişim Yayınları.

Hill, J., Fonagy, P., Ellen, S. ve Sargent, J. (2003). The Ecology of Attachment in the Family. *Family Process,* 42(**2**), 205-221.

Hill, R. (1958). Generic Features of Families Under Stress. *Social Casework,* **39**, 139–150.

İçli, G. (1997). Aile Araştırmalarında Yöntem ve Yaklaşım. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,* **3**, 59-68.

İçli, G. (2008). Yaşlılar ve Yetişkin Çocuklar. *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi,* **1**, 29-38.

İmren, S. G., Arman, A. R., Gümüştaş, F., Yulaf, Y. ve Çakıcı, Ö. (2013). Karşıt Olma Karşıt Gelme Bozukluğu ve/veya Davranım Bozukluğu Eşhastalanımı Olan ve Olmayan DEHB Tanılı Çocuk ve Ergenlerde Aile İşlevselliğinin Değerlendirilmesi. *Çukurova Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi,* 38(**1**), 22-30.

İnci, H. F. (2006). Bakım Verme Yükü Ölçeği'nin Türkçe'ye Uyarlanması, Geçerlik ve Güvenirliği. *Yüksek Lisans Tezi*. Pamukkale Üniversitesi. Sağlık Bilimleri Enstitüsü. Halk Sağlığı Hemşireliği Anabilim Dalı.

Işık, O., Kandemir, A., Erişen, M. A. ve Fidan, C. (2016). Evde Sağlık Hizmeti Alan Hastaların Profili ve Sunulan Hizmetin Değerlendirilmesi. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi,* 19(**2**), 171-186.

İzci, L. ve Mazman, İ. (2021). Sembolik Etkileşimcilik Çerçevesinden Korunmaya Muhtaç Çocuklarda Benlik. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 11(**1**), 151-170.

Jegermalm, M. (2005). *Carers in the Welfare State – On Informal Care and Support for Carers in Sweden*. Erişim Tarihi: 25.07.2020 Erişim site adı: http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:196465/FULLTEXT01.pdf

Kaban, Z. A. (1994). Genel Sistem Teorisi ve Sibernetik. *Marmara İletişim Dergisi,* **8**, 219-226.

Kadushim, A. ve Kadushin, G. (2016). *Sosyal Hizmet Görüşme Teknikleri.* Ankara: Nika Yayınevi.

Kalınkara, V. ve Kalaycı, I. (2017). Yaşlıya Evde Bakım Hizmeti Veren Bireylerde Yaşam Doyumu, Bakım Yükü ve Tükenmişlik. *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi (YSAD),* 10(**2**), 19-39.

Kalyencioğlu, D. ve Kutlu, Y. (2010). Ergenlerin Aile İşlevi Algılarına Göre Uyum Düzeyleri. *İ.Ü.F.N. Hemşirelik Dergisi,* 18(**2**), 56-62.

Karaca, H., Yazıcı, S. ve Korkma, N. (2016). Alzheimer Hastası Yaşlı Bakımının Aile Üyesi Bakıcı Kadınlara Etkisi. *Tıbbi Sosyal Hizmet Dergisi,* **7**, 6-12.

Karahan, A. ve Seval, G. (2002). Yaşlılıkta Evde Bakım. *Geriatri Dergisi*, 5(**4**), 155-159.

Karakaş, N. (2017). Malatya'da Evde Bakım Verenlerin Bakım Yükü ile Yaşam Kaliteleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Doktora Tezi*. İnönü Üniversitesi. Sağlık Bilimleri Enstitüsü. Halk Sağlığı Anabilim Dalı.

Karaman, D., Durukan, İ. ve Kara, K. (2012). Dikkat Eksikliği Hiperaktivite Bozukluğu Olan Çocukların Aile İşlevleri ile Annelerinin Depresyon ve Anksiyete Belirti Düzeyleri. *TAF Preventive Medicine Bulletin,* 11(**6**), 741-748.

Karaman, D., Kara, D. ve Atar, N. Y. (2015). Evde Sağlık Hizmeti Verilen Bireylerin Hastalık Durumlarının ve Bakım İhtiyaçlarının Değerlendirilmesi: Zonguldak Örneği . *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 4(**3**), 347-359.

Karataş, K. (2001). Toplumsal Değişme ve Aile. *Toplum ve Sosyal Hizmet,* 12(**2**), 89-98.

Karataş, Z. (2011). Evde Bakım Hizmeti Sunan Aile Bireyi Bakıcıların Moral ve Manevi Değerlerinin Başaçıkmadaki Etkisi. *Yüksek Lisans Tezi*. Rize Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı. Din Psikolojisi Bilim Dalı.

Karataş, Z. (2017). Sosyal Bilim Araştırmalarında Paradigma Değişimi: Nitel Yaklaşımın Yükselişi. *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi, 1*(1), 68-86.

Kasapoğlu, M. A. (2018). Aile Sosyolojisi içinde. (Ed. Akyıldız, M.) *Sosyolojik Yaklaşımlar Temelinde Aile Kuramları.* Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.

Kasuya, R. T., Polgar-Bailay, P. ve Takeuchi, R. (2000). Caregiver Burden And Burnout: A Guide For Primary Care Psysicians. *Postgraduate Medicine.* 108(**7**). 119-123.

Kaya, İ. ve Çeçen-Eroğul, A. R. (2013). Ergenlerde Çocukluk Dönemi İstismar Yaşantılarının Yordayıcısı Olarak Aile İşlevlerinin Rolü. *Eğitim ve Bilim Dergisi*, 38(**168**), 386-397.

Kehusmaa, S., Autti-Ramo, I., Helenius, H. ve Rissanen, P. (2013). Does Informal Care Reduce Public Care Expenditure on Elderly Care? Estimates Based on Finland's Age Study. *BMC Health Services Research,* 13(**317**), 1-10.

Keitner, G. I. ve Miller, I. W. (1990). Family Functioning and Major Depression: An Overview. *American Journal of Psychiatry,* 147(**9**), 1128-1137.

Kent, E. E., Rowland, J. H., Northouse, L., Litzelman, K., Chou, W. S., Shelburne, N., Timura, C., Ann, O'M. ve Huss, K. (2016). Caring for Caregivers and Patients: Research and Clinical Priorities for Informal Cancer Caregiving. *Cancer,* 122(**13**), 1987-1995.

Keskin, E. (2016). Kentleşme Sürecin Ailenin Değişimi: Bursa'da Bir Alan Araştırması. *PARADOKS Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi,* **11**, 158-189.

Kır, İ. (2011). Toplumsal Bir Kurum Olarak Ailenin İşlevleri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi,* 10(**36**), 381-404.

Kırbaş, Z. ve Özkan, H. (2013). Down Sendromlu Çocukların Annelerinin Aile İşlevlerini Algılama ve Sosyal Destek Düzeylerinin Değerlendirilmesi. *İzmir Dr. Behçet Uz Çocuk Hastanesi Dergisi, 3*(**3**), 171-180.

Kızıldağ, F. ve Cin, F. M. (2017). Evli Kadınlarda Çalışmanın Toplumsal Cinsiyet Algılarına ve Aile İşlevselliklerine Etkisi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 17(**33**), 241-251.

Klein, D. M. ve White, J. W. (1996). *Family Theories - An Introduction.* London: Sage Publication.

Knott, B. H. (1974). Social Work as Symbolic Interaction. *The British Journal of Social Work, 4*(**1**), 5-12.

Kok-Mun, N. ve Shannon, D. S. (2006). The Relationships Between Attachment Theory and Intergenerational Family Systems Theory. *The Family Journal: Counseling and Therapy for Couples And Families,* 14(**4**), 430-440.

Koyuncu, A. A. (2013). Sistematik Aile Sosyolojisi içinde. (Ed. Aydın, M.) *Aile Araştırmaları Metodolojisi: Yaklaşımlar ve Yöntemler.* Çizgi Kitabevi.

Köroğlu, A. ve Hocaoğlu, Ç. (2019). Şizofrenide Aile Yükü, Aile İşlevleri ve Başa Çıkma Tutumları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Ortadogu Tıp Dergisi,* 11(**3**), 294-302.

Köse, A. (2005). Türkiye'de Geleneksel Kırsal Konut Planlarında Göçebe Türk Kültürü İzleri. *Sosyal Bilimler Dergisi, 7*(**2**), 158-191.

Kramer, B. J., Boelk, A. Z. ve Auer, C. (2006). Family Conflict at the End of Life: Lessons Learned in a Model Program for Vulnerable Older Adult. *Journal of Palliative Medicine,* 9(**3**), 791-801.

Kulu, M. ve Özsoy, F. (2020). Bakım Verenlerin Depresyon, Kaygı Düzeyleri, Ölüm Kaygısı ve Yaşam Kaliteleri. *Çukurova Tıp Dergisi,* 45(**1**), 29-38.

Küçükali, A. (2015). Engellilere Uygulanan Sosyal Yardımlar. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi,* **35**, 100-115.

Küçükgüçlü, Ö., Şentürk, S. G. ve Söylemez, B. A. (2017). Alzheimer Hastalığı Olan Bireye Bakım Veren Aile Üyelerinin Bakım Verme Sürecindeki Deneyimleri. *DEUHFED.* 10(**2**). 68-78.

LaRossa, R. ve Reitzes, D. C. (1993). *Sourcebook of Family Theories and Methods: A Contextual Approach.* (Ed. Boss, P. G., Doherty, W. J., LaRossa, R., Schumm, W. R. ve Steinmetz, S. K.) *Symbolic Interactionism and Family Studies.* New York: Plenum Press.

Lavee, L., McCubbin, H. I. ve Patterson, J. M. (1985). The Double ABCX Model of Family Stress and Adaptation: An Empirical Test by Analysis of Structural Equations with Latent Variables. *Journal of Marriage and Family,* 47(**4**), 811-825.

Lee, M. (2009). A Path Analysis on Elder Abuse by Family Caregivers: Applying the ABCX Model. *Journal Family Violence,* **24**, 1-9.

Leeman, J., Crandell, J. L., Lee, A., Bai, J., Sandelowski, M. ve Knafl, K. (2016). Family Functioning and the Well-Being of Children With Chronic Conditions: A Meta-Analysis. *Research Nursing & Health*, 229-243.

Leitner, S. (2003). Varieties of Familialism: The Caring Function of the Family in Comparative Perspective. *European Societies, 5*(**4**), 353-375.

Leon, A. M. ve Knapp, S. (2008). Involving Family Systems in Critical Care Nursing Challenges and Opportunities. *Leadership Dimension*, 27(**6**), 255-262.

Lewins, F. (2017). *Sosyal Bilim Metodolojisi.* (Çev: Taştan, A.) İstanbul: Lotus Yayınevi.

Lewthwaite, H. (2015). Challenging Behaviours: Caregiver Attributions and Emotional Experiences. *Doctorate Thesis*. Lancaster University. Division of Health Research. Clinical Psychology.

Liberman, M. A. ve Fishe, L. (1999). The Effects of Family Conflict Resolution and Decision Making on the Provision of Help for an Elder With Alzheimer's Disease. *The Cerontologist,* 39(**2**), 159-166.

Lichtenthal, W. G. ve Kissane, D. W. (2008). The Management of Family Conflict in Palliative Care. *Progress in Palliative Care,* 16(**1**), 38-45.

Lim, J.-W. ve Zebrack, B. (2004). Caring for Family Members with Chronic Physical Illness: A Critical Review of Caregiver Literature. *Health and Quality of Life Outcomes, 2*(**50**), 1-9.

Lindblad-Goldberg, M. ve Northey, W. F. (2013). Ecosystemic Structural Family Therapy: Theoretical and Clinical Foundations. *Contemporary Family Therapy,* **35**, 147–160.

Malia, J. (2006). Basic Concepts and Models of Family Stress. *Stress, Trauma, and Crisis Journal*, **9**, 141-160.

Malia, J. A. (2007). A Reader's Guide to Family Stress Literature. *Journal of Loss and Trauma*, **12**, 223-243.

Manning, M. M., Wainwright, L. ve Bennett, J. (2011). The Double ABCX Model of Adaptation in Racially Diverse Families with a School-Age Child with Autism. *Journal Autism Developed Disorder,* **41**, 320–331.

Marsiglia, F., Kulis, S., Perez, H. G. ve Bermudez-Parsai, M. (2011). Hopelessness, Family Stress, and Depression among Mexican-Heritage Mothers in the Southwest Flavio. *National Association of Social Workers*, 6-18.

Matthews, B. A., Baker, F. ve Spillers, R. L. (2004). Family Caregivers' Quality of Life: Influence of Health Protective Stance and Emotional Strain. *Psychology and Health.* 19(**5**). 625-641.

Maxwell, J. A. (1992). Understanding and Validity in Qualitative Research. *Harvard Educational Review, 62*(3), 279-300.

McCorkle, R., Grant, M., Frank, S. M. Ve Baird, S. (1996). *Cancer Nursing: A Comprehensive Textbook.* Saunders. URL: https://books.google.com.tr/books/about/Cancer_Nursing.html?id=5qm-QgAACAAJ&redir_esc=y Erişim tarihi: 8.06.2020

McCubbin, H. I. ve Patterson, J. M. (1983). The Family Stress Process. *Marriage & Family Review,* 6(**1**), 7-37.

McCubbin, L. D., McCubbin H.. (2013). Resilience in Ethnic Family Systems: A Relational Theory for Research and Practice. *Handbook of Family Resilience,* 175-195.

McCubbin, M. A. (1988). Family Stress, Resources, and Family Types: Chronic Illness in Children. *Family Relations,* 37(**2**), 203-210.

Merriam, S. B. (2018). *Nitel Araştırma, Desen ve Uygulama İçin Bir Rehber.* (S. Turan, Dü.) Ankara: Nobel Yayıncılık.

Metha, A., Cohen, S. R. ve Chan, L. S. (2009). Palliative Care: A Need for a Family Systems Approach. *Palliative and Supportive Care,* **7**, 235–243.

Meyer, C. B. (2001). A Case in Case Study Methodology. *Field Methods, 13*(4), 329-352.

Miller, I. W., Bishop, D. S., Epstein, N. B. ve Keitner, G. I. (1985). The McMaster Family Assessment Device: Reliability and Validity. *Journal of Marital and Family Therapy,* 11(**4**), 345-356.

Miller, I. W., Kabacoff, R. I., Epstein, N. B., Bishop, D. S., Keitner, G. I., Baldwin, L. M. ve Spuy, H. I. (1994). The Development of a Clinical Rating Scale the McMaster Model of Family Functioning. *Family Process,* **33**, 53-69.

Miller, I., Ryan, C., Keitner, G., Bishop, D. ve Epstein, N. (2000). The McMaster Approach to Families: Theory, Assessment, Treatment and Research. *Journal of Family Therapy,* **22**, 168-189.

Mitchel, S. (2015). Feminism. *The Encyclopedia of Victorian Literature,* 1-10.

Mitrani, V. B., Feaster, D. J., McCabe, B. E., Czaja, S. J. ve Szapocznik, J. (2005). Adapting the Structural Family Systems Rating to Assess the Patterns of

Interaction in Families of Dementia Caregivers. *The Gerontologist*, 45(**4**), 445-455.

Mitrani, V. B., Lewis, J. E., Feaster, D. J., Czaja, S. J., Eisdorfer, C., Schulz, R. ve Szapocznik, J. (2006). The Role of Family Functioning in the Stress Process of Dementia Caregivers: A Structural Family Framework. *The Gerontologist,* 46(**1**), 97–105.

Murray, C. E. (2006). Controversy, Constraints, and Context: Understanding Family Violence Through Family Systems Theory. *The Family Journal: Counseling and Therapy for Couples and Families,* 14(**3**), 234-239.

Nacak, M., Yağmurlu, B., Durgel, E. ve Vijver, F. v. (2011). Metropol ve Anadolu'da Ebeveynlik: Biliş ve Davranışlarda Şehrin ve Eğitim Düzeyinin Rolü. *Türk Psikoloji Dergisi, 26*(**67**), 85-100.

Nadir, U. (2011). Suça Yönelen Çocuk ve Ailesi ile Çalışma: Ekolojik Sistem Perspektifi Çerçevesinde Örnek Bir Vaka Sunumu. *Toplum ve Sosyal Hizmet,* 22(**1**), 165-174.

Nolan, M., Keady, J. ve Grant, G. (1995). Developing a Typology of Family Care: Implications for Nurses and Other Service Providers. *Journal of Advanced Nursing*, **21**, 256-265.

OECD. (2011). Families Are Changing. *Doing Better for Families*, 17-53.

O'Gorman, S. (2012). Attachment Theory, Family System Theory and the Child Presenting With Significant Behavioral Concerns. *Journal of Systemic Therapies*, 31(**3**), 1-16.

Okçay, H. (1992). Çocuğun Dinsel Sosyalizasyonunda Aile İşlevi. *Sosyoloji Dergisi,* **3**, 131-145.

Osmond, M. W. ve Thorne, B. (1993). Sourcebook of Family Theories and Methods: A Contextual içinde. (Ed. Boss, P., Doherty, W. ve LaRossa, R.) *Feminist Theories The Social Construction of Gender in Families and Society.* New York: Plenium Press; 591-625.

Ögenler, O. (2016). Yaşlılara Yönelik Evde Bakım Hizmetlerinde Etik Sorunlar. *Türkiye Klinikleri, 2*(**2**), 54-60.

Özburun, N. (2018). Genel Sistem Teorisinden Etkilenen Aile Terapisi Modellerinin Karşılaştırılması. *Türkiye Bütüncül Psikoterapi Dergisi, 1*(**2**), 172-188.

Özdemir, H. N. ve Şenol, S. (2019). Bakım Yükü Değerlendirme Ölçeklerine Sistematik Bir Bakış. *İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi, 4*(**2**), 61-68.

Özdemir, H. ve Aydemir, D. (2019). Ekolojik Yaklaşımlı Feminizm/Ekofeminizm Üzerine Genel bir Değerlendirme: Kavramsal Analizi, Tarihi Süreci ve Türleri. *Akdeniz Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Dergisi , 2*(**2**), 261-278.

Özdemir, M. (2010). Nitel Veri Analizi: Sosyal Bilimlerde Yöntembilim Sorunsalı Üzerinde Bir Çalışma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 11*(1), 323-343.

Özdemir, Ü. ve Taşçı, S. (2013). Kronik Hastalıklarda Psikososyal Sorunlar ve Bakım. *Erciyes Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi, 1*(**1**), 57-72.

Özer, S. (2010). Kalp Yetersizliğinde Aile/Bakım Verici Yükü. *Türk Kardiyologları Derneği Kardiyovasküler Hemşirelik Dergisi.* 1(**1**). 1-7.

Özgüven, İ. E. (2001). *Ailede İletişim ve Yaşam.* Ankara: PDREM Yayınları.

Özkurt, V. (2019). Bakım Verenlerin Bakım İhtiyacı Riski: Bakım Alan Kişinin Mıknatıs Etkisi. *Yaşlılık Çalışmaları Dergisi,* **3**, 4-18.

Özlem, Ö. (2017). İki Sistemli Kuram Olarak Sosyalist Feminizm. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi, 9*(**2**), 395-414.

Özsöz, C. (2008). Kültürel Feminist Teori ve Feminist Teorilere Giriş. *Sosyoloji Notları,* **6**, 51-55.

Özşenol, F., Işıkhan, V., Ünay, B., Aydın, H. İ., Akın, R. ve Gökçay, E. (2003). Engelli Çocuğa Sahip Ailelerin Aile İşlevlerinin Değerlendirilmesi. *Gülhane Tıp Dergisi,* 45(**2**), 156-164.

Öztop, H., Şener, A. ve Güven, S. (2008). Evde Bakımın Yaşlı ve Aile Açısından Olumlu ve Olumsuz Yönleri. *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi,* **1**, 39-49.

Öztürk, Y. E., Şentürk, Ş. ve Macit, Y. (2017). Evde Bakım Hizmeti Alan Engelli Bireye Sahip Ailelerin Bakım Verme Yüklerinin Belirlenmesi: Amasya Örneği. *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi, 1*(**1**), 48-67.

Pai, M., Key, N. S., Skinner, M., Curtis, R., Feinstein, M., Kessler, C., Lane, S. J., Makris, M., Riker, E., Santesso, N., Soucie, J. M., Yeung, C. H., Iorio, A. ve Schunemann, H. J. (2016). McMaster Guideline on Care Models for Haemophilia Management. *Haemophilia,* **22**, 6-16.

Pakenham, K. I., Samios, C. ve Sofronoff, K. (2005). Adjustment in Mothers of Children with Asperger Syndrome: An Application of the Double ABCX Model of Family Adjustment. *SAGE Publications and The National Autistic Society,* 9(**2**), 191– 212.

Palabıyıkoğlu, R., Azizoğlu, S., Özayar, H. ve Berksun, O. (1993). İntihar Girişimi Olan ve Olmayan Depresiflerin Aile İşlevselliği. *Kriz Dergisi, 1*(**9**), 114-123.

Palma, E., Simonetti, V., Franchelli, P., Pavone, D. ve Cicolini, G. (2012). An Observational Study of Family Caregivers' Quality of Life Caring for Patients With a Stoma. *Society of Gastroenterology Nurses and Associates,* 35(**2**), 99-104.

Paslı, F. (2017). Cinsel İstismara Uğrayan Çocukların Ekolojik Sistem Yaklaşımı Açısından İncelenmesi. *Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi, 2*(**2**), 39-53.

Patterson, J. M. (2002a). Understanding Family Resillence. *Journal of Clinical Psychology,* 58(**3**), 233-246.

Patterson, J. M. (2002b). Integrating Family Resilience and Family Stress Theory. *Journal of Marriage and Family,* **64**, 349-360.

Patton, M. Q. (2005). Qualitative Research. *Encyclopedia of Statistics in Behavioral Science, 3*, 1633–1636.

Pedersen, M. A., Kristensen, L. J., Sildorf, S. M., Kreiner, S., Svensson, J., Mose, A. H., Thastum, M. ve Birkebaek, N. (2019). Assessment of Family Functioning in Families with a Child Diagnosed with Type 1 Diabetes: Validation and Clinical Relevance of the General Functioning Subscale of the McMaster Family Assessment Device. *Pediatric Diabetes,* **20**, 785–793.

Pehlivan, O. (2017). Aile Tanımı ve İlişkilerinin Toplumsal Olarak İnşası. *Doktora Tezi*. Hacettepe Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Sosyoloji Anabilim Dalı.

Pehlivan, P. V. (2017). Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Kuramsal Yaklaşımlar. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 16*(**31**), 497-521.

Pickard, K. E. ve Ingersoll, B. R. (2017). Using the Double ABCX Model to Integrate Services for Families of Children with ASD. *Journal Children Families Studuy,* **26**, 810–823.

Pinquart, M. ve Sörensen, S. (2003). Differences Between Caregivers and Noncaregivers in Psychological Health and Physical Health: A Meta-Analysis. *Psychology and Aging,* 18(**2**), 250-267.

Rahoney, A. M. (1996). Children, Families, and Feminism: Perspectives on Teaching. *Early Childhood Education Journal,* 23(**4**), 191-196.

Rosino, M. (2016). ABC-X Model of Family Stress and Coping. *The Wiley Blackwell Encyclopedia of Family Studies* 1-6.

Rothbaum, F., Rosen, K., Ujiie, T. ve Uchida, N. (2002). Family Systems Theory, Attachment Theory, and Culture. *Family Process,* 41(**3**), 328–350.

Roy, R. (1990). Chronic Pain and "Effective" Family Functioning: A Re-Examination of The McMaster Model of Family Functioning. *Contemporary Family Therapy,* 12(**6**), 489-503.

Ryan, A. ve Scullion, H. (2000). Nursing Home Placement: An Exploration of the Experiences of Family Carers. *Journal of Advanced Nursing,* 32(**5**), 1187-1195.

Sadıkoğlu, Z. Z. (2019). 1920-1960 Yılları Arasında ABD'de Aile Sosyolojisi. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi,* 22(**1**), 215-253.

Sağlam, Z., Koç, Z., Çınarlı, T. ve Korkmaz, M. (2016). Altmış Beş Yaş ve Üzeri Bireylere Bakım Veren Hasta Yakınlarının Bakım Verme Yükü ile Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi. *Samsun Sağlık Bilimleri Dergisi, 1*(**2**), 40-60.

Sale, J. E. ve Tielke, S. (2018). Qualitative Research is a Fundamental Scientific Process. *Journa of Clinical Epidemiology, 102*, 129-133.

Sales, E., Schulz, R. M. ve Biegel, D. E. (1992). Predictors of Strain in Families of Cancer Patients. *Journal of Psychosocial Oncology,* 10(**2**), 1-26.

Samuelsson, M. A., Annerstedt, L., Elmsthal, S., Samuelsson, S. M. ve Grafström, M. (2001). Burden of Responsibility Experienced By Family Caregivers of Elderly Dementia Sufferers. *Nordic College of Caring Sciences,* 15(**1**), 25-33.

Savi, F. (2008). 12–15 Yaş Arası İlköğretim Öğrencilerinin Davranış Sorunları ile Aile İşlevleri ve Anne-Babalık Kişilik Özellikleri Açısından İncelenmesi. *Doktora Tezi*. Dokuz Eylül Üniversitesi. Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı. Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Programı.

Sayın, Ö. (1990). *Aile Sosyolojisi: Ailenin Toplumdaki Yeri.* İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Sayın, Ö. (2011). Ailenin Değişimi. *Sosyoloji Dergisi, 23*(**34**), 47-58.

Schene, A. H. (1990). Objective and Subjective Dimensions of Family Burden: Towards an Integrative Framework for Research. *Social Psychiatry and Psychiatr Epidemiology*, **25**, 289-297.

Schlomer, G. L., Giudice, M. D. ve Ellis, B. J. (2011). Parent–Offspring Conflict Theory: An Evolutionary Framework for Understanding Conflict Within Human Families. *Psychological Review*, 118(**3**), 496–521.

Schulz, R. ve Beach, S. R. (1999). Caregiving as a Risk Factor for Mortality: The Caregiver Health Effects Study. *JAMA,* 15(**23**), 2215-2219.

Serpe, R. T. ve Streyker, S. (2011). The Symbolic Interactionist Perspective and Identity Theory. *Handbook of Identity Theory and Research*, 225-248.

Seyyar, A. ve Genç, Y. (2010). Sosyal Hizmet Terimleri (Ansiklopedik "Sosyal Pedagojik Çalışma" Sözlüğü). Sakarya: Sakarya Yayıncılık.

Shaji, K. S., Smitha, K., Lal, K. P. ve Prince, M. J. (2003). Caregivers of People with Alzheimer's Disease: A Qualitative Study From the Indian 10/66 Dementia Research Network. *International Journal of Geriatric Psychiatry.* 18(**1**). 1-6.

Shin, J. Y. ve Crittenden, K. S. (2003). Well-Being of Mothers of Children with Mental Retardation: An Evaluation of the Double ABCX Model in a Cross-Cultural Context. *Asian Journal of Social Psychology*, **6**, 171–184.

Sığrı, Ü. (2021). *Nitel Araştırma Yöntemleri* (2. Baskı). İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.

Smith, G. R., Williamson, G. M., Miller, L. S. ve Schulz, R. (2011). Depression and Quality of Informal Care: A Longitudinal Investigation of Caregiving Stressors. *Psychology and Aging,* 26(**3**), 584-591.

Soner, S. ve Aykut, S. (2017). Alzheimer Hastalık Sürecinde Bakım Veren Aile Üyelerinin Yaşadıkları Güçlükler ve Sosyal Hizmet. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 3*(**2**), 375-387.

Söylev, Ö. F. (2019). Ailede Yaşanan Çatışmaların Psiko-Sosyal Nedenleri ve Çözüm Önerileri. *4. International Social Research and Behavioral Sciences Symposium*. Antalya: SADAB; 525-531.

Steinhauer, P. D., Santa-Barbara, J. ve Skinner, H. (1984). The Process Model of Family Functioning. *The Canadian Journal of Psychiatry,* 29(**2**), 77-88.

Stevenson-Hinde, J. ve Akister, J. (1995). The McMaster Model of Family Functioning: Observer and Parental Ratings in a Nonclinical Sample. *Family Process,* **34**, 337-347.

Strawbridge, W. J. ve Walhagen, M. I. (1991). Impact of Family Conflict on Adult Child Caregivers. *The Cerontologist,* 31(**6**), 770-777.

Subaşı, M. ve Okumuş, K. (2017). Bir Araştırma Yöntemi Olarak Durum Çalışması. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 21*(2), 419-426.

Subaşı, N. ve Öztek, Z. (2006). Türkiye'de Karşılanamayan Bir Gereksinim: Evde Bakım Hizmeti. *TSK Koruyucu Hekimlik Bülteni, 5*(**1**), 19-31.

Sullivan, K. (2015). An Application of Family Stress Theory to Clinical Work with Military Families and Other Vulnerable Populations. *Clinical Social Work Journal*, **43**, 89–97.

Sweeting, H. N. (1991). Caring for a Relative with Dementia: Anticipatory Grief and Social Death. *Doctorate Thesis.* University of Glasgow. Faculty of Medicine.

Şimşek, A. B. (2019). Evde Sağlık Hizmetleri Atama ve Rotalama Problemi. *Doktora Tezi*. Hacettepe Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. İşletme Anabilim Dalı.

Şireli, Ö. ve Soykan, A. A. (2016). Depresyonu Olan Ergenlerin Anne-Baba Kabul-Red Algıları ve Aile İşlevleri Açısından İncelenmesi. *Anadolu Psikiyatri Dergisi,* 17(**5**), 403-410.

Şirzai, H., Delialioğlu, S. Ü., Sarı, İ. F., Özel, S. (2015). İnme ve Bakım Yükü. *FTR Bil Dergisi.* **18**. 162-169.

Şişman, H., & Arslan, S. (2002). Cerrahi Hemşireliğinde Hasta Bakımında Kullanılan Kuram ve Modeller. *Arşiv Kaynak Tarama Dergisi,* 29(**2**), 150-161.

Tadros, E. ve Natasha, F. (2018). Structural Family Therapy With Incarcerated Families: A Clinical Case Study. *The Family Journal: Counseling and Therapy for Couples and Families,* 26(**2**), 253-261.

Tak, Y. R. ve McCubbin, M. (2002). Family Stress, Perceived Social Support and Coping Following the Diagnosis of a Child's Congenital Heart Disease. *Journal of Advanced Nursing, 39*(**2**), 190–198.

Tamam, B., Taşdemir, N. ve Tamam, Y. (2008). İnme Sonrası Demans: Sıklığı ve Risk Faktörleri. *Türk Psikiyatri Dergisi.* 19(**1**). 46-56.

Tamer, M. G. (2017). Yaşlı Hastalarına Bakım Veren Kadınların Deneyimleri Işığında "Evde Bakım Hizmetinin" Değerlendirilmesi. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (HÜTAD),* **26**, 157-186.

Tan, J. Y., Molassiotis, A., Lloyd-Williams, M. ve Yorke, J. (2017). Burden, Emotional Distress and Quality of Life Among Informal Caregivers of Lung Cancer Patients: An Exploratory Study. *Eur J Cancer Care,* 27(**1**), 1-11.

Taşdelen, P. ve Ateş, M. (2019). Evde Bakım Gerektiren Hastaların Bakım Gereksinimleri ile Bakım Verenlerin Yükünün Değerlendirilmesi. *Hemşirelikte Eğitim ve Araştırma Dergisi, 9*(**3**), 22-29.

Taylan, H. H. (2009). Türkiye'de Köy Ailesinde Aile İçi İlişkiler. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi,* **22**, 117-138.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Bilgi Sistemi. (2005). *Evde Bakım Hizmetleri Sunumu Hakkında Yönetmelik.* Erişim tarihi: 02.04.2021 Erişim site adı: https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=7542&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5

Tekin, Ç. (2018). Evde Hasta Bakım Hizmetleri Alanındaki Gelişmeler. *F.Ü. Sağlık Bilimleri Tıp Dergisi,* 32(**2**), 115-117.

Tellis, W. (1997). Introduction to Case Study. *The Qualitative Report, 3*(2), 1-18.

Toker, S. A. ve Özgür, R. (2019). Evde Bakım Birimince Takip Edilen Hastaların Bakımlarından Sorumlu Kişilerde Depresyon. *Online Türk Sağlık Bilimleri Dergisi, 4*(**4**), 428-443.

Torun, N. (2016). Evde Sağlık Hizmetleri Kapsamında Fototerapi Uygulamasına Yönelik Maliyet Etkililik Analizi: Ankara İli Örneği. *Doktora Tezi*. Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı.

Tramonti, F., Bonfiglio, L., Bongioanni, P., Belviso, C., Fanciullacci, C., Rossi, B., Chisari, C. ve Carboncini, M. C. (2018). Caregiver Burden and Family Functioning in Different Neurological Diseases. *Psychology, Health & Medicine,* **7**, 1-8.

Turner, J. (1975). Marx and Simmel Revisited: Reassessing the Foundations of Conflict Theory. *Social Forces,* 53(**4**), 618-627.

Turpie, I. D., Patterson, C., Chalklin, L. D., Bayne, R., Roy, J., & Neufeld, C. (1987). The McMaster Model for Geriatric Undergraduate Experience. *Gerontology & Geriatrics Education, 6*(**4**), 59-67.

Tutarel-Kışlak, Ş. ve Göztepe, I. (2012). Duygu Dışavurumu, Empati, Depresyon ve Evlilik Uyumu Arasındaki İlişkiler. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 3*(**2**), 27-46.

Türk Dil Kurumu. (2020). *Türk Dil Kurumu Sözlükleri*. Erişim Tarihi: 07.02.2021 Erişim site adı: https://sozluk.gov.tr/

Türkleş, S., Yılmaz, M., Özcan, A., Öncü, E. ve Karataş, B. (2013). Kadınlarda Ruh Sağlığını ve Aile İşlevlerini Etkileyen Etmenler. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi,* 16(**3**), 154-162.

Tüzer, V. (2001). Kronik Hastalıklar ve Yeti Yitiminde Sistemik Aile Yaklaşımı. *Klinik Psikiyatri,* **4**, 193-201.

Uluocak, G. P. ve Bulut, I. (2011). Aile Terapilerinin Feminist Teori Açısından İncelenmesi. *Aile ve Toplum, 7*(**24**), 9-24.

Üstündağ, A. (2014). Yapısal Aile Danışmanlığı ve Bir Olgu Örneği. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi, 14*(**33**), 113-126.

Van der Kolk, B. (2020). *Beden Kayıt Tutar.* İstanbul: Nobel Yaşam Yayıncılık.

Vasileiou, K., Barnett, J., Barreto, M., Vines, J., Atkinson, M., Lawson, S. ve Wilson, M. (2017). Experiences of Loneliness Associated with Being an Informal Caregiver: A Qualitative Investigation. *Front. Psychol.* 8(**585**). 1-11.

Vetere, A. (2001). Structural Family Therapy. *Child Psychology & Psychiatry Review, 6*(**3**), 133-139.

Waters, L. (2020). Using Positive Psychology Interventions to Strengthen Family Happiness: A Family Systems Approach. *The Journal of Positive Psychology*, 1-9.

Weiss, O. (2001). Identity Reinforcement in Sport Revisiting the Symbolic Interactionist Legacy. *International Review for the Sociology of Sport,* 36(**4**), 393-405.

WHO. (2000). *Home-Based Long-Term Care.* Geneva: WHO Technical Report Series.

Willoughby, B., Doty, N. D. ve Malik, N. M. (2008). Parental Reactions to Their Child's Sexual Orientation Disclosure: A Family Stress Perspective. *Parenting: Science and Practice, 8*(**1**), 70-91.

Wilmoth, J. D. ve Smyser, S. (2009). The ABC-X Model of Family Stress in the Book of Philippians. *Journal of Psychology and Theology,* 37(**3**), 155-162.

Witt, D. D. (1987). A Conflict Theory of Family Violence. *Journal of Family Violence, 2*(**4**), 291-301.

Wynsberghe, R. V. ve Khan, S. (2007). Redefining Case Study. *International Journal of Qualitative Methods, 6*(2), 80-94.

Yağar, F. ve Dökme, S. (2018). Niteliksel Araştırmaların Planlanması: Araştırma Soruları, Örneklem Seçimi, Geçerlik ve Güvenirlik. *Gazi Sağlık Bilimleri Dergisi, 3*(3), 1-9.

Yalçınkaya, M. (2002). Açık Sistem Teorisi ve Okula Uygulanması. *G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi,* 22(**2**), 103-116.

Yaşar, M. (2018). Nitel Araştırmalarda Nitelik Sorunu. *MSKU Eğitim Fakültesi Dergisi, 5*(2), 55-73.

Yavuz, S. ve Yüceşahin, M. (2012). Türkiye'de Hanehalkı Kompozisyonlarında Değişimler ve Bölgesel Farklılaşmalar. *Türkiye Sosyoloji Araştırmaları Dergisi,* 15(**1**), 75-118.

Yener, S. (2018). Sosyolojik Kuramlar Çerçevesinde Aile ve Girişimcilik İlişkisi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 6*(**6**), 869-878.

Yıldırım, A. (1999). Nitel Araştırma Yöntemlerinin Temel Özellikleri ve Eğitim Araştırmalarındaki Yeri ve Önemi. *Eğitim ve Bilim Dergisi, 23*(112), 7-17.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri.* Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yıldırım, B. (2020). Sosyal Hizmet Uygulamasında Bowen'ın Aile Sistemleri Yaklaşımı. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi,* **20**, 287-312.

Yıldız, S. (2017). Sosyal Bilimlerde Örnekleme Sorunu: Nicel ve Nitel Paradigmalardan Örnekleme Kuramına Bütüncül Bir Bakış. *Kesit Akademi Dergisi, 3*(11), 421-442.

Yılmaz, D. (2017). Ekolojik Sistem Yaklaşımı Çerçevesinde Bir Olgu Sunumu: Suça Sürüklenen Çocuk ve Ailesi Üzerine Çalışma. *Yönetim, Ekonomi, Edebiyat, İslami ve Politik Bilimler Dergisi, 2*(**1**), 87-94.

Yılmaz, E., Tamam, L. ve Bal, U. (2015). Poligami ve Ruh Sağlığına Etkileri. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar, 7*(**2**), 221-228.

Yılmaz, M. ve Şara, E. (2014). Yaşlılık ve Evde Sağlık Hizmetinde Finansman. *Sağlık Akademisyenleri Dergisi, 1*(**2**), 117-127.

Yılmaz, M., Sametoğlu, F., Akmeşe, G., Tak, A., Yağbasan, B., Gökçay, S., Sağlam, M., Doğanyılmaz, D. ve Erdem, S. (2010). Sağlık Hizmetinin Alternatif Bir Sunum Şekli Olarak Evde Hasta Bakımı. *İstanbul Tıp Dergisi,* 11(**3**), 125-132.

Yin, R. K. (2009). *Case Study Research Design and Methods.* United States of America: Sage Publications. URL:https://books.google.com.tr/books?id=FzawIAdilHkC&printsec=frontcover&dq=Case+Study+Research+Design+and+Method&hl=tr&sa=X&ved=2ahUKEwibs93tpPruAhWB_aQKHS4YASwQ6AEwAHoECAAQAg#v=onepage&q&f=false adresinden alındı

Yörük, A. (2009). Feminizim/ler. *Sosyoloji Notları,* **7**, 63-85.

Yüksel, A. (2009). İlköğretim 5. Sınıf Öğrencilerinin Empatik Becerileriyle Aile İşlevleri ve Benlik Kavramları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,* **25**, 153-165.

Zafer, A. B. (2013). Cumhuriyet ile Birlikte Değişen Türk Aile Yapısı ve Kadının Durumu. *U.Ü. Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi,* 14(**24**), 121-134.

Zafra, J. (2016). The Use of Structural Family Therapy With A Latino Family: A Case Study. *Journal of Systemic Therapies,* 35(**4**), 11–21.

Zaybak, A., Güneş, Ü. Y., İsmailoğlu, E. G. ve Ülker, E. (2012). Yatağa Bağımlı Hastalara Bakım Veren Bireylerin Bkım Yüklerinin Belirlenmesi. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi,* 15(**1**), 48-54.

Zinn, M. B. (2000). Feminism and Family Studies for a New Century. *AAPSS,* 42-56.

Zorbaz, O. ve Bilge, F. (2019). Suça Sürüklenen Çocukların Değerlendirilmesinde Ekolojik Sistem Yaklaşımının Kullanımı: Olgu Sunumu. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi,* 19(**44**), 793-813.

FORMLAR

SOSYODEMOGRAFİK SORU FORMU

➔ Bakım veren ile ilgili sorular;

1) Doğum yılınız nedir? ……
2) Cinsiyetiniz? ……
3) Eğitim durumunuz nedir? ……..……
4) Medeni durumunuz? ……..
5) Mesleğiniz? ……...
6) Nerede yaşıyorsunuz? ……
7) Konut durumunuz? (kira..) ……
8) Kaç kardeşsiniz? ……
   ➔ Kaç kardeşiniz evli/bekar? ……. / ……
9) Herhangi bir kronik rahatsızlığınız var mı? ……
   ➔ Evet ise ne(ler)dir?……

➔ Genel sorular;

10) Evde kimlerle yaşıyorsunuz? Cinsiyetleri nedir? Yaşları kaç?
    …….. / …… / …….
    …….. / …… / …….
    …….. / …… / …….
    …….. / …… / …….
    …….. / …… / …….
    …….. / …… / …….

➔ Bakım verme ile ilgili sorular;

11) Yaşlı ile yakınlık durumunuz nedir? .....…….
12) Yaşlıya ne kadar zamandır bakım veriyorsunuz? .....…….
13) Evde bakım ücreti/herhangi bir sosyal yardım alıyor musunuz? ……
14) Bakım vermek için herhangi bir eğitim aldınız mı? ..……..

    →Evet ise nereden/ne kadar süre? …… 15) Yaşlının bakıma ihtiyaç duyma sebebi nedir? ……..
16) Yaşlıya bakım veren başka aile üye(leriniz) var mı? …...…….
    ➔ Evet ise kim(ler)? ….……

EVLİLER İÇİN

➔ Eş/çocuk ile ilgili sorular;

17) Çocuğunuz var mı? ……
    →Kaç çocuğunuz var? …….
    ➔ Yaşları? Cinsiyetleri? …….

18) Çocuklar okula gidiyorlar mı? ……. → Kaçıncı sınıf? …… 19) Eşinizle ne kadar süredir evlisiniz? …….

20) Eşinizin/çocuğunuzun herhangi bir kronik rahatsızlığı var mı? ……...

→ Evet ise ne(ler)dir? …….

BOŞANMIŞ/BOŞANMA SÜRECİNDEKİLER İÇİN

21) Çocuğunuz var mı? ……

→ Kaç çocuğunuz var? …….

→ Yaşları? Cinsiyetleri? …….

22) Çocuklar okula gidiyorlar mı? …….

→ Kaçıncı sınıf? …….

23) Ne kadar zaman önce boşandınız? …….

24) Evliyken yaşlıya siz mi bakım veriyordunuz?…….

25) Boşanma sebebiniz nedir? ……..

YARI YAPILANDIRILMIŞ SORU FORMU

ORTAK BÖLÜM 1

1) Yaşlıya bakmaya başlama sürecinizden bahseder misiniz?
2) Yaşlıya bakım vermeyi diğer aile üyelerinizin değil de sizin üstlenme sebebiniz nedir?
3) Yakınınızın bakımını sizin üstlenmeniz ailenizi nasıl etkiliyor?
   → Aile içi rollerde nasıl değişiklikler meydana gelmiş?
4) Ailenizi nasıl değerlendirirsiniz?
5) Bir yaşlının/hastanın bakım sorumluluğunu almanın zorlayıcı yanları nelerdir?
   → Bu zorlukları nasıl değerlendiriyor?
   → Zorlayıcı deneyimler sırasında ailesinin tutumu nasıl oluyor?

EVLİLER İÇİN

6) Yaşlıya/hastaya bakım vermek eşinizle ilişkinizi nasıl etkiliyor?
   → Eşinin yaşlı birey ile ilişkisi nasıl?
   → Eşi yaşlı bireye bakım veriyor olmasıyla ilgili neler düşünüyor / hissediyor?

ÇOCUĞU OLANLAR İÇİN

7) Yaşlıya/hastaya bakım vermek çocuğunuzla ilişkinizi nasıl etkiliyor?
   → Çocuğunun yaşlı birey ile ilişkisi nasıl?
   → Çocuğu bakım veriyor olmasıyla ilgili neler düşünüyor / hissediyor?

BOŞANMIŞ/BOŞANMA SÜRECİNDEKİLER İÇİN

8) Yaşlıya/hastaya bakıma sorumluluğunun boşanmış/boşanma sürecinde olan kişiler tarafından üstlenilmesi ile ilgili ne düşünüyorsunuz?

   → Boşanmış/boşanma sürecinde olmasının bakıma ihtiyaç duyan yakınının sorumluluklarını almasında nasıl bir etkisi olduğunu düşünüyor?

   → Evlilik sırasında bakım veriyorsa; bakım vermenin evliliğine nasıl bir etkisi olduğunu düşünüyor?

BEKÂRLAR İÇİN

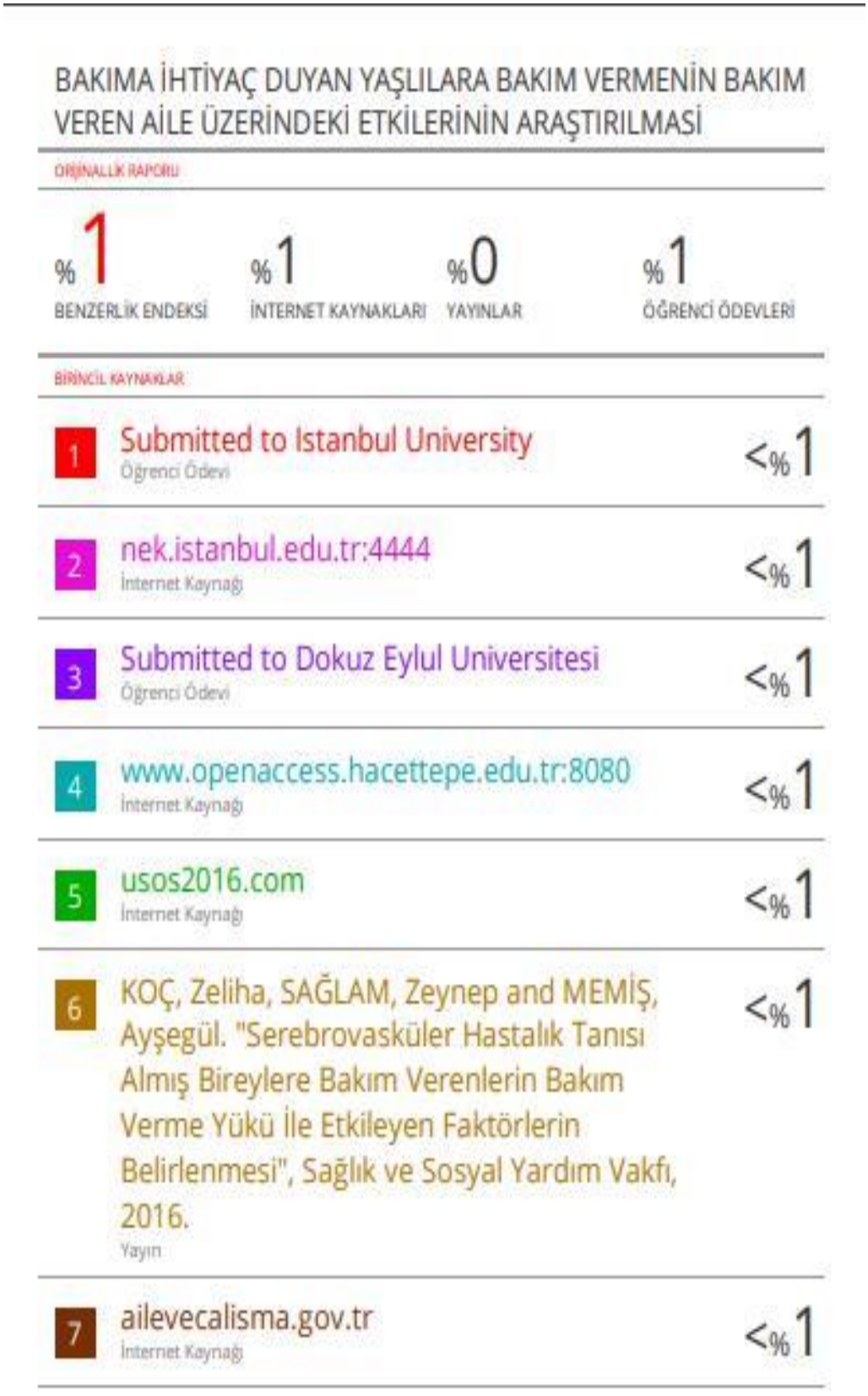
9) Evlilik hakkında ne düşünüyorsunuz?

→ Şu an bir birlikteliği var mı? / Yoksa geçmişte olmuş mu?
→ Birlikteliğinin geleceği ile ilgili ne düşünüyor?
→ Yaşlıyı ilişkilerinde nasıl konumlandırıyor?
→ Daha önce evlilik süreci olduysa neler yaşamış, neden olmamış?

ORTAK 2

10) Bakım veriyor olmasaydınız hayatınızda neler değişirdi?
11) Yaşlıya/hastaya bakım verme hizmetlerinden hangilerini biliyorsunuz?
→ Bakım desteği veren kurum ve kuruluşlar hakkında ne düşünüyorsunuz?
12) Bakım veren bir birey olarak neye/nelere ihtiyaç duyuyorsunuz?

İNTİHAL RAPORU İLK SAYFASI

BAKIMA İHTİYAÇ DUYAN YAŞLILARA BAKIM VERMENİN BAKIM VEREN AİLE ÜZERİNDEKİ ETKİLERİNİN ARAŞTIRILMASI

ORİJİNALLİK RAPORU

%1	%1	%0	%1
BENZERLİK ENDEKSİ	İNTERNET KAYNAKLARI	YAYINLAR	ÖĞRENCİ ÖDEVLERİ

BİRİNCİL KAYNAKLAR

1	Submitted to Istanbul University Öğrenci Ödevi	<%1
2	nek.istanbul.edu.tr:4444 İnternet Kaynağı	<%1
3	Submitted to Dokuz Eylul Universitesi Öğrenci Ödevi	<%1
4	www.openaccess.hacettepe.edu.tr:8080 İnternet Kaynağı	<%1
5	usos2016.com İnternet Kaynağı	<%1
6	KOÇ, Zeliha, SAĞLAM, Zeynep and MEMİŞ, Ayşegül. "Serebrovasküler Hastalık Tanısı Almış Bireylere Bakım Verenlerin Bakım Verme Yükü İle Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi", Sağlık ve Sosyal Yardım Vakfı, 2016. Yayın	<%1
7	ailevecalisma.gov.tr İnternet Kaynağı	<%1